

การศึกษาภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรม

เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

กรณีศึกษาชุมชนบ้านป่าसान ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

A Study of Indigenous Wisdom Regarding Natural Resources Management
in Cultural Aspect for Sustainable Development :

A Case Study of Baan Paa Saan Community Tambol Wiang Kaa Long
Amphur Wiang Paa Pao, Chiang Rai

มาลี ไพรสน

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

กระทรวงวัฒนธรรม

ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๕

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัย “การศึกษาภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน :กรณีศึกษาชุมชนบ้านป่าสัก ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย” ครั้งนี้สำเร็จ ลุล่วงได้ด้วยดีเพราะได้รับการสนับสนุนทุนดำเนินการจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม แห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรมและได้รับการชี้แนะที่เป็นประโยชน์ต่อแนวทางการวิจัยจาก นักวิชาการหลายท่านในเวทีรายงานความก้าวหน้าของงานวิจัยที่ดำเนินการโดยสำนักวิจัยและ ส่งเสริมวัฒนธรรมวิถีชน โดยเฉพาะศาสตราจารย์ ดร.อาพันธ์ กาญจนพันธุ์ ที่เป็นผู้มีคุณูปการใน ด้านแนวคิดทางวิชาการในงานวิจัย รวมทั้งนักวิชาการเพื่อสังคมอีกหลายท่านที่ผู้วิจัยได้อิง-อ้างอิง แนวคิดทฤษฎีการค้นพบของท่านในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณทุกท่านที่มีส่วน เกี่ยวข้องดังกล่าว

ขอขอบคุณพ่ออู๊ยแม่อู๊ย อันมีพ่ออู๊ยสุขและแม่อู๊ยยอด เป็นต้นและ พี่น้องชาวบ้านป่าสัก บ้านพ่อหลวงเฉลียว พี่น้อยวร สล่าส่ง ประธานคุณ พี่หนานบุญ วิมล อบต.เมทิตชัย ชาติชัย ฯลฯ แกนนำชุมชนผู้อาสาสมัครเป็นทีมวิจัย ขอขอบใจน้องๆทีมวิจัยเยาวชนคนหนุ่มคนสาวของ หมู่บ้านทุกคน น้องฝ้าย น้องหมีว น้องหนุ่ม น้องนก ฯลฯ ที่มีความตั้งใจจะสืบสานภูมิปัญญา และช่วยกันเติมพลัง “ก้ากั๊ด” ให้กับขบวนการกอบกู้ภูมิปัญญาบ้านป่าสักครั้งนี้ รวมทั้งเป็นผู้มีส่วน สร้างสรรค์รูปแบบการจัดการเรียนรู้ในชุมชนให้แก่งานวิจัย

ขอชื่นชมกลุ่มแม่บ้านผู้สามารถประดิษฐ์พานบายศรีได้สุดแสนสวย และมีฝีมือการทำอาหารจากภูมิปัญญาพื้นบ้าน ได้สุดแสนอร่อย โดยเฉพาะฝีมือทำน้ำพริกมะเขือเทศผักปลอด สารพิษของแม่จันทร์แม่บ้านของประธานป่าชุมชน อันเป็นที่มาของหลักสูตรการเรียนรู้ระบบ ทรัพยากรอาหารในชุมชนของเด็กๆ โรงเรียนบ้านดงป่าสัก

ผู้วิจัยขอแสดงความยินดีที่สมาชิกหมู่บ้านทุกครัวเรือนมีส่วนร่วมพากันมาหาความหมายและ คุณค่าของ ภูมิปัญญาบรรพบุรุษร่วมกัน ตลอดจนได้สำแดงพลังความตั้งใจในการช่วยกัน เสริมสร้างพลังภูมิปัญญาชุมชนผ่านกิจกรรมการวิจัยครั้งนี้ จนสามารถเป็นต้นแบบให้ชุมชนอื่น ศึกษาเป็นตัวอย่างได้

และขอขอบคุณครูสมคิดที่เป็นผู้สร้างแรงบันดาลใจในการสานฝันสร้างอุทยานการเรียนรู้ ในป่าชุมชนของชาวบ้าน ขอขอบคุณวงพระธรรมที่ให้ความร่วมมือในการทดลองสร้างสรรค์รูปแบบ การจัดการเรียนรู้ทรัพยากรชุมชนมาอย่างตั้งใจ

ขอกราบขอบพระคุณท่านพระครูเคชา จิตเตโชและคณะสงฆ์ที่รับนิมนต์ไปร่วมสวด พระ ชัยมงคลคาถาและให้ธรรมโอวาทโดยเฉพาะการอนุรักษ์ธรรมชาติในวิถีพุทธที่เป็นการเติมพลังอัน

ศักดิ์สิทธิ์และทำให้พิธีกรรมได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดอุดมการณ์การจัดการทรัพยากรได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด

ขอขอบคุณคุณเสมา เมืองเมืองราย ศิลปินหนุ่มผู้ขับขานเพลงล้านนาประยุกต์ที่อาสาเป็นหมอขวัญทำพิธีเรียกขวัญป่าในพิธีสืบชะตา-เรียกขวัญป่าของคนบ้านป่าล้านเจ้าของต้นตำรับพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์รูปแบบใหม่ในวันวัฒนธรรมชุมชน

ขอกราบขอบพระคุณท่านประธานศูนย์พัฒนาศิลปกรรมเชิงkahล่งที่เมตตาสงเคราะห์ให้ที่พักรวมทั้งได้มีโอกาสนในการปฏิบัติธรรมระหว่างเก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชนเป็นบางระยะในขณะที่ยังหาบ้านพักไม่ได้

ขอขอบพระคุณ รศ.ดร.พิมพ์จรัส อยู่สวัสดิ์ ที่สนับสนุนยานพาหนะในระหว่างดำเนินการวิจัยโดยความตั้งใจที่จะสนับสนุนกระบวนการสร้าง.รรค์ระบบจริยธรรมให้กลับคืนมาทุกด้าน และได้ให้การสนับสนุนผู้วิจัยมาโดยตลอด เช่นเดียวกับอาจารย์มยุรี เชื้อเขียว-เทศสกุลที่เอื้อเพื่อให้พักในบ้านหลายครั้ง รวมทั้งให้บริการรับส่งในระหว่างการเดินทางเข้าไปร่วมประชุมกับชาวบ้านในตอนกลางคืน

ขอขอบคุณอาจารย์ประเสริฐ ไพรสนที่คอยให้กำลังใจและอนุญาตให้ทำงานวิจัยในขณะที่ตนเองป่วยด้วยโรคมะเร็งระยะสุดท้ายที่น่าจะต้องการการดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างมาก แต่กลับต้องดูแลตนเองอย่างอดทนเพื่อให้เวลาผู้วิจัยทำงานให้สำเร็จตามประสงค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตลอดเวลา 40 วันที่เข้ารับการรักษาตัวได้ในโรงพยาบาล ที่ผู้วิจัยจำเป็นต้องนางานไปทำด้วยในระหว่างการเฝ้าดูแล ขอขอบใจลูกขวัญที่ช่วยให้แม่สามารถพิมพ์งานวิจัยเป็นรูปเล่มได้ด้วยตนเองเป็นครั้งแรกในชีวิต รวมทั้งลูกแพร์ที่ไม่เคยเรียกร้องเวลาจากแม่ในระหว่างทำงานวิจัยและคอยเก็บบันทึกข้อมูลภาพถ่ายจากสนามวิจัยไว้ให้เป็นอย่างดี และขอบใจน้องนิวคนเมืองตราดที่ตั้งใจจะผลิตผลงานวิจัยในระบบมัลติมีเดียให้

และขอขอบพระคุณผู้บริหารมหาวิทยาลัยพายัพที่ให้การสนับสนุนและอำนวยความสะดวกในการทำวิจัยครั้งนี้

ท้ายที่สุด ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณหลวงพ่อ-ครูบาธรรมสาริตแห่งเวียงกาหลงที่ได้เป็นผู้ชี้ทางให้ทำงานวิจัยด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อกอบกู้พลังแผ่นดิน ผืนน้ำและผืนป่าให้สะอาดปลอดภัยแก่การเบียดเบียนและคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ ดังที่ท่านพยายามทำให้ดูเป็นตัวอย่างไว้แล้ว โดยที่ผู้วิจัยไม่เคยคาดคิดมาก่อนเลยว่าจะมีโอกาสได้เรียนรู้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการจัดการทรัพยากร ซึ่งในที่สุดแล้วก็คือการได้เรียนรู้ถึงพลังของระบบศิลปกรรมในพุทธศาสนาที่มีต่อการดำรงอยู่ของกลุ่มชีวิตและธรรมชาติในโลกชุดนี้ ดังที่ท่านได้เคยกล่าวไว้ว่า “ถ้าศิลปกรรมกลับมา โลกจะร่มเย็น”

การมีส่วนร่วมในงานวิจัยทั้งหมดทั้งสิ้นดังได้กล่าวมานี้ รวมทั้งจากผลการวิจัยครั้งนี้ได้เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นว่า เมื่อเกิดปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรขึ้นในที่ใดที่หนึ่งล้วนส่งผล

กระทบต่อที่อื่นๆด้วย เบื้องหลังความพยายามที่จะแก้ปัญหาดังกล่าวล้วนเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงพลังแห่งภูมิปัญญาทั้งจากภายนอกและภายในท้องถิ่นเข้าด้วยกันและเกี่ยวข้องกันอย่างสลับซับซ้อน โดยเฉพาะการวิจัยครั้งนี้ยังได้เชื่อมโยงบทบาทรัฐกับชุมชน โดยมีนักวิจัยเป็นผู้นำที่ค้นหาแนวทางในการเชื่อมร้อยรอยต่อทางวัฒนธรรมให้เข้มแข็ง แต่อย่างไรก็ตามผู้ที่มีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้งานวิจัยครั้งนี้สามารถตอบโจทย์วิจัยได้ รวมทั้งเป็นแนวทางที่มีประโยชน์ต่อการศึกษาและการพัฒนาหลังชุมชนต่อไปก็คือพลังจากภายในชุมชนนั่นเอง

อนึ่ง งานวิจัยเรื่องนี้อาจโดดเด่นอย่างมีชีวิตชีวาอยู่ในชุมชน แต่ผู้วิจัยก็ทราบดีว่ายังมีข้อจำกัดในเชิงวิชาการอยู่มาก ผู้วิจัยจึงขออน้อมรับไว้เป็นบทเรียนแต่เพียงผู้เดียว

มาลี ไพรสน

กันยายน ๒๕๕๐

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาที่ยั่งยืน : กรณีศึกษาชุมชนบ้านป่าसान ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย” เป็น การวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมของชุมชน และเพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับสภาพจริงของชุมชน ผลการวิจัยครั้งนี้มีดังนี้

ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่ปรากฏในชุมชนบ้านป่าसानมีองค์ประกอบ 3 ด้าน ได้แก่ ระบบวิถีคิด/ระบบคุณค่าทางจริยธรรม ระบบความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและ คุณลักษณะรูปแบบการจัดการทรัพยากรซึ่งทั้ง 3 องค์ประกอบจะมีลักษณะการดำรงอยู่ที่สัมพันธ์กับกระบวนการถ่ายทอดและการปรับตัวของภูมิปัญญาที่ได้รับอิทธิพลจากระบบการถ่ายทอดภายในชุมชนและการปรับตัวตามนโยบายการพัฒนาทั้งระดับประเทศและสหประชาชาติรวมทั้ง นโยบายการจัดการศึกษาท้องถิ่นของรัฐ ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวส่งผลให้เกิดความอ่อนแอของพลังภูมิปัญญาและพลังชุมชนโดยรวม

แนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับสภาพจริงของชุมชน พบว่า มีทั้งหมด 7 แนวทาง ได้แก่ การพัฒนาระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ตอบสนองสภาพจริงของชุมชน การพัฒนาคนในด้านศักยภาพการจัดการทางสังคมและจิตสำนึกเชิงจริยธรรม การพัฒนาวิธีการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน การพัฒนารูปแบบทางวัฒนธรรมเพื่อผลิตซ้ำอุดมการณ์ การพัฒนาระบบการจัดการศึกษาท้องถิ่น การพัฒนาแผนการผลิตและจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนและการสร้างเครือข่ายการจัดการทรัพยากรให้เข้มแข็งทั้งภายในและภายนอกชุมชน

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
สารบัญภาพประกอบ	ฉ
ภาพแผนที่จังหวัดเชียงราย	62
ภาพแผนที่อำเภอเวียงป่าเป้า	63
ภาพแผนที่ตำบลเวียงกาหลง	64
ภาพแสดงลักษณะภูมินิเวศด้านหน้าตัดของชุมชนบ้านป่าล้าน	67
ภาพแสดงองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนบ้านป่าล้าน	68
ภาพจักรวาลชีวิตชุมชนในระบบนิเวศเกษตรบ้านป่าล้าน	88
สารบัญตาราง	ฉ
ตารางแสดงลักษณะโครงสร้างประชากร	70
ตารางแสดงรูปแบบกลุ่ม / องค์กร / สถาบัน ในชุมชนบ้านป่าล้าน	71
ตารางแสดงการถือครองและกรรมสิทธิ์ในที่ดิน	74
สารบัญเรื่อง	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ในการวิจัย	5
ระเบียบวิธีวิจัย	5
วิธีดำเนินการวิจัย	5
ขอบเขตการวิจัย	7
นิยามศัพท์เฉพาะ	9
สถานที่ทำการวิจัยหรือเก็บข้อมูล	10
ระยะเวลาดำเนินการ	10
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	10
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน	11
แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน	12

แนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน	14
แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น	15
แนวคิดการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน	19
เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	21
กรอบแนวคิดการวิจัย	23
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	
ระเบียบวิธีวิจัย	25
ประชากร	25
ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย	25
กิจกรรมการวิจัย	27
บทที่ 4 ผลการวิจัยและวิจารณ์	
ตอนที่ 1 บริบทชุมชน	61
ตอนที่ 2 ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน	85
ตอนที่ 3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อกระบวนการพัฒนาแนวทางการ การเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร	102
ตอนที่ 4 กระบวนการพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญา การจัดการ ทรัพยากรของชุมชน	105
ตอนที่ 5 ผลการดำเนินการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญา การจัดการทรัพยากร	110
ตอนที่ 6 ผลกระทบจากการดำเนินการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการ ทรัพยากรของชุมชน	129
ตอนที่ 7 แนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ที่เหมาะสมกับชุมชน	132
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	
สรุปผลการวิจัย	139
อภิปรายผล	144
ข้อเสนอแนะ	151
บรรณานุกรม	153

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.	ภาพกิจกรรม	1
ภาคผนวก ข.	ระเบียบคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านป่าसान	27
ภาคผนวก ค.	ประวัติผู้วิจัย	29
ภาคผนวก ง.	รายชื่อแกนนำชุมชน	30
	รายชื่อเยาวชนทีมวิจัยน้อย	30

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ทำให้เกิดปัญหาวิกฤตด้านต่างๆที่รุนแรงและต่อเนื่องในระดับโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านทรัพยากรธรรมชาติซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับทรัพยากรทางวัฒนธรรมของมนุษย์อันเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสรรพชีวิตทั้งหลาย วิกฤตดังกล่าวมีสาเหตุสำคัญประการหนึ่งมาจากระบบภูมิปัญญาใหม่ที่มีวิถีคิดที่แยกมนุษย์ออกจากความเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติแวดล้อม เป็นวิถีคิดที่เห็นว่ามนุษย์เป็นเพียงผู้มีสิทธิใช้ธรรมชาติและคิดว่าธรรมชาติมีหน้าที่เพียงรับใช้มนุษย์ กระบวนการจัดการใดๆกับธรรมชาติจึงปราศจากความเคารพในระบบคุณค่าอันมนุษย์จะพึงมีต่อธรรมชาติในฐานะเป็นที่พึ่งพาอาศัย วิถีคิดในลักษณะดังกล่าวสะท้อนถึงความจำกัดของภูมิปัญญาชุดนั้นๆอันได้ชื่อว่าเป็นภูมิปัญญากระแสหลัก ซึ่งยังคงขยายปีกห่มคลุมแผ่นดินโลก จนทำให้เกิดผลกระทบต่อสถานะการดำรงอยู่ของทรัพยากรและวิถีชีวิตชุมชนส่วนข้างมากดังที่มีผู้กล่าวว่า วัฒนธรรมพื้นเมือง วัฒนธรรมท้องถิ่นหรือเราอาจเรียกว่าวิถีชีวิตของชุมชนและความหลากหลายทางชีวภาพกำลังถูกคุกคามด้วยกันทั้งคู่ โดยสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ โดยการเกษตร (สมัยใหม่) อุตสาหกรรม (ฉลาดชาย รมิตานนท์: 2536 หน้า 401)และนั่นย่อมหมายถึงการมีพื้นที่หดแคบลงมากขึ้นทุกขณะของวัฒนธรรมท้องถิ่น

สถานการณ์วิกฤตทางภูมิปัญญาโลกดังกล่าว ได้ทำให้เกิดความพยายามสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อสนับสนุนให้มีการใช้และการพิทักษ์รักษาทรัพยากรอย่างยั่งยืน องค์ความรู้ส่วนสำคัญส่วนหนึ่งคือการค้นพบว่าแท้ที่จริงแล้วชุมชนชาวพื้นเมืองทั้งหลายที่มีถิ่นพำนักอยู่ท่ามกลางธรรมชาติในดินแดนต่างๆทั่วโลกต่างเป็นมนุษย์ผู้มีสติปัญญาอันชาญฉลาดและรอบคอบในการใช้ต้นทุนทรัพยากร ทั้งมีความสามารถและความสำนึกในการใช้ทรัพยากรเพื่อตอบสนองความต้องการได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน โดยระมัดระวังส่วนมูลเหตุที่จะกระทบทำลายธรรมชาติด้วยวิถีคิดและจิตสำนึกที่ถือว่าธรรมชาติคือผู้ให้อันยิ่งใหญ่ รูปแบบการแสดงออกถึงอุดมคติที่มีต่อธรรมชาติดังกล่าวได้แก่สิ่งที่เรียกกันว่า ‘ภูมิปัญญาท้องถิ่น’ ซึ่งจะเห็นได้ทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและระบบคุณค่าเชิงนามธรรม(ฉลาดชาย รมิตานนท์:ลด.)ที่ชนชาวพื้นเมืองแสดงออกในรูปแบบทางวัฒนธรรมลักษณะต่างๆ เป็นต้นว่า รูปแบบการ

ผลิต วิธีปฏิบัติต่อธรรมชาติ ระบบคุณค่าทางจริยธรรม ระบบความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ วรรณกรรมและตำนานบอกเล่าที่เน้นถึงความยิ่งใหญ่และความเคารพผูกพันต่อธรรมชาติ เหล่านี้ถือว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนาซึ่งล้วนเป็นระบบการอยู่ร่วมกันที่ให้ความสำคัญต่อการจัดระบบความสัมพันธ์สามเส้าที่ค้ำจุนกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติและระหว่างมนุษย์กับมนุษย์(ดูรายละเอียดใน กาญจนมา แก้วเทพ:2530 หน้า 20-21) ดังนั้นระบบภูมิปัญญาในฐานะเป็นวิถีคิดของสังคมที่เน้นการจัดระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวเหล่านี้จึงหาได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่งอยู่กับที่ไม่ หากแต่จะต้องมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อมในรูปของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่และการถ่ายทอดความรู้ผ่านทางองค์กรสังคมในท้องถิ่น(อานันท์ กาญจนพันธุ์:2543 หน้า 165-166) ทั้งนี้เพื่อสร้างความสมดุลของการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนบนดาวโลกดวงนี้

ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยที่แฝงฝังอยู่ทั่วไปในทุกกลุ่มชาติพันธุ์ ในผู้คน และในวัฒนธรรมทั้งรูปธรรมทั้งนามธรรมนั้น ได้ถูกค้นพบและได้รับการยกระดับศักดิ์ศรีและให้พื้นที่พูนน้ำที่ขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาที่ยั่งยืนมาแล้วนับเวลามากกว่าทศวรรษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ(คูใน ชศ สันตะสมบัติ:2542) ซึ่งผู้ค้นพบทั้งหลายต่างยอมรับว่าเป็นสิ่งมีคุณค่าที่จำเป็นต้องเร่งศึกษาฟื้นฟูเพื่อนำกลับมาคัดกรองใช้ใหม่ ด้วยเห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีคุณลักษณะที่ ‘สามารถทำหน้าที่ชี้แนะว่าการจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนกับป่ากับเขา กับน้ำกับปลา กับฟ้า กับนก กับดินกับหญ้า สัตว์ป่า พืช แมลงหรือธรรมชาติรอบตัวนั้นทำอย่างไร’ และยังเห็นว่าคุณลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเป็นเรื่องของกฎเกณฑ์ทางคุณธรรมและการมีสติ ยังคิดในการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม และเป็นเรื่องของปัญญาที่จะเปลี่ยนแปลงแบบแผนหรือวิธีการใช้ทรัพยากรหรือธรรมชาติอย่างรอบคอบ เหมาะสมกับเงื่อนไขทางธรรมชาติและสังคมเพื่อความมั่นคงและยืนยาวในอนาคต รวมทั้งยังยกระดับให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องของอุดมการณ์ของการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายบนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งที่มีชีวิต สัตว์ พืชและมนุษย์ด้วยกันเอง ตลอดจนสิ่งไม่มีชีวิตรอบข้าง(ฉลาดชาย รมิตานนท์:ลด.หน้า 385-386) ซึ่งมีงานวิจัยและงานพัฒนานับจำนวนไม่ถ้วนที่ได้พิสูจน์แนวคิดและแนวทางดังกล่าว

นอกจากนี้ยังมีการค้นพบว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยนั้นมีคุณลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งที่เป็นกระบวนการทำให้เกิดความเข้มแข็งอันจะนำไปสู่ความอยู่รอดเพื่อทำหน้าที่พิทักษ์รักษาทั้งทรัพยากรทางธรรมชาติและทรัพยากรทางวัฒนธรรมให้สามารถดำรงอยู่ได้ นั่นคือคุณสมบัติด้านการปรับตัวผ่านกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดด้วยวิธีการต่างๆ นับตั้งแต่การเรียนรู้และการถ่ายทอดโดยตรงภายในชุมชน การเรียนรู้และการถ่ายทอดระหว่างชุมชนไปจนถึงการปรับประสานความรู้ใหม่

เข้ากับความรู้ดั้งเดิมโดยไม่ยอมปล่อยมีการไหลเข้าไปแทนที่เพียงด้านเดียว(ดูรายละเอียดใน เอกวิทย์ ณ กลาง:2540) โดยเฉพาะระบบการสื่อสารผ่านสื่อพื้นบ้านประเภทต่างๆ ดังเช่น พิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงมิติความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ กับสิ่งเหนือธรรมชาติ และกับมนุษย์ด้วยกันเอง ด้วยการผลิตซ้ำต่อกันอย่างอุดมการณ์และระบบคุณค่าทางจริยธรรมของชุมชน(ดูรายละเอียดใน มาลี ไพรสน:2539) เช่นเดียวกับระบบการสื่อสารผ่านการละเล่นของเด็กเพื่อขัดเกลาประชากรรุ่นเยาว์เข้าสู่การเป็นสมาชิกในระบบนิเวศวัฒนธรรมเดียวกัน(ดูรายละเอียดใน มาลี วิริยา:2527)และระบบอาหารการกินของชุมชน เป็นต้น

พลังการพัฒนากระแสหลักและกระแสทุนโลกหาได้หยุดยั้งลงไม่ หากยังคงกระหน่ำซ้ำเติมลงบนวิถีชีวิตผู้คนอยู่อย่างไม่รู้สร้างสิ้น โดยเฉพาะชุมชนชนบทไทยในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ลาวอีกเป็นจำนวนมากที่จำต้องเผชิญสถานการณ์อยู่อย่างเร่าร้อนและเป็นทุกข์ด้วยประการต่างๆ ทั้งๆที่นับแต่อดีตอันยาวนานมาแล้วพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่ลาวซึ่งมีลักษณะเป็นแอ่งแนวยาวแคบ ๆ ระหว่างภูเขาได้ถูกเลือกเป็นที่ตั้งถิ่นฐานอาศัยของผู้คนชาติพันธุ์ต่างๆ โดยเฉพาะ “คนเมือง” หรือ “ล้านนา” จนกล่าวได้ว่าเป็นแอ่งอารยธรรมสำคัญของชุมชนในเอเชียอาคเนย์แห่งหนึ่ง ซึ่งเคยมีบทบาทในการปรับใช้และพิทักษ์รักษาแหล่งต้นน้ำลำธารของโลก และร่วมกันสร้างสรรค์อารยธรรมเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติอย่างกลมกลืนมาช้านาน ดังจะเห็นได้ว่าแอ่งนี้ยังคงมีรูปแบบวิถีชีวิต วิธีการผลิต รูปแบบทางศาสนา และวัดวาอาราม และซากเก่าแก่ของเมืองโบราณหลายแห่ง ที่แทบจะหาเค้าเงื่อนทางประวัติศาสตร์ไม่พบ มีเตาเผาโบราณขนาดต่าง ๆ กันหลายร้อยเตาที่ยังคงทิ้งร่องรอยชุกซ่อนอยู่ตามแนวเขตอุทยานคอกหลวงอันเป็นพื้นที่ป่าชุมชนของบ้านป่าล้านอยู่ทุกวันนี้ แต่ในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลผลิตทางภูมิปัญญากระแสหลักในปัจจุบัน ชุมชนลุ่มน้ำแม่ลาวกลับได้รับผลกระทบไม่ต่างไปจากพื้นที่อื่นๆในทงมุมโลก ผลกระทบดังกล่าวได้ก่อให้เกิดกระบวนการปรับตัวเปลี่ยนแปลงทั้งในระบบนิเวศและระบบชีวิต สังคมและวัฒนธรรมของผู้คนอย่างมากมา นับตั้งแต่การสูญเสียพื้นที่ป่าและพื้นที่เพาะปลูกให้กับระบบเกษตรอุตสาหกรรมที่แย่งชิงทรัพยากรน้ำไปจากชุมชน นำพิษร้ายจากสารเคมีเกษตรมาแพร่กระจายในพื้นที่ การสูญเสียแหล่งอาหารตามธรรมชาติทั้งบนบกและในน้ำ การสูญเสียวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามทั้งหมด(ดูใน พระอธิการบรรพต คัมภีโร: 2547) รวมถึงภาวะความเสื่อมทางศีลธรรมจนต้องเร่งสร้างกระบวนการปฏิรูปการศึกษาท้องถิ่นตามแนววิถีพุทธกันใหม่(มาลี ไพรสน:2549) ซึ่งหมายถึงว่าระบบวิถีคิดและระบบคุณค่าในด้านต่างๆของชุมชนกำลังถูกกระทำให้สั่นคลอนไปด้วย

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ชุมชนลุ่มน้ำแม่ลาวก็ได้มีปฏิริยาตอบโต้หลายลักษณะ ได้แก่การรวมกลุ่มกันทางเศรษฐกิจ กลุ่มสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะกลุ่มดูแลรักษาป่าในรูปของป่าชุมชน กลุ่มฟื้นฟูภูมิปัญญาการประดิษฐ์เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบเซรามิกและการฟื้นฟูกลุ่มอาชีพต่างๆ การก่อตั้งองค์กรอิสระทางพุทธศาสนาและจริยธรรม ตลอดจนการสร้างรูปแบบการปฏิรูปการศึกษาท้องถิ่นตามแนววิถีพุทธ(มาลี ไพรสน:2549) เป็นต้น อันถือได้ว่าพื้นที่นี้ยังคงมีพลังจากรากเหง้าภูมิปัญญาและความตระหนักสำนึกในคุณค่าศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่สามารถขับเคลื่อนได้อย่างมีความหวัง

กล่าวเฉพาะชุมชนบ้านป่าसान เป็นชุมชนหนึ่งซึ่งรับผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาที่นำชุมชนหลุดเข้าไปในบ่วงเศรษฐกิจวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่อาจจะกำลังนำพาพวกเขาก้าวไปสู่ความแตกสลายในอนาคตอย่างหมิ่นเหม่ที่สุดอีกแห่งหนึ่ง ไม่ต่างไปจากชุมชนที่ร่วมชะตากรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาจากรูปแบบการผลิตที่ถูกกำหนดโดยกลุ่มทุนภายนอกที่ไม่เพียงแต่จะเป็นกระบวนการซูคริทธิทรัพย์สินและแรงงานเท่านั้น หากยังส่งเสริมการใช้สารเคมีที่เป็นพิษภัยต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมรวมทั้งการสูญเสียระบบความหลากหลายทางชีวภาพตามธรรมชาติในนาข้าว ภาวการณ์มีหนี้สินที่มีแต่จะเพิ่มทวีขึ้น ไม่มีที่สิ้นสุด ความขัดแย้งแตกแยกในชุมชนอันเนื่องมาจากระบบการออมทรัพย์ที่เกี่ยวพันกับระบบจริยธรรมในชุมชน ความป่วยไข้ร้ายแรงบนความขัดสนจนยากและสถานการณ์ล่าสุดในปีนี้(พ.ศ.2549)ได้เกิดกรณีการบุกรุกทำลายป่าของสมาชิกในชุมชนด้วยวิธีรุนแรงซับซ้อนทำทลายกฎระเบียบการรักษาป่าชุมชนที่ดำเนินการกันมาอย่างต่อเนื่องถึง 5 ปี ซึ่งสถานการณ์ปัญหาดังกล่าวนี้เป็นสิ่งสะท้อนถึงสภาวะความอ่อนแอในระดับจิตสำนึกที่น่าจะเกี่ยวข้อง กับกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมที่กำลังอ่อนแอลงเป็นลำดับเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาอย่างรอบด้านก็พบว่าชุมชนบ้านป่าसानยังมีปัจจัยที่เอื้อต่อการแก้ปัญหาดังกล่าว เป็นต้นว่า กลุ่มองค์กรภายในชุมชน เช่น การมีคณะกรรมการป่าชุมชนและคณะกรรมการหมู่บ้านที่เข้มแข็งมีเอกภาพ มีกลุ่มผู้สูงอายุที่ยังคงเก็บฝัองภูมิปัญญาอันทรงคุณค่าของชุมชนไว้ได้ มีกลุ่มอาชีพต่างๆ มีกลุ่มเยาวชนต่างรุ่นต่างวัยที่ควรได้รับการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ระดับต่างๆ การมีรูปแบบทางวัฒนธรรมดั้งเดิมอันทรงคุณค่าที่ยังคงทิ้งร่องรอยให้พอจะนำกลับมาศึกษาฟื้นฟูเพื่อให้สามารถทำหน้าที่ต่อเนื่องในการปลูกฝังจิตสำนึกและขยายผลเชิงสร้างสรรค์ต่อไปได้นอกจากนี้ยังมีสถานศึกษาระดับประถมศึกษาในชุมชน รวมทั้งการมีสถาบันและนุคลากรทางพุทธศาสนาที่เข้มแข็งเกิดขึ้นภายในพื้นที่ปกครองของหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งหากมีการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาของชุมชนก็จะช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น

ดังนั้นเมื่อผู้วิจัยได้เข้าร่วมเสวนาแลกเปลี่ยนกับกลุ่มแกนนำชุมชนและคณะครูบางส่วนในโรงเรียนบ้านคงป่าส้านจึงทำให้เกิดความตระหนักในสภาพปัญหาดังกล่าว และเห็นพ้องร่วมกันว่าควรที่จะต้องแก้ไขปัญหาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนโดยใช้กระบวนการวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ผู้วิจัยและแกนนำชุมชนจึงหวังว่าโครงการวิจัยเรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน:กรณีศึกษาชุมชนบ้านป่าส้าน ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย” นี้ จะสามารถเป็นเครื่องมือนำทางในการเชื่อมโยงองค์ประกอบแต่ละส่วนของชุมชนดังกล่าวเข้าด้วยกัน ในอันที่จะช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งสามารถค้นพบพลังการสร้างสรรค์แนวทางการพิทักษ์รักษาทรัพยากรอันเป็นปัจจัยสำคัญในการหล่อเลี้ยงชีวิตไปพร้อมกับทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่หล่อเลี้ยงทางจิตวิญญาณเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนได้ต่อไป

ทั้งนี้โดยผู้วิจัยและแกนนำชุมชนต้องการศึกษาทบทวนว่าในอดีตชุมชนเคยมีระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมอย่างไร ปัจจุบันเป็นอย่างไร ชุมชนยังคงมีระบบภูมิปัญญาและระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมใดที่เหมาะสมและควรค่าแก่การพิทักษ์รักษาและนำมาส่งทางให้เกิดการพัฒนาที่สอดคล้องกับสถานการณ์ชุมชนที่กำลังเผชิญอยู่ และท้ายที่สุดชุมชนควรจะมีแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมอย่างไรจึงจะก่อให้เกิดจิตสำนึกที่ตื่นตัวและเกิดความยั่งยืนของภูมิปัญญาและทรัพยากรอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนในมิติวัฒนธรรมของชุมชน
2. เพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับสถานการณ์ชุมชน

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้กระบวนการวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีขั้นตอนการดำเนินการแยกเป็น 2 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ ขั้นตอนเตรียมการและขั้นตอนดำเนินการ ดังต่อไปนี้

ขั้นเตรียมการ

ขั้นเตรียมการเป็นขั้นเตรียมความพร้อมในการวิจัย มีทั้งหมด 4 ขั้น ดังนี้

- 1.สำรวจข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่วิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและพัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชน
2. ศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดกรอบแนวคิดและแนวทางการวิจัย
3. สร้างเครื่องมือวิจัยและจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์การวิจัย
- 4.ออกหนังสือติดต่อประสานงานในพื้นที่วิจัยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อขอการอำนวยความสะดวกในการเข้าดำเนินการวิจัยในพื้นที่

ขั้นดำเนินการ

ขั้นดำเนินการเป็นขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมการวิจัยในชุมชน ผู้วิจัยได้แยกการดำเนินการออกเป็น 2 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นเตรียมความพร้อมชุมชน มี 2 ระยะ ตั้งแต่ระยะที่ 1-2 และขั้นทดลองปฏิบัติการมี 5 ระยะ ตั้งแต่ระยะที่ 3-7 รวมทั้งหมด 7 ระยะ ประกอบด้วยกิจกรรมย่อยจำนวน 20 กิจกรรม ดังนี้

ก. ขั้นเตรียมความพร้อมชุมชน แบ่งเป็น 2 ระยะ ดังนี้

- ระยะที่ 1 การสร้างแกนนำชุมชน มี 2 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมสร้างความตระหนักและการตัดสินใจเข้าร่วมโครงการวิจัยและกิจกรรมสร้างทีมวิจัยชุมชน
- ระยะที่ 2 การศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรม มี 5 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมศึกษาบริบทชุมชน กิจกรรมศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมของชุมชน กิจกรรมวิเคราะห์และคัดสรรระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร กิจกรรมการสร้างกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรและกิจกรรมเวทีชุมชนวิพากษ์และเติมเต็มข้อมูล

ข. ขั้นทดลองปฏิบัติการ เป็นการทดลองกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน แบ่งเป็น 5 ระยะ ดังนี้

- ระยะที่ 3 การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน มี 2 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมการสร้างอุทยานการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ฐานที่ 1และ กิจกรรมการปลูกป่าเพื่อเพิ่มมูลค่าทางอาหารและความอุดมสมบูรณ์
- ระยะที่ 4 ปฏิบัติการปลูกจิตสำนึกเยาวชนผู้สืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร มี 4 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมเวทีเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น กิจกรรมเยาวชนเรียนรู้

- ฐานทรัพยากรป่าชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น กิจกรรมเวทีเตรียมความพร้อมเยาวชนก่อนการนำเสนอผลการเรียนรู้สู่ชุมชนและ กิจกรรมเวทีเยาวชนคืนความรู้สู่ชุมชน
- ระยะที่ 5 การฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมเพื่อการผลิตซ้ำอุดมการณ์ มี 1 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมการฟื้นฟูและสร้างสรรค์พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ : พิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่า
- ระยะที่ 6 การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชน กิจกรรมการดำเนินงานในขั้นนี้มีทั้งหมด 4 กิจกรรมหลัก ได้แก่ กิจกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร กิจกรรมการเรียนรู้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ กิจกรรมการเรียนรู้คุณลักษณะทรัพยากรอาหารของชุมชนและกิจกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาการถนอมอาหารในชุมชน
- ระยะที่ 7 การพัฒนาแนวทางการผลิตการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน มี 2 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายป่าชุมชนและเกษตรกรมายั่งยืน กิจกรรมทัศนศึกษานอกสถานที่

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่ 1 การเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานของชุมชนหรือข้อมูลบริบทชุมชนจะศึกษาร่วมกับทีมวิจัยชุมชน โดยใช้วิธีสัมภาษณ์ สันทนาการกลุ่มและสังเกตสิ่งแวดล้อมแล้วบันทึก ลักษณะที่ 2 การเก็บข้อมูลจากกิจกรรมใช้วิธีสังเกตการณ์ร่วมและใช้ตนเองเป็นเครื่องมือวิจัย ใช้วิธีสัมภาษณ์รายบุคคล/รายกลุ่ม

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

โครงการวิจัยนี้เลือกดำเนินการในพื้นที่หมู่บ้านและพื้นที่ป่าชุมชนบ้านป่าसान หมู่ 5 ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย โดยใช้เกณฑ์การพิจารณาดังนี้

1.1 ด้านสภาพปัญหา ชุมชนบ้านป่าसानเป็นชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเข้าสู่ความทันสมัยจนก่อให้เกิดปัญหาด้านต่างๆที่เอื้อต่อการนำแนวคิดด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเข้าไปทดลองใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาของชุมชนโดยชุมชนและเพื่อให้ชุมชนสามารถนำผลการวิจัยและพัฒนาไปปรับใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างเป็นรูปธรรม

1.2 ด้านองค์ประกอบของชุมชน ชุมชนบ้านคงป่าसानเป็นชนชาวด้านนาทุกครัวเรือน มีเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม มีทั้งวัดประจำหมู่บ้าน วัดป่า และสถาบันทางพุทธศาสนาตั้งอยู่

ในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง สถาบันในชุมชนเหล่านี้ น่าจะเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการดำเนินกิจกรรมบนพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังมีป่าชุมชนที่ผ่านการดำเนินการมาแล้วประมาณ 5 ปีและดำเนินการอย่างเป็นเอกเทศเพียงชุมชนเดียวทำให้เกิดความสะดวกในด้านการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาเช่นเดียวกัน

1.3 ด้านทำเลที่ตั้ง บ้านป่าसानอยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของภาคเหนือเพียง 102 กิโลเมตรโดยประมาณ มีถนนคอนกรีตภายในหมู่บ้านเชื่อมโยงกับถนนสายหลักระหว่างเชียงใหม่-พะเยาและสายเชียงใหม่-เชียงราย ด้านหนึ่งจึงเป็นปัจจัยดึงดูดรูปแบบเศรษฐกิจระบบทุนเข้าไปได้ง่ายแต่อีกด้านหนึ่งก็เอื้อสำหรับการเดินทางเข้าไปดำเนินการวิจัยของผู้วิจัย

1.4 ด้านความต่อเนื่องของการพัฒนา ชุมชนบ้านป่าसानเคยเป็นพื้นที่วิจัยด้านการปฏิรูปการศึกษาของโครงการวิจัยย่อยภายใต้โครงการวิจัยหลักของผู้วิจัยมาก่อน จึงเป็นเงื่อนไขด้านการตระหนักในคุณค่าของการพัฒนาแนววิจัยซึ่งชุมชนได้เห็นผลเชิงประจักษ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนในเขตบริการการศึกษาของโรงเรียนบ้านดงป่าसानมาแล้ว และจะทำให้เกิดการยอมรับและเห็นความสำคัญของการวิจัยแนวนี้ ซึ่งจะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จของโครงการต่อไป

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาครั้งนี้จะครอบคลุมเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยทั้งหมด 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางนิเวศวัฒนธรรมของชุมชน ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน และ แนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน

2.1 สภาพแวดล้อมทางนิเวศวัฒนธรรมของชุมชน จะศึกษาสภาพปัจจัยเงื่อนไขแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนในด้านต่าง ๆ ดังนี้

ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน

ระบบนิเวศของชุมชน

โครงสร้างประชากรและองค์กรชุมชน

ระบบความเชื่อและศาสนา

ฐานทรัพยากรในชุมชน

สถานการณ์ปัญหาชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร

2.1 ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน จะศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

ระบบวิธีคิดและระบบคุณค่าทางจริยธรรมในการจัดการทรัพยากร

ระบบความรู้ในการจัดการทรัพยากร

คุณลักษณะรูปแบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร
กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร

3.3 แนวทางการดำเนินการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน จะศึกษาตามประเด็นต่อไปนี้

การพัฒนาแกนนำชุมชน
การสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาภูมิปัญญา
การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน
การฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบวัฒนธรรมเพื่อผลิตซ้ำอุดมการณ์
การปลูกจิตสำนึกเยาวชนวัยหนุ่มสาวในชุมชน
การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชนในระดับ

ประถมศึกษา

การพัฒนาแผนการผลิตที่ยั่งยืน

นิยามศัพท์เฉพาะ

ชุมชน หมายถึง กลุ่มชาวบ้านผู้เป็นสมาชิกที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านป่าสัก หมู่ 5 ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงรายซึ่งเป็นชุมชนในพื้นที่วิจัยครั้งนี้

พลังภูมิปัญญา หมายถึง องค์ประกอบที่สามารถผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมชุมชนได้แก่ ระบบวิถีคิด/ระบบคุณค่าทางจริยธรรมของภูมิปัญญา กลุ่ม/องค์กรชุมชนและรูปแบบ/กระบวนการจัดการของกลุ่ม/องค์กรซึ่งมีผลต่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาในชุมชนและความยั่งยืนของทรัพยากร

การจัดการทรัพยากร หมายถึง รูปแบบการผลิต วิธีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร วิธีการดูแลรักษาทรัพยากรและวิธีการเรียนรู้/ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เกิดจากภูมิปัญญาของชุมชนทั้งที่เป็นประสบการณ์ระดับบุคคลและระดับชุมชนซึ่งมีลักษณะเป็นองค์ความรู้สั่งสมและมีการถ่ายทอดปรับเปลี่ยน และสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ได้ตามปัจจัยเงื่อนไขแวดล้อม

ทรัพยากร หมายถึง ทรัพยากรประเภทต่างๆ ได้แก่ ดิน น้ำ ป่า และสัตว์ในระบบนิเวศเกษตร และในป่าชุมชนที่ชาวบ้านป่าสักเป็นผู้ดำเนินการจัดการเพื่อใช้ประโยชน์และดูแลรักษาด้วยภูมิปัญญาของตน

วัฒนธรรม หมายถึง ระบบคุณค่าและกระบวนการแสดงออกซึ่งคุณค่านั้น ๆ ได้แก่ คติ แนวคิดหรือแนวปฏิบัติที่ชุมชนประพศติปฏิบัติร่วมกันมาจนเป็น“วิถี”ส่วนรวมของชุมชนและมีผลต่อการจัดการทรัพยากรในฐานะโครงสร้างส่วนบนที่ทำหน้าที่ควบคุมบ่มเพาะและถ่ายทอดอุดมการณ์หรือวิถีชีวิตปฏิบัติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้จะศึกษาจากรูปแบบทางคติชนประเภทความเชื่อ หลักปฏิบัติทางศาสนา ประเพณี/พิธีกรรม วรรณกรรมท้องถิ่นและ อาหารการกิน เป็นต้น

สถานที่ทำการวิจัย หรือเก็บข้อมูล

บ้านป่าसान หมู่ 5 ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ป่าชุมชนของหมู่บ้าน ซึ่งตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนอำเภอวังเหนือจังหวัดลำปาง

ระยะเวลาดำเนินการ มีนาคม 2549- กันยายน2550

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงระบบภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมของชุมชน
2. ได้แนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับสภาพจริงของชุมชน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ข้อค้นพบจากการวิจัยจะเป็นข้อมูลในการวางแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาระดับชาติ และระดับท้องถิ่น
2. ในด้านการจัดการศึกษาท้องถิ่น ผลงานวิจัยจะเป็นแหล่งเรียนรู้และสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น
3. ในด้านวิชาการ ผลงานวิจัยจะเป็นแนวทางศึกษาด้านวัฒนธรรมศึกษา หรือด้านคติชนวิทยาแบบบูรณาการศาสตร์เพื่อการพัฒนา
4. ในด้านผลกระทบต่อชุมชน งานวิจัยจะช่วยกระตุ้นให้เกิดความตระหนักในระบบคุณค่าระบบวิถีชีวิตที่อยู่ในภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น เกิดความภาคภูมิใจและมั่นใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น และเกิดความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

บทที่ 2

เอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

1.แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้มีทั้งหมด 5 แนวคิด ได้แก่ แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นและ แนวคิดการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิด

1.1 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในรายงานของคณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา(World Commission on Environment And Development : WCED)ได้ให้คำจำกัดความของการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือการพัฒนาที่สนองความต้องการของปัจจุบันโดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมลดความสามารถของตนในการที่จะสนองความต้องการของตนเอง(ฮ้างใน ฉัฐณีย์ ทวีผล,2546:13)

ส่วนปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์(ฮ้างใน ฉัฐณีย์ ทวีผล,2546:15)ระบุว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) นั้นเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่กำหนดเอาทรัพยากรทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็น ธรรมชาติ มนุษย์ เงินและกายภาพมาจัดการเพื่อก่อให้เกิดความมั่งคั่ง ความอยู่ดีกินดีและความสุขสมบูรณ์เพิ่มขึ้นซึ่งขึ้นอยู่กับการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องและเหมาะสมและอยู่ภายใต้ขีดจำกัดทางนิเวศ

จากแนวคิดดังกล่าว เป็นการชี้ให้เห็นประเด็นที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาที่ต้องมีการคำนึงถึงความพอเหมาะพอดีหรือความพอเพียงเพื่อประกันสิทธิในอนาคตของผู้คนที่ตามมาอันเป็นเรื่องของการสร้างและใช้องค์ความรู้และมิติวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา ดังนั้นการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นกระบวนการที่จำเป็นต้องทำให้เกิดความสืบเนื่องทางวัฒนธรรมในฐานะว่าวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสร้างสรรค์คุณภาพในความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสิ่งแวดล้อม คุณลักษณะของชุมชนในกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน ควรพิจารณาที่มีทิศทางสังคมและวัฒนธรรม นอกเหนือไปจากมิติทางเศรษฐกิจ มิติทางสิ่งแวดล้อมและมิติทางการเมือง (ฉัฐณีย์ ทวีผล:15-17) ซึ่งการพัฒนาใดๆจะต้องให้ความสำคัญในแต่ละมิติดังกล่าว

1.2 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ความหมายของวัฒนธรรม

วัฒนธรรม คือ ผลผลิตทางสติปัญญาของชุมชนที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนในท่ามกลางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชุดใดชุดหนึ่ง มีรูปแบบการแสดงออกที่หลากหลายภายใต้การกำกับของแนวคิดอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง โดยเฉพาะหลักการทางศีลธรรมจริยธรรม ทั้งนี้เพื่อตอบสนองความต้องการของชีวิตระดับต่างๆ ทั้งขั้นหยาบและขั้นละเอียดลึกซึ้ง วัฒนธรรมจึงเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมมนุษย์หลายด้านไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมทางเศรษฐกิจการทำมาหากิน พฤติกรรมทางสังคมหรือการจัดการความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์ด้วยกันและระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงสิ่งนามธรรมอื่นๆ เช่นระบบชีวิตหลังความตายซึ่งแสดงออกในรูปของศาสนาและพิธีกรรม เป็นต้น จุดมุ่งหมายของการสร้างและการใช้วัฒนธรรมคือการเข้าสู่สภาวะสุขสมบูรณ์ โดยต้องมีการเรียนรู้ มีพลังสร้างสรรค์ และมีการพิทักษ์ปกป้องให้เกิดความสืบเนื่องยั่งยืน ดังที่มีผู้ให้คำนิยามเกี่ยวกับวัฒนธรรมไว้ในที่ต่างๆ แต่มีสาระใกล้เคียงกัน เช่น

กาญจนา แก้วเทพ (2538:80) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า หมายถึง วิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้ปฏิบัติสั่งสมกันมา รวมทั้งความคิดต่างๆ ที่ตนได้กระทำ สร้างสม ถ่ายทอด และรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งที่อาจจะอยู่ในรูปของความรู้ การปฏิบัติ ความเชื่อ ตลอดจนวัตถุสิ่งของที่เกิดจากการคิดประดิษฐ์สิ่งของ และการกระทำของมนุษย์ วัฒนธรรมคือความรู้ที่นึกคิดและการปฏิบัติของมนุษย์ที่ครอบคลุมถึงวิถีชีวิตการทำมาหากินและระบบเศรษฐกิจ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2541:251) นิยามว่า วัฒนธรรมของชุมชนเป็นระบบการคิด ระบบคุณค่าและอุดมการณ์ที่สังคมได้ตั้งไว้ กลั่นกรองและสืบทอดต่อเนื่องกันมา และค้นพบว่า วัฒนธรรมหมู่บ้านในประเทศไทยมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิถีตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากินและการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอก เงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิถีการผลิต ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในชุมชน ระหว่างคนกับที่ดินและมีอิทธิพลต่อรูปแบบการรู้จักนึกคิดและระบบการให้คุณค่า ส่วนเงื่อนไขทางประวัติของหมู่บ้านมีอิทธิพลต่อความรู้สึในด้านความเกี่ยวข้องระหว่างตนเอง-บรรพบุรุษและตำแหน่งแห่งที่ของหมู่บ้าน

ประเวศ วะสี กล่าวว่า วัฒนธรรมคือความงอกงามของมนุษยชาติ เป็นการเรียนรู้ การสะสมความรู้และการถ่ายทอดความรู้ในรูปของการปฏิบัติ วัฒนธรรมคือวิถีของการปฏิบัติหรือวิถีชีวิตของชุมชนหรือสังคม ชื่อหนึ่งของวัฒนธรรมก็คือภูมิปัญญาดั้งเดิม(Traditional Knowledge) ซึ่งเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีผลทำให้มนุษย์มีความหลากหลายทาง

วัฒนธรรม วัฒนธรรมจึงเป็นรากฐานของสังคม มีความลึกซึ้งเพราะรวมถึงมิติทางจิตใจและจิตวิญญาณ(ประเวศ วะสี,สรุปความในศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน,2548:78)

องค์ประกอบของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีสถานะเป็นองค์รวมของผลิตภาพทางความนึกคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมชุดต่างๆตามสภาพการรับรู้ การทำความเข้าใจกับมิติวัฒนธรรมจึงจำเป็นต้องเข้าใจองค์ประกอบของวัฒนธรรมให้เกิดความชัดเจน ดังที่อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2539: 165-166) ได้จำแนกองค์ประกอบของวัฒนธรรมออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่เป็นระบบคุณค่า ส่วนที่เป็นระบบภูมิปัญญาและส่วนที่เป็นระบบอุดมการณ์อำนาจ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ระบบแรก คือ ระบบคุณค่า ซึ่งหมายถึงศีลธรรมของส่วนรวมและจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกในรูปของจักรวาลความคิดที่ให้ความสัมพันธ์กับความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์ และความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติ บนพื้นฐานของการเคารพต่อส่วนรวมและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ในรูปของศาสนา และความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น การนับถือผี ซึ่งจะมีศีลหรือข้อห้ามไม่ให้เกิดการละเมิดเพื่อนมนุษย์และส่วนรวม ทำหน้าที่เสมือนกฎเกณฑ์หรือจารีตปฏิบัติ ในสังคมภาคเหนือเรียกข้อห้ามนี้ว่า ขีด ถือว่าเป็นอุปมงคลที่จะเกิดกับผู้ละเมิดของส่วนรวม

ระบบที่สอง คือ ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคม โดยเฉพาะการจัดการกับความสัมพันธ์ของสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติแวดล้อม มักปรากฏให้เห็นในรูปของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านทางองค์กรทางสังคมในท้องถิ่น เพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม

ระบบที่สาม คือ ระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึง ศักดิ์ศรี และสิทธิของความเป็นมนุษย์ ถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติ ที่จะเสริมสร้างความมั่นใจและอำนาจให้กับคนในชุมชนหรือสังคมท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และถ่ายทอดภูมิปัญญาในการพัฒนาสังคมให้เป็นไปตามหลักของศีลธรรมที่เคารพความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรม และความยั่งยืนของธรรมชาติ

ความเป็นชุมชนวัฒนธรรม

ความเป็นชุมชนนั้นหมายถึงกลุ่มคนหรือหน่วยวัฒนธรรมหนึ่งที่เชื่อมร้อยผู้คนรวมทั้งความรู้ตึกนึกคิดและการกระทำให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วยระบบคุณค่าและระเบียบกฎเกณฑ์ที่ยอมรับเป็นพันธสัญญาระหว่างกัน ที่สำคัญคือการรวมกันเป็นองค์เอกภาพนั้นก่อให้เกิดพลังอำนาจที่ชุมชนสามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ส่วนรวมได้ ทั้งนี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2530:17)กล่าวว่า สิ่งที่เชื่อมร้อยความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น ก็คือ วัฒนธรรมของตนเองที่ให้

ความสำคัญกับจิตใจ เน้นคุณค่าของความร่วมมืออย่างแน่นแฟ้นและกลมกลืนบนพื้นฐานแบบเครือญาติซึ่งทำให้ชุมชนค่อนข้างมีอิสระจากสังคมภายนอก นอกจากนี้ ความเป็นชุมชนยังหมายถึง อุดมการณ์ อำนาจ หรือสิทธิของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและรัฐที่ผลิตซ้ำในบริบทของวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม(อานันท์ กาญจนพันธุ์,2539:176-178)

แนวคิดดังกล่าวข้างต้นได้ชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับวัฒนธรรมที่ชุมชนสร้างสรรค์ขึ้นโดยเฉพาะในฐานะที่เป็นรากเหง้ามรดกของอดีตและการปรับตัวในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง แนวคิดเหล่านี้ก็นิยมมองว่าวัฒนธรรมดำรงอยู่ได้เพราะมีหน้าที่ในการตอบสนองชุมชนเจ้าของวัฒนธรรม ดังนั้นในทางกลับกันหากวัฒนธรรมไม่ได้ทำหน้าที่หรือทำหน้าที่ได้ไม่สอดคล้องกับสภาพจริงในชุมชน ทั้งวัฒนธรรมและชุมชนนั้นย่อมจะอ่อนแอลง เมื่อใดที่วัฒนธรรมเข้มแข็งก็จะมีพลังหนุนเสริมให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นอันแสดงถึงพลังและพลวัตของวัฒนธรรมที่มีบทบาทตอบสนองการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ประเด็นสำคัญที่ต้องนำมาพิจารณาคือองค์ประกอบและแนวทางการพัฒนาที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อความยั่งยืนของชุมชน

1.3 แนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน

การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนมีหลักการสำคัญอยู่ที่การเคารพและเชื่อมั่นในศักยภาพและ พลังสร้างสรรค์ของชุมชนอันมีระบบคุณค่าที่ดำรงเป็นพื้นฐาน กาญจนา แก้วเทพ (2538:80) ได้จำแนกวิธีการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนออกเป็น 3 แบบใหญ่ๆ คือ

- 1) การนำเอาวัฒนธรรมดั้งเดิมในด้านรูปแบบและเนื้อหามาใช้ในงานพัฒนาโดยมีเป้าหมายหลักอยู่ที่ผลสำเร็จของงานพัฒนา
- 2) การถือเอาวัฒนธรรมเป็นเป้าหมายในตัวเองเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนา
- 3) แนวทางการพัฒนาที่มีมิติของวัฒนธรรมสอดแทรกเป็นยาค่าในเนื้องานทุกอย่าง โดยเฉพาะส่วนคุณค่าในวัฒนธรรม

โดยทั้งนี้การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนยังมีหลักการที่ควรพิจารณาในด้านเนื้อหาและรูปแบบอีก 2 ประเภทคือ

- 1) ทักษะแบบการนำเอาวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือ โดยมองว่าการพัฒนาจะสามารถนำวัฒนธรรมมาใช้ในลักษณะโครงการพัฒนา โดยเป็นเครื่องมือหรือวิธีการทำงานที่ตอบสนองกับผลประโยชน์และความต้องการของประชาชน และการทำงานพัฒนาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตระบบคิด โลกทัศน์ซึ่งรวมถึงวัฒนธรรมของประชาชน

- 2) ทักษะแบบโครงสร้าง ต้องมีความผูกพันอยู่กับโครงสร้างของสังคม วัฒนธรรมการผลิต กระบวนการผลิต และผลิตซ้ำ โดยการผลิตวัฒนธรรมนั้นขึ้นอยู่กับการเชื่อมโยงและบริบทต่างๆ ของสังคม

ถ้าห้รับกระบวนการพัฒนาแนววัฒนธรรมนั้น เเสรี พงศ์พิศ (2536:46-56) กล่าวว่า มี 4 ลักษณะ ดังนี้

1) การอนุรักษ์ คือการดำรงรักษาศิลปวัตถุของประเพณีพิธีกรรมต่างๆโดยคำนึงถึงคุณค่าแก่ชีวิตโดยรวมของชุมชนหมู่บ้าน รวมถึงการค้นหา รักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาพื้นบ้านอื่นๆที่เน้นการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานโดยชุมชน

2)การฟื้นฟู เป็นการดึงเอารูปแบบและเนื้อหาของวัฒนธรรมที่กำลังเสื่อมสลายให้กลับคืนทำหน้าที่ได้ต่อเนื่องมาโดยมีการเสริมหรือกระบวนการหรือองค์ความรู้ใหม่ๆเข้าไปผสมผสานเพื่อให้วัฒนธรรมเกิดความเข้มแข็ง เช่นคำกล่าวที่ว่า “การฟื้นฟูธรรมชาติให้เหมือนเดิมเป็นไปได้ไม่ได้อีกแล้ว แต่ถ้าหากชาวบ้านนำบ่อปลาทุกบ่อมาต่อกัน ก็จะได้ลำน้ำสายใหม่ ถ้าเอาต้นไม้ทุกต้นที่ปลูกมารวมกัน ก็จะได้ป่าใหม่” ซึ่งการฟื้นฟูแบบนี้เป็นการเน้นที่ระบยวิธีคิดและสาระมากกว่ารูปแบบ

3) การประยุกต์ คือการปรับปรนทางวัฒนธรรม โดยสืบทอดคุณค่าดั้งเดิมด้วยรูปแบบใหม่ซึ่งไม่ได้ทำลายคุณค่าดั้งเดิม กลับเพิ่มคุณค่านั้น หรือไม่ได้ลดคุณค่ามันลงไป เช่น การผสมผสานของเก่ากับของใหม่กลายเป็นเทคโนโลยีที่เหมาะสมในเรื่องของการทำมาหากิน และการทอดผ้า การประดิษฐ์ลายผ้า เป็นต้น

4) การสร้างใหม่ คือกระบวนการผลิตซ้ำหรือผลิตใหม่โดยกระบวนการ 3 ข้อที่กล่าวมา โดยมีสัดส่วนของความใหม่มากกว่าความเก่า

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าวมีคุณูปการต่อทิศทางและรูปแบบการพัฒนาชุมชนในสังคมไทยมาช้านานเพราะการพัฒนาแนวนี้ช่วยให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และมีความเชื่อมั่นในศักยภาพและศักดิ์ศรีของตนเองจนประสบความสำเร็จอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในกระแสการพัฒนาปัจจุบันนี้ยังได้มีการขยายแนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนเข้าไปใช้ร่วมกับองค์ความรู้สมัยใหม่อย่างสาขานิเทศศาสตร์เพื่อการพัฒนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงประสิทธิภาพของการพัฒนาแนวนี้ที่สามารถนำทางชุมชนไปสู่การพลิกฟื้นพลังภูมิปัญญาจากฐานรากเดิมเข้าสู่การปรับตัวอย่างมีทิศทางที่สอดคล้องกับความเป็นจริงในชุมชน

1.4 แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหมายและคุณลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความหมายครอบคลุมถึง ความรู้ความสามารถและทักษะรวมทั้งระบบวิธีคิดในการจัดการความสัมพันธ์เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างคนกับคนและคนกับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติที่เกิดจากการเรียนรู้และการสั่งสมบ่มเพาะสืบต่อกันมาในชุมชน มีลักษณะทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ภูมิปัญญาจึงมีความสัมพันธ์กับรูปแบบและระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศที่รองรับการดำรงอยู่ของภูมิปัญญานั้นๆ ภูมิปัญญาจึงเป็นสิ่งที่มีการปรับตัว

เปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องและเหมาะสมได้ นอกจากนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังทำหน้าที่ควบคุม กำหนดและรักษากฎเกณฑ์บางอย่างของชุมชนด้วย โดยนับนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีสถานะเป็น คุณสมบัติของชุมชน ดังที่มีผู้ให้คำนิยามความหมายและคุณลักษณะของภูมิปัญญาและภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2536 :385-386) กล่าวว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” (Indigenous Knowledge)หรือบางครั้งเรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หมายถึงสติและปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสมถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่นซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้แนะว่า การจะใช้ชีวิต อย่างยั่งยืนถาวรกับป่ากับเขา กับน้ำกับปลา กับฟ้ากับนก กับดินกับหญ้า สัตว์ป่า พืช แมลง หรือธรรมชาติรอบตัวนั้นทำอย่างไร ดังเช่น แบบแผนของการใช้ทรัพยากร เช่นการทำนา ทำไร่ ทำเกษตรกรรม ทำประมง นอกจากนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังหมายถึงคุณสมบัติของการใช้ชีวิตที่ เรียบง่ายบนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่มีชีวิต สัตว์ พืช และ มนุษย์ด้วยกันเอง ตลอดจนสิ่งที่ไม่มีชีวิตรอบข้าง

ส่วนในด้านความแตกต่างระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้เชิงวิทยาศาสตร์นั้น ยศ สันตะสมบัติ (2542:51) กล่าวถึงคุณลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แตกต่างกับวิทยาศาสตร์ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์มีลักษณะที่ใกล้เคียงกันในประเด็นที่เป็นความรู้ที่เกิด จากการศึกษาระเบียบวิธี ผ่านการพิสูจน์ทดลอง ผ่านกระบวนการคัดสรร ปรับปรุง และพัฒนา อย่างเป็นระบบ แต่ก็อาจมีข้อผิดแผกไปจากวิทยาศาสตร์ใน 2 ประเด็นด้วยกันคือ

ประการแรก ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงท้องถิ่น พื้นที่ หรือระบบนิเวศชุด ใดชุดหนึ่ง เป็นความรู้ที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลัง ตามธรรมชาติ ดวงวิญญาณ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณแห่งใดแห่ง หนึ่งโดยเฉพาะ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนในสัมพันธภาพ ของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่างๆที่ก่อเกิด ดำรงอยู่และแตกดับไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ซึ่ง ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์และ พัฒนาทรัพยากรในระบบนิเวศชุดนั้นอย่างยั่งยืน ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งมีลักษณะ เป็นสากลทั่วไปมากกว่า อาจจะไม่สามารถนำมาใช้เพื่อพัฒนาและจัดการทรัพยากรภายในระบบ นิเวศท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งได้เสมอไป

ประการที่สอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะที่เกี่ยวข้องพันเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับ มิติทางสังคมและสิทธิมนุษยชน หมายความว่าระบบนิเวศวัฒนธรรมทุกชุดประกอบกันขึ้นบน เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติและชุมชนกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศวัฒนธรรมชุดนั้นๆ ซึ่งเรื่องราวความสัมพันธ์ต่างๆมักปรากฏอยู่ใน ทรัพยากรวัฒนธรรมประเภท ตำนาน นิทานพื้นบ้าน เทพนิยาย เรื่องเล่า แสดงออกในรูปแบบ

ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณี วิถีชีวิต การแสดงและศิลปะแขนงต่างๆ ซึ่งเรื่องราวที่ปรากฏนั้นอาจพิสูจน์ไม่ได้หรือดูไม่น่าเชื่อถือในฐานะคิดและมุมมองทางวิทยาศาสตร์

รูปแบบการเรียนรู้และสร้างสรรค์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

รูปแบบการเรียนรู้และสร้างสรรค์ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและมีลักษณะบูรณาการกับวิถีชีวิตและระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม เน้นการสื่อสารถ่ายทอดทั้งระหว่างบุคคล ภายในชุมชนและระหว่างชุมชน และจะมีลักษณะเฉพาะที่เป็นการเรียนรู้ที่ “แอบเรียนรูู้่อยู่ในเงียบๆ” แต่ก็ยังถือว่าการเรียนรู้ที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น กระบวนการเรียนรู้เหล่านี้สามารถปรับตัวและเปลี่ยนแปลงให้เกิดวิธีการใหม่ๆ ขึ้นได้เสมอ ดังที่มีผู้รู้กล่าวดังนี้

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2539:อ้างแล้ว) กล่าวว่า ระบบภูมิปัญญา มักปรากฏให้เห็นในรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านทางองค์กรทางสังคมในท้องถิ่น เพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม

เอกวิทย์ ณ ถลาง(2544:หน้า 110-116) ได้ทำการวิจัยภูมิปัญญาไทย 4 ภูมิภาคพบว่า การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ประมวลได้ทั้งหมด 8 รูปแบบ ดังนี้

1. การเรียนรู้ด้วยการลองผิดลองถูก เป็นการเรียนรู้ที่มีมาช้านานตั้งแต่บรรพกาลที่มนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูกในการหาอาหาร ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษาพยาบาล การต่อสู้แย่งชิงสิ่งของที่อยู่ ระหว่างมนุษย์ด้วยกันและการเผชิญโชคด้วยการเสี่ยงต่างๆ ซึ่งจากประสบการณ์การลองผิดลองถูกมนุษย์ก็สามารถสะสมความรู้ความเข้าใจของตนไว้แล้วถ่ายทอดส่งต่อให้ลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตน นานๆ เข้าสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติ หรือเป็นสิ่งที่ไม่ปฏิบัติก็กลายเป็นจารีตธรรมเนียม หรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของมนุษย์กลุ่มนั้นๆ เมื่อกาลเวลาล่วงไปมนุษย์อาจจะลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียมปฏิบัติไปแล้ว รู้แต่ว่าในสังคมของตนต้องประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นๆ จึงจะอยู่รอดปลอดภัยหรือแก้ไข/ป้องกันปัญหาได้

2. การเรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริง เป็นการเรียนรู้ในสถานการณ์-สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง เพาะปลูก สร้างบ้าน ต่อสู้กับอันตราย ดังเห็นได้จากขบวนการหาหน่อเรียนรู้จากการร่วมกันจัดระบบเหมืองฝายเพื่อชลประทานในพื้นที่ลุ่มน้ำระหว่างเขา แล้วค่อยๆ พัฒนาขึ้นเป็นระบบความสัมพันธ์ในการแบ่งปันน้ำระหว่างคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกัน การเรียนรู้และการสะสมประสบการณ์ต่างๆ ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป

3. การถ่ายทอดความรู้ เป็นการส่งต่อ(Transmission) ความรู้แก่คนรุ่นหลัง ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านมักใช้วิธีสาธิตและถ่ายทอดด้วยวาจา ในกรณีที่เป็นศิลปะวิชาการระดับสูงที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้งจึงใช้วิธีวิธีลายลักษณ์อักษร เช่น ตำรายา ตำราปลูก

บ้าน ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ หรือไม่กี่ผูกเป็นวรรณกรรม คำสอน ภาษิต ตำนาน นิทาน ฯลฯ ตามแต่สะดวกและเห็นว่าสอดคล้องกับพื้นฐานของชาวบ้าน ซึ่งการถ่ายทอดด้วยวิธีดังกล่าวไม่มีอะไรตายตัว สามารถปรับเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยที่อยู่ในการรับรู้ของผู้คนผู้เป็นเจ้าของอรรถ วัฒนธรรม และในบางกรณีความรู้ที่สั่งสมมาอาจจะถดถอยหรือสูญหายไปก็ได้

4. การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรม พิธีกรรมในเชิงจิตวิทยาเป็นกระบวนการที่มีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่า และแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว เป็นการตอกย้ำความเชื่อและกรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน ตอกย้ำแนวปฏิบัติและความคาดหวังโดยไม่ต้องการการจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธา ความหวัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม เป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ดังเช่น พิธีสืบชะตาแม่น้ำ สืบชะตาเมือง บวชต้นไม้ บวชป่า พิธีอุปสมบท พิธีบั้งสุกุล พิธีสู่ขวัญในโอกาสต่างๆ ฯลฯ เหล่านี้จะเกิดผลทางใจแก่ผู้เข้าร่วมพิธี และมีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติ ตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอันมาก รวมทั้งตอกย้ำความสำคัญของคุณค่าทางสังคมอย่างมีพลังด้วย พิธีกรรมจึงมิใช่เรื่องเหลวไหลหรือมง่าย แต่เป็นกรรมวิธีในทางวัฒนธรรมที่มีผลในการปลูกฝัง บ่มเพาะความเชื่อ-คุณค่า และแนวทางความประพฤติที่เหมาะสมออกมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมประเพณี หรือแม้แต่ในสังคมสมัยใหม่ที่นับถือความเป็นเหตุเป็นผลต่อกันของสรรพสิ่ง พิธีกรรมก็ยังมีค่าแก่การเรียนรู้ทางจิตวิญญาณอยู่นั่นเอง เพราะมนุษย์ก็ยังเป็นมนุษย์ที่มีได้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียว

5. การเรียนรู้ทางศาสนา ทั้งในด้านหลักคำสอน ศิล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคม ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีผลตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ ความมั่นคง ความอบอุ่นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่ในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมของชีวิตอย่างหนึ่ง สถาบันศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เหล่า สำหรับพุทธศาสนาในขั้นปรมาตม์มีผลต่อการพัฒนาจิตวิญญาณให้เป็นอิสระจากความทุกข์ยากทั้งปวง ศาสนาจึงเป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อมๆกัน ถือว่าเป็นการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นองค์รวม และมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่น่าถือศาสนานั้นๆ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม: อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (socialization) ด้วย

6. การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและข้อมูลข่าวสาร เป็นการเรียนรู้ผ่านการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและข้อมูลข่าวสารระหว่างคนต่างกลุ่มที่แตกต่างกัน ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามาผสมกลมกลืนกันบ้าง ขัดแย้งกันบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายและกว้างขวาง ทั้งในทางสาระ รูปแบบและวิธีการ กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมจึงมีพลวัตโลก โผนกว่าเดิม ส่วนหนึ่งไปกับกระแสเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารอันทันสมัย

ส่วนหนึ่งไปกับโลกกายภาพหรือธรรมชาติแวดล้อม และอีกส่วนหนึ่งมุ่งไปทางจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันก็มีเครือข่ายของการขยายตัวของการเรียนรู้ที่กว้างขวางและหลากหลาย

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีการเลือกเฟ้นเอาระบบความเชื่อ และธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาผลิตซ้ำเพื่อใช้ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และทางสังคม กระบวนการเรียนรู้ลักษณะนี้ไม่เกี่ยวกับการประเมินค่าว่าผิดถูกชั่วแ่แต่อย่างใด การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างหนึ่งที่ย่อมมีทั้งได้ผลและไม่ได้ผล สร้างสรรค์และไม่สร้างสรรค์

8. การเรียนรู้แบบครูปักหลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้วิธีหนึ่งที่มีมาแต่เดิม และจะยังมี อยู่ต่อไป วิธีนี้เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดู ตามแบบอย่างที่เรา สังเกตอยู่เงียบๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเมื่อทำได้จริง วิธีนี้ดูเผินๆเหมือนเป็นการลักขโมยสิ่งที่ เป็นภูมิปัญญาของผู้อื่น แต่ในความหมายที่เข้าใจกันหาได้สื่อไปในทางที่ชั่วร้ายไม่ เพราะเป็นวิธี ธรรมดา วิธีธรรมชาติของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น ในชีวิตจริงของทุกคนจะมีพฤติกรรมของครู พักหลักจำอยู่ไม่มากก็น้อย และถ้ายอมรับนับถือกันว่าวิธีการเรียนรู้ที่ดูประหนึ่งว่าไม่สำคัญนี้มี คุณค่าสูง มีความเป็นธรรมชาติในนิสัยมนุษย์ และเป็นทางหาความรู้หนึ่งที่มีประสิทธิภาพ ก็จะเป็น การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นผลดีอีกทางหนึ่ง

สำหรับนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2547:น.53-57) ได้จำแนกคุณลักษณะของความรู้ชุมชน หรือ ความรู้ท้องถิ่นไว้เป็น 4 ลักษณะ ได้แก่

- 1) เป็นความรู้เชิงปฏิบัติซึ่งมีตัวชี้วัดการตอบปัญหาของความรู้อยู่ที่ “สัมฤทธิ์ผล”
- 2) เป็นความรู้ที่มีมุมมองเกี่ยวข้องกับศาสนธรรม โดยเฉพาะเป็นการใช้ความรู้ในเชิง เมตตา เอื้อเพื่อเอื้อแก่
- 3) เป็นความรู้ที่ไม่อ้างความเป็นสากลแต่จะเน้นการตอบปัญหาเฉพาะในท้องถิ่น และ สัมพันธ์กับคนในท้องถิ่น
- 4) เป็นความรู้ที่ไม่อยู่ในรูปของลายลักษณ์อักษร แต่จะฝากไว้ในประเพณีพิธีกรรม หรือ แบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมและเป็นความรู้ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต

นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างแล้ว : น.57-67) ยังมองว่า กระบวนการสร้างและสืบทอด ความรู้ท้องถิ่นนั้นมี 4 ลักษณะ ได้แก่

1. กระบวนการเกิดองค์ความรู้มีลักษณะเป็นสมบัติสาธารณะ
2. การแลกเปลี่ยนเชื่อมโยงกันระหว่างชุมชน
3. การสืบทอดในระดับครอบครัวและในชุมชน
4. มีผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้สืบทอดผดุงรักษาไว้ มีการถ่ายทอดในลักษณะของครูกับศิษย์

1.5 แนวคิดการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

การจัดการทรัพยากรของชุมชนนั้นเกิดขึ้นโดยธรรมชาติเพราะชุมชนอยู่ใกล้ชิดจนกลมกลืนกับธรรมชาติโดยมีการสร้างสรรค์กระบวนการทางวัฒนธรรมด้วยภูมิปัญญาของตน เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ในเชิงเกื้อกูลกัน ไม่ได้มุ่งใช้ประโยชน์จากธรรมชาติจนเกินความพอดี ชัยอนันต์ สมุทวณิชและกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (อ้างใน จุฬามาศ คำทอง, 2546:30) กล่าวว่า การเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ระหว่างรัฐกับประชาชนนั้นมีความแตกต่างกัน ประชาชนมีความสัมพันธ์กับป่าไม้ในเชิงเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมเป็นหลักในลักษณะที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติซึ่งเรียกว่าลักษณะนิเวศนิยม ส่วนรัฐนั้นมีความสัมพันธ์กับป่าในด้านเศรษฐกิจเป็นหลักในลักษณะการเข้าถึงป่าแบบเทคนิคนิยม ซึ่งเป็นการจัดการในลักษณะแทรกแซงต่อธรรมชาติ ความสัมพันธ์ต่อทรัพยากรระหว่างประชาชนและรัฐจึงมีความแตกต่างกันแต่ละภาวะที่เรียกว่าความขัดแย้งด้านทรัพยากร การแก้ไขข้อขัดแย้งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเป็นทางออกโดยมีหลักสำคัญคือ

1. เป็นการจัดการเพื่อรักษาระบบนิเวศของชุมชน
2. เพื่อตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจของชุมชน
3. ดำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์
4. ให้ชุมชนมีสิทธิในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

หลักการจัดการทรัพยากรในเชิงนิเวศวัฒนธรรม

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) ได้ให้แนวคิดการจัดการทรัพยากรในเชิงนิเวศวัฒนธรรมว่าการจัดการทรัพยากรในเชิงนิเวศวัฒนธรรมเป็นการจัดการในเชิงจิตสำนึกเพราะมีฐานคิดอยู่ที่การบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม มองสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่ไม่แยกส่วนออกจากระบบสังคมของชุมชน พยายามทำความเข้าใจถึงสภาพความเป็นจริงในการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสอง ซึ่งถือว่าปฏิบัติสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อนภายใต้เงื่อนไขของระบบนิเวศที่แตกต่างกัน โดยมีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมและความมีเหตุผลของแต่ละชุมชน ท้องถิ่นทำหน้าที่เสมือนกลไกการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมเพื่อรักษาคุณภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ทรัพยากรธรรมชาติมิใช่เป็นเพียงสิ่งตอบสนองความต้องการและการแสวงหาประโยชน์เท่านั้น แต่มีความสำคัญในเชิงจิตสำนึกทางวัฒนธรรมของชุมชนเพราะเป็นรากฐานของการดำรงชีวิตทั้งของมนุษย์และระบบนิเวศ

แนวคิดหลักที่สำคัญในการศึกษา 2 ด้าน ดังนี้

ด้านนิเวศวิทยาชุมชน ซึ่งเน้นการศึกษาองค์กรทางสังคม จิตสำนึกและวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนในการจัดการเกษตร ดิน น้ำและป่าไม้ ในแง่ที่เป็นรากฐานของการยังชีพและเป็นทรัพยากรร่วม โดยพยายามแสดงให้เห็นถึงยุทธวิธีในการปรับตัวของชุมชนภายใต้การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศท้องถิ่น ทั้งที่แสดงออกผ่านการปรับตัวของพฤติกรรมและกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรม

ของชุมชน ตลอดจนการสร้างจิตสำนึกใหม่เพื่อช่วยให้ชุมชนนั้นๆสามารถดำรงชีพอยู่ร่วมกับทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน

ด้านนิเวศเกษตร ซึ่งพยายามวิเคราะห์แนวทางในการปรับตัวของวัฒนธรรมในการผลิตที่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศเพื่อการผลิตอาหารและการเกษตรอื่นๆเมื่อต้องรับเทคโนโลยีใหม่เพื่อเลือกคุณสมบัติของระบบด้านต่างๆคือด้านปริมาณของผลผลิต ด้านความมั่นคงของระบบ ด้านความยั่งยืนของระบบ และด้านเสมอภาคภายในระบบให้เหมาะสมกับลักษณะเฉพาะของระบบนิเวศการเกษตรให้มากที่สุด

2. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เสถียร ฉันทะ ศึกษาเรื่อง "ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร กรณีศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนไทลื้อ จังหวัดเชียงราย ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยทำการศึกษาในชุมชนไทลื้อบ้านปางหัด อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงรายผลการศึกษาพบว่า

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นชุดขององค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพ และสังคมวัฒนธรรมของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศนั้นๆ และได้สะท้อนให้เห็น 2 มิติ คือ ประการแรก สะท้อนวิถีคิด โลกทัศน์ และความเชื่อในการให้คุณค่าของชุมชนที่มีต่อสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ประการที่ สอง สะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้ที่เป็นความรู้เชิงเทคนิคกับการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวมีการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยผ่านครอบครัว เครือญาติ และหมอพื้นบ้านของชุมชนที่มีการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ พื้นฟูพืชสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆ และนำไปสู่การดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรอยู่ 2 ระดับ คือ 1 ระดับครอบครัว 2 ระดับชุมชน

2. อิทธิพลของปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรนั้นผู้วิจัยพบว่า อิทธิพลของวัฒนธรรมชุมชน ระบบการผลิตพื้นบ้านและระบบการแพทย์พื้นบ้านมีผลต่อการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร ส่วนอิทธิพลของวัฒนธรรมสมัยใหม่ ระบบการแพทย์สมัยใหม่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและมีผลต่อการลดลงของความหลากหลายของพืชสมุนไพร

อังกา จันทราภาส ศึกษาทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน โดยมีแนวคิดว่า ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนชนบทตามวิถีวัฒนธรรมของชุมชนเป็นสิ่งสำคัญและเป็นพื้นฐานที่ช่วยส่งเสริมให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง และสามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ในการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกศึกษา บ้านโป่งนก ตำบลแม่คะ อำเภอด่าน จังหวัดเชียงใหม่ โดยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ใช้แนวคิดทางสังคมวิทยา มานุษยวิทยา และ

แนวคิดทางการศึกษานอกระบบ เป็นกรอบในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการสังเคราะห์ปรากฏการณ์กับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่า ทูทางสังคม ทั้งทุนวัฒนธรรม ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนบุคคล ทุนกลุ่มองค์กร ทุนเครือข่ายและเครือข่าย ที่มีอยู่ในชุมชนส่งผลให้ชุมชนและปัจจัยที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมของผู้คนในชุมชน และการมีจิตสำนึกสาธารณะที่ทำให้ชุมชนสามารถสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การที่ผู้คนมารวมกลุ่มกัน ได้มีความรู้สึกและตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ต้องดูแลรับผิดชอบร่วมกัน ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในการดำเนินกิจกรรมใดๆ ในชุมชน จึงทำให้การนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนมาให้ได้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถมีอำนาจต่อรองกับภายนอก และชุมชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของธรรมชาติและสังคมภายนอก ได้อย่างมีศักดิ์ศรีและยังคงรักษาความเป็นชุมชน ได้อย่างมั่นคง

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน) (2548) ได้จัดทำหนังสือรวบรวมบทความชื่อ “ภูมิปัญญากับพลังชุมชน” ซึ่งเป็นบทความที่มีเนื้อหาสรุปสังเคราะห์องค์ความรู้มาจากการศึกษาวิจัยรูปแบบต่างๆ หนังสือรวบรวมบทความเรื่องนี้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับคุณลักษณะและบทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการพัฒนา ซึ่งผลงานการศึกษาเหล่านั้น ได้ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งส่วนที่เป็นการรื้อฟื้นจากรากเหง้าดั้งเดิมและศักยภาพที่เกิดจากปรับประยุกต์เพื่อให้สามารถตอบสนองวิถีชีวิตที่ป็นจริงในสถานการณ์ปัจจุบันนั้นเป็นสิ่งที่สามารถทำได้หากมีกระบวนการที่เหมาะสม ดังเช่น บทความเรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่น: นวัตกรรมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี” ของกมลทิพย์ คงประเสริฐอมร ที่ให้ข้อเสนอแนะว่าการ ใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้นจำเป็นต้องให้สิทธิชุมชนจึงจะทำให้การจัดการนั้น ได้ผล และเสนอแนวทางในการส่งเสริมภูมิปัญญาชาวบ้านในปัจจุบันว่า ควรมีทั้งการอนุรักษ์ รักษาความรู้ที่มีอยู่เดิมที่มีการปฏิบัติอยู่ การฟื้นฟูประเพณีที่สูญหายกลับคืนมาใหม่ การประยุกต์หรือการปรับหรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกันและควรมีการสร้างใหม่โดยเน้นการพัฒนาองค์ความรู้ของชาวบ้านด้วยวิธีการเผยแพร่ภูมิปัญญาชาวบ้านให้ชุมชนได้เข้าใจ การพัฒนาองค์ความรู้และสร้างประสบการณ์ใหม่ๆ ให้แก่ชาวบ้าน สร้างโอกาสในการนำความรู้เดิมมาใช้ให้เกิดประโยชน์และการให้คุณค่าภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นต้น

ผลการศึกษาทั้งสามเรื่องนี้ช่วยชี้ให้เห็นถึงพลังภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เคยมีศักยภาพและบทบาทด้วยดีมาแต่เดิม ดังนั้นหากจะมีการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ควรจะต้องให้ชุมชนเจ้าของภูมิปัญญาเป็นผู้มีส่วนร่วมกำหนดแนวทางด้วยตัวเอง

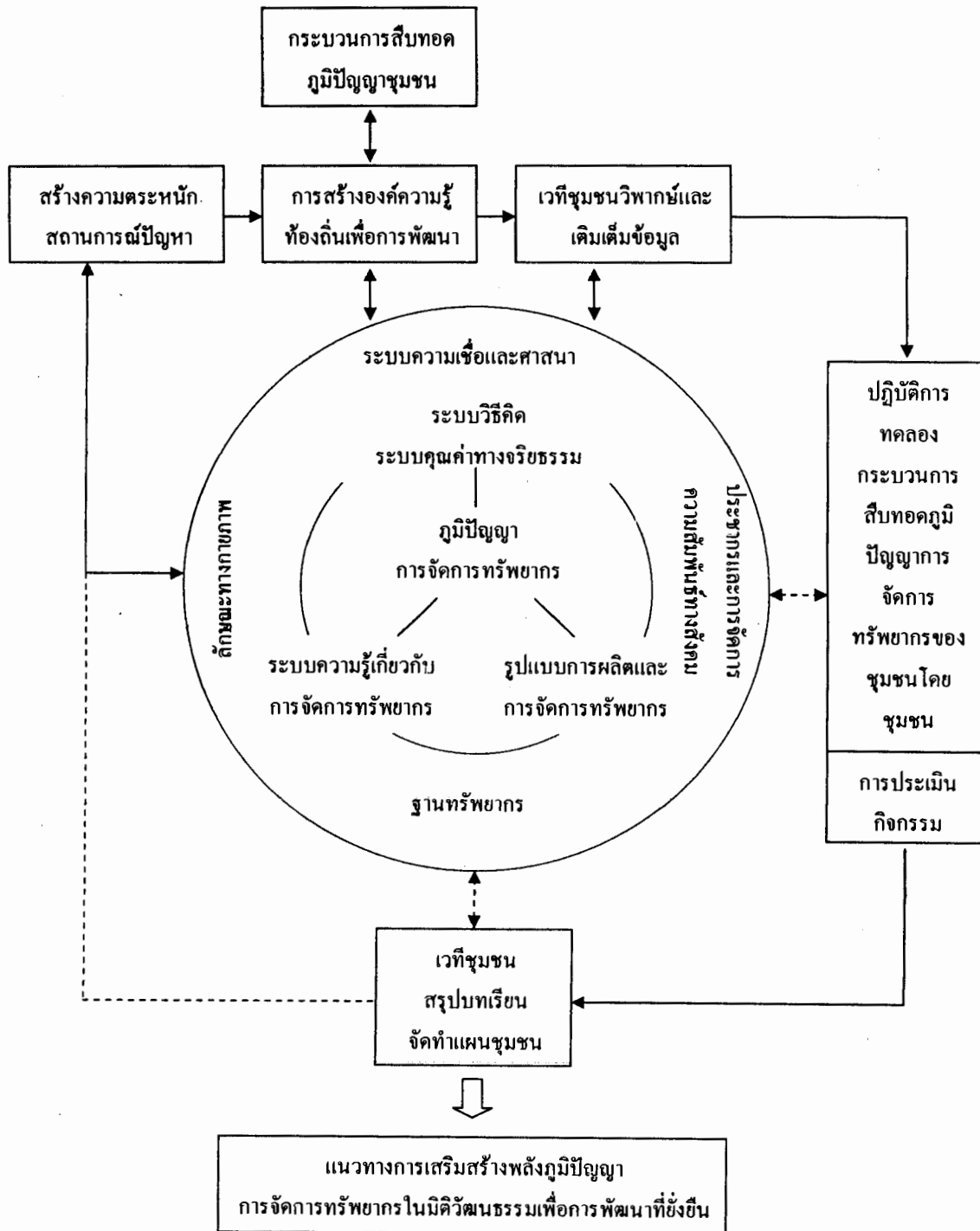
พระอริการบรรพต คัมภีโร และคณะ (2547) ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-วัฒนธรรมผ่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กรณีศึกษากลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน

อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย พบว่าพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน รวมทั้งลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน ได้รับผลกระทบจากแนวทางการพัฒนาของรัฐ ที่มุ่งตอบสนองทิศทางการพัฒนาของระบบทุนเพียงทิศทางเดียว เช่น การทำลายโครงสร้างทางการผลิตแบบพื้นบ้านเพื่อปลูกพืชเชิงเดี่ยว และการใช้เขื่อนแทนประติมากรรมเหมืองฝาย และการมุ่งส่งเสริมอุตสาหกรรมการเกษตร ทำให้เกิดความล้มเหลวทางสังคม วัฒนธรรม และระบบนิเวศของชุมชน ซึ่งเคยเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ และเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งไร่น้ำ ซึ่งใช้พื้นที่เพาะปลูกหลายพันไร่ ที่เป็นแหล่งแพร่สารเคมีที่เป็นพิษต่อชีวิตมนุษย์ สัตว์ และพืช ตลอดจนดิน และน้ำ อันเป็นปัจจัยหล่อเลี้ยงชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำแม่ลาว แต่อย่างไรก็ตาม ในชุมชนเองก็เริ่มมีการเคลื่อนไหวเชิงรุกต่อการเข้าไปของกระแสอำนาจภายนอก โดยมีการรวมกลุ่มกันเป็นองค์กรต่าง ๆ อยู่บ้าง

ผลการวิจัยเรื่องนี้เป็นประโยชน์ในด้านการศึกษาข้อมูลเชิงพื้นที่ที่เกี่ยวข้องและเป็นสิ่งยืนยันสนับสนุนถึงความจำเป็นที่ต้องช่วยกันสร้างกระบวนการพัฒนาชุมชนแนวนี้เพื่อเป็นแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาของชุมชนในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ต่อไป

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยดังกล่าวมาข้างต้น ได้ให้แนวทางที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยครั้งนี้แยกออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกจะเป็นแนวทางในการอธิบายเชิงเนื้อหาสาระของข้อมูลองค์ความรู้ด้านระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนและส่วนที่สองจะเป็นแนวทางในการดำเนินการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาของชุมชน ซึ่งสามารถพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยได้ดังนี้

3. กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน:กรณีศึกษาชุมชนบ้านป่าसान ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ได้ดำเนินการวิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยในในบทนี้จะกล่าวถึงประเด็นสำคัญได้แก่ ระเบียบวิธีการวิจัย กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วมกระบวนการวิจัย ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิธีการตรวจสอบข้อมูล การประมวลผลข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

3.2 ประชากรและผู้เข้าร่วมกระบวนการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้แยกกลุ่มประชากร/ผู้เข้าร่วมกระบวนการวิจัยออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มเป้าหมายหลัก ได้แก่ กลุ่มแกนนำชุมชนจำนวน 11 คนและ กลุ่มเยาวชนวัยหนุ่มสาวจำนวน 25 คน ครูโรงเรียนบ้านดงป่าसानจำนวน 1 คนและนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 จำนวน 15 คน กลุ่มเป้าหมายรอง ได้แก่ ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกชุมชนบ้านป่าसानทั่วไป

3.3 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยที่เน้นชุมชนเป็นศูนย์กลางของการขับเคลื่อน จึงมีขั้นตอนการดำเนินการแยกเป็น 2 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ ขั้นตอนเตรียมการและขั้นตอนดำเนินการ ดังต่อไปนี้

3.3.1 ขั้นตอนเตรียมการ

ขั้นตอนการเป็นขั้นตอนเตรียมความพร้อมในการวิจัย มีทั้งหมด 4 ขั้นตอน ดังนี้

- 1.สำรวจข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่วิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและพัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชน
2. ศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดกรอบแนวคิดและแนวทางการวิจัย
3. สร้างเครื่องมือวิจัยและจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์การวิจัย

4.ออกหนังสือคิคว่ค่อประสานงานในพื้นที่วิจัยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อขอการอำนวยความสะดวกในการเข้าดำเนินการวิจัยในพื้นที่

3.3.2 ชั้นดำเนินการ

ชั้นดำเนินการเป็นขั้นตอนการดำเนินการกิจกรรมการวิจัยในชุมชน ผู้วิจัยได้แยกการดำเนินการออกเป็น 2 ขั้นตอน ได้แก่ ชั้นเตรียมความพร้อมชุมชน มี 2 ระยะ ตั้งแต่ระยะที่ 1-2 และชั้นทดลองปฏิบัติการมี 5 ระยะ ตั้งแต่ระยะที่ 3-7 รวมทั้งหมด 7 ระยะ ประกอบด้วยกิจกรรมย่อยจำนวน 20 กิจกรรม ดังนี้

ก. ชั้นเตรียมความพร้อมชุมชน แบ่งเป็น 2 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 การพัฒนาแกนนำชุมชน มี 2 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมสร้างความตระหนักและการตัดสินใจเข้าร่วมโครงการวิจัยและกิจกรรมพัฒนาแกนนำชุมชน

ระยะที่ 2 การศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรม มี 5 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมศึกษาบริบทชุมชน กิจกรรมศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมของชุมชน กิจกรรมวิเคราะห์และคัดสรรระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร กิจกรรมการสร้างกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรและกิจกรรมเวทีชุมชนวิพากษ์และเติมเต็มข้อมูล

ข. ชั้นทดลองปฏิบัติการ กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน แบ่งเป็น 5 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 3 การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน มี 2 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมการสร้างอุทยาน การเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ฐานที่ 1 และ กิจกรรมการปลูกป่าเพื่อเพิ่มมูลค่าทางอาหารและความอุดมสมบูรณ์

ระยะที่ 4 การปลูกจิตสำนึกเยาวชนผู้สืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร มี 4 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมเวทีเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น กิจกรรมเยาวชนเรียนรู้ฐานทรัพยากรป่าชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น กิจกรรมเวทีเตรียมความพร้อมเยาวชนก่อนการ นำเสนอผลการเรียนรู้สู่ชุมชนและ กิจกรรมเวทีเยาวชนคืนความรู้สู่ชุมชน

ระยะที่ 5 การฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมเพื่อการผลิตซ้ำอุดมการณ์ มี 1 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมการฟื้นฟูและสร้างสรรค์พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ : พิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่า

ระยะที่ 6 การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชน

กิจกรรมการดำเนินงานในขั้นนี้มีทั้งหมด 4 กิจกรรมหลัก ได้แก่ กิจกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร กิจกรรมการเรียนรู้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ กิจกรรมการเรียนรู้

คุณลักษณะทรัพยากรอาหารของชุมชนและกิจกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาการถนอมอาหาร
ในชุมชน

ระยะที่ 7 การพัฒนาแนวทางการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน มี 2 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรม
เวที แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายป่าชุมชนและเกษตรกรยั่งยืนและ กิจกรรมทัศนศึกษานอก
สถานที่

3.4 กิจกรรมการวิจัย

ก. ชั้นเตรียมความพร้อมชุมชน

การดำเนินการชั้นเตรียมความพร้อมชุมชนเป็นการสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างนักวิจัย
กับชุมชน สร้างความตระหนักและตัดสินใจเข้าสู่กระบวนการวิจัยร่วมกันและเป็นขั้นสร้างความ
เชื่อมั่นให้กับผู้นำชุมชนในการใช้กระบวนการวิจัยแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน โดยทำกิจกรรม
ร่วมกับกลุ่มเป้าหมายระดับผู้นำชุมชนก่อนแล้วจึงทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มเป้าหมายระดับสมาชิก
ชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ระยะ ประกอบด้วยกิจกรรมจำนวน 5 กิจกรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ระยะที่ 1 การพัฒนาแกนนำชุมชน มี 2 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมสร้างความตระหนักและการ
ตัดสินใจเข้าร่วมโครงการวิจัยและกิจกรรมพัฒนาแกนนำชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 กิจกรรมสร้างความตระหนักในความสำคัญของการจัดการทรัพยากรของชุมชน

วัตถุประสงค์

กิจกรรมนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้

- 1) เพื่อสร้างความตระหนักร่วมกันในการพัฒนากระบวนการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญา
การจัดการทรัพยากรของชุมชน
- 2) เพื่อให้กลุ่มผู้นำชุมชนมีความเชื่อมั่นในการใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือพัฒนา
ชุมชน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วมในกิจกรรมนี้มี 3 กลุ่ม ดังนี้

- 1) กลุ่มครูในโรงเรียนบ้านดงป่าसान ได้แก่อาจารย์นงพรรณ ไชยประเสริฐซึ่งเป็น
ครูที่มีประสบการณ์จัดการกิจกรรมการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาและมีความรู้จักคุ้นเคยกับ
ชุมชนเป็นอย่างดีเช่นเดียวกับอาจารย์สมคิด แก้วมาซึ่งเป็นครูผู้สอนที่มีประสบการณ์ในการจัด
กิจกรรมการเรียนการสอนด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้กระบวนการกรณีศึกษา 7 ขั้นตอนที่เน้นการ
มีส่วนร่วมของชุมชนอย่างเข้มข้น

2) กลุ่มตัวแทนคณะกรรมการป่าชุมชน ได้แก่ นายทุน กุณพา นายถาวร อุ่นเจริญ นายบุญส่ง นันดีและนายสมบุรณ์ ปัญญาป้อ ตัวแทนคณะกรรมการป่าชุมชนดังกล่าวเป็นผู้มีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมการดูแลรักษาป่าชุมชนในวาระที่ 5 มีความรู้ความเชี่ยวชาญในด้านการบริหารจัดการให้มีการรักษากฎระเบียบการดูแลและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรดิน น้ำ ป่าในชุมชนเป็นอย่างดี

3) กลุ่มผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน พระสงฆ์วัดป่าसान สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลในหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน แก่ฝ่ายตำบลเวียงกาหลง ตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุและคณะกรรมการป่าชุมชนรวมจำนวน 22 คน

สถานที่ดำเนินกิจกรรม สถานที่พบปะและจัดเวทีชุมชนระดับผู้นำดังกล่าวได้จัดขึ้นที่โรงเรียนบ้านดงป่าसान ที่บ้านประธานป่าชุมชนและที่ศาลาประชาคมของหมู่บ้านตามลำดับและต่างวาระกัน 4 ครั้ง

วิธีดำเนินกิจกรรมมี 3 เวทีสรุปได้ดังนี้

- 1) ผู้วิจัยแนะนำตนเอง ชี้แจงวัตถุประสงค์และความเป็นมาของการวิจัย
- 2) เวทีทบทวนแลกเปลี่ยนประสบการณ์การจัดการทรัพยากรในชุมชนอย่างเป็นภาพรวม
- 3) ร่วมกันวิเคราะห์สภาพปัญหาและจุดอ่อนจุดแข็งของชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากร
- 4) ร่วมกันกำหนดทิศทาง การแก้ปัญหาเบื้องต้น
- 5) ร่วมกันยืนยันการตัดสินใจเข้าร่วมโครงการวิจัย

ปัญหาอุปสรรคและวิธีแก้ไข

กิจกรรมครั้งนี้มีปัญหาและอุปสรรคคือผู้วิจัยต้องเดินทางเข้าชุมชนหลายครั้งเพื่อพบปะตัวแทนกลุ่มต่างๆซึ่งไม่สามารถนัดหมายให้เป็นวันเวลาที่ตรงกันได้เนื่องจากชุมชนมีภารกิจประจำวันที่แตกต่างกัน การนัดหมายพบปะจึงต้องปรับตามธรรมชาติของวิถีชีวิตในชุมชน นอกจากนี้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมยังมีความลังเลใจที่จะเข้าร่วมโครงการจึงมีการนัดหมายประชุมกันเองในหมู่บ้านอีกครั้งและเห็นพ้องต้องกันว่าขอ “ถอดใจ” และขเกลิกการเข้าร่วมโครงการวิจัยครั้งนี้ เหตุผลก็คือเกรงว่าจะไม่มีเวลาทำงานวิจัยเพราะกระทบกับเวลาทำมาหากินและบางคนต้องการผลประโยชน์ส่วนบุคคล รวมทั้งเกรงว่าจะต้องมีภาระด้านค่าใช้จ่ายส่วนตัวเพิ่มขึ้นและไม่แน่ใจว่าสมาชิกในชุมชนจะเห็นชอบด้วยหรือไม่ นอกจากนี้กรรมการป่าชุมชนบางคนยังเกรงว่าการเข้ามาของนักวิชาการจากภายนอกซึ่งเข้ามา “แตะต้อง” ป่าชุมชนของพวกเขาจะเป็นเหตุนำไปสู่การถูกอำนาจรัฐยึดคืนดังที่เคยรับทราบมาว่ามีการกระทำเช่นนั้นมาแล้ว แต่ผู้วิจัยประเมินว่าน่าจะมาจากความไม่เข้าใจในวัตถุประสงค์และกระบวนการวิจัยรวมทั้งแนวทางการบริหารจัดการงบประมาณ ดำเนินการวิจัยซึ่งผู้วิจัยได้มอบหมายให้กลุ่มเป็นผู้ประเมินค่าใช้จ่ายและให้บริหารจัดการกันเอง

โดยอิสระเพื่อให้สามารถดำเนินการบรรลุดามวัตถุประสงค์ของชุมชนแล้ว ผู้ใหญ่บ้านจึงหาทางออกในการแก้ปัญหาโดยใช้วิธีประกาศรับอาสาสมัครทีมวิจัยชุมชน โดยเป็นผู้ประกาศเสียงตามสายด้วยตนเองในวันนัดประชุมครั้งที่ 4 ปรากฏว่ามีผู้นำจากกลุ่มเดิมกลับมาอาสาสมัครเป็นทีมวิจัยจำนวน 10 คนและมีกรรมการป่าชุมชนอาสาสมัครเพิ่มอีก 1 คนรวมเป็น 11 คนแล้ว ดำเนินการประชุม โดยให้มีการอภิปรายอย่างอิสระที่ละคนจนครบในประเด็นเหตุผลและความจำเป็นที่ต้องมีการวิจัยเรื่องนี้ในชุมชน แล้วมีการลงมติเห็นชอบในการเข้าร่วมเป็นทีมวิจัย สำหรับผู้วิจัยเองไม่ได้แสดงความสนับสนุนกระตุ้นให้เคลื่อนตามหรือกดดันให้ตัดสินใจรับแต่อย่างใด เพราะต้องการให้เกิดขึ้นจากความต้องการที่แท้จริงของชุมชน การเปลี่ยนแปลงกระบวนการตัดสินใจครั้งนี้ทำให้ผู้ใหญ่บ้านได้รับการท้วงติงจากผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่คัดค้านและเสนอให้ยกเลิกโครงการวิจัยในที่ประชุม “นอกรอบ” ด้วยว่าไม่เคารพการตัดสินใจของที่ประชุม แต่ผู้ใหญ่บ้านให้เหตุผลว่าเป็นโครงการที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนจึงควรเปิดโอกาสให้ผู้ที่มีความเสียดสีและพร้อมกว่าคนอื่นได้ทำหน้าที่แทนคนหนุ่มมาก ที่สำคัญไม่ควรคิดเรื่องการเอาเงินเข้ากระเป๋าตนเองเป็นการส่วนตัวเหมือนที่คิดจะทำกับโครงการอื่นดังที่ผ่านมา

1.2 กิจกรรมสร้างทีมวิจัยชุมชนบนฐานคิดปัญญานำการปฏิบัติ

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อคิดตั้งแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยให้แก่กลุ่มแกนนำอาสาสมัคร ได้แก่ แนวคิดภูมิปัญญา แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 2) เพื่อให้ทีมวิจัยชุมชนเรียนรู้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน
- 3) เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กลุ่มแกนนำอาสาสมัครซึ่งต่อไปจะเรียกว่าทีมวิจัยชุมชน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม ได้แก่ กลุ่มแกนนำอาสาสมัคร จำนวน 11 คน ประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกอบต. ประธานป่าชุมชน ปู่จารย์และ กรรมการป่าชุมชน

สถานที่ดำเนินการ

สถานที่ดำเนินการครั้งนี้จัดกิจกรรมในวิหารวัดป่าสำน

วิธีดำเนินการ

- 1) บรรยาย, อธิบาย เพื่อคิดตั้งแนวคิดและองค์ความรู้ตามที่กำหนด ยกตัวอย่างประกอบ / ใช้ concept mapping ช่วยในการสรุป
- 2) แนะนำกรอบการทำงานวิจัยตามวัตถุประสงค์ ขอบเขต วิธีดำเนินการ สิ่งที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

- 3) ให้ทีมเสนอแนะ/ ระบุแหล่งข้อมูลสถานที่และบุคคลที่เกี่ยวข้องรวมทั้งวิธีเก็บข้อมูลที่เหมาะสมและน่าเชื่อถือ
- 4) ให้ทีมช่วยกันตั้งกรอบประเด็นคำถามเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการก่อนเทียบเคียงกับแบบบันทึกข้อมูล
- 6) จัดตั้งทีมเพื่อความสะดวกในการบริหารจัดการทีมและการติดต่อประสานงาน
- 5) วางแผนการดำเนินงานและ แบ่งงานกันตามความเหมาะสม

ปัญหาและอุปสรรค

อันเนื่องมาจากความกังวลต่อท่าทีการมีส่วนร่วมของชาวบ้านทำให้ทางทีมวิจัยตัดสินใจปรับแผนการดำเนินกิจกรรมการสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนในอดีตก่อนแทนที่จะจัดเวทีชาวบ้านเพื่อศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งขอให้ชาวบ้านร่วมตัดสินใจเลือกใช้กระบวนการวิจัยก่อนแล้วจึงค่อยดำเนินการ ทั้งนี้เพื่อใช้ข้อมูลจากการวิจัยในประเด็นดังกล่าวนำเสนอในเวทีชาวบ้านเพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความตระหนัก

ระยะที่ 2 การศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรม

การศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ในมิติวัฒนธรรมนั้นต้องการเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยให้ทีมวิจัยชุมชนซึ่งก็คือทีมแกนนำชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ ในขั้นตอนนี้แยกเป็น 5 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมศึกษาบริบทชุมชน กิจกรรมศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมของชุมชน กิจกรรมวิเคราะห์และคัดสรรระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม/ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา กิจกรรมการสร้างกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรและกิจกรรมเวทีชุมชนวิพากษ์และเติมเต็มข้อมูล สรุปได้ดังนี้

2.1 กิจกรรมศึกษาบริบทชุมชน

วัตถุประสงค์

1) เพื่อศึกษาบริบทชุมชนในด้านกายภาพ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ระบบนิเวศ ความเชื่อและศาสนา ฐานทรัพยากรและสภาพปัญหาที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร

2) เพื่อทำความเข้าใจข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ได้แก่ทีมวิจัยชุมชนและผู้รู้เรื่องราวและข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน รวมทั้งผู้เกี่ยวข้องในระดับต่างๆที่สามารถให้ข้อมูลได้

สถานที่ดำเนินการ

สถานที่ดำเนินการในกิจกรรมนี้แยกออกตามวัตถุประสงค์ของการเก็บข้อมูล เช่นในพื้นที่หมู่บ้านป่าसान วิหารวัดป่าसान หน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

วิธีดำเนินการ

- 1) ทีมวิจัยชุมชนสัมภาษณ์รายบุคคล
- 2) สันทนาการกลุ่ม(ค่อนข้างเน้นกระบวนการสื่อสารในชุมชน)
- 3) บันทึกสรุป
- 4) กรณีที่เป็นข้อมูลเอกสารจากทางราชการใช้วิธีติดต่อขอความร่วมมือ
- 5) จัดเวทีติดตามผลและรายงานความก้าวหน้า
- 6) จัดระเบียบข้อมูลตามประเด็นศึกษา

ปัญหา-อุปสรรคและข้อสังเกต

กิจกรรมในส่วนนี้ไม่ได้ต้องการเน้นให้ทีมวิจัยทำการศึกษาในเชิงวิชาการอย่างเข้มข้นแต่มุ่งหวังให้ชุมชนมีโอกาสพบปะสื่อสารและทบทวนตัวเองอย่างมีระบบ ดังนั้นข้อมูลในส่วนนี้จึงมุ่งให้ชุมชนได้เกิดความเข้าใจตนเองเป็นหลัก

2.2 กิจกรรมการศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรม

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับระบบวิถีคิดและระบบคุณค่าทางจริยธรรมในการจัดการทรัพยากรของชุมชน
- 2) เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับระบบความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชน
- 3) เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะรูปแบบการจัดการทรัพยากรในระบบนิเวศเกษตรและระบบนิเวศป่าของชุมชน
- 4) เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับระบบการถ่ายทอดและการปรับตัวของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กิจกรรมนี้มีผู้เข้าร่วม 2 กลุ่ม ได้แก่ ทีมวิจัยชุมชนทั้งหมด เป็นผู้ทำหน้าที่ศึกษารวบรวมข้อมูล และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในชุมชน ได้แก่ผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์ในระดับต่างๆ

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่ดำเนินกิจกรรมครั้งนี้ได้แก่ที่บ้านของผู้ให้ข้อมูลและที่วิหารวัดป่าसान

วิธีดำเนินการ

วิธีดำเนินกิจกรรมครั้งนี้มีการจัดกิจกรรม 2 ลักษณะ คือ กิจกรรมเก็บรวบรวมข้อมูลและกิจกรรมติดตามผลในลักษณะการรายงานความก้าวหน้า รวมกิจกรรมดำเนินการ 3 กิจกรรมย่อยประมวลสรุปได้ดังนี้

- 1) สร้างแบบบันทึกแบบมีหัวข้อ

2) ทีมวิจัยแบ่งหัวข้อรับผิดชอบในการเก็บรวบรวมข้อมูลตามความถนัดและความสนใจ

3) ใช้วิธีสนทนากลุ่มและหรือสัมภาษณ์รายบุคคลในกรณีที่เป็นประสบการณ์

เฉพาะบุคคล

4) ประชุมทีมวิจัยเพื่อติดตามผล

5) จัดระเบียบข้อมูลเป็นชุดความรู้เพื่อให้สะดวกแก่การวิเคราะห์

ปัญหา-อุปสรรคและข้อสังเกต

กิจกรรมการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้มีอุปสรรคเรื่องเวลาดำเนินการเพราะต้องทำอย่างเร่งด่วน ในขณะที่ทีมวิจัยเองก็ต้องประกอบอาชีพทำมาหากิน การนัดหมายประชุมทีมจึงต้องแก้ปัญหาโดยการใช้เวลาตอนกลางคืนแต่ก็ส่งผลทำให้เกิดความเหนื่อยล้าในตอนทำงานกลางวัน ผลกระทบที่เกิดขึ้นก็คือทำให้มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมไม่ครบทีม และเป็นที่สังเกตว่าผู้ที่มีบทบาทมากจะไม่ใช่เกษตรกรแต่เป็นผู้ประกอบอาชีพอิสระ และเป็นผู้นำโดยการเลือกตั้งซึ่งจะมีเวลาอิสระมากกว่าผู้มีอาชีพเกษตรกร รวมทั้งยังเป็นผู้มีความถนัดทาง “ซีดูๆเขียนๆ” มากกว่า

2.3 กิจกรรมวิเคราะห์และคัดสรรระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม/ภูมิปัญญาการจัดการ

ทรัพยากร

วัตถุประสงค์

1) เพื่อวิเคราะห์ระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมุมมองของชุมชน

2) เพื่อคัดสรรระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรสำหรับนำไปใช้ในการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้และการสืบทอดให้เกิดความยั่งยืน

3) เพื่อให้ทีมวิจัยชุมชนได้เรียนรู้กระบวนการก่อรูปและต่อยอดภูมิปัญญาชุมชนตามสิทธิทางวัฒนธรรม

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ ได้แก่ ทีมวิจัยชุมชนและผู้วิจัย รวม 12

คน

สถานที่ดำเนินการ

สถานที่ดำเนินการครั้งนี้ ได้แก่ วิหารวัดป่าसान

วิธีดำเนินการ

1) ร่วมกันทบทวนแนวคิดภูมิปัญญา แนวคิดสิทธิทางวัฒนธรรมและแนวคิดหน้าที่นิยมเพื่อให้ทีมวิจัยชุมชนเกิดความเข้าใจที่ชัดเจนและได้แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล

2) ร่วมกันพิจารณาข้อมูลบริบทชุมชนเพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงกับภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร

3) ร่วมกันพิจารณาข้อมูลชุดความรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า และทำการวิเคราะห์และตีความความหมายระบบคุณค่าหน้าที่ทางวัฒนธรรม ระบบวิถีคิดและวิถีจัดการทรัพยากรของชุมชนในอดีตเปรียบเทียบกับปัจจุบัน

4) จัดทำผังความคิดรวบยอดผลการวิเคราะห์เพื่อให้เห็นชัดเจน

5) ร่วมกันประเมินค่าและคัดสรรระบบคุณค่าที่ต้องการให้เกิดการเรียนรู้และสืบทอดอย่างยั่งยืน

6) ประเมินค่าและคัดสรรคัพัทธิกรรมที่สอดคล้องและตอบสนองระบบคุณค่าคัดสรรค่าเพื่อการต่อยอดและสืบทอดต่อไป

7) วางแผนและมอบหมายหน้าที่ในการนำเสนอในเวทีชุมชนต่อไป

ปัญหา-อุปสรรคและข้อสังเกต

ทีมวิจัยมาร่วมประชุมช้ากว่ากำหนด(ตามปกติ)เพราะต้องประกอบภารกิจประจำวันจนเสร็จสิ้นก่อน ทำให้ต้องขยาดเวลาประชุมดึกขึ้น ในช่วงแรกๆยังไม่ค่อยมีใครกล้าแสดงความคิดเห็น คนรุ่นกลางคนบางคนแสดงการไม่ยอมรับระบบความเชื่อดั้งเดิมโดยยกตัวอย่างกรณีเพื่อชวานาที่ไหว้ผีนาทุกปีแต่ก็มีศัตรูพืช ขายก็ไม่ได้ราคา บางคนเมื่อพูดถึงเรื่องผีปกกะโหล่งที่พ่อแม่เคยเอามาขู่ตอนเด็กก็หัวเราะขบขันจึงทำให้บรรยากาศการสื่อสารดีขึ้น หลายคนกล้าแสดงความคิดเห็นมากขึ้น จนกระทั่งผู้วิจัยใช้คำถามชวนให้คิดเชิงตีความเป็นขั้นๆ เช่น

“ตอนที่ผู้ใหญ่เอาผีปกกะโหล่งมาขู่ตอนนั้นเรากำลังทำอะไร”

“ฮ้ายครับ” (ชนครับ)

“พอได้ขีนคำขู่แล้วเป็นอย่างไร”

“หนิมชีวครับ” (สงบนิ่ง-หยุดชน)

“อย่างนี้เรียกว่าความเชื่อผีทำหน้าที่อะไร”

ปรากฏว่าผู้ถูกถามแสดงอาการถึงบางอ้อในแง่ของวิธีการเข้าถึงคุณค่าความหมายของวัฒนธรรมและภูมิปัญญา หลังจากนั้นเมื่อวิเคราะห์ถึงบทบาทหน้าที่ของผีปู่ย่า แม่โพสพ แม่ธรณี ผีป่า ผีขุนน้ำ พิธีกรรมเกี่ยวกับการตัดไม้ ข้อห้ามข้อยกเว้นเกี่ยวกับการตัดไม้ ประเพณีพิธีกรรมชาวพุทธในรอบปี ฯลฯ จึงมีการตอบสนองอย่างสนุกสนานและมีอาการทิ้งในคุณค่าที่ค้นพบ โดยเฉพาะเมื่อมีการเชื่อมโยงมาถึงภูมิปัญญาฯ จะเห็นได้ว่าบางครั้งเทคนิคการสื่อสารระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านก็เป็นสิ่งที่คาดการณ์ไว้ก่อนไม่ได้ แต่เมื่อรู้จักใช้เทคนิคที่เหมาะสมก็เป็นการเปิดประตูปัญญาได้ไม่ยากและทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นและภาคภูมิใจในคุณค่าทางวัฒนธรรมของตนได้ เพราะถึงอย่างไรพวกเขาก็เป็นทั้งเจ้าของและเป็นผู้ใช้วัฒนธรรมนั้นเองจึงไม่ยากที่จะทำความเข้าใจและรู้จักตีระบบคุณค่านั้นกลับมาใช้ได้อย่างชาญฉลาด

2.4 กิจกรรมการสร้างกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร วัตถุประสงค

1) เพื่อออกแบบกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับบริบทและสถานการณ์ในชุมชน

2) เพื่อให้ทีมวิจัยชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบและขั้นตอนการดำเนินงานทางวัฒนธรรมที่นำไปสู่ความยั่งยืนของมรดกภูมิปัญญาชุมชน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วมในกิจกรรมครั้งนี้ ได้แก่ ทีมวิจัยชุมชนและผู้วิจัย รวม 12 คน

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่ดำเนินกิจกรรมครั้งนี้ ได้แก่ วิหารวัดป่าล้าน

วิธีดำเนินการ

- 1) ผู้วิจัยทบทวนแนวคิดภูมิปัญญาอีกครั้ง แล้วให้ทีมวิจัยชุมชนทบทวนกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อพิจารณาคัดเลือกมาปรับใช้ในโครงการนี้
- 2) ที่ประชุมร่วมคิดและนำเสนอขั้นตอนต่างๆ
- 3) วางแผนการดำเนินงานและมอบหมายหน้าที่ครั้งต่อไป

ปัญหา-อุปสรรคและข้อสังเกต

มีข้อสังเกตว่าแกนนำจะให้ความสำคัญกับกระบวนการเชิงรูปธรรมเป็นอันดับแรก และยังไม่ค่อยรู้จักเน้นการสนับสนุนให้ลูกหลานเยาวชนมีส่วนร่วมในระดับการใช้ความคิดหรือการระดมสมอง ผู้วิจัยจึงค่อนข้างจะมีบทบาทในการกระตุ้นหนุนนำให้ใช้กระบวนการการเรียนรู้เชิงวิจัยให้เยาวชนลงมือปฏิบัติการสืบเสาะข้อมูลและนำเสนอผลการศึกษาซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบการเรียนรู้ที่เยาวชนคุ้นเคยจากสถานศึกษา แต่ในขณะเดียวกันก็ได้เน้นความสำคัญของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนรุ่นวัยต่างๆด้วย

2.5 กิจกรรมเวทีชุมชนวิพากษ์และเติมเต็มข้อมูล

วัตถุประสงค

1) เพื่อให้ชาวบ้านกลุ่มเป้าหมายทุกครัวเรือนเกิดความตระหนักและการมีส่วนร่วมตัดสินใจเลือกใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากร

2) เพื่อให้เวทีมีส่วนร่วมในการตรวจสอบและเติมเต็มข้อมูล

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กิจกรรมนี้มีผู้เข้าร่วมประกอบด้วยผู้วิจัย ทีมวิจัยชุมชน ผู้นำหมู่บ้านและกลุ่มชาวบ้าน ผู้เข้าร่วมกิจกรรมจำนวน 103 คน ไม่นับรวมกับจำนวนเด็กเล็กที่ชาวบ้านนำมาดูแลระหว่างการประชุมด้วยอีกหลายคน รวมจำนวนทั้งสิ้น 110 คน

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่ดำเนินกิจกรรมครั้งนี้ได้แก่ศาลาประชาคมของหมู่บ้าน

วิธีดำเนินการ

การจัดกิจกรรมครั้งนี้ใช้วิธีจัดร่วมกับกิจกรรมประชุมประจำเดือนของชุมชน โดยมี พ่อหลวงเฉลียว แก้วพลิก ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดำเนินการประชุมร่วมกับเลขานุการกรรมการหมู่บ้าน และสมาชิก อบต.หลังจากเสร็จสิ้นการประชุมหมู่บ้านแล้วจึงดำเนินการวิจัยสรุปได้ดังนี้

- 1) ผู้ใหญ่บ้านชี้แจงความเป็นมาของการจัดกิจกรรมการวิจัยและแนะนำผู้วิจัย รวมทั้งรายชื่ออาสาสมัครทีมวิจัยชุมชน
- 2) ผู้วิจัยชี้แจงความเป็นมา วัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัยและผลที่คาดว่าจะได้รับ
- 3) ตัวแทนทีมวิจัยชุมชนนำเสนอผลการศึกษาริบทชุมชน ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน วัฒนธรรมชุมชนและระบบคุณค่าศีลธรรมเพื่อการฟื้นฟูภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร
- 4) เวทีที่มีส่วนร่วมในการพิจารณาตรวจสอบและช่วยกันเติมเต็มข้อมูล
- 5) ผู้วิจัยเชื่อมโยงข้อมูลและสรุปเสริมให้เกิดความชัดเจน
- 6) เวทีอภิปรายทั่วไปในประเด็นความสำคัญของกระบวนการวิจัยต่อการพัฒนาชุมชน
- 7) วางแผนและกำหนดนัดหมายการดำเนินกิจกรรมลำดับต่อไป

5. ปัญหา-อุปสรรคและข้อสังเกต

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าทีมวิจัยชุมชนบางคนยังขาดความมั่นใจเพราะมีความกังวลว่าชาวบ้านอาจจะไม่ยอมรับการเข้าร่วมโครงการวิจัยเพราะไม่เห็นความสำคัญ ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้พูดแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมก็ยังไม่กล้าพูด อันที่จริงระบบการสื่อสารภายในชุมชนที่ใช้เสียงตามสาย ประกาศนัยหมายต่างๆเกี่ยวกับกระบวนการวิจัยได้ทำให้เกิดการรับรู้ในหมู่บ้านระดับหนึ่ง ซึ่งทำให้เกิดการกระหายใคร่รู้เกี่ยวกับโครงการวิจัย แต่ยังไม่มีโอกาสพบผู้วิจัยซึ่งเป็นบุคคลที่มาจากภายนอกชุมชนทำให้เกิดความสนใจใคร่รู้เป็นทุนสำคัญ ดังนั้นเมื่อผู้วิจัยและทีมชุมชนร่วมกันนำเสนอแนวทางการวิจัยและนำเสนอผลการวิจัยบางส่วนที่เป็นเรื่องราวและระบบคุณค่าที่มีอยู่ในชุมชนของเขาเองจึงทำให้เกิดความตระหนักได้ดีกว่าการนำเสนอโครงการที่ยังไม่มีคำตอบ ดังนั้นเมื่อเปิดเวทีให้มีการอภิปรายแสดงความคิดเห็นจึงได้มีผู้แสดงความคิดเห็นหลายคน เช่น ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นตำรวจบ้านซึ่งรับฟังโดยสงบมาโดยตลอดและเป็นผู้ที่พูดเสียงดัง ได้แสดงความคิดเห็น

เชิงสนับสนุนเพราะเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อชุมชน และได้กล่าวขอบคุณผู้วิจัยที่มาให้แนวทางที่ดี ส่วนพ่อสุขซึ่งเป็นตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุได้แสดงความคิดเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่มีคุณค่าที่ช่วยรักษามรดกไว้ให้ลูกหลานได้สืบไปและกล่าวขอบคุณผู้วิจัยที่มาช่วยจุดประกายให้เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมของตนเอง ฝ่ายตัวแทนกลุ่มแม่บ้านก็พร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆตามขั้นตอนการวิจัย ส่วนพ่อหลวงเฉลียวก็พยายามทำหน้าที่กระตุ้นให้โอกาสที่ประชุมแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง ในที่สุดผู้วิจัยจึงใช้วิธีตั้งคำถามแบบตรงไปตรงมาว่าเมื่อเรื่องราวของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรเป็นอย่างนี้แล้วที่ประชุมเห็นควรที่จะร่วมกันทำการวิจัยต่อไปจนสิ้นสุดโครงการหรือไม่ ที่ประชุมได้แสดงความพึงพอใจทำให้ทีมวิจัยชุมชนคลายความกังวลลงไปทันที ต่อจากนี้พ่อหลวงเฉลียวจึงได้ช่วยสรุปให้เห็นความสำคัญและประโยชน์ของการวิจัยพร้อมทั้งช่วยอธิบายซ้ำอีกครั้ง ก่อนการหารือและนัดหมายวันเวลาทำกิจกรรมการวิจัยลำดับต่อไป นับว่ากระบวนการเข้าสู่การตัดสินใจของชุมชนมีความสลับซับซ้อนโดยเฉพาะความต้องการการเข้าใจเชิงรูปธรรมที่มักจะถามกันเสมอเวลาออกไปทำงานกับชุมชนคือ “ทำแล้วชาวบ้านจะได้อะไร” ดังนั้นการปรับลำดับขั้นตอนการวิจัยจึงเป็นสิ่งที่ควรยึดหยุ่นได้ตามสถานการณ์ ดังในกรณีดังกล่าวซึ่งไม่ได้เป็นไปตามกรอบแนวคิดและขั้นตอนที่ผู้วิจัยคาดการณ์ไว้ทั้งหมด

ข. ขั้นตอนการปฏิบัติการ

ขั้นชุมชนปฏิบัติการเป็นขั้นการนำองค์ความรู้ที่ได้ค้นพบและคัดสรรกลั่นกรองมาเป็นแนวทางการดำเนินการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในขั้นตอนนี้แบ่งออกเป็น 5 ระยะเวลาประกอบด้วยกิจกรรมรวมทั้งหมด 15 กิจกรรม ดังนี้

ระยะที่ 3 การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน

กระบวนการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน เป็นแนวคิดที่ชาวบ้านพิจารณาเห็นว่าลำห้วยในหน้าแล้งจะแห้งขอดเป็นเหตุให้เกิดไฟป่าได้เพราะป่าขาดความชุ่มชื้น โดยเฉพาะห้วยทรายที่ยังคงมีน้ำไหลออกมาจากขุนห้วยอยู่ตลอดปีนั้นทางวัดป่าอุดมธรรมโดยหลวงพ่อพระธรรมสาริตเวียงกาหลงได้จัดทำฝายกักน้ำไว้จนเกิดเป็นแอ่งน้ำขนาดใหญ่ช่วยเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ในป่าบริเวณนั้นได้เป็นอย่างดีและยังส่งผลถึงการมีน้ำใช้ในการเกษตรของชาวบ้านที่ทำอยู่ตามริมห้วยด้วย จุดนี้จึงเป็นการจุดประกายแนวคิดของชาวบ้านในส่วนนี้ โดยได้จัดทำกิจกรรมเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ป่า จำนวน 2 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมการสร้างอุทยานการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ฐานที่ 1 และกิจกรรมปลูกป่าเพิ่มมูลค่าทางอาหารและความอุดมสมบูรณ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 กิจกรรมการสร้างอุทยานการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ฐานที่ 1

กิจกรรมการสร้างอุทยานการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ฐานที่ 1 ครั้งนี้เป็นกิจกรรมที่ชุมชนร่วมกันออกแบบสร้างฝายชะลอน้ำด้วยเทคนิควิธีแบบชาวบ้าน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อสร้างฝายชะลอน้ำเพิ่มความอุดมสมบูรณ์และแหล่งอาหารตามธรรมชาติในป่าชุมชน
- 2) เพื่อสร้างสวนสมุนไพรบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมสลับห้วยทรายไว้เป็นที่อนุรักษ์พันธุ์พืชสมุนไพรในป่าและใช้เป็นแหล่งศึกษาของชุมชน
- 3) เพื่อจัดทำป้ายชื่อและสรรพคุณพืชสมุนไพรและไม้ใช้สอยในบริเวณสองข้างทางจากป้ายแสดงเขตป่าชุมชนไปจนถึงบริเวณฝายชะลอน้ำ เป็นระยะทาง 3 กิโลเมตร
- 4) เพื่อใช้เป็นฐานเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ป่าชุมชนสำหรับลูกหลานเยาวชน
- 5) เพื่อให้สมาชิกชุมชนทุกครัวเรือนเกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพและศักดิ์ศรีที่ได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง
- 5) เพื่อให้กิจกรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างความตระหนักสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมตลอดจนสร้างความรู้สึกร่วมกันอันหนึ่งอันเดียวกันและ ลดความขัดแย้งแตกแยกในชุมชน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กิจกรรมนี้มีผู้เข้าร่วมหลักคือตัวแทนสมาชิกชุมชนทุกครัวเรือน ผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนและผู้ช่วยวิจัยมีจำนวนรวมทั้งสิ้นทั้งหญิงและชาย 104 คน นอกจากนี้ยังมีเด็กลูกหลานติดตามไปด้วยอีกประมาณ 5-6 คน

สถานที่ดำเนินการ

สถานที่ดำเนินการได้แก่บริเวณสลับห้วยทรายในพื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นบริเวณที่ลำห้วย 2 สายไหลมาบรรจบกัน มีสภาพพื้นที่ท้องน้ำเป็นหินและทรายปนกัน อยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 3 กิโลเมตร ลำห้วยทั้ง 2 สายไหลมาจากขุนน้ำ 2 แห่งแต่ในฤดูแล้งจะมีน้ำน้อยไหลอยู่ริ้นๆเฉพาะน้ำที่ไหลมาจากขุนน้ำห้วยทรายขาว ในขณะที่ลำห้วยอีกสายหนึ่งไม่มีน้ำในช่วงฤดูแล้งเลย

วิธีดำเนินการ

ก. ขั้นเตรียม

1) ทีมวิจัยประชุมวางแผนงานโดยละเอียด มีการกำหนดมอบหมายหน้าที่ต่างๆอย่างชัดเจน เช่น พ่อหลวงรับหน้าที่ติดต่อสั่งซื้อวัสดุอุปกรณ์จำเป็นที่ใช้ในการก่อสร้าง อบต. ภูผาชัยนารถไปรับส่งสมาชิกชุมชน กุณ กุณพา ประธานป่าชุมชนนำรถปิคอัพขนเสบียงอาหารและน้ำ

วิมลนารถีแค้นไปบรรพทุกทราษ อดต.สมบุรณ์กับถาวรคูแลการเบิกจ่ายบัญชีงบประมาณ ส่วน
ประธานกลุ่มแม่บ้านและคณะทำหน้าที่จัดเตรียมอาหารสดและน้ำเพื่อนำไปประกอบอาหารในป่า
รวติชัยกับกุนทั้งสองคนเป็นผู้

ชำนาญป่าทำหน้าที่นำพ่อสุกกับพ่อจันทร์สำรวจสมุนไพรที่ขึ้นอยู่ตามธรรมชาติตลอดสองข้างทาง
จากจุดเริ่มต้นแนวเขตป่าชุมชนไปจนถึงจุดฐานเรียนรู้ สล่าส่ง พ่อน้อยวงศ์กับหนานบุญเป็น
ผู้รับผิดชอบการเขียนป่านชื่อสมุนไพรเพื่อให้ทีมสำรวจนำไปปักไว้ให้เห็นกัน เป็นต้น

2) สมาชิกทุกคนต้องเตรียมข้าวห่อติดตัวไปด้วย

3) พ่อสุกรับหน้าที่เป็นตั้งข้าวทำพิธีขอมาและขออนุญาตเจ้าที่เจ้าป่าเจ้าเขาเพื่อทำ
ฝายชะลอน้ำ

4) สล่าบุญส่งรับออกแบบฝายและคำนวณปริมาณวัสดุอุปกรณ์

ข. ขั้นตอนดำเนินการ

เริ่มต้นจากทีมสำรวจสมุนไพรพากันเดินป่าสำรวจพร้อมกับบันทึกกรายชื่อสมุนไพรและ
ต้นไม้ใช้สอยและทำเครื่องหมายกำกับเพื่อให้ง่ายต่อการย้อนกลับมาติดป่านชื่อ แล้วนำรายชื่พืช
ดังกล่าวไปมอบให้ทีมเขียนป้ายๆทำเสร็จแล้วจึงมอบให้ทีมสำรวจนำป้ายกลับไปติดตามที่ต่างที่ได้
ทำทำเครื่องหมายไว้ งานนี้มีการลงมือทำเสร็จก่อนวันไปทำฝาย และมีการดำเนินงานกันไป
เรื่อยๆแต่มีประสิทธิภาพ

ส่วนในวันสร้างฝายนั้นเริ่มตั้งแต่ช่วงเช้าเวลาประมาณ 8.00 น สมาชิกชุมชนทยอย
เดินทางเข้าไปในป่าบริเวณสบห้วยทรายแล้วต่างแยกย้ายกันทำงานตามขั้นตอนต่างๆโดยมีการแบ่ง
งานกันอย่างอัตโนมัติโดยไม่มีการลงชื่อขานชื่อกำกับแต่แต่ละคนแต่ละกลุ่มดูเหมือนจะรู้หน้าที่เอง
อย่างลงตัว ดังเช่น การผสมปูน การลำเลียงวัสดุ การเก็บและลำเลียงก้อนจากลำห้วย การวาง
ก้อนปูนและก้อนหินทำพังกั้นน้ำ การอำนวยความสะดวกหรือควบคุมดูแลแบบกันเอง การประกอบ
พิธีขอมาและขออนุญาตเจ้าที่เจ้าป่าเจ้าเขา และการประกอบอาหารเพื่อเลี้ยงกันในมือกลางวันซึ่ง
มีการแบ่งหน้าที่ชายหญิงแยกกันทำกลุ่มละอย่าง เช่นฝายแม่บ้านจะช่วยกันแกงอ่อมและทำหมู
ย่างต้มไก่เลี้ยงเจ้าที่ ส่วนฝายพ่อบ้านจะช่วยกันปรุงลาบตามสูตรล้านนาของหมู่บ้าน ฝาย
ผู้สูงอายุชายก็แยกไปทำหน้าที่ปรับพื้นที่ที่จะปลูก

สมุนไพรบริเวณดินดอนสามเหลี่ยม ส่วนเค็ๆที่ตามมากับผู้ปกครองก็จะหาปูหาปลาและจับ
ลูกอ๊อด และบางส่วนก็ช่วยตักน้ำจากลำห้วยไปราดรดกองขยะที่ไฟยังไม่สิ้นเชื้อ งานทำฝาย
ชะลอน้ำและจัดเตรียมพื้นที่ปลูกพืชสมุนไพรสำเร็จลงภายในเวลา 15.00 น.โดยพ่อหลวงเป็นผู้
กล่าวปิดงาน

ปัญหา-อุปสรรคและข้อสังเกต

ในด้านรูปแบบสายชะลอน้ำ ไม่สามารถควบคุมให้เป็นไปตามที่ส่งล่าส่งออกแบบไว้ได้ เนื่องจากเป็นการทำงานแบบรวมหมู่ จึงมีการระดมกำลังกันไปตามความเข้าใจของผู้ทำงาน สาเหตุหลักน่าจะมาจากการขาดการประสานงานในระหว่างทีมวิจัยที่ทำหน้าที่ต่างกัน

ในด้านวัสดุ ชาวบ้านไม่ได้เลือกใช้วัสดุธรรมชาติประเภทไม้ไผ่หรือไม้เนื้อแข็ง แต่กลับเลือกใช้ปูนซีเมนต์ผสมทรายแล้วบรรจุลงในกระสอบพลาสติกทำเป็นก้อนขนาดใหญ่ใช้ทำพรางกันน้ำผสมกับการใช้ก้อนหินจากลำห้วยแล้วยึดด้วยปูนซีเมนต์ เพื่อให้มีน้ำหนักและความแกร่งในการต้านกระแสน้ำ ซึ่งจะเชี่ยวแรงในฤดูฝน ทีมวิจัยชุมชนให้เหตุผลว่าที่ต้องใช้วิธีนี้เพราะเคยทำฝายมาแล้วแต่ก็พังไปทันทีเมื่อน้ำหลากมาครั้งแรกเพราะพื้นลำห้วยดังกล่าวมีลักษณะเป็นหินไม่ช่วยให้เกิดการเกาะยึดที่มั่นคง

ในด้านความร่วมมือ ชาวบ้านที่มาร่วมงานกล่าวว่าการทำงานแบบนี้ถือว่าต้องเสียสละกันมาเพราะในชีวิตประจำวันปกติพวกเขาต่างมีงานอาชีพที่ต้องทำประจำ หากไม่ทำของตนเองก็ต้องไปรับจ้างต่างหมู่บ้านซึ่งจะมีค่าตอบแทนอย่างต่ำวันละ 130 บาทขึ้นไป แต่หากไม่มาก็ต้องถูกปรับตามกฎความร่วมมือของหมู่บ้าน อย่างไรก็ตามพวกเขาต่างยืนยันว่าอย่างไรก็ต้องมาเพราะเป็นของ “หน้าหมู่บ้าน” อยู่แล้ว จึงนำส่งเกดว่างานวันนี้ผู้ใหญ่บ้านมาสายมากแต่ชาวบ้านก็สามารถดำเนินงานกันไปได้อย่างราบรื่นไม่มีการต่อว่าต่อขานหรือออกคำสั่งบังคับกันแต่อย่างใด ตัวผู้ใหญ่บ้านเองก็ได้เข้าไปช่วยงานจัดเตรียมพื้นที่ปลูกพืชสมุนไพรร่วมกับกลุ่มผู้สูงอายุคนอื่นๆ

ในด้านความรู้สึกของผู้เข้าร่วมกิจกรรม ทั้งทีมวิจัยชุมชนและชาวบ้านต่างบอกว่ารู้สึกดีและภาคภูมิใจที่สามารถทำได้สำเร็จด้วยน้ำพักน้ำแรงของตน รู้สึกว่าได้เสียสละเพื่อส่วนรวมและเป็นอนุรักษ์ธรรมชาติ ส่วนผู้ใหญ่บ้านก็รู้สึกดีใจที่ได้รับความร่วมมือจากลูกบ้านด้วยดีและขอบคุณโครงการวิจัยที่มาช่วยจุดประกายการเอาใจใส่ดูแลป่าอย่างป็นรูปธรรมมากกว่าเดิม ประธานป่าชุมชนก็รู้สึกภาคภูมิใจที่มีส่วนร่วมทำให้เกิดสิ่งดีๆ ให้กับชุมชน แม้บ้านบอกว่าดีใจมากที่ได้มีการทำฝายทำให้มีน้ำมากขึ้น อีกหน่อยก็จะมีการ “อี่ปุม” และกึ่งห้วย หอยห้วย ปุ่ห้วยตัวใหญ่ๆ กบห้วย เขียดห้วยและปลา ห้วยมากขึ้น (อี่ปุม คือลูกอ๊อดของกบห้วย)

อย่างไรก็ตามข้อจำกัดของกิจกรรมนี้คือ ทีมวิจัยชุมชนไม่ได้เปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมของกลุ่มลูกหลานเยาวชนผู้ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายของการวิจัยกลุ่มสำคัญอีกกลุ่มหนึ่ง ไม่ว่าจะป็นขั้นตอนการวางแผนหรือขั้นตอนการปฏิบัติการพัฒนา แต่พวกเขาก็ให้เหตุผลภายหลังว่าถึงในขั้นนี้ “จบไว้ก่อน” เอาไว้เป็นฐานเรียนรู้เพื่อจุดประกายความสนใจของเยาวชนต่อไป

ส่วนในด้านผลกระทบ หลังจากกิจกรรมการทำฝายผ่านไปเพียง 3 วันทีมวิจัยชุมชนบางส่วนได้กลับไปติดตามผลการดำเนินงานพบว่าน้ำห้วยที่เคยไหลเพียงรินๆ ได้เอ่อล้นฝายแล้วและทำให้เกิดเป็น “ลำห้วย” ที่มีน้ำปริ่มฝั่งชวนให้ชื่นตาชื่นใจ พวกเขาจึงพากันลงเล่นน้ำในน้ำที่เอ่อล้นเข้าไปต่อแพไม้ไผ่และแพต้นกล้วยให้เล่นกันสนุกสนาน ทำให้ฝายชะลอน้ำฐานเรียนรู้เพื่อ

การอนุรักษ์ธรรมชาติกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจของเด็กๆ ในหมู่บ้านขึ้นอีกบทบาทหนึ่งทันที

3.2 กิจกรรมปลูกป่าเพิ่มมูลค่าทางอาหารและความอุดมสมบูรณ์

วัตถุประสงค์

1) เพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกและความรู้ที่ก้าวร่วของสมาชิกชุมชนทั้งที่อยู่ในวัยผู้ใหญ่และเยาวชนในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าชุมชน

2) เพื่อเพิ่มปริมาณพรรณพืชในป่าชุมชนให้มีความหลากหลายและอุดมสมบูรณ์มากขึ้น โดยเฉพาะไม้ไผ่และพืชกิน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมายและผู้เข้าร่วมกิจกรรม ได้แก่ สมาชิกชุมชนทุกครัวเรือนและกลุ่มเยาวชนลูกหลาน

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่ดำเนินกิจกรรมครั้งนี้ คือพื้นที่ป่าชุมชนในบริเวณที่ติดกับเขตพื้นที่หมู่บ้าน

วิธีดำเนินกิจกรรม

1) ทีมวิจัยจัดทำโครงการปลูกไม้เฉลิมพระเกียรติ โดยประสานกับเครือข่ายชุมชนใกล้เคียงและเครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำแม่ลาว รวม 6 เครือข่าย แล้วขอความร่วมมือและความอนุเคราะห์ต้นกล้าไม้ไผ่ไปยังศูนย์ไผ่ทองคำ ของกองทัพภาคที่ 3

2) พ่อหลวงเฉลียวติดต่อขอต้นกล้าพรรณพืชกินได้ที่สามารถเจริญเติบโตได้ในสภาพป่าชุมชนของหมู่บ้าน

3) จัดแบ่งต้นกล้าไม้กินได้ให้สมาชิกชุมชนทุกครัวเรือนนำไปอนุบาลประมาณ 2 เดือนก่อนนำไปปลูกในป่า

4) เยาวชนจัดทำป้ายรณรงค์สื่อสารการอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ

5) สมาชิกชุมชนเดินขบวนรณรงค์

6) ปลูกป่าเทิดพระเกียรติและรับประทานอาหารร่วมกัน

ปัญหา/อุปสรรคและข้อสังเกต

ปัญหาที่เกิดขึ้นครั้งนี้ ได้แก่ ทางหน่วยงานทหารที่ดูแลโครงการศูนย์ไผ่ทองคำแจ้งว่าต้องใช้เวลาดำเนินการขออนุมัติต้นกล้าไผ่จากฝ่ายผู้บริหารประมาณ 6 เดือน จึงทำให้ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมโครงการปลูกไม้ไผ่ได้ต้องเลื่อนไปในปีต่อไป แต่ทางทีมวิจัยก็ได้ติดต่อไปยังสำนักงานป่าไม้อำเภอ วังเหนือ จังหวัดลำปางซึ่งกำลังมีการเพาะพันธุ์ไผ่หกออยู่แต่ก็ต้องเลื่อนไปในปีต่อไปเช่นเดียวกันเพราะต้นกล้ายังไม่แข็งแรง

ข้อนำสังเกตที่สำคัญคือสมาชิกชุมชนต่างมีความกระตือรือร้นและตั้งใจให้ความร่วมมือในกิจกรรมครั้งนี้ เพราะผู้ใหญ่บ้านบอกว่าเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นครั้งแรก และชาวบ้านก็รู้สึกภาคภูมิใจที่ตนเองได้มีส่วนช่วยกันบำรุงรักษาป่าขึ้นอีกวิธีหนึ่งนอกจากการสร้างฝายชะลอน้ำ

ระยะที่ 4 กระบวนการปลูกจิตสำนึกเยาวชนผู้สืบทอดภูมิปัญญา

กระบวนการปลูกจิตสำนึกเยาวชนผู้สืบทอดภูมิปัญญาเป็นขั้นตอนลงปฏิบัติการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชน โดยถือว่าเยาวชนอยู่ในฐานะสมาชิกชุมชนรุ่นต่อไปในอนาคตที่มีหน้าที่เป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมชุมชน การดำเนินการในขั้นนี้มีกิจกรรมทั้งหมดจำนวน 4 กิจกรรมได้แก่ กิจกรรมเวทีเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น กิจกรรมเยาวชนเรียนรู้ฐานทรัพยากรป่าชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น กิจกรรมเวทีเตรียมความพร้อมเยาวชนก่อนการนำเสนอผลการเรียนรู้สู่ชุมชนและ กิจกรรมเวทีเยาวชนคืนความรู้สู่ชุมชน สรุปได้ดังนี้

4.1 กิจกรรมเวทีการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อให้ทีมวิจัยชุมชนในฐานะเป็น “พ่อของลูก” ได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ว่าด้วยภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนสู่เยาวชนลูกหลาน
- 2) เพื่อกระตุ้นให้เยาวชนเกิดจิตสำนึกและตระหนักในคุณค่าของระบบภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชน
- 3) เพื่อให้เยาวชนได้มีส่วนร่วมในการคิดค้นและนำเสนอแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนให้ยั่งยืน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมายหลักในกิจกรรมนี้ได้แก่กลุ่มเยาวชนในหมู่บ้านซึ่งกำลังอยู่ในวัยเรียนชั้นมัธยมศึกษา มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมประกอบด้วยเยาวชนจำนวน 25 คน ผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนรวม 5 คน กระจายประธานป่าชุมชนอีก 1 คน รวมทั้งหมด 31 คน

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่จัดกิจกรรมครั้งนี้ได้แก่บ้านของประธานป่าชุมชน โดยทีมวิจัยให้เหตุผลว่าเพื่อลดความเป็นงานลงและสร้างความคุ้นเคยกับเด็ก หากจัดในวิหารวัดหรือที่ศาลาประชาคมอาจจะทำให้เด็กไม่กล้าเข้าร่วมกิจกรรม

วิธีดำเนินการ

- 1) ประชุมวางแผนงานการจัดกิจกรรมร่วมกับทีมวิจัยชุมชน มอบหมายหน้าที่รับผิดชอบในการนำเสนอหรือถ่ายทอดองค์ความรู้ของชุมชนอันเป็นผลจากการค้นคว้าวิจัยและดำเนินการพัฒนาแล้วบางส่วน

2) แม่บ้านของประธานป่าชุมชนและทีมวิจัยจัดเตรียมเครื่องมือประกอบการนำเสนอและจัดเตรียมสถานที่และอาหาร-ขนม-น้ำไว้ต้อนรับผู้เข้าร่วมกิจกรรม

3) ติดต่อประสานงานเชิญชวนเยาวชนเข้าร่วมกิจกรรมโดยเน้นลูกหลานและเพื่อนใกล้ชิดด้วยวิธีบอกต่อ งดเว้นการประกาศเสียงตามสายจากบ้านผู้ใหญ่บ้านเพื่อลดความเป็นทางการ

4) เกิดประชุมโดยประธานป่าชุมชน กุณ กุณพา บอกเล่าความเป็นมาของป่าชุมชนและเชื่อมโยงมาสู่โครงการวิจัยครั้งนี้

5) สมาชิกผู้เข้าร่วมประชุมและผู้วิจัยแนะนำตนเอง

6) ผู้วิจัยและประธานป่าชุมชนชี้แจงความเป็นมาและความคืบหน้าของการวิจัย

7) ทีมวิจัยชุมชนถ่ายทอดผลการศึกษาวิจัยประเด็นต่างๆ ได้แก่

- ลักษณะทางกายภาพของชุมชนบ้านป่าसान โดย นายถาวร อุ่นเจริญ

- วัฒนธรรมชุมชนบ้านป่าसान โดย นายบุญส่ง นันตะ

- ฐานทรัพยากรชุมชน โดย นายวิมล แก้ววงศ์เขียว

- ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดย นายสมบูรณ์ ปัญญาปือ

8) หลังจากรับรู้ข้อมูลชุมชนแล้วให้เยาวชนสัมมนากลุ่มย่อย แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ระดมสมองในประเด็นแนวทางการมีส่วนร่วมของเยาวชนในการมีส่วนร่วมสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชน

9) ตัวแทนเยาวชนนำเสนอผลการสัมมนากลุ่มย่อยในเวทีกลาง

10) ผู้วิจัยสรุป-เชื่อมโยงประเด็นแนวทางการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชนและจุดประกายให้เยาวชนร่วมคิดแผนการดำเนินงานเพื่อการเข้าถึงทรัพยากรและวัฒนธรรมชุมชนเพื่อนำมาพัฒนาให้เกิดการต่อยอด-สืบทอด

11) เยาวชนเสนอให้มีการจัดตั้งกลุ่มดำเนินงานเพื่อความสะดวกและคล่องตัวในการติดต่อประสานงาน ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า “ทีมวิจัยเยาวชน”

12) แบ่งกลุ่มวางแผนการศึกษารวบรวมข้อมูลทรัพยากรป่าชุมชนและข้อมูลประเพณีสืบชะตาและประเพณีเรียกขวัญที่มีการนำเสนอให้มีการศึกษาและสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากร

13) ทีมวิจัยชุมชนในฐานะตัวแทนชุมชน และเยาวชนผลัดเปลี่ยนกันแสดงความคิดเห็นและความรู้สึกที่มีต่อกิจกรรมในวันนี้และสรุปบทเรียนร่วมกัน

ปัญหา-อุปสรรคและข้อสังเกต

กิจกรรมครั้งนี้เป็นกิจกรรมการสื่อสารภายในชุมชนในรูปแบบที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน โดยเฉพาะเป็นการสื่อสารที่เยาวชนสื่อสารกันเองเชิงระบบและเยาวชนสื่อสารกับผู้ใหญ่และผู้ใหญ่สื่อสารกับเยาวชนอย่างเป็นระบบด้วยรูปแบบที่แปลกใหม่เช่นเดียวกัน ดังนั้นเมื่อให้มีการแสดง

ความรู้สึกและความคิดเห็นต่อบรรยากาศการสื่อสารจึงทำให้แต่ละคนแสดงความพึงพอใจและรู้สึกภาคภูมิใจในกันและกัน กล่าวคือเยาวชนที่ทิ้งในความสามารถของผู้ใหญ่ที่มีการค้นคว้าวิจัยเป็นที่ยังนำเสนอหรือถ่ายทอดในรูปแบบสมัยใหม่ที่มีการใช้แผนผังความคิดประกอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชนบอกว่าภาคภูมิใจที่หมู่บ้านของตนมีสิ่งดี ๆ ที่มีคุณค่าที่พวกเขาไม่เคยรู้มาก่อน และได้เห็นความตั้งใจของผู้ใหญ่ที่ต้องการถ่ายทอดสิ่งที่มีคุณค่าไว้เป็นมรดกของลูกๆ หลานๆ ส่วนผู้ใหญ่เองก็บอกว่ารู้สึกทิ้งในความคิดความอ่านของลูกหลาน นี้ก็ไม่ถึงว่าเด็ก ๆ จะมี “คำก็คิด ๆ อย่างอื่น” ทำให้มีกำลังใจที่จะช่วยกันทำงานต่อไป แต่ปัญหาในระยะนี้ก็คือทีมวิจัยอีกหลายคนติดภาระงานอาชีพมักไม่ค่อยได้เข้าร่วมกิจกรรม

ข้อนำสังเกตอีกประการหนึ่งคือกลุ่มเยาวชนที่มาร่วมกิจกรรมครั้งนี้มากันเกินจำนวนที่คาดหมาย เพราะตอนแรกทีมวิจัยคาดว่าน่าจะมากันประมาณ 5-6 คน แต่กลับพากันมาเกินกว่าที่คาดถึง 5 เท่า ทำให้ผู้ใหญ่ดีใจกันมาก มีการเตรียมขนม-อาหารการกินไว้ต้อนรับผู้เข้าร่วมอย่างพอเพียงและเป็นขนมที่มีการแปรรูปกันภายในหมู่บ้าน กระบวนการระดมสมองที่นำไปใช้ได้กระตุ้นให้เด็ก ๆ แสดงความคิดเห็นร่วมกันนับว่าเป็นกระบวนการที่มีประสิทธิภาพพอสมควร โดยเฉพาะการจัดลำดับกิจกรรมที่เริ่มจากการชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัย การถ่ายทอดองค์ความรู้ในรูปแบบที่คนรุ่นใหม่คุ้นเคยอันเป็นผลจากการวิจัยที่กลุ่มผู้นำชุมชนมีส่วนร่วม การตั้งประเด็นหรือโจทย์ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการจัดกิจกรรมครั้งนี้ การนำเสนอในรูปแบบของแผนผังความคิดที่สร้างความเข้าใจอย่างเป็นรูปธรรมและเป็นการแสดงผลงานการระดมความคิดความสามารถของตนเอง ตลอดจนการดำเนินการประชุมและการเลือกสถานที่ที่คำนึงถึงความเป็นกันเองแต่สามารถควบคุมบรรยากาศในแบบที่ชวนให้คิดเหล่านี้ ประกอบกับประสบการณ์การเรียนรู้ของเยาวชนภายใต้ระบบการปฏิรูปการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะกระแสการรับรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งในโรงเรียนและสื่อมวลชน น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญต่อผลการจัดกิจกรรมครั้งนี้ให้ประสบความสำเร็จเป็นที่พึงพอใจของกลุ่มผู้ใหญ่ที่มาร่วมชุมชน ที่สำคัญคือความคิดเห็นของเยาวชนสอดคล้องกับทิศทางที่ผู้ใหญ่ต้องการหรือคาดหวังจะให้เกิดขึ้น และความคืบหน้าบางอย่างที่เยาวชนนำเสนอก็เป็นสิ่งที่ทางชุมชนได้ระดมกำลังกันทำมาแล้วก่อนหน้านี้ ดังนั้นประเด็นแนวคิดแนวทางต่างๆ ที่เยาวชนนำเสนอจึงสามารถเชื่อมโยงไปสู่กิจกรรมการวิจัยขั้นตอนต่อไปได้อย่างกลมกลืน

4.2 กิจกรรมเยาวชนเรียนรู้ฐานทรัพยากรและวัฒนธรรมชุมชน

วัตถุประสงค์

1) เพื่อให้เยาวชนได้การเรียนรู้การสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนทั้งในด้านทรัพยากรป่าและทรัพยากรทางวัฒนธรรม

2) เพื่อกระตุ้นให้เยาวชนสร้างสรรค์แนวคิดและแนวทางการปรับปรุงพัฒนาวิธีการดูแลรักษาป่าชุมชนโดยการศึกษาและสัมผัสผ่านประสบการณ์จริง

3) เพื่อปลูกฝังความรู้สึกรักและหวงแหนทรัพยากรในฐานะเป็นสมบัติร่วมของสมาชิกทุกคน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมายและผู้เข้าร่วมในกิจกรรมนี้ได้แก่เยาวชนในหมู่บ้านจำนวน 25 คน ทีมวิจัยที่ทำหน้าที่วิทยากร 2 คน ผู้สูงอายุผู้ให้ข้อมูลด้านพิธีกรรม 5 คน รวม 32 คน

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

กิจกรรมชั้นศึกษาศำรวจพื้นที่ป่าชุมชนเริ่มตั้งแต่จุดเริ่มต้นแนวเขตป่าไปจนถึงบริเวณสบห้วยทรายที่เป็นฐานเรียนรู้ฐานที่ 1 ระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร ส่วนกิจกรรมศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพิธีสืบชะตาและพิธีเรียกขวัญนั้นดำเนินการในพื้นที่ 4 หมู่บ้านตามลักษณะของกลุ่มเยาวชนซึ่งแบ่งกลุ่มการทำงานตามที่อยู่ในหมู่บ้าน

วิธีดำเนินการ

การศึกษาศำรวจป่าชุมชนและฐานเรียนรู้มีวิธีดำเนินการในกิจกรรมนี้แยกออกเป็น 2 ขั้นตอน ดังนี้

ชั้นศึกษาศำรวจ : เยาวชนออกเดินทางด้วยเท้าจากหมู่บ้านตั้งแต่เวลา 8.30 น. ทุกคนห่อข้าวติดตัวไปรับประทานร่วมกันในป่า โดยมีถาวรและหนานบุญเป็นวิทยากรพี่เลี้ยงเดินทางติดตามดูแลอย่างใกล้ชิด

เยาวชนแต่ละกลุ่มศึกษาศำรวจและรวบรวมรายชื่อพืชสมุนไพรและต้นไม้ใช้สอยรวมทั้งพืชชนิดอื่นๆที่สนใจอยากรู้จัก ลักษณะของฝายชะลอน้ำและวิธีก่อสร้าง สภาพทั่วไปของบริเวณป่าและบริเวณลำห้วยหลังจากได้ทำฝายกันน้ำแล้ว การลงเล่นสัมผัสกับลำน้ำห้วย เล่นแพ วิเคราะห์จุดตัดค้อยของฝายและบริเวณโดยรอบฐานเรียนรู้ รวมทั้งความประทับใจที่ได้มาเรียนรู้ในกิจกรรมการวิจัยครั้งนี้

ชั้นนำเสนอผล : หลังจากรับประทานอาหารกลางวันแล้ว เยาวชน “นักวิจัย” แต่ละกลุ่มรายงานผลการศึกษาศำรวจของกลุ่ม โดยส่งตัวแทนนำเสนอแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นกันแล้วสรุปบทเรียนร่วมกัน หลังจากนั้นเยาวชนยังรู้สึกสนุกสนานกับการได้สัมผัสบรรยากาศป่าจึงขอขยายเวลาจนถึง 16.00 น. จึงเดินทางกลับบ้านด้วยเท้าเช่นเดิม และเตรียมปรับปรุงเอกสารการเรียนรู้เพื่อนำเสนอในที่ประชุมอีกครั้ง

ส่วน การศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมนั้นเยาวชนดำเนินต่อจากกิจกรรมศำรวจป่าชุมชน ใช้ระยะเวลา 3 วัน โดยใช้วิธีสัมภาษณ์และสอบถามจากกลุ่มผู้สูงอายุที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันกับกลุ่ม เมื่อได้ข้อมูลแล้วจึงนำเสนอในเวทีรวมเพื่อแลกเปลี่ยนเพิ่มเติมและสังเคราะห์ร่วมกันในเวทีครั้งต่อไป

ปัญหา-อุปสรรคและข้อสังเกต

กิจกรรมครั้งนี้ค่อนข้างจะซับซ้อนและมีความเข้มข้น ใช้เวลาและพลังงานอย่างต่อเนื่อง เพราะเป็นช่วงเวลาปิดภาคการศึกษา เยาวชนบางส่วนอาจจะรู้สึกล้าไปบ้าง แต่ทางทีมวิจัยไม่ได้กดดันเอาเป็นเอาตายกับการให้ได้มาซึ่งข้อมูลทั้งหมดที่เน้นกระบวนการเป็นหลัก ลักษณะกิจกรรมมีทั้งสนุกสนานและเป็นบรรยากาศการเรียนรู้ที่เยาวชนอาจจะคุ้นเคยมาบ้างแล้วจากระบบโรงเรียน ในกิจกรรมนี้ผู้วิจัยได้ให้ทางทีมวิจัยชุมชนดำเนินการโดยอิสระ ปรากฏว่ามีสมาชิกทีมวิจัยชุมชนอาสาเป็นวิทยากรที่เลี้ยง 2 คนพาเยาวชนไปทำกิจกรรมโดยกำหนดแผนงานด้วยตนเอง และได้เอกสารเป็นกระดาษแผนภูมิการสรุปบทเรียนของเยาวชนกลับมาอย่างน่าชื่นชมทั้งเยาวชนและวิทยากร

4.3 กิจกรรมเวทีเตรียมความพร้อมเยาวชนก่อนการนำเสนอผลการเรียนรู้สู่ชุมชน

วัตถุประสงค์

1) เพื่อให้ทีมวิจัยเยาวชนประมวลชุดความรู้ที่ได้จากการวิจัยสำรวจป่าชุมชน และวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นระบบ

2) เพื่อให้ทีมวิจัยเยาวชนวิเคราะห์และคิดค้นรูปแบบทางวัฒนธรรมที่ประยุกต์ขึ้นจากองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับพิธีกรรมสืบชะตาคนและพิธีกรรมเรียกขวัญคนที่ศึกษามาได้

2) เพื่อเตรียมความพร้อมของเยาวชนในการนำเสนอต่อที่ประชุมใหญ่ประจำเดือนของหมู่บ้าน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมายและผู้เข้าร่วมในกิจกรรมนี้ได้แก่ทีมวิจัยเยาวชนจำนวน 25 คน ทีมวิจัยชุมชนจำนวน 11 คน และผู้วิจัย 1 คน รวม 37 คน

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่ดำเนินกิจกรรมจัดขึ้นที่วิหารวัดป่าसान

วิธีดำเนินการ

- 1) ทบทวนกิจกรรมที่ผ่านมา
- 2) ตัวแทนทีมวิจัยเยาวชนนำเสนอผลการศึกษาศาธราชานเรียนรู้อุปนิสัยปัญหาการจัดการทรัพยากรในป่าชุมชนฐานที่ 1
- 3) ทีมวิจัยชุมชนแสดงความเห็นและให้ความรู้เพิ่มเติม
- 4) ตัวแทนทีมวิจัยเยาวชนทั้ง 4 กลุ่มนำเสนอผลการศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมสืบชะตาและพิธีกรรมเรียกขวัญ

5) ผู้วิจัยให้แนวทางการวิเคราะห์คุณลักษณะของพิธีกรรมโดยใช้ทฤษฎี “ต้นไม้แห่งคุณค่า” มีการอธิบายและตีความความหมายของพิธีกรรมเชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรร่วมกัน

6) เยาวชนร่วมกันวิเคราะห์ อธิบายความหมายของพิธีกรรมจากโครงสร้างส่วนต่างๆ โดยทีมวิจัยชุมชนช่วยสนับสนุนความชัดเจนและเชื่อมโยง/ประยุกต์รูปแบบพิธีกรรมให้ตอบสนองเรื่องการจัดการทรัพยากร

7) สรุปในรูปแบบแผนผังความคิดรูปแบบพิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่า

8) วางแผนการนำเสนอในเวทีชุมชนต่อไป

ปัญหา-อุปสรรคและข้อสังเกต

การจัดกิจกรรมดำเนินการในช่วงเวลากลางคืนและเนื่องจากที่ผ่านมาเคยเลิกประชุมคึกคัก มีผู้ปกครองบางคนกังวล จึงทำให้เยาวชนหลายคนเริ่มไม่ค่อยมาร่วมกิจกรรม เช่นเดียวกับครั้งนี้ ก็มีเยาวชนมาร่วมเพียง 15 คนจากที่เคยเข้าร่วมถึง 25 คนในกิจกรรม 2 ครั้งแรก อีกเหตุผลหนึ่งคือ เยาวชนจากหมวด 1 และหมวด 3 ไม่สามารถเก็บข้อมูลพิธีกรรมมาได้เนื่องจากไม่มีผู้ให้ข้อมูลจึงรู้สึกว่ไม่ประสบความสำเร็จและคิดว่าเป็นงานที่เริ่มมีความยุ่งยากซับซ้อน ทำให้ไม่อยากจะเข้าร่วมกิจกรรม ส่วนเยาวชนอีกหลายคนมีงานอาชีพหารายได้พิเศษระหว่างปิดภาคเรียนโดยการถักมัดตุ๊กตาพวงกุญแจที่มีนายทุนจากภายนอกนำมาจ้างให้คนในชุมชนทำ ส่วนทีมวิจัยชุมชนเองที่มาร่วมกิจกรรมครั้งนี้ก็มาเพียง 2 คนและมีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านมาร่วมอีก 1 คนเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามการนำเสนอของเยาวชนแต่ละกลุ่มก็สามารถดำเนินไปได้ด้วยดี บรรยากาศมีความสนุกสนานกันเอง เยาวชนมีความคุ้นเคยกับสถานการณ์การเรียนรู้มากขึ้น มีการหยุดพักรับประทานอาหารว่างซึ่งทุกคนมีความพึงพอใจเพราะมีทั้งขนมและผลไม้รับประทานกันอย่างพอเพียง

กลุ่มเยาวชนได้แสดงออกถึงความเข้าใจในบทบาทของพิธีกรรมที่ประยุกต์ขึ้นเพื่อใช้ในการส่งเสริมและต่อยอดคุณค่าความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากร สังเกตจากการวิเคราะห์และตีความความหมายของพิธีกรรมซึ่งมีการให้ความหมายกันไว้ตั้งแต่เวทีประชุมครั้งแรกแล้วว่าการสืบชะตาก็คือการทำให้เกิดความยั่งยืน แต่ควรจะมีกิจกรรมเชิงปฏิบัติที่นำไปสู่ความยั่งยืนอย่างแท้จริงคือนำสังเกตว่าเยาวชนจะมีมุมมองที่ค่อนข้างแหลมคมและกล้าคิดกล้านำเสนอมากกว่าผู้ใหญ่

ในด้านบรรยากาศทั่วไป กล่าวได้ว่ากิจกรรมครั้งนี้ทำทีของเยาวชนเปลี่ยนไปอย่างมาก คือลดอาการเกร็งและเกรงลงอย่างเห็นได้ชัด มีการนำเสนออย่างสนุกสนานและมั่นใจมากขึ้น

ระยะที่ 5 กระบวนการฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมเพื่อผลิตซ้ำอุดมการณ์

กระบวนการฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เป็นผลผลิตจากกระบวนการศึกษาวิจัยและดำเนินกิจกรรมตามขั้นตอนต่างๆมาแล้ว มี 2 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมเวที

เยาวชนคืนความรู้สู่ชุมชน และกิจกรรมการประกอบพิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่า สรุปลี้
คั้งนี้

5.1 กิจกรรมเวทีเยาวชนคืนความรู้สู่ชุมชน

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อให้ทีมวิจัยเยาวชนนำเสนอผลการศึกษาดำรงฐานเรียนรู้ทรัพยากรป่า
ชุมชนฐานที่ 1 พร้อมทั้งข้อเสนอแนะ
- 2) เพื่อให้ทีมวิจัยเยาวชนนำเสนอผลการวิจัยรูปแบบพิธีกรรมที่เหมาะสมใน
การปลูกฝังจิตสำนึกและอุดมการณ์การรักษาทรัพยากรอย่างยั่งยืน
- 3) เพื่อให้ชุมชนได้ร่วมกันคิดและตัดสินใจในการกำหนดกระบวนการทาง
วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาด้วยตนเอง
- 2) เพื่อวางแผนการดำเนินงานการจัดพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เพื่อการสืบทอดภูมิ
ปัญญาการจัดการทรัพยากรต่อไป

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมายและผู้เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ได้แก่ ตัวแทนสมาชิกชุมชน จำนวน 102
ครัวเรือน รวมทั้งทีมวิจัยชุมชน เยาวชนทีมวิจัย 25 คน ตัวแทนครูโรงเรียนบ้านดงป่าसान
และผู้วิจัย รวมทั้งหมดจำนวน 200 คน

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่จัดเวทีประชุมครั้งนี้ได้แก่ ศาลาประชาคม ของหมู่บ้าน

วิธีดำเนินการ

- 1) ทีมวิจัยเยาวชนนำเสนอผลการศึกษาดำรงฐานเรียนรู้ป่าชุมชนที่ละกลุ่ม
- 2) ตัวแทนทีมวิจัยเยาวชนนำเสนอผลการวิจัยรูปแบบพิธีกรรมที่เหมาะสมใน
การต่อยอดจิตสำนึกและอุดมการณ์การรักษาทรัพยากรอย่างยั่งยืน
- 2) เวทีร่วมกันพิจารณาและเติมเต็มข้อมูล
- 3) เวทีตัดสินใจร่วมกันเกี่ยวกับรูปแบบและกระบวนการฟื้นฟูพิธีกรรมเพื่อ
การจัดการทรัพยากร
- 4) ที่ประชุมร่วมกันวางแผนการดำเนินงาน

ปัญหา-อุปสรรคและข้อสังเกต

ในระหว่างดำเนินการประชุมในเวทีชุมชนผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้ดำเนินการประชุมตาม
ขั้นตอนที่ได้วางแผนมาแล้วหน้าแล้ว แต่ก็น่าสังเกตว่าการอภิปรายร่วมจากสมาชิกผู้เข้าร่วม
ประชุมไม่เข้มข้นเท่าที่ควร ระหว่างที่เยาวชนนำเสนอข้อมูลการศึกษาดำรงป่าชุมชนและการ
วิเคราะห์รูปแบบและคุณค่าของพิธีสืบชะตา-เรียกขวัญป่านั้นชาวบ้านได้ให้ความสนใจและแสดงสี
หน้าพึงพอใจอย่างมาก ที่ประชุมได้ตัดสินใจเลือกที่จะประกอบพิธีกรรมทั้งสองอย่างผสมผสาน

เป็นพิธีกรรมเดียวกัน โดยประธานกลุ่มแม่บ้านให้เหตุผลว่า “เอาเข้าไปโดยกันหันเลข” มีการทบทวนและให้ความหมายพิธีกรรมรูปแบบผสมผสานขึ้นใหม่ นอกจากนี้ยังนำเสนอถึงแนวทางการวางแผนการประกอบพิธีกรรมดำเนินไปอย่างรวดเร็วและดูง่าย ๆ ไม่มีการเก็งงอนหรือยุ่งยากซับซ้อนแต่อย่างใด ที่ประชุมให้ความเห็นชอบที่จะเชิญศิลปินพื้นบ้านยุคใหม่จากหมู่บ้านอื่นมาเป็น “หมอขวัญ” ทำหน้าที่เรียกขวัญป่า ทั้งนี้เพราะเหตุว่าในหมู่บ้านไม่มีหมอขวัญที่สามารถสร้าง “คำไหวหาร” ในการเรียกขวัญสดๆ ในขณะประกอบพิธีได้ และเพราะว่าพิธีกรรมเรียกขวัญป่าในครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ชุมชนร่วมกันคิดประยุกต์ขึ้นมาโดยให้ข้ออธิบายว่าป่าก็เหมือนคนป่วยที่เพิ่งฟื้นไข้มาได้ 5 ปี กำลังเริ่มทรงตัว ดังนั้นการเรียกขวัญจึงเปรียบเสมือนการเสริมกำลังให้ป่าเข้มแข็งขึ้นอีกและผู้ใหญ่เฉลียวได้กล่าวว่าสืบชะตาป่าก็คือการสืบชะตาคนนั่นแหละป่าอยู่ได้คนก็อยู่ได้ พิธีอย่างนี้จะช่วยให้คนเห็นความสำคัญของป่ามากขึ้น ส่วนพ่อสุขผู้อาวุโสของหมู่บ้านบอกว่าต้นไม้ทุกต้นจะต้องมีเทวดาอาศัยอยู่ และเทวดาเหล่านั้นก็มาจากบรรพบุรุษของพวกเราเอง เมื่อไปตัดไม้ทำลายป่าก็คือทำลายที่อยู่อาศัยของวิญญาณบรรพบุรุษ การเรียกขวัญป่าจะช่วยให้เทวดาพึงพอใจและกลับมาปกป้องรักษาเวลาไปทำมาหากินในป่า ส่วนเยาวชนก็มองว่าการสืบชะตาป่าก็คือการเตือนใจให้ผู้คนเห็นความสำคัญของป่าและช่วยกันอนุรักษ์ป่าให้อุดมสมบูรณ์และยั่งยืน ในระหว่างการนำเสนออันนี้ตัวแทนเยาวชนได้บวราวดาตนในการเป็นผู้สืบทอดมรดกทรัพยากรและวัฒนธรรมของชุมชนที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายได้รักษาไว้ให้ยืนยาวต่อไป อย่างไรก็ตามปรากฏว่าเยาวชนที่มวิจัยมาไม่ครบจำนวน 25 คน โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนชายซึ่งยังไม่ทราบสาเหตุว่าเพราะอะไรจึงไม่ได้เข้าร่วมประชุมในครั้งนี้ ส่วนคณะกรรมการป่าชุมชนซึ่งเป็นเพศชายทั้งหมดจำนวน 45 คน มาร่วมประชุมเพียงบางส่วนเพราะได้มอบหมายให้สมาชิกในครัวเรือนมาร่วมประชุมแทน ทำให้กระบวนการตัดสินใจและการให้ความหมายขาดปัจจัยสำคัญไปบางส่วน นอกจากนี้มีการวางแผนเชิญชวนเครือข่ายป่าชุมชนที่อยู่ในสแควใกล้เคียงกันรวมทั้งผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้านในตำบลเวียงกาหลงและเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐเข้าร่วมงานด้วย

5.2 กิจกรรมการฟื้นฟูและสร้างสรรค์พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ : พิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่า วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อให้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ได้ทำหน้าที่ตอกย้ำให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกและตระหนักในคุณค่าความสำคัญของทรัพยากรป่า
- 2) เพื่อส่งเสริมให้เกิดการประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เพื่อการผลิตซ้ำอุดมการณ์ชุมชนอย่างต่อเนื่อง
- 3) เพื่อให้พิธีกรรมได้ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือเชื่อมโยงเครือข่ายชุมชนให้รู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น

4) เพื่อศึกษาคุณลักษณะที่เหมาะสมของรูปแบบ/สาระเนื้อหาและกระบวนการประกอบพิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่าของชุมชนสำหรับเป็นแนวปฏิบัติอย่างยั่งยืน

5) เพื่อสร้างความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับเครือข่ายป่าชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ลาวและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องรวมทั้งเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและกัน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมายและผู้เข้าร่วมในกิจกรรมนี้ได้แก่ สมาชิกชุมชนบ้านป่าสำนที่เข้าร่วมทั้งหมดหมู่บ้าน อย่างน้อยประมาณ 102 คน กลุ่มเยาวชนทีมวิจัย 25 คน กลุ่มเยาวชนระดับประถมศึกษาจากโรงเรียนบ้านดงป่าสำนจำนวน 40 คน กลุ่มผู้นำชุมชนทุกหมู่บ้านในตำบลเวียงกาหลง เครือข่ายป่าชุมชนและเจ้าหน้าที่ภาครัฐจำนวน 24 คน คณะสงฆ์จำนวน 7 รูป และผู้วิจัยอีก 1 คน รวมประมาณ 198 คน

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่จัดกิจกรรมครั้งนี้ได้แก่ในป่าชุมชนบริเวณฝายชะลอน้ำที่ได้จัดทำฐานเรียนรู้ทรัพยากรป่าชุมชนฐานที่ 1 แต่ต่อมาเนื่องจากเป็นระยะฝนเริ่มตกก่อนฤดูกาลประมาณ 2 สัปดาห์หากเข้าไปประกอบพิธีในป่าทำให้ชุมชนเกรงว่าจะเป็นอุปสรรค ดังนั้นจึงมีการปรับเปลี่ยนสถานที่มาเป็นการประกอบพิธีในวิหารวัดป่าสำนเพื่อความสะดวกและเหมาะสมในการดำเนินงาน

วิธีดำเนินการ

ก. ขั้นตอนเตรียมการ เก็บข้อมูลโดยการ บันทึกเทป บันทึกภาพนิ่ง บันทึกภาพวิดีโอ สังเกตการณ์ร่วมและสนทนากลุ่มกับผู้เกี่ยวข้องจากขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

- 1) การเตรียมกำหนดการ
- 2) การประชาสัมพันธ์และประสานงานเครือข่ายและผู้เกี่ยวข้องจากภายนอก
- 3) การจัดเตรียมสถานที่ประกอบพิธี
- 4) การจัดเตรียมวัตถุสัญลักษณ์และเครื่องสักการบูชาและการให้ความหมาย
- 5) การจัดเตรียมบุคลากรที่เกี่ยวข้อง เช่น หมอขวัญ พระสงฆ์ผู้ให้ธรรม

โอวาทและสวดมนต์คลาดาและ ‘ปู่จารย์’ เป็นต้น

- 6) การจัดเตรียมเนื้อหาเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานประกอบการผลิตคำเรียกขวัญ
- 7) การเตรียมอาหารการกินสำหรับเลี้ยงคนที่มาร่วมพิธี

ข. ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม มีดังนี้

- 1) ปู่จารย์นำประกอบพิธีการบูชาพระรัตน ไตร
- 2) พ่อหลวงการกล่าวรายงานและสมาชิกสภาจังหวัดผู้เป็นประธานในพิธีกล่าว

เปิดงานพิธี

- 3) การทำพิธีสืบชะตา-เรียกขวัญป่า เริ่มจากหมอขวัญทำพิธีเรียกขวัญป่าแล้ว

พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์คลาดา

- 4) พระสงฆ์ให้ธรรมโอวาท
- 5) การประกาศและแจกรางวัลนักเรียนชนะเลิศการประกวดวาดภาพส่งเสริมการอนุรักษ์ป่า
- 6) การจัดนิทรรศการแสดงผลของทีมงานเยาวชนวิจัยและผลงานการเรียนรู้ของนักเรียนโรงเรียนบ้านคงป่าसान
- 7) การรับประทานอาหารร่วมกันและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ของกลุ่มเป้าหมายที่มาร่วมงาน

ปัญหาอุปสรรคและข้อสังเกต

ตามความประสงค์เดิมของชุมชนกำหนดไว้ว่าจะประกอบพิธีสืบชะตา-เรียกขวัญป่าที่บริเวณฐานเรียนรู้อุทยานป่าชุมชนที่เพิ่งสร้างฝายชะลอน้ำไปแล้ว แต่เนื่องจากปีนี้ฤดูฝนมาก่อนกำหนดถึง 2 สัปดาห์ ทำให้เกรงว่าจะเป็นอุปสรรคต่อการเดินทางเข้าไปในป่าเพราะเส้นทางลำบากและหากฝนตกก็จะยิ่งทำให้เป็นอุปสรรคต่อขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม ดังนั้นจึงตัดสินใจเปลี่ยนสถานที่จากในป่ามาเป็นในวิหารวัดป่าसानซึ่งชาวบ้านเห็นว่าเป็นทางออกที่ดีและเพิ่มความขลังศักดิ์สิทธิ์ให้กับพิธีมากขึ้นอีกด้วย หากฝนตกผู้เข้าร่วมงานก็จะไม่ต้องเปียกปอนเหมือนอยู่ในป่าซึ่งไม่มีที่มุงบัง ส่วนกลุ่มเป้าหมายที่ไม่ได้มาร่วมงานตามคำเชิญของชุมชนได้แก่นายกองค้การบริหารส่วนตำบลเวียงกาหลง นายสมอาจ เชื้อเขียว ซึ่งมีชาวบ้านตั้งข้อสังเกตว่านอกจากเจ้าตัวจะไม่มาแล้วยังไม่ได้ส่งตัวแทนมาร่วมด้วย จึงค่อนข้างเป็นที่แปลกใจของชาวบ้านหลายคน โดยเฉพาะในส่วนผู้นำด้วยกัน นอกจากนี้หัวหน้าป่าไม้อำเภอวังเหนือก็ไม่ได้มาร่วมเช่นเดียวกับผู้นำจากอีกหลายหมู่บ้าน แต่ทางทีมวิจัยและผู้นำให้ความเห็นว่าทางชุมชนก็ไม่ได้คาดหวังจะไร่นักนอกจากหวังให้งานนี้เป็นสื่อประชาสัมพันธ์บอกกล่าวให้มีการรับรู้ถึงสิทธิและหน้าที่ของการสงวนรักษาป่าชุมชนที่ชาวบ้านป่าसानเป็นผู้ดำเนินการฟื้นฟูและดูแลรักษาจนป่าฟื้นสู่สภาพดีขึ้นแล้ว อุปสรรคอีกส่วนหนึ่งได้แก่การจัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนระหว่างชาวบ้านกับผู้นำท้องถิ่นและเครือข่ายป่าชุมชนไม่ได้วางแผนดำเนินการอย่างเป็นระบบแต่เน้นการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันในระหว่างเวลารับประทานอาหารและช่วงบ่ายหลังจากพิธีเสร็จสิ้นลงแล้ว ซึ่งได้ก่อให้เกิดวงเสวนาโดยธรรมชาติขึ้นหลายวงตามอัธยาศัย เช่นวงเครือข่ายป่าชุมชน วงผู้นำ วงสมาชิกสภาจังหวัดพบปะชาวบ้านและผู้พิการคือโอกาส วงแม่บ้านและครู และวงพระสงฆ์ต่างนิกายที่รับกิจนิมนต์มาสวดและร่วมฉันภัตตาหารด้วยกันอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในพื้นที่นี้ นอกจากนี้ยังเป็นโอกาสที่ศิลปินท้องถิ่นร่วมสมัยได้ใกล้ชิดและสร้างทางไมตรีระหว่างกันเป็นอย่างดีในฐานะคนต่างบ้านเพราะนอกจากศิลปินจะมารับหน้าที่เป็นหมอขวัญแล้วยังกินเงินค่าตอบแทนทั้งหมดถึงสองพันบาทมอบเป็นเงินสมทบการดูแลรักษาป่าอีกด้วย ทางฝ่ายคณะสงฆ์จากค่ายพัฒนาคุณธรรมพระยอดขุนพลเวียงกาหลงและวัดป่าอุดมธรรมซึ่งกำลังมีโครงการความร่วมมือกับ

ทางกรมป่าไม้ทำการดูแลรักษาป่าบริเวณรอบวัดป่าอุดมธรรมดัดต่อกับเขตป่าชุมชนของบ้านป่าसानได้ใช้เวทีกิจกรรมนี้เป็นการประกาศและขอความร่วมมือกับชาวบ้านที่มาร่วมงานทั้งหมดบ้าน โดยขอปิดเขตห้ามล่าสัตว์ในพื้นที่ดูแลของทางวัดเพราะได้จัดเป็นเขตอภัยทานแล้ว แต่ยังไม่มีการตอบรับจากชาวบ้านอย่างชัดเจน อุปสรรคอีกส่วนหนึ่งได้แก่กลุ่มเยาวชนที่วิจัยมาร่วมงานกันไม่ครบ แต่ก็มากันเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เป็นเพราะใกล้ถึงเวลาเปิดเทอมต้องไปตลาดนัดซื้อชุดนักเรียนและอุปกรณ์การเรียน

ระยะที่ 6 การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชน

กระบวนการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้เป็นกระบวนการในระยะที่ 4 ในระดับริเริ่ม เพื่อปูพื้นฐานให้มีการดำเนินการในขั้นสมบูรณ์ต่อไปหลังจากปิดโครงการวิจัยแล้ว ประกอบด้วย กิจกรรมการเรียนรู้ทั้งหมด 4 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมการเรียนรู้คุณลักษณะทรัพยากรจากป่าชุมชน กิจกรรมการเรียนรู้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เพื่อการจัดการทรัพยากร กิจกรรมศึกษารวบรวมทรัพยากรอาหารท้องถิ่นในชุมชน กิจกรรมศึกษาภูมิปัญญาการจัดการอาหารในชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

6.1 กิจกรรมการเรียนรู้คุณลักษณะทรัพยากรจากป่าชุมชน

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อเชื่อมโยงการมีส่วนร่วมของทางโรงเรียนในชุมชนในการฟื้นฟูภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน
- 2) เพื่อสนับสนุนให้ครูผู้เกี่ยวข้องได้คิดค้นและสร้างสรรค์กระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของเยาวชนกลุ่มเป้าหมายในโรงเรียน
- 3) เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และการแสดงออกของนักเรียนกลุ่มเป้าหมายเกี่ยวกับภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนในด้านทรัพยากรจากป่าชุมชน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมายและผู้เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ ได้แก่ ครูผู้สอนและนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-5-6 โรงเรียนบ้านดงป่าसान จำนวน 3 คน และ 40 คนตามลำดับ ตัวแทนทีมวิจัยชุมชนและผู้วิจัย

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่ดำเนินกิจกรรมนี้ได้แก่โรงเรียนบ้านดงป่าसानซึ่งเป็นสถานศึกษาในชุมชนและวัดป่าसानสถานที่จัดพิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่า

วิธีดำเนินการ

วิธีดำเนินการครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 การเรียนรู้คุณลักษณะทรัพยากร

จัดกิจกรรมการเรียนรู้และเนื้อหาได้อย่างอิสระ โดยที่ผู้เรียนก็มีความพึงพอใจ ครูทรงพรณจะมีวิธีเตรียมความพร้อมของเด็กก่อนออกไปเรียนรู้ในชุมชน โดยการให้เด็กตั้งโจทย์หรือคำถามก่อนเสมอ

3.6.2 กิจกรรมการเรียนรู้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เพื่อผลิตซ้ำอุดมการณ์

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อให้ให้นักเรียนได้เรียนรู้ภูมิปัญญาชุมชนในด้านรูปแบบ/กระบวนการประกอบพิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่าจากประสบการณ์ตรงร่วมกับชุมชน
- 2) เพื่อให้ให้นักเรียนได้เรียนรู้เนื้อหาสาระ/อุดมการณ์การจัดการทรัพยากรของชุมชน
- 3) เพื่อให้ให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมรณรงค์ในพิธีกรรม

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมายและผู้เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ ได้แก่ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนบ้านดงป่าसान จำนวน 15 คน และครูประจำชั้น 1 คน คือ ครูทรงพรณ ไชยประเสริฐ สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่ดำเนินกิจกรรมครั้งนี้ ได้แก่ บริเวณที่จัดงานพิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่าในวัดป่าसान

วิธีดำเนินกิจกรรม

- 1) ครูและนักเรียนร่วมกันวางแผนเข้าร่วมเรียนรู้ในพิธีกรรม และนำผลงานการเรียนรู้มาสื่อสารรณรงค์ในกิจกรรมฟื้นฟูพิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่าของชุมชน
- 2) ครูและนักเรียนเข้าร่วมพิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่า มีการถือป้ายรณรงค์เดินแถวเข้าไปในงานและแสดงภาพผลงานทรัพยากรจากป่าชุมชนที่ได้รับรู้เข้ามาในงานพิธีแล้วปักป้ายบริเวณสวนหย่อมที่จัดนิทรรศการ พร้อมทั้งตั้งแสดงภาพขณะการประกวดภาพส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชน แล้วเข้าร่วมในพิธีกรรมโดยพร้อมเพรียงกันเช่นเดียวกับผู้ใหญ่ เสร็จพิธีกรรมแล้วรับมอบรางวัลดีเด่นจากศิลปินหมอขวัญ คุณเสมอ เมืองเม็กราช และรับประทานอาหารร่วมกัน
- 3) วันรุ่งขึ้นเมื่อกลับสู่ห้องเรียนครูและนักเรียนร่วมกันสรุปทบทวน เพื่อหาแนวทางการกำหนดหลักสูตรการเรียนรู้ที่เหมาะสม

ปัญหาอุปสรรคและข้อสังเกต

รูปแบบการเข้าร่วมกิจกรรมของเยาวชนกลุ่มเป้าหมายขาดขั้นตอนการศึกษาในขั้นเตรียมการร่วมกับชุมชน ทำให้เยาวชนกลุ่มเป้าหมายไม่ได้เรียนรู้กระบวนการจัดเตรียมพิธีกรรมใน “วันดา” หรือวันเตรียมงานซึ่งเป็นช่วงที่มีการจัดเตรียมเครื่องสักการะและวัตถุสัญลักษณ์ที่มีความหมายในพิธีกรรม แต่อย่างไรก็ตามเมื่อเสร็จสิ้นกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในประเพณีสืบชะตา-เรียกขวัญป่าแล้ว ครูทรงพรณได้จัดกิจกรรมถอดบทเรียนในชั้นเรียนเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ครั้งนี้ นอกจากนี้ขั้นตอนการกำหนดหลักสูตรยังไม่

สมบูรณ์เนื่องจากยังขาดกระบวนการทดลองการเรียนรู้สัมผัสกับประสบการณ์ตรงในป่า รวมทั้งกิจกรรมการเรียนรู้จากวิทยากรชุมชนผู้เชี่ยวชาญด้านเห็ดและการประกอบอาหารจากป่า ซึ่งคาดว่าจะเป็นการต่อยอดต่อไป

3.6.3 กิจกรรมศึกษารวบรวมทรัพยากรอาหารท้องถิ่นในชุมชน

วัตถุประสงค์

เพื่อให้นักเรียนรู้จักคุณค่า/ความสำคัญของทรัพยากรอาหารในฐานะเป็นมรดกภูมิปัญญาของชุมชน

เพื่อให้นักเรียนได้ทบทวนความรู้และรวบรวมชนิดของอาหารท้องถิ่นจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของนักเรียน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมายและผู้เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ ได้แก่ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนบ้านคงป่าส้าน จำนวน 15 คน และครูประจำชั้น 1 คน คือ ครูนงพรรณ ไชยประเสริฐ

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่ดำเนินกิจกรรมในครั้งนี้ ได้แก่ ห้องเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนบ้านคงป่าส้าน

วิธีดำเนินกิจกรรม

ครูนำเข้าสู่บทเรียนด้วยการชวนนักเรียนสนทนาร่วมกันเกี่ยวกับอาหารท้องถิ่นที่นักเรียนรู้จัก

ครูให้นักเรียนร่วมกันอภิปราย/แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณค่าและคุณลักษณะของอาหารท้องถิ่นที่นักเรียนรู้จัก

ครูมอบหมายให้นักเรียนบันทึกรายชื่ออาหารท้องถิ่นที่นักเรียนเคยรู้จักและรับประทานมาในชีวิตประจำวันให้ได้มากที่สุด

ปัญหา/อุปสรรคและข้อสังเกต

นักเรียนร่วมกิจกรรมอย่างสนุกเพราะเป็นความรู้จากประสบการณ์ตรงและไม่เคยให้ความสำคัญมาก่อน และไม่เคยตระหนักว่าอาหารที่ท้องถิ่นที่รับประทานอยู่มีสถานภาพเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า และสามารถเขียนบันทึกถ่ายทอดชนิดอาหารที่รู้ได้เป็นจำนวนมาก

6.4 กิจกรรมการเรียนรู้ทรัพยากรอาหารของชุมชน

วัตถุประสงค์

1) เพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้ลักษณะ ประเภทและชนิดของทรัพยากรอาหารในชุมชน

2) เพื่อส่งเสริมการสื่อสารถ่ายทอดภูมิปัญญาในรูปแบบอ็ยสอนหลาน

3) เพื่อหาแนวทางการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่สนับสนุนความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมายหลักได้แก่ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนบ้านดงป่าसान จำนวน 15 คน และครูประจำชั้น 1 คน คือ ครูณงพรรณ ไชยประเสริฐ กลุ่มเป้าหมายรองได้แก่ปราชญ์ชาวบ้านและผู้สูงอายุที่ทำหน้าที่เป็นวิทยากร

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่ดำเนินกิจกรรมครั้งนี้ คือ ที่บริเวณระเบียบงด้านหน้าของวิหารวัดป่าसान บ้านวิทยากรในชุมชนที่ทำการผลิต/แปรรูปอาหารท้องถิ่น

วิธีดำเนินการ

กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมต่อเนื่องจากกิจกรรมครั้งก่อนซึ่งเด็กได้เรียนรู้คุณค่าทรัพยากรจากป่าชุมชนและได้เข้าร่วมเรียนรู้ในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนแล้ว ครั้งนี้เป็นการเรียนรู้คุณค่าของทรัพยากรจากดิน น้ำ ป่า ในรูปของอาหาร ผู้วิจัยได้วางแผนการจัดการเรียนรู้ร่วมกับครูณงพรรณ ออกแบบการเรียนรู้โดยใช้เทคนิคผสมผสานหลายลักษณะ โดยเฉพาะการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง(student center) และ เทคนิค community base การเรียนรู้แบบ problem base และการสัมภาษณ์และบันทึกข้อมูลตามหัวข้อที่ตั้งไว้ เป็นต้น

วิธีดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ได้แบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ ระยะที่ 1 เรียนรู้ลักษณะทรัพยากรอาหารท้องถิ่นในอดีต ระยะที่ 2 เรียนรู้วิธีการใช้ทรัพยากรอาหารจากป่าและภูมิปัญญาการถนอมอาหารจากป่า ระยะที่ 3 เรียนรู้ภูมิปัญญาการถนอมอาหารจากทุ่งนา

ระยะที่ 1 กิจกรรมการเรียนรู้ลักษณะทรัพยากรอาหารท้องถิ่นในอดีต

วันแรกครูณงพรรณเริ่มต้นจากการให้นักเรียนทบทวนความรู้เดิมที่ตนมีเกี่ยวกับทรัพยากรอาหารในชุมชนพร้อมทั้งเขียนบันทึกข้อมูลที่แต่ละคนรวบรวมได้ ต่อจากนี้จึงมอบหมายให้ไปสำรวจรายชื่อวิทยากรในชุมชน วันที่สองจึงจัดกิจกรรมร่วมกันวางแผนการเรียนรู้ในชั้นเรียนก่อน โดยเน้นความสนใจอยากรู้ของนักเรียนแล้วแปลงเป็นคำถามวิจัยเพื่อได้สวนไปหาความรู้ที่ต้องการทราบ เมื่อรวบรวมคำถามได้ครอบคลุมเนื้อหาแล้วจึงจัดกลุ่มคำถามตามประเด็นร่วมกันและแบ่งกลุ่มกันรับผิดชอบในการสัมภาษณ์วิทยากรผู้ให้ความรู้ ครูอบรมมารยาทการเข้าพบผู้หลักผู้ใหญ่ของชุมชน วันที่สาม คัดเลือกและติดต่อนักหมายวิทยากรและจัดเตรียมสถานที่ วันที่สี่ครูพานักเรียนเดินทางด้วยรถจักรยานออกจากชั้นเรียนไปพบวิทยากรที่จุดนัดหมายคือที่วัดป่าसान มีการจัดบรรยากาศการเรียนรู้แบบธรรมชาติคือมีการปูเสื่อให้เด็กนั่งล้อมวง โดยมีวิทยากรนั่งอยู่ตรง

กลาง เค้กๆ ผลัดกันตั้งคำถามสัมภาษณ์วิทยากร ได้แก่ พ่ออุ๊ยสุข และแม่อุ๊ยทา ตามที่ได้เตรียมมา ล้วงหน้า วันที่ห้าเมื่อนักเรียนกลับเข้าสู่ห้องเรียนแล้ว จึงบูรณาการประสบการณ์การเรียนรู้เข้ากับ วิชาภาษาไทย โดยครูให้นักเรียนฝึกการพูดสรุปบทเรียนร่วมกันแล้วให้เขียนเรียงความเป็นการ นำเสนอผลการเรียนรู้บางระดับ มีการตรวจให้คะแนนและมอบรางวัลผลงานดีเด่นด้วย

ระยะที่ 2 กิจกรรมการเรียนรู้วิธีการใช้ทรัพยากรอาหารจากป่าและภูมิปัญญาการถนอมอาหารจากป่า

ลักษณะและขั้นตอนการดำเนินการเป็นไปในทำนองเดียวกับกิจกรรมแรกได้แก่ การวางแผนการเรียนรู้จากชั้นเรียน การสืบค้นแหล่งเรียนรู้จากชุมชน การนัดหมายวิทยากร การเตรียมตัวและอุปกรณ์การบันทึกข้อมูลและการพบปะเรียนรู้จากวิทยากรและการบันทึกข้อมูล ต่างกันที่ครั้งนี้เป็นการเรียนรู้จากวิทยากรในหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพทำหน่อไม้อัดปิ้ง ชูความรู้ที่ได้รับเป็นข้อมูลเชิงบูรณาการตั้งแต่กระบวนการเก็บหน่อไม้ กระบวนการถนอมอาหาร หลักคิด ในการถนอมอาหาร คุณค่าทรัพยากรจากป่า และหลักคิดทางเศรษฐศาสตร์แบบชาวบ้าน และเมื่อ กลับคืนสู่ชั้นเรียนแล้วก็ร่วมกันสรุปบทเรียนและ เรียบเรียงข้อมูลส่งครู ทั้งนี้โดยมีครูร่วมเป็น พี่เลี้ยงตลอดระยะเวลาการเรียนรู้ในชุมชน

ระยะที่ 3 กิจกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาการถนอมอาหารจากทุ่งนา

ขั้นตอนการเรียนรู้ยังคงเป็นลักษณะเดิมแต่มีข้อแตกต่างคือในระหว่างการเรียนรู้ในชุมชน เป็นการเรียนรู้อย่างอิสระโดยลำพังแบบไม่มีครูร่วมอยู่ด้วย เด็กๆนักเรียนต้องไปประสานงานกับ ชาวชนรุ่นพี่ให้เป็นผู้ดูแลและคอยเก็บบันทึกภาพการดำเนินกิจกรรมของน้องๆในระหว่าง การเรียนรู้วิถีผลิต “ น้ำปุ๋ ” ที่บ้านวิทยากร หลังจากนั้นจึงเป็นการกลับคืนสู่ห้องเรียนและสรุปบทเรียน/ เรียบเรียงข้อมูล

ระยะที่ 7 การพัฒนาแนวทางการจัดการผลิตที่ยั่งยืน

กิจกรรมในขั้นนี้ มีทั้งหมด 3 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่าง เครือข่ายป่าชุมชน กิจกรรมศึกษาดูงานแนวทางการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนโดยภูมิปัญญาท้องถิ่น และกิจกรรมถอดบทเรียน-จัดตั้งกลุ่มการจัดการผลิตที่ยั่งยืน กิจกรรมเวทีชุมชนเสนอแผนการผลิต ที่ยั่งยืน

7.1 กิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเครือข่ายป่าชุมชน

วัตถุประสงค์

1) เพื่อให้แกนนำชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์และแนวทางการ จัดการป่าชุมชนกับเครือข่ายป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จ

2) เพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนในเขตพื้นที่เดียวกัน กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

ได้แก่ ทีมแกนนำชุมชนบ้านป่าสัก ตัวแทนคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านสันมะเค็ด ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ประธานเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน จังหวัดเชียงรายและผู้วิจัย

สถานที่ดำเนินการ

การดำเนินกิจกรรมครั้งนี้ได้จัดขึ้นที่บ้านของประธานป่าชุมชนบ้านป่าสัก

วิธีดำเนินการ

เริ่มต้นจากการติดต่อประสานงานวิทยากรและเครือข่ายป่าชุมชนสันมะเค็ดและดำเนินการสื่อสารแลกเปลี่ยนกันในรูปแบบเวทีเสวนาอย่างเป็นธรรมชาติ ตามหัวข้อหรือประเด็นที่ชุมชนสนใจ ทั้งนี้โดยผู้วิจัยร่วมช่วยตั้งคำถามชวนคิดให้ได้องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์และเกิดความคุ้นเคยยอมรับนับถือซึ่งกันและกัน

ปัญหาและอุปสรรค

การดำเนินกิจกรรมครั้งนี้มีปัญหาอยู่ที่แกนนำชุมชนมากันน้อย มีสาเหตุมาจากการประสานงานที่ไม่ชัดเจนและถูกละหุกลงไป แต่โดยรวมแล้วทีมแกนนำที่มาร่วมกิจกรรมและผู้เข้าร่วมจากเครือข่ายป่าชุมชนสันมะเค็ดก็รู้สึกพึงพอใจและมีความยินดีที่จะร่วมมือกันหากมีกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรต่อไป

7.2 กิจกรรมศึกษาดูงานแนวทางการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนโดยภูมิปัญญาท้องถิ่น

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อให้ตัวแทนชุมชนได้เรียนรู้แนวทางการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในบริบทของบ้านป่าสักงาม
- 2) เพื่อให้ตัวแทนนำความรู้ไปถ่ายทอดให้สมาชิกชุมชนได้รับทราบ
- 3) เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดแนวคิดและความสนใจในการแก้ปัญหาความไม่ยั่งยืนของทรัพยากรและการผลิตเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชุมชน
- 4) เพื่อเป็นแนวทางในการจัดทำแผนการผลิตที่ยั่งยืนของชุมชนในอนาคต

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

ผู้เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ ได้แก่ ตัวแทนกลุ่มอาชีพ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร คณะกรรมการป่าชุมชน และอบต.ผู้นำชุมชน จำนวน 15 คน

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่ดำเนินกิจกรรมครั้งนี้คือ บ้านป่าสักงาม อำเภอคอกยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่พัฒนาของโครงการในพระราชดำริห้วยฮ่องไคร้

วิธีดำเนินการ

เริ่มต้นจากการศึกษาทบทวนสภาพปัญหาและความต้องการอีกครั้งแล้วกำหนดลักษณะข้อมูลองค์ความรู้ที่ต้องการเสริมเพิ่มเติมจากที่มีอยู่ ดำรวจข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับแหล่งศึกษาคัดเลือกเอาบ้านป่าสักงาม กำหนดนัดหมายวันเวลาเดินทาง กำหนดประเด็นศึกษาและคำถามที่ต้องการคำตอบ แล้วติดต่อประสานงานกับบุคลากรในพื้นที่บ้านป่าสักงามคือพ่อหวงคำปึง และติดต่อเช่าเหมาเรือข้ามเขื่อนแม่กวงอุดมธารา ชุมชนคัดเลือกตัวแทนเข้าร่วมกิจกรรมจำนวน 15 คน

เมื่อเข้าถึงพื้นที่ก็ขึ้นรถที่ตกลงเช่าเหมากับพ่อหลวง 2 คัน เดินทางเข้าชม/ศึกษาพื้นที่ซึ่งทางหมู่บ้าน ได้จัดไว้เป็นจุดๆ เริ่มจากการศึกษาภาพรวมของพื้นที่โครงการจากเครื่องฉาย วิดิทัศน์ ก่อน แล้วจึงไปยังจุดต่างๆ ได้แก่ ฝาย ถ้ำ แหล่งชุมชน ร้านค้าชุมชน ผลิตภัณฑ์ชุมชน โดยมีวิทยากรประจำหมู่บ้านเป็นผู้บรรยายแนะนำ

เมื่อเสร็จสิ้นการศึกษาดูงานแล้วจึงทำการถอดบทเรียนกันในวันนั้นทันที

ปัญหา/อุปสรรค

การไปทัศนศึกษาครั้งนี้ ตัวแทนที่ได้รับการคัดเลือกจากชุมชนบ้านป่าสักมีความกระตือรือร้น สนใจและพึงพอใจที่ได้มีโอกาสเปิดโลกแห่งการเรียนรู้ แต่เนื่องจากเป็นช่วงฤดูฝน ทำให้มีฝนตกในวันที่ไปดูงาน จึงเป็นอุปสรรคทำให้ไม่สามารถลงไปดูได้ครบทุกจุด แต่ก็ได้เกินกว่า 80% ของทั้งหมด

7.3 กิจกรรมเวทีชุมชนสรุปทบทเรียน / นำเสนอแผนการพัฒนายั่งยืน

กิจกรรมขั้นตอนนี้อยู่ในระยะที่ 8 ของโครงการนี้ มีรายละเอียดดังนี้

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อรายงานสรุปผลการวิจัยทั้งหมดให้ชุมชนรับทราบและร่วมกันพิจารณาความถูกต้องเหมาะสม
- 2) เพื่อให้ชุมชนสรุปทบทเรียนจากผลการวิจัย
- 3) เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายนำเสนอแผนการพัฒนายั่งยืน

กลุ่มเป้าหมาย/ผู้เข้าร่วม

กลุ่มเป้าหมายหลักได้แก่ สมาชิกทุกชุมชนทุกครัวเรือนและ คณะครูจากโรงเรียนบ้านดงป่าสัก ผู้เข้าร่วมได้แก่ ผู้วิจัย เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยหลวง เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายผู้นำจากหมู่บ้านต่างๆ คณะสงฆ์ในตำบลเวียงกาหลงและใกล้เคียง

สถานที่ดำเนินกิจกรรม

สถานที่ดำเนินกิจกรรมครั้งนี้ คือ วัดป่าสัก

วิธีดำเนินการ

1) เตรียมความพร้อมของฝ่ายต่างๆที่จะนำเสนอผลการดำเนินงานโครงการวิจัยในประเด็นการมีส่วนร่วมและแผนการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้แก่ ตัวแทนกลุ่มเยาวชน ตัวแทนแกนนำชุมชน ตัวแทนกลุ่มการผลิตที่ยั่งยืน ตัวแทนครูโรงเรียนบ้านดงป่าสักและผู้วิจัย

2) จัดเวทีชุมชน ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดำเนินการประชุมชุมชน

3) ผู้วิจัยทบทวนความเป็นมา วัตถุประสงค์และวิธีดำเนินการโครงการวิจัย “การศึกษาภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรม : กรณีศึกษาชุมชนบ้านป่าสัก ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย” และเป็นผู้ดำเนินการประชุมร่วม สรุปเชื่อมโยงประเด็นสำคัญ

4) กระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมประชุมแสดงความคิดเห็นต่อผลการวิจัยและบทเรียนที่ได้รับจากกระบวนการวิจัย

3.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิธีการตรวจสอบข้อมูล

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่ 1 การเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานของชุมชนหรือข้อมูลบริบทชุมชนจะศึกษาร่วมกับทีมวิจัยชุมชน โดยใช้วิธีสัมภาษณ์ สทนากลุ่มและสังเกตสิ่งแวดล้อม

ลักษณะที่ 2 การเก็บข้อมูลจากกิจกรรมใช้วิธีสังเกตการณ์ร่วมและใช้ตนเองเป็นเครื่องมือวิจัยรวมทั้งใช้วิธีสัมภาษณ์บุคคลและการสนทนากลุ่ม

สำหรับวิธีการตรวจสอบข้อมูล ในการวิจัยครั้งนี้ มี 2 วิธี ดังนี้

1. การตรวจสอบโดยเวทีชุมชนวิพากษ์และเติมเต็มข้อมูล เป็นวิธีการคืนข้อมูลชุมชนเพื่อให้ชุมชนพิจารณาร่วมกัน หากข้อมูลไม่ชัดเจนหรือบกพร่อง ชุมชนจะเป็นผู้ให้ข้อมูลเพิ่มเติม

2. การตรวจสอบโดยเวทีสรุปบทเรียนทั้งจากกลุ่มเป้าหมายในการดำเนินกิจกรรมและจากทีมวิจัยชุมชน

3.5 การประมวลผลข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

การประมวลผลข้อมูลจากการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยได้ประมวลผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

3.5.1 ด้านแนวคิดทฤษฎีและเอกสารการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้ประมวลผลตามประเด็นศึกษาที่เกี่ยวข้องสำหรับใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์เนื้อหา

3.5.2 ด้านบริบทชุมชน ผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนร่วมกันประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูลจากกิจกรรมการสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาในประเด็นการศึกษาบริบทชุมชนเพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างบริบทชุมชนกับประเด็นการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรม โดยแยกตาม

ประเด็นสำคัญที่จะบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ของลักษณะข้อมูลแต่ละส่วน แล้วนำเสนอแบบ
พรรณนาความ

3.5.3 ด้านระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนได้ประมวลผลจาก
ข้อมูลการจัดกิจกรรมการสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาในประเด็นการศึกษาระบบ ภูมิ
ปัญญาการจัดการทรัพยากร แล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่กำหนดโดยใช้แนวคิดด้าน
วัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรเป็นแนวทางในการศึกษา แล้ว
นำเสนอแบบพรรณนาความ

3.5.4 ด้านแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน ผู้วิจัยและ
ทีมวิจัยชุมชนได้ประมวลผลและวิเคราะห์จากข้อมูลการจัดกิจกรรมในขั้นการทดลองปฏิบัติการ
โดยพิจารณาตามวัตถุประสงค์ของกิจกรรมเป็นหลักเพื่อตอบคำถามวิจัยและวัตถุประสงค์การวิจัย
ในลักษณะกระบวนการ วิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำผลการวิเคราะห์กระบวนการและปัจจัยที่
เกี่ยวข้องมาทำการสังเคราะห์เชิงสรุปเป็นรูปแบบของแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการ
จัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับสภาพจริงของชุมชนและนำเสนอแบบพรรณนาความ

บทที่ 4

ผลการวิจัยและวิจารณ์

การวิจัยเรื่อง “ การศึกษาภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : กรณีศึกษาชุมชนบ้านป่าसान ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ” ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมของชุมชนและเพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับสถานการณ์ชุมชน โดยใช้กระบวนการวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงคุณภาพกับการวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม โดยมีขั้นตอนการดำเนินการแยกเป็น 2 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ ขั้นเตรียมความพร้อมและขั้นดำเนินการ โดยในขั้นดำเนินการนั้นได้แยกออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ ขั้นเตรียมความพร้อมชุมชนและขั้นทดลองปฏิบัติการ รวมเป็น 7 ระยะ คือ ระยะที่ 1- ระยะที่ 2 เป็นขั้นเตรียมความพร้อมชุมชน ประกอบด้วยกิจกรรมจำนวน 5 กิจกรรม และระยะที่ 3- ระยะที่ 7 เป็นขั้นทดลองปฏิบัติการ ประกอบด้วยกิจกรรมจำนวน 15 กิจกรรม รวมทั้งหมดเป็น 20 กิจกรรม

ผลการวิจัยสามารถตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ทั้งสองประเด็น โดยในบทนี้ จะนำเสนอผลการวิจัยแบ่งออกเป็น 7 ตอน คือ ตอนที่ 1 บริบทชุมชน ตอนที่ 2 ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน ตอนที่ 3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ตอนที่ 4 แนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน ตอนที่ 5 ผลการดำเนินการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ตอนที่ 6 ผลกระทบจากการดำเนินการ ตอนที่ 7 รูปแบบการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมกับชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตอนที่ 1

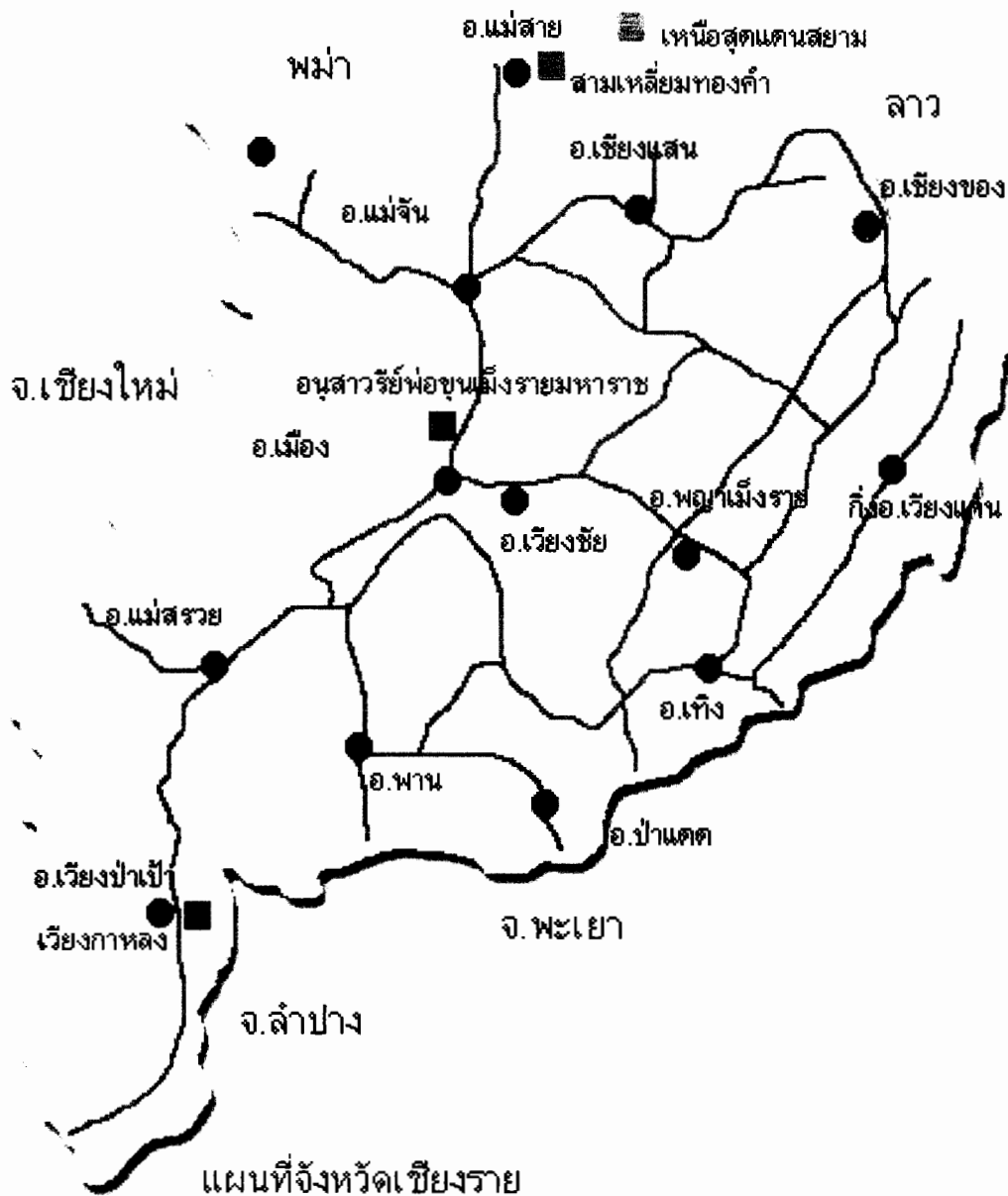
บริบทชุมชน

ผลการดำเนินกิจกรรมการสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อพัฒนาร่วมกับทีมวิจัยชุมชนในประเด็นการศึกษาบริบทชุมชน ได้แสดงให้เห็นถึงสถานการณ์การดำรงอยู่ของชุมชนบ้านป่าसानในระบบนิเวศวัฒนธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานรองรับและเชื่อมโยงกับระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร โดยมีประเด็นต่างๆที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ลักษณะทางกายภาพและองค์ประกอบของชุมชน โครงสร้างประชากร ระบบความเชื่อและศาสนา ฐานทรัพยากรชุมชน

ตลอดจนระบบการคมนาคมและการติดต่อสื่อสารกับระบบสังคมใหญ่ และสถานการณ์ปัญหาการจัดการทรัพยากร ดังนี้

1.1 ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนบ้านป่าสักเป็นหมู่บ้านเล็กๆขนาด 103 ครัวเรือน มีพื้นที่ประมาณ 331 ไร่ ตั้งอยู่ที่ หมู่ 5 ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงรายในภาคเหนือของประเทศ

แผนที่ ต.เวียงกาหลง อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย

ในอดีตชุมชนบ้านป่าส้านเริ่มก่อตั้งขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.2410 โดยชนชาวล้านนากลุ่มหนึ่งที่อพยพมาจากบ้านถ้ำ บ้านขอ บ้านเอื่อมและบ้านแจ่มในเขตจังหวัดลำปาง มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่หมู่ 5 ตำบลหัวฝาย (เป็นชื่อเดิมของตำบลเวียงกาหลง) ลักษณะการตั้งชื่อหมู่บ้านแสดงถึงความสำคัญกับลักษณะเฉพาะด้านทรัพยากรป่าไม้ของพื้นที่ กล่าวคือชาวบ้านเล่าว่าเหตุที่ชื่อบ้านป่าส้านเพราะแต่เดิมบริเวณนี้เป็นป่าอุดมสมบูรณ์และมีไม้สักขึ้นหนาแน่นจึงตั้งชื่อบ้านตามชื่อไม้สักดังกล่าว ปัจจุบันหาไม้สักได้ที่ภายในบริเวณโรงเรียนบ้านดงป่าส้าน เดิมบ้านป่าส้านตั้งรกรากอยู่บนพื้นราบบริเวณทุ่งนาในปัจจุบัน รวมทั้งวัดป่าส้านก็ตั้งอยู่บริเวณเดียวกัน แต่เนื่องจากมักจะเกิดน้ำหลากท่วมอยู่เนืองๆทำให้ได้รับความเดือดร้อน ต่อมาในปีพ.ศ.2496 จึงได้มีการอพยพโยกย้ายขึ้นมาอยู่ด้านทิศตะวันออกกระจายเป็นแนวยาวขนานไปกับพื้นที่เมืองโบราณเวียงกาหลงซึ่งมีชัยภูมิตั้งอยู่บนยอดเนิน การย้ายขึ้นมาอยู่บนพื้นที่ที่สูงกว่าเดิมช่วยลดปัญหาการถูก

น้ำท่วม แม่อุ๊ขอดเล่าว่าการขนย้ายข้าวของที่เป็นสมบัติของวัดป่าส้านในการอพยพโยกย้ายครั้งนั้นต้องใช้ช้างเป็นพาหนะลำเลียงจากพื้นที่ราบขึ้นสู่พื้นที่สูงที่ตั้งวัดในปัจจุบัน

การได้มาอาศัยอยู่ในถิ่นที่เคยเป็นเมืองโบราณทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้และการปรับตัว บางลักษณะให้เข้ากับพื้นที่โบราณเก่าแก่นี้ โดยเฉพาะการได้รับรู้ประสบการณ์บางลักษณะที่มีผลต่อการสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมของชุมชน สภาพเมืองโบราณนี้เหลือเพียงร่องรอยของความเก่าแก่ที่เห็นได้จากซากคูเมืองสลับซับซ้อนซ้อนตัวอยู่ใเงื่อมเงาป่าอันรกทึบคูลึกกลับน้ำเกรงขาม ตามคำบอกเล่าของแม่อุ๊ขอดผู้สูงอายุในหมู่บ้านเล่าว่าในอดีตราว 6-70 ปีก่อนในบริเวณเวียงกาหลงนี้จะเต็มไปด้วยฝูงนกแร้งบินร่อนอยู่บนท้องฟ้าเหนือบริเวณเวียงโบราณและมักชอบเกาะอาศัยอยู่ตามต้นจิวแถวคูเมืองยังเพิ่มความน่ากลัวมากขึ้นอีก นอกจากนี้ยังมีกาขาวมาอาศัยร่วมอยู่ด้วย พ่อน้อยสุขเล่าว่าเคยมีคนในหมู่บ้านหลงป่าหายไปนานหลายวันไม่สามารถติดตามกลับคืนมาได้ จนกระทั่งวันหนึ่งคนๆนั้นก็กลับมาเองอย่างปลอดภัยและไม่ได้แสดงอาการทุกข์ร้อนหรือหวาดผวาแต่อย่างใด และยังเล่าว่าคนไปเจอผู้คนอีกเมืองหนึ่งซึ่งมีน้ำใจดีได้แบ่งอาหารจำพวก “บะหนัดบะหนุน”(สับปะรดและขนุน)ให้กินเพราะเป็นเมืองที่ผู้คนรับประทานกันแต่พืชผักผลไม้ และบอกว่าเขามีความรู้สึกว่าได้ไปในเวลาเพียง “แป็บ”เดียวเท่านั้น ในขณะที่ทางครอบครัวนั้นรอคอยด้วยความหวังอยู่หลายวัน นอกจากนี้พ่อน้อยส่งซึ่งเคยมีประสบการณ์ร่วมกับเพื่อนวัยเดียวกันและพ้องตรงกันกับผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชนเล่าว่า ‘วันดีคืนดี’ยามศึกสงครามผู้คนในหมู่บ้านแถบนั้นมักจะได้อินเสียงคนตรีเป่าพาทย์เสียงฉิ่งเสียงกลองท่วงทำนองแบบล้านนาดังแว่วออกมาจากบริเวณเมืองโบราณเวียงกาหลงซึ่งอยู่ลึกเข้าไปในป่าห่างจากหมู่บ้านในเวลานั้น และวันดีคืนดีอีกเช่นกันโดยเฉพาะต้องเป็นวัน “เดือนดับเดือนเป็ง” แม่อุ๊ขอดเล่าว่าพ่อของแม่อุ๊ขอดมักจะคอยเตือนลูกๆอยู่เสมอว่า “อย่าเอาแต่รีบนอนแต่หัวค่ำ จะไม่มีบุญทันได้เห็นแก้วออก” “แก้ว”ที่ว่านี้แม่อุ๊ขอดบอกว่าเคยเห็นเป็นดวงแสงสุกใสสว่างสีเหลืองนวลลอยจากพื้นดินบริเวณเวียงกาหลงขึ้นสู่ท้องฟ้าแล้วลอยพุ่งไปซำๆเห็นเป็นลำแสงระยิบระยับทอดยาวไปเป็นทางแลดูสวยงามจนจำได้คิดคาดใจมาจนทุกวันนี้ เป้าหมายที่ดวงแก้วมุ่งไปคือบริเวณม่อนแคดต่องหรือที่เรียกกันว่าม่อนพระเจ้าหลายในปัจจุบันซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกห่างจากหมู่บ้านประมาณ 3 กิโลเมตรเศษ ในเขตบ้านป่าตึงและป่าแะหมู่ 1 ตำบลแม่เจดีย์ เช่นเดียวกับชาวบ้านอีกหลายคนที่เคยเห็นดวงแก้วลอยไปหาพระธาตุแม่เจดีย์บ้าง พระธาตุจอมแก้วและพระจอมแจ้งในเขตเวียงป่าเป้าบ้าง พ่อหนานตันก็เคยเห็นดวงแก้วลอยออกจากต้นโพธิ์ริมฝั่งน้ำแม่ลาวไปหาดต้นโพธิ์ริมถนนสายพะเยา-เวียงป่าเป้าที่ยังคงยืนต้นอยู่อย่างแคระแกร็นในปัจจุบัน ประสบการณ์ต่างๆเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านป่าส้านเชื่อว่าเวียงเก่านี้มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์รักษาอยู่ จึงมีการสร้างประเพณีบวงสรวงกราบไหว้เจ้าพ่อเจ้าแม่ที่เชื่อว่าเคยเป็นพระยาเจ้าเมืองแห่งนี้มาก่อน ทุกปีแม่ขอดและหญิงสาวเพื่อนบ้านอีกหลายคนจะต้องทำหน้าที่รำถวายในวันบวงสรวงประจำปีศาลเจ้าพ่อบริเวณต้นมะม่วงในปัจจุบัน เรื่องเล่าที่แสดงถึงมิตที่ลึกซึ้งยากจะหาคำตอบได้เช่นนี้(เช่น มีมิตีกาลเวลาต่างกัน การดำรงชีพและลักษณะของผู้คนที่

ต่างกัน) มีผลทำให้ป่าที่บริเวณเวียงกาหลงยังคงสามารถดำรงสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์มาได้ยาวนานจนกระทั่งในปัจจุบัน

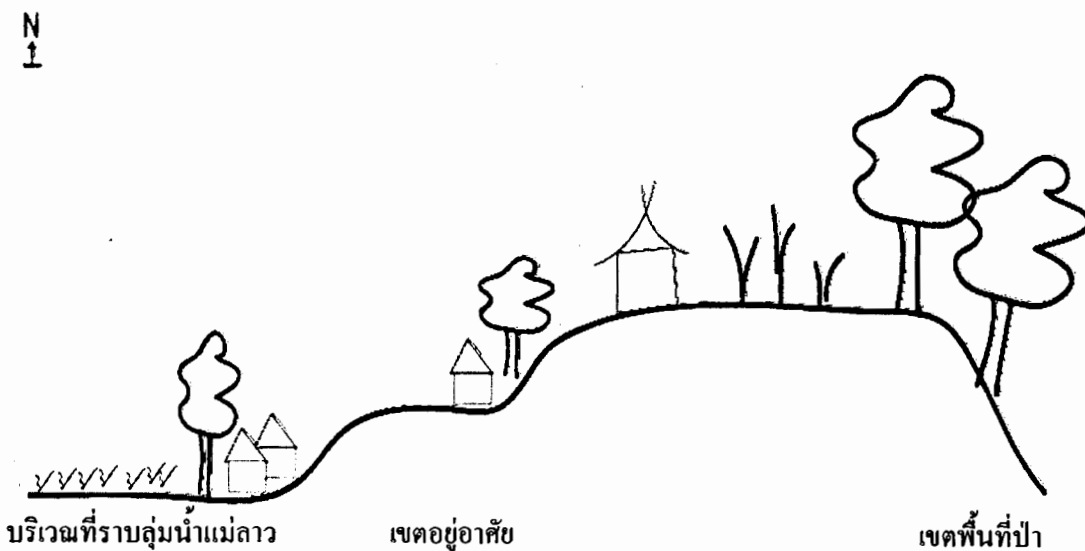
นอกจากนี้เรื่องราวเล่าขานเกี่ยวกับที่มาของชื่อเมืองเวียงกาหลงยังเกี่ยวข้องกับตำนานพุทธศาสนาท้องถิ่นที่กินพื้นที่เป็นอาณาบริเวณกว้างครอบคลุมตั้งแต่บริเวณม่อนแคดส่องในเขตตำบลแม่เจดีย์เรื่อยไปจนถึงพื้นที่อำเภอวังเหนือ อำเภอแจ้ห่ม และอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง แม่อุ๊ยบอกเล่าว่าตอนเป็นเด็กพ่อของคนซึ่งเป็นผู้บำเพ็ญพรตชาวตามแบบครูบาขาวปีเคยบอกไว้เสมอว่าวันข้างหน้าต่อไปจะมี “คนบุญมาอยู่ที่เมืองแฮ้งฮ่อนกำฮ่อน” (ฮ่อน=ร่อน, บินร่อน, บินว่อน) คือ เวียงกาหลงนี้ให้พากันรอใส่บาตรตอนเช้ามีด แม่บอกยังได้ถามพ่อด้วยความไร้เดียงสาของเด็กๆว่า “คนบุญนั้นมีตัวเป็นจาด” (คนบุญนั้นมีหน้าตาเป็นอย่างไร) พ่อก็ตอบว่า “คนบุญก็เป็นพระเป็นเจ้าณะกะ” (คนบุญก็คือพระสงฆ์องค์เจ้านั้นแหละ) กาลเวลาผ่านไปหลายสิบปีผู้เป็นพ่อได้เสียชีวิตไปนานแล้ว จนกระทั่งในปี พ.ศ.2529 แม่อุ๊ยบอกเล่าว่าในที่สุด ก็มี “คนบุญ” มาปักกลดบำเพ็ญอยู่ในบริเวณเวียงเก่าด้านทิศใต้ตามคำพยากรณ์ของพ่อของแม่อุ๊ยบอกจริงๆ ชาวบ้านป่าล้านและชาวบ้านจากบริเวณใกล้เคียงถึงสันมะเค็ดจึงเกิดความเคารพเลื่อมใสในปฏิบัติพากันขึ้นไปกราบไว้และน้อมใจปฏิบัติธรรมบำเพ็ญตามคำแนะนำสั่งสอนของท่าน แล้วช่วยกันปรับพื้นที่เป็นสถานปฏิบัติธรรมบำเพ็ญทาน รักษาศีล ภาวนาโดยการนำสร้างนำทำของ “คนบุญ” องค์ดังกล่าวมาจนทุกวันนี้

จากลักษณะบริบทเชิงวัฒนธรรมของพื้นที่ป่าบริเวณเวียงกาหลงดังกล่าวทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการรักษาทั้งป่าและการสืบทอดวัฒนธรรมชาวพุทธไว้ได้โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่ประเภทพืชสมุนไพรท้องถิ่นและไม้ใช้สอยอีกหลายชนิด ก็จึงยังคงมีให้เห็นอยู่มากมายภายในบริเวณเวียงกาหลงในสภาพปัจจุบัน ยกเว้นบริเวณทางทิศเหนือของพื้นที่ที่กรมศิลปากรได้อนุโลมให้ชาวบ้านใช้เป็นที่ทำกินโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ ได้ถูกชาวบ้านปรับสภาพกลายเป็นพื้นที่ทำกินและเริ่มมีบางส่วนได้ใช้พื้นที่เวียงเก่าแปลงสภาพเป็นสวนยางพาราซึ่งเป็นไม้ต่างถิ่นเช่นเดียวกับพื้นที่ด้านทิศใต้ของเวียงกาหลงที่ถูกนายทุนต่างถิ่นกว้านซื้อไว้ครอบครองก็ถูกทำให้เป็นพื้นที่ปลูกสวนยางพาราไปแล้วกว่า 500 ไร่ ตามนโยบายของรัฐที่สนับสนุนให้ปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อตอบสนองระบบทุนอุตสาหกรรม

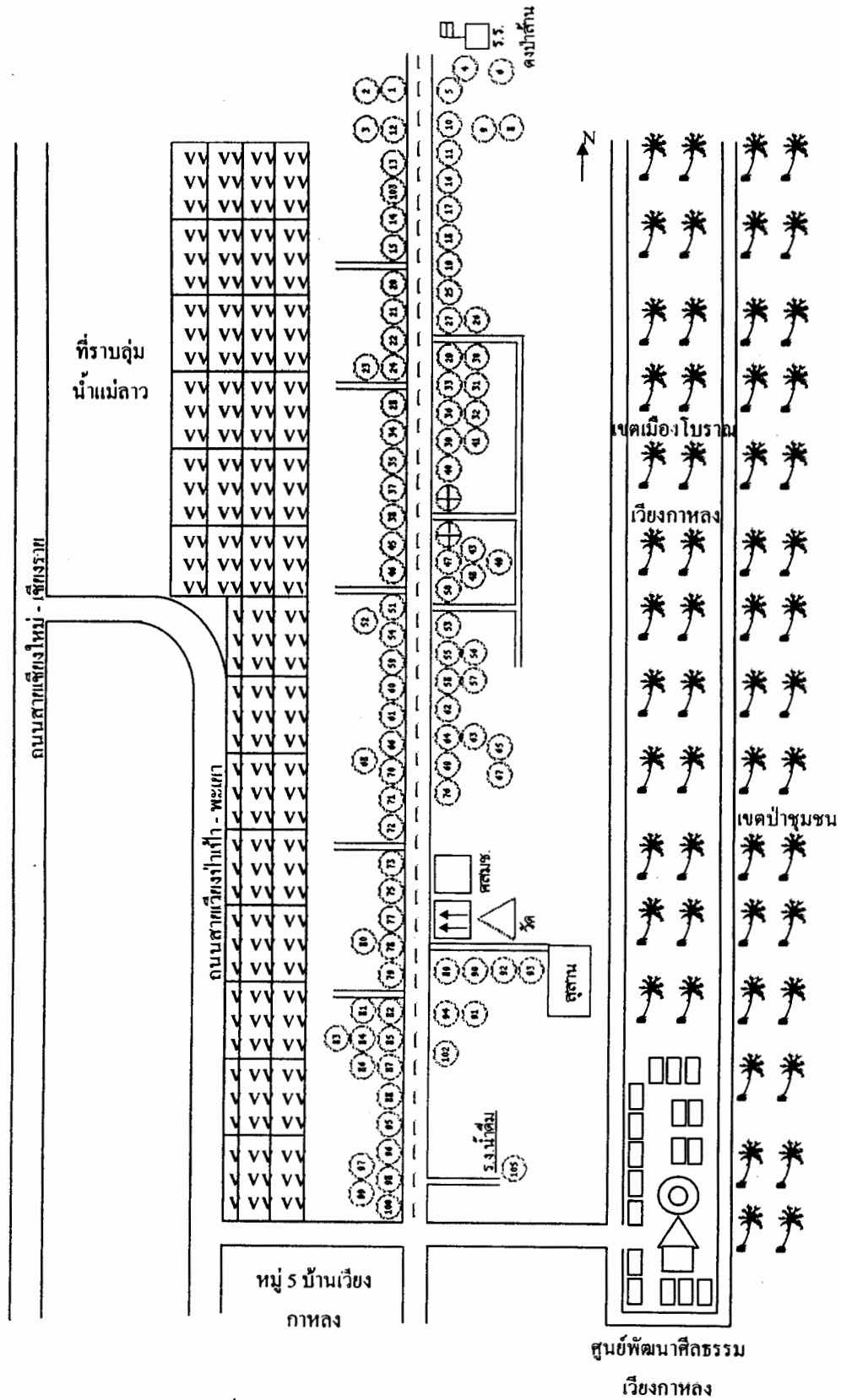
1.2 ลักษณะทางกายภาพของชุมชน:

ลักษณะพื้นที่ทั่วไป หมู่บ้านปัจจุบันตั้งอยู่บนที่ลาดเชิงเขาระหว่างป่ากับพื้นที่ราบ มีถนนเป็นเส้นทางคมนาคมตัดผ่านกลางหมู่บ้าน โดยชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่สองฝั่งถนนติดต่อกันเป็นแนวยาว บริเวณถัดไปทางทิศตะวันตกของบ้านเรือนชาวบ้านเป็นน้ำแม่ลาว และพื้นที่ราบปรับเป็นทุ่งนาสำหรับเพาะปลูกข้าวและพืชอาหารทางการเกษตร ด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณเวียงกาหลง มีลักษณะปรับเป็นพื้นที่ราบเป็นแนวยาว มีขนาดพื้นที่ประมาณ

500 ไร่ ปัจจุบันพื้นที่ภายในเวียงคำนาศึกษาได้ประมาณ 20 ไร่ได้รับการพัฒนาเป็นที่ตั้งของศูนย์พัฒนาศิลปกรรมเวียงกาหลงเพื่อดำเนินการด้านการพัฒนาชุมชนตามแนวพุทธศาสนา ถัดจากเมืองโบราณเป็นป่าเขตอุทยานคอยหลวง อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง ซึ่งปัจจุบันได้รับอนุญาตอย่างไม่เป็นทางการให้ดำเนินการอนุรักษ์ในรูปแบบป่าชุมชนมีเนื้อที่ประมาณ 7000 ไร่ ลึกเข้าไปในป่ายังมีซากปรักหักพังของเตาเผาเซรามิคโบราณจำนวนมากที่บ่งบอกให้รู้ถึงความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชนในอดีตในบริเวณดังกล่าว ส่วนอาณาเขตด้านทิศใต้ติดต่อกับบ้านเวียงกาหลงซึ่งเดิมยังคงเป็นหมู่บ้านเดียวกันต่อมาได้แยกออกเป็นหมู่ 15 และแยกพื้นที่ปกครองออกจากกัน และด้านทิศเหนือติดต่อกับบ้านทุ่งม่านและบ้านใหม่เจริญ เลขทุ่งนาไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นบ้านสา บ้านขันหอม และเขตเทศบาลตำบลแม่จะงานซึ่งเป็นชุมชนหนาแน่นบนเส้นทางสายเชียงใหม่-เชียงราย โดยเฉพาะชุมชนแม่จะงานซึ่งเป็นย่านการค้าพาณิชย์ขนาดใหญ่รุ่งเรืองลงมาจากตัวอำเภอเวียงป่าเป้า มองโดยภาพรวมจะเห็นลักษณะนิเวศของทำเลที่ตั้งของชุมชนที่อยู่กึ่งกลางระหว่างที่ราบลุ่มน้ำกับป่าเขา อันแสดงถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านรุ่นแรกๆที่มานุกเบิกอาศัยอยู่พื้นที่นี้ ค้ำยันเป็นพื้นที่ที่ประกันความปลอดภัยด้านอาหารและทรัพยากรการผลิตทั้งแหล่งน้ำและแหล่งป่าไม้ที่อุดมไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งเป็นพื้นที่ที่เอื้อให้เกิดรูปแบบวัฒนธรรมทางการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ดังกล่าวประกอบแสดงลักษณะที่ตั้งและภูมินิเวศของหมู่บ้านต่อไปนี้

ภาพแสดงลักษณะภูมินิเวศด้านหน้าตัดของชุมชนบ้านป่าล้าน

ภาพแสดงองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนบ้านป่าสัก

องค์ประกอบของหมู่บ้าน ภายในหมู่บ้านป่าสาส์นปัจจุบันมีองค์ประกอบของความเป็นชุมชนทางกายภาพเช่นเดียวกันกับหมู่บ้านของคนล้านนาทั่วไป คือประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วนได้แก่บ้าน วัด โรงเรียน บ้านเรือนที่ชาวบ้านปลูกสร้างเป็นที่อยู่อาศัยนั้นตั้งเรียงรายเป็นแนวยาวไปตามถนนที่ตัดผ่านหมู่บ้านจำนวน 103 หลังคาเรือน รวมถึงโรงงานผลิตน้ำดื่มเวียงกาหลงด้วยรวมกันเป็น 104 หลังคาเรือน ภายในหมู่บ้านมีวัดป่าสาส์นเป็นวัดประจำหมู่บ้านตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของหมู่บ้าน มีโรงเรียนระดับประถมศึกษา 1 แห่ง ชื่อโรงเรียนบ้านดงป่าสาส์น เป็นโรงเรียนประจำหมู่บ้านร่วมกับพื้นที่ให้บริการการศึกษาของโรงเรียนอีก 3 หมู่บ้านคือบ้านใหม่เจริญและบ้านดง มีสหกรณ์ร้านค้าชุมชนตั้งอยู่ภายในที่ทำการผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน มีสุสาน 1 แห่ง มีโรงนวดแผนโบราณของชาวบ้าน 1 แห่ง ดำเนินการโดยหมอทวีซึ่งเป็นคนเป็นคนพิการตาบอดในหมู่บ้านโดยกำเนิด นอกจากนี้ยังมีศูนย์พัฒนาศิลปกรรมเวียงกาหลงตั้งอยู่ในบริเวณเมืองโบราณด้านทิศใต้และอยู่กึ่งกลางเขตปกครองระหว่างหมู่ 5 กับหมู่ 15 และวัดป่าอุดมธรรมอยู่ในเขตป่าสงวนอำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปางติดกับพื้นที่ป่าชุมชนทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน

วัดป่าอุดมธรรมเป็นวัดสังกัดฝ่ายธรรมยุติกนิกายที่มีแนวปฏิบัติในการส่งเสริมการปฏิบัติบำเพ็ญของทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาส ส่วนศูนย์พัฒนาศิลปกรรมเวียงกาหลงได้ก่อตั้งขึ้นมาเพื่อดำเนินการส่งเสริมการเรียนรู้ระบบศิลปกรรมจริยธรรมตามความหมายของชื่อ รวมทั้งทำหน้าที่ในการสืบทอดภูมิปัญญาด้านพุทธศาสนาและอริยะประเพณีอย่างต่อเนื่องตลอดปี โดยเฉพาะประเพณีจุดประทีปธรรมและการฟื้นฟูประเพณีบวชลูกแก้วที่ได้เสื่อมหายไปจากหมู่บ้านมานานนับสิบๆปีแล้ว นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งสารนิเทศการอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อม มีการทำฝายเก็บกักน้ำที่ไหลซึมออกมาจากขุนห้วยทรายจนสามารถรักษาระดับน้ำในลำห้วยต้นน้ำได้ตลอดปีจนก่อให้เกิดความชุ่มชื้นแก่พื้นที่ป่าบริเวณวัดดังกล่าวได้เป็นอย่างดี รวมทั้งยังส่งผลให้ลำห้วยทรายขาวและลำห้วยสาขานี้มีน้ำไหลตลอดจนเกิดความชุ่มชื้นในดินและป่าบริเวณนั้นๆ ชาวบ้านที่มีที่นาตามขอบห้วยสาขานี้ก็พลอยได้ใช้ประโยชน์จากที่ดินของตนได้มากขึ้นหลังจากที่กลายเป็นลำห้วยแห้งขอดมาช้านานเพราะการตัดไม้ทำลายป่าในช่วงกว่า 20 ปีก่อน ทั้งนี้โดยการริเริ่มดำเนินของครูบารธรรมสาธิตประธานศูนย์พัฒนาศิลปกรรมเวียงกาหลงนั่นเอง รูปแบบการจัดการทรัพยากรด้วยระบบกักเก็บน้ำตามภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวได้เป็นต้นแบบของกระบวนการพัฒนาของชาวบ้านในโครงการนี้ด้วย

1.3 โครงสร้างประชากรและความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

ชุมชนบ้านป่าสาส์นมีขนาดประชากรจำนวน 347 คน แยกตามสถานภาพทางเพศและกลุ่มอายุ ดังนี้

ตารางแสดงลักษณะโครงสร้างประชากร

ช่วงอายุประชากร	จำนวนเพศชาย (คน)	จำนวนเพศหญิง (คน)	จำนวนรวม (คน)
น้อยกว่า 1 ปีเต็ม	-	2	2
1 ปีเต็ม - 2 ปี	4	3	7
3 ปีเต็ม - 5 ปี	7	2	9
6 ปีเต็ม - 11 ปี	15	14	29
12 ปีเต็ม - 14 ปี	6	10	16
15 ปีเต็ม - 17 ปี	7	12	19
18 ปีเต็ม - 49 ปี	73	75	148
50 ปีเต็ม - 60 ปีเต็ม	36	34	70
มากกว่า 60 ปีเต็มขึ้นไป	27	20	47
รวมทั้งหมด	175	172	347

ที่มา : ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (จปฐ. 2) ปี 2550

จากตารางจะเห็นได้ว่าโครงสร้างประชากรส่วนที่มีจำนวนสูงได้แก่ประชากรที่มีอายุระหว่าง 18-60 ปีเต็ม ซึ่งจัดเป็นผู้อยู่ในวัยทำงาน และมีจำนวนผู้สูงอายุรองลงมาซึ่งนับว่าเป็นจำนวนค่อนข้างสูงและมีแนวโน้มสูงมากขึ้นในอนาคต ในขณะที่ประชากรวัยเด็กเล็กมีจำนวนน้อยที่สุด

ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม

ระบบเครือญาติ ชุมชนบ้านคงป่าसानให้ความสำคัญต่อระบบครอบครัวและระบบเครือญาติซึ่งส่งผลต่อการรวมตัวกันเป็นระบบชุมชนผู้สร้างสรรค์และสืบทอดวัฒนธรรมรวมทั้งการเป็นผู้สร้างระบบการจัดการทรัพยากร จึงมีการรวมตัวกันถ่ายทอดความรู้ ช่วยเหลือแบ่งปันและดูแลซึ่งกันและกัน และอยู่แบบครอบครัวขยาย ในครัวเรือนหนึ่งมีหลายรุ่นวัย มีคำเรียกแสดงสถานะความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เช่น อู๋ย หม่อน(ทวด) พ่อ แม่ ลูก หลาน เหลน ซึ่งแสดงความผูกพันทางสายเลือดและพันธุกรรม ในหมู่บ้านจะมีสายตระกูลขนาดใหญ่หลายสายตระกูล เช่น ตระกูลแก้วพลิกและ ตระกูลแก้ววงศ์เขียว มีสมาชิกเครือญาติที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันประมาณสายตระกูลละ มากกว่า 50 คน ดังนั้นจึงมีการให้ความสำคัญกับต้นตระกูลที่เรียกว่า “ แก้วผี ” เดียวกัน ซึ่งหมายถึงการมีบรรพบุรุษร่วมกันในระบบศึปู่ย่าหรือสืบบรรพบุรุษเพื่อเป็นหลักยึดเหนี่ยวกันให้แน่นแฟ้นเพื่อพึ่งพาช่วยเหลือกัน ระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติเช่นนี้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงในชุมชน ทุกช่วงเทศกาลสงกรานต์หรือปีใหม่เมืองจะต้องมีการจัดพิธีไหว้ศึปู่ย่าที่กลุ่มเครือญาติทุกคนในสายตระกูลทั้งใกล้และไกลจะต้องมาร่วมพิธีกรรมพร้อมหน้าพร้อมตากัน ในพิธีจะมีการนำข้าวตอกดอกไม้ รูปเทียน ข้าวปลา อาหาร และขนมลูกส้มของหวานมาเลี้ยงกัน

รับประทานอาหารร่วมกัน เมื่อเกิดการเจ็บป่วยหรือเกิดวิกฤตใดๆก็จะมีระบบควบคุมมาตรวจสอบ และช่วยเหลือกันช่วยเหลือกัน

ระบบกลุ่มหรือองค์กรชุมชน แต่เดิมชุมชนบ้านป่าส้านมีการรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มหมวด วัดเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อแบ่งหน้าที่ส่งข้าวเลี้ยงพระและดูแลวัด ต่อมากลุ่มหมวดวัดได้เพิ่มหน้าที่ด้านการปกครองที่ชัดเจนขึ้น เช่นทำหน้าที่ในการสื่อสารจากทางการที่ส่งผ่านมาทางผู้ใหญ่บ้าน แต่ละกลุ่มจะมีการจัดตั้งผู้รับผิดชอบบทบาทต่างๆชัดเจน ในปัจจุบันการรวมกลุ่มและจัดตั้งองค์กรที่มีพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์ทางสังคมด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆกันทั้งที่เป็นไปตามธรรมชาติ และกลุ่มที่เกิดขึ้นตามนโยบายรัฐ กลุ่มที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ได้แก่กลุ่มเครือข่ายซึ่งจะมีสายสัมพันธ์กันเป็นตระกูลใหญ่ๆในหมู่บ้าน เช่น ตระกูล แก้วพลิก และตระกูล แก้ววงศ์เขียว นอกจากนี้ก็เป็นกลุ่มหัวหมวดวัด แบ่งเป็น 4 หมวดตามพื้นที่ที่อยู่บริเวณเดียวกัน ส่วนกลุ่มที่เกิดขึ้นตามนโยบายรัฐและกระแสนอกจากภายนอก มี 8 กลุ่ม ดังต่อไปนี้

ลำดับ	ชื่อกลุ่ม / องค์กร / สถาบัน	วัตถุประสงค์ การก่อตั้ง	รายชื่อผู้เกี่ยวข้อง	ความ ยั่งยืน/ปี
1	โครงการอุตสาหกรรมใน ครัวเรือน	เพื่อให้สมาชิกกลุ่มได้ทำ การออมและกู้ดอกเบี้ยต่ำ	นางอนงค์นาฎ อุ่นเจริญ	14
2	กลุ่มไร่นาสวนผสม	เพื่อรองรับโครงการของ รัฐบาลหมู่บ้านละ 100,000 บาท	นายขงยุทธ แก้วพลิก	7
3	กลุ่มข้าวญี่ปุ่น	เพื่อให้บริษัทได้มาซื้อข้าว ในปริมาณที่เหมาะสมใน การขนส่ง	นายอินสอน เสมยอด	8
4	กลุ่มผู้สูงอายุ	เพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีเวลา พบปะกันและเพื่อให้เกิด ความสามัคคี	นายอิน มุลยะเทพ	6
5	กลุ่มสหกรณ์ร้านค้า	เพื่อให้สมาชิกได้รับสินค้า ดี ราคาถูกกว่าใน ท้องตลาด	นายเฉลียว แก้วพลิก	4
6	กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน	เพื่อป้องกันไม่ให้ป่าถูก ทำลายและเพื่อให้เป็น แหล่งเรียนรู้ของบุคคล ทั่วไป	นายทุน ทุนพา	5
7	กลุ่ม กทป.	เพื่อรองรับโครงการของ รัฐบาลหมู่บ้านละ 1 ล้าน	นายเมธิชัย แก้ววงศ์เขียว	2

		บาท		
8	กลุ่มแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร	เพื่อเสริมรายได้ในครัวเรือนหลังการเก็บเกี่ยว	นางองค์นำถุ อุ่นเจริญ	4

ตารางแสดงรูปแบบกลุ่ม / องค์กร / สถาบัน ในชุมชนบ้านป่าसान

1.4 การคมนาคมและระบบการติดต่อสื่อสาร

บ้านป่าसानตั้งอยู่บนทางหลวงหมายเลข 1035 สายเวียงป่าเป้า-พะเยา อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่เพียง 104 กิโลเมตร และห่างจากตัวเมืองเชียงรายในระยะทางใกล้เคียงกัน และอยู่ห่างจากตัวอำเภอเวียงป่าเป้า 16 กิโลเมตร มีการคมนาคมติดต่อกับเมืองใหญ่ได้สะดวกรวดเร็ว เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นๆในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า จึงเป็นพื้นที่เป้าหมายของระบบการค้าพาณิชย์รูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะสินค้าทางการเกษตร ระบบการคมนาคมที่สะดวกรวมทั้งระบบโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆเป็นเครื่องมือที่นำหมู่บ้านป่าसानเข้าไปเชื่อมโยงกับกลุ่มทุนจากภายนอกที่แสวงหาพื้นที่อุดมสมบูรณ์ แรงงานราคาถูกที่ไม่ต้องมีข้อผูกมัดความรับผิดชอบด้านสวัสดิการใดๆ โดยเฉพาะกำไรจากมูลค่าส่วนเกินจากแรงงานและผลผลิตของชาวบ้าน โดยชาวบ้านแทบไม่มีสิทธิ์ต่อรองใดๆ ขณะเดียวกันก็เป็นเส้นทางที่นำพาเอาความสุขเทียมจากระบบบริโภคนิยมหลังไหลเข้าสู่หมู่บ้าน ที่มีทั้งระบบการเช่าซื้อแบบผ่อนส่งจากกลุ่มการค้าพาณิชย์ที่พากันไปตั้งห้างร้านอยู่ในพื้นที่แม่ชะจานและการส่งพนักงานขายตรงเข้าถึงตัวชาวบ้านของกลุ่มทุนต่างถิ่น ที่เป็นที่มาของรายจ่ายประจำปีปริมาณมหาศาลเมื่อเทียบกับขนาดของประชากร ระบบการติดต่อสื่อสารที่ทันสมัยและมีการเสนอเงื่อนไขให้สามารถเป็นเจ้าของได้โดยไม่ยุ่งยากซับซ้อนเป็นปัจจัยผูกโยงชาวบ้านเข้ากับวัฒนธรรมอื่นๆที่แปลกใหม่ต่อการรับรู้ และเกิดความต้องการออกจากความเคยชินในรูปแบบวัฒนธรรมเดิมๆ บ้านหลายหลังตลอดเส้นทางที่พาดผ่านมีจานดาวเทียมเรียงเป็นแนวไปตามพื้นที่หน้าบ้านที่ช่วยเพิ่มการรับรู้ข่าวสารได้ตื่นตาตื่นใจไม่แพ้คนในวัฒนธรรมเมือง และในสายตาชาวบ้านสิ่งนี้เป็นเหมือนวัตถุเกียรติยศที่มีไว้ประดับบ้าน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านป่าसानกับระบบการคมนาคมและการติดต่อสื่อสารมีความสัมพันธ์กับรายจ่ายต่อปีอย่างชัดเจน นี่ย่อมเป็นตัวบ่งบอกถึงความจำเป็นต้องทุ่มเทแรงกายแรงใจแรงต้นทุนลงไปในระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรอย่างเข้มข้น

1.5 ฐานทรัพยากรในชุมชน

ฐานทรัพยากรในชุมชนบ้านป่าसानเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่ทำหน้าที่โอบอุ้มชุมชนให้สามารถดำรงอยู่ได้ จากการสำรวจพบว่า มี 4 ฐานสำคัญ ดังนี้

ฐานที่ 1 ทรัพยากรดิน

ด้านสภาพดินหรือลักษณะของดิน ในหมู่บ้านป่าสำนมีชุดดินเพียง 3 กลุ่มเท่านั้นคือ

ดินชุดที่ 5 กลุ่มดินชนิดนี้จะเป็นกลุ่มดินที่มีเนื้อดินเป็นพวกดินเหนียว ดินบนมีสีเทาแก่ ดินล่างเป็นสีน้ำตาลอ่อนหรือสีเทา มีจุดประพอกสีน้ำตาลและสีเหลือง หรือสีแดงตลอดชั้นดิน มักพบก้อนสารเคมีสะสมพวกเหล็ก และแมงกานีสปะปนอยู่มากในชั้นดินล่างลึก ๆ ทั้งนี้เกิดจากวัตถุต้นกำเนิดพวกตะกอนลำน้ำ เป็นดินลึกมีการระบายน้ำเร็ว จะพบกลุ่มดินชนิดนี้ในบริเวณพื้นที่ราบเรียบ ดินมีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติค่อนข้างต่ำถึงปานกลาง ปฏิกริยาเป็นกรดกลาง ๆ ถึงเป็นด่าง ค่าความเป็นกรดเป็นด่างประมาณ 5.5-8.0

ดินชุดที่ 29 เป็นกลุ่มดินที่มีเนื้อดินเป็นพวกดินเหนียว สีดินเป็นสีน้ำตาล สีเหลืองหรือสีแดง เกิดจากวัตถุต้นกำเนิดดิน พวกตะกอนลำน้ำ หรือเกิดจากการสลายตัวผุพังของหินหลายชนิด ที่มีเนื้อดินละเอียด จะพบกลุ่มดินชุดนี้ในบริเวณพื้นที่ดอน ที่เป็นลูกคลื่นจนไปถึงเนินเขา และเป็นดินลึกถึงลึกมาก มีการระบายน้ำค่อนข้างดี ดินมีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติค่อนข้างต่ำ ปฏิกริยาดินมีสภาพเป็นกรดแก่ ค่าของความเป็นกรดเป็นด่างประมาณ 4.5-5.5

ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวใช้ปลูกพืชไร่ เนื่องจากเป็นบริเวณที่มีความลาดชัน แต่มีปัญหาเกี่ยวกับการกัดกร่อนพังทลายของผิวดิน

ดินชุดที่ 29 C เป็นชุดดินที่มีลักษณะดินคล้ายกับกลุ่มดินชุดที่ 29 แต่เป็นพื้นที่ที่มีความลาดชันสูงมาก มีปัญหาการชะล้างพังทลายของดิน กลุ่มดินชุดนี้จะอยู่บริเวณป่าสงวน

ด้านการใช้ประโยชน์จากดินภายในชุมชน ชุมชนแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่เป็นทุ่งนาที่ใช้เป็นพื้นที่เกษตรจำนวน 195 ไร่ ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำแม่ลาวปากทิศตะวันตก เป็นพื้นที่รับน้ำแม่ลาวจากระบบเหมืองฝายหรือระบบชลประทานราษฎร์ เดิมปลูกข้าวนาปีครั้งเดียว ปลูกพืชผักสวนครัวแต่พอกินพอใช้เหลือจึงขาย ปัจจุบันเน้นการผลิตเพื่อขาย ทั้งข้าว มันฝรั่ง ข้าวโพดหวาน ถั่วแระและข้าวญี่ปุ่น

ที่ดินอีกส่วนหนึ่งใช้เป็นพื้นที่สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนเป็นที่อยู่อาศัยรวมทั้งเพาะปลูกพืชผักสวนครัวตั้งอยู่ทางปากตะวันตกของน้ำแม่ลาว มีเนื้อที่จำนวน 331 ไร่ ชาวบ้านเป็นผู้ครอบครองที่ดินเหล่านี้ผ่านกรรมสิทธิ์ทางกฎหมายที่ดินมาช้านานแล้ว แต่ในปัจจุบันหลักฐานแสดงกรรมสิทธิ์เหล่านั้นถูกแปรสภาพเป็นทรัพย์สินเพื่อกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรไปเป็นส่วนใหญ่ ดังในตารางแสดงการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรของสมาชิกชุมชนบ้านป่าสำนต่อไป

ตาราง แสดงการถือครองและกรรมสิทธิ์ในที่ดินเพื่อการเกษตรของราษฎรบ้านป่าส้าน

ที่	การถือครองที่ดิน	จำนวน ครัวเรือน	ร้อยละของจำนวน ครัวเรือน ทั้ง หมู่บ้าน	จำนวน ไร่	เฉลี่ย ต่อ ครัวเรือน (ไร่/งาน)	หมายเหตุ
1.	มีกรรมสิทธิ์เป็นของตนเอง	48	47.06	227	4/3/-	จำนวนครัวเรือน ทั้งหมู่บ้าน 102 ครัวเรือน
2.	เป็นที่ดินจับจองไม่มีกรรมสิทธิ์	38	37.25	131	3/2/-	
3.	เป็นที่เช่าการเกษตร	30	29.41	152	5/-/-	
	รวม	116	-	510	-	

ที่มา : จากการสัมภาษณ์และสำรวจข้อมูลร่วมกับทีมวิจัยของหมู่บ้าน

จากตารางที่ 3 ครัวเรือนในหมู่บ้านทั้งหมด จำนวน 102 ครัวเรือน มีครัวเรือนที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นของตนเอง จำนวน 48 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 47.06 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมู่บ้าน รวมเป็นพื้นที่จำนวน 227 ไร่ หรือเฉลี่ยครัวเรือนละ 4 ไร่ 3 งาน ของครัวเรือนที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน

ครัวเรือนที่มีที่ดินเป็นที่จับจอง แต่ยังไม่มีการถือกรรมสิทธิ์เป็นของตนเองมีจำนวน 38 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 37.25 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมู่บ้าน รวมมีพื้นที่จำนวน 131 ไร่ หรือเฉลี่ย 3 ไร่ 2 งาน ต่อครัวเรือนที่มีที่ดินเป็นที่จับจอง

ครัวเรือนที่มีการเช่าที่ดิน เพื่อประกอบอาชีพการเกษตรจำนวน 30 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 29.41 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมู่บ้าน รวมพื้นที่เช่าจำนวน 152 ไร่ หรือเฉลี่ย 5 ไร่ต่อครัวเรือนที่เช่าที่ดิน

ฐานที่ 2 ทรัพยากรน้ำ

แหล่งทรัพยากรน้ำตามธรรมชาติ คือ น้ำแม่ลาว เป็นแหล่งน้ำสำคัญสำหรับใช้หล่อเลี้ยงพื้นที่เกษตรในไร่นาทั้งหมด แม่น้ำสายนี้มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาผีปันน้ำบริเวณคอกผาใจในอำเภอเวียงป่าเป้าเขตติดต่อกับอำเภอคอกสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ไหลผ่านที่ราบแม่ชะจานซึ่งเป็นพื้นที่ราบติดต่อกับเป็นแนวยาวไปถึงที่ราบแม่กก ผ่านอำเภอเวียงป่าเป้า อำเภอแม่สรวย อำเภอเวียงชัยลงสู่น้ำแม่กกที่บ้านยางมน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย รวมความยาวประมาณ 190 กิโลเมตร พื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 3,200 ตารางกิโลเมตร (บรรพต คัมภีร์, พระอังกแล้วหน้า 14) ชุมชนบ้านป่าส้านตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำแม่ลาวโดยแบ่งพื้นที่อาศัยปลูกบ้านสร้างเรือนอยู่ปากทิศตะวันตกของแม่น้ำและสร้างพื้นที่ทำกินเป็นที่นาอยู่บนฝั่งแม่ลาวปากทิศตะวันตก ชาวบ้านป่าส้านอาศัยการท่อน้ำเข้านาผ่านระบบเหมืองฝายซึ่งเป็นระบบชลประทานราษฎรในพื้นที่ลุ่มน้ำนี้มาช้านาน

ในอดีตน้ำแม่ลาวมีความอุดมสมบูรณ์ มีน้ำเปี่ยมฝั่งตลอดปี จึงไม่เพียงแต่จะเป็นแหล่งน้ำทำการเกษตรเท่านั้นหากยังเป็นแหล่งอาหารโปรตีนขนาดใหญ่ที่ดูเหมือนจะไม่มีวันหมดสิ้นที่ให้อุ้งกิ้ง หอย ปู และปลาหลากหลายชนิดพันธุ์ ซึ่งน้ำแม่ลาวยังกระจายทรัพยากรโปรตีนเหล่านี้เข้าไปในนาข้าวฤดูทำนาให้ได้บริโภคกันอย่างพอเพียงจนแทบจะไม่ต้องทำการแปรรูปถนอมอาหารเก็บไว้รับประทานนานๆ เพราะต้องการเมื่อไรก็สามารถหาได้เมื่อนั้น แต่ปัจจุบันนี้พอถึงฤดูฝนแม่น้ำจะยังคงท่วมเหมือนครั้งอดีตแต่ที่แตกต่างก็คือน้ำจะท่วมในปริมาณมากขึ้นและเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วกว่าเดิมเพราะการสูญเสียสภาพป่าต้นน้ำ ครั้นพอถึงช่วงฤดูแล้งน้ำก็จะแห้งขอดเหลือเพียงกระแสน้ำไหลรินๆ ประมาณขนาดลำเหมืองที่เผยให้เห็นพื้นที่ท้องน้ำที่ตื้นเขินและขยะพลาสติกบรรจุสารเคมีเกษตรตกค้างอยู่ทั่วลำน้ำ เนื่องจากขนาดของลำน้ำที่ยาวไกลและไหลผ่านมากมายหลายชุมชนทำให้ชาวบ้านป่าสาบไม่สามารถหาวิธีใดๆที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคุณภาพลำน้ำสายนี้ให้กลับคืนมาได้ดังเดิม มีอยู่เพียงสิ่งเดียวที่ยังคงรักษาความยุติธรรมในการแบ่งปันการใช้น้ำนั่นคือการจัดการระบบเหมืองฝายเท่านั้น

นอกจากนี้ยังมีแหล่งทรัพยากรน้ำในหมู่บ้านเป็นสระน้ำสาธารณะที่ทางราชการมาขุดไว้ให้ มีพื้นที่ประมาณ 1 งาน แต่ชาวบ้านยังไม่ได้ใช้ประโยชน์เท่าที่ควร บ่อน้ำในบริเวณบ้านนับเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญที่ชุมชนใช้ดื่มกินและอาบชำระล้างร่างกายและเพื่อการบริโภคในลักษณะอื่นๆ โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายซึ่งเกือบทุกครัวเรือนจะมีไว้เป็นของตนเอง และมีคุณลักษณะพิเศษคือแม้จะเป็นบ่อน้ำที่อยู่บนที่สูงเชิงเขาที่ลาดเอียงแต่บ่อน้ำเหล่านี้ก็ไม่เคยเหือดแห้ง บางปีที่เกิดภัยแล้งก็จะมีชาวบ้านที่อื่นมาขอคักแบ่งไปบริโภคได้ด้วย

ฐานที่ 3 ทรัพยากรป่าไม้

ชุมชนบ้านป่าสาบใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าไม้ประมาณกว่า 3000 ไร่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวง อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปางที่อยู่ติดกับหมู่บ้านทางทิศตะวันออกถัดจากบริเวณเมืองโบราณเวียงกาหลง พื้นที่ป่าแห่งนี้ในอดีตนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งกลุ่มพืชตระกูลต่างๆ กลุ่มสัตว์หลากหลายชนิดพันธุ์ มีแหล่งน้ำจากลำห้วยหลายสายและบริเวณขุนน้ำหลายแห่งที่เป็นแหล่งให้ความชุ่มชื้นและแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำใช้เป็นอาหารของมนุษย์ได้ ต่อมาในระยะประมาณ 20 ปีก่อนปีพ.ศ. 2545 ได้มีการตัดโค่นทำลายป่าเพื่อนำไม้ไปแปรรูปขายทำให้ป่าหมดสภาพไม่มีต้นไม้ใหญ่ๆหลงเหลืออยู่อีกเลย ป่าทั้งป่ามีแต่ความแห้งแล้ง น้ำในลำห้วยก็ไม่มี สัตว์ป่าก็หายไปหมด จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2545 มีหน่วยงานการจัดการศึกษาระดับเขตในจังหวัดเชียงรายเข้ามาประสานกับทางโรงเรียนบ้านดงป่าสาบดำเนินการจัดการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษาที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน จึงทำให้เกิดการวางแผนพัฒนาคนและพัฒนาป่าขึ้น จนได้ผลสำเร็จออกมาเป็นป่าชุมชนโดยมีคณะกรรมการป่าชุมชนจำนวนกว่า 50 คนคอยทำหน้าที่ควบคุมดูแลภายใต้ระเบียบชุมชนว่าด้วยสิทธิการใช้และการดูแลรักษาป่าที่สร้างขึ้นโดยชุมชนตกลงกันเอง

รูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนในปัจจุบันดำเนินการมาแล้วเป็นเวลา 5 ปีตั้งแต่ พ.ศ.2545 แต่ก็ยังคงมีการละเมิดกฎระเบียบอยู่แทบทุกปีโดยสมาชิกในชุมชนเองแม้จะมีจำนวนน้อยมากแต่กลับเพิ่มกลวิธีที่รุนแรงและซับซ้อนมากขึ้น เช่นมีการตัด/รานกิ่งเพื่อให้ต้นไม้ค่อยๆ ตายลงทีละน้อยบ้าง ใช้วิธีตัดโค่นเอาโดยตรงบ้าง และที่รุนแรงมากที่สุดคือการเจาะลำต้นแล้วนำวัตถุเคมีเกษตรที่ใช้ปราบวัชพืชในนาข้าวไปหยอดเพื่อให้ตายเร็วขึ้นจะได้มีความชอบธรรมที่จะตัดโค่นไปใช้ได้จำนวนมากโดยไม่ผิดระเบียบ ทั้งๆที่ตามกฎระเบียบนั้นก็เอื้อให้สามารถใช้ทรัพยากรไม้จากป่าได้ตามความจำเป็นที่เหมาะสม แต่อย่างไรก็ตามหากสามารถจับผู้กระทำผิดได้ คณะกรรมการป่าชุมชนก็จะดำเนินการการลงโทษร่วมกับฝ่ายปกครองหมู่บ้านทันที

ฐานที่ 4 ฐานทรัพยากรทางวัฒนธรรม

ทรัพยากรทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรมได้แก่ กลุ่มภูมิปัญญาชาวบ้านผู้เก็บฝังองค์ความรู้และประสบการณ์ต่างๆที่มีคุณค่าของชุมชนไว้และก่อให้เกิดการสืบเนื่องทางวัฒนธรรมได้บางระดับเท่าที่จะมีการปฏิบัติกันอยู่ แต่โดยทั่วไปแล้วทรัพยากรบุคคลทางวัฒนธรรมเหล่านี้ก็แทบจะไม่โอกาสได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ลูกหลานอีกต่อไป เนื่องจากความแตกต่างทางวัฒนธรรม การเรียนรู้ที่ไม่ค่อยมีการส่งเสริมในระบบโรงเรียนเท่าที่ควร ในชุมชนมีวัดป่าสำนที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมใจและศูนย์กลางการประกอบกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน และมีศูนย์ปฏิบัติธรรมหรือศูนย์พัฒนาศีลธรรมเวียงกาหลงที่เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตทั้งด้านการปฏิบัติบำเพ็ญตามแนวพุทธศาสนาอย่างเต็มรูปแบบที่ส่งเสริมทั้งพระและฆราวาส ทั้งเป็นแหล่งที่ส่งเสริมฟื้นฟูศิลปะประเพณีวัฒนธรรมตามแบบภูมิปัญญาดั้งเดิมรวมทั้งมีการผสมผสานรูปแบบสมัยใหม่บ้าง เช่น งานเครื่องปั้นดินเผาเวียงกาหลง งานพื้นฟูริยประเพณี เช่น การบวชลูกแก้ว เป็นต้น

ภายในบริเวณป่าชุมชนของบ้านป่าสำนยังคงมีร่องรอยของเตาเผาเครื่องเคลือบเวียงกาหลงโบราณตั้งเรียงรายเป็นจำนวนนับร้อยเตาที่เป็นแรงบันดาลใจให้มีการสืบทอดภูมิปัญญาอยู่ภายในพื้นที่ใกล้เคียงหลายแห่ง ในขณะที่แหล่งเตาเผาโบราณเหล่านี้ยังไม่มีการดำเนินการเพื่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจและการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมซึ่งแม้จะถูกขุดคุ้ยและหยิบฉวยเอาเศษซากที่หลงเหลือไปเพื่อการค้าที่ตอบสนองนักเล่นของเก่าจนแทบไม่เหลือไว้ให้ได้ศึกษากันอีกก็ตามแต่ก็ยังคงถือว่าเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

ส่วนทรัพยากรทางวัฒนธรรมประเภทประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นยังคงมีการรักษารูปแบบไว้ได้อยู่น้อยแม้จะไม่สามารถสื่อสารกับคนรุ่นใหม่ได้อย่างลึกซึ้งเหมือนในอดีต แต่ประเพณีพิธีกรรมเหล่านี้ก็ยังคงทำหน้าที่ในการเกาะเกี่ยวผู้คนในชุมชนให้รู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้อยู่ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นประเพณีทางพุทธศาสนาที่จะมีการจัดขึ้นตามเทศกาลและวันสำคัญ เช่น ประเพณีทำบุญในวันเข้าพรรษา-ออกพรรษา ประเพณียี่เป็ง ประเพณีวันวิสาขบูชา เป็นต้น

1.6 ระบบความเชื่อและศาสนาในชุมชน

ระบบความเชื่อที่พบในชุมชนบ้านป่าส้านเป็นมุมมองหรือโลกทัศน์ที่ชาวบ้านมีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือหลายสิ่งบนฐานคติบางอย่างของชุมชนซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของผู้คน ให้อยู่ในบรรทัดฐานของศีลธรรมจรรยาที่ประพุดต่อผู้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม ต่อธรรมชาติ แวดล้อมและต่อผู้อยู่ในมิติต่างภพภูมิที่ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ลักษณะทางสังคมของชุมชนบ้านป่าส้านยังคงความเป็นสังคมประเพณีอยู่ในทุกวันนี้ ดังนั้นจึงมีระบบความเชื่อและศาสนาดำรงอยู่อย่างกลมกลืนกันแม้จะมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไปบางส่วน ชุมชนบ้านป่าส้านในอดีตนั้นมีความเชื่อที่สำคัญซึ่งมีผลต่อการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างน้อย 2 ลักษณะได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับผีและความเชื่อเกี่ยวกับพุทธ

1.6.1 ความเชื่อเกี่ยวกับผีในชุมชนบ้านป่าส้าน

ความเชื่อเกี่ยวกับผีในชุมชนบ้านป่าส้าน แยกตามลักษณะความสัมพันธ์ของความเชื่อได้ 3 ประเภท ดังนี้

1) ความเชื่อเกี่ยวกับผีที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในด้านความมั่นคงของชีวิตและชุมชน ได้แก่ กลุ่มผีดี มีหลายชนิดได้แก่ ผีที่มีหน้าที่ดูแลรักษาเกี่ยวกับครอบครัว/เครือญาติในสายตระกูล ได้แก่ ผีประจำตระกูลหรือผีปู่ย่า ผีคนผีเมือง ผีหอผีเฮือนและผีเจ้า ผีฝ่ายดีเหล่านี้มีหน้าที่ให้ความคุ้มครองรักษาผู้คน ชาวบ้านเชื่อว่าหากมีการละเมิดกฎเกณฑ์หรือระบอบประเพณีที่ตั้งกันไว้ก็จะได้รับการลงโทษจากผี จนกว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้ดีขึ้น ส่วนกลุ่มผีร้าย ได้แก่ ผีม้าบ้อง ผีตายโหง ผีปกกะโหล่ง ผีกึ่งก้อย เป็นผีที่ชาวบ้านเชื่อว่าไม่มีคุณใดๆมีแต่จะให้โทษฝ่ายเดียวถ้าไปยุ่งเกี่ยวด้วย

กล่าวเฉพาะผีประจำตระกูลหรือผีปู่ย่า นั้น ไม่เพียงแต่จะทำหน้าที่ในการรวมญาติให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเท่านั้น หากยังทำหน้าที่เป็นหลักประกันแรงงานด้านการผลิตที่เรียกว่าการเอามือกัน หากแรงงานไม่พอจึงจะขยายไปสู่เพื่อนบ้าน บทบาทที่ชัดเจนมากที่สุดที่ยังฝังแน่นอยู่ในชุมชนบ้านป่าส้านคือ ชาวบ้านเชื่อว่าผีปู่ย่ามีหน้าที่ปกปักรักษาสมาชิกในตระกูลให้อยู่ดีมีสุขโดยมีข้อแม้ว่าจะต้องมีการประพุดปฏิบัติตนอยู่ในครรลองคลองธรรมโดยเฉพาะการไปมาหาสู่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและการไม่ล่วงประเวณีแม้แต่การแตะต้องสัมผัสระหว่างชายหญิงที่ยังไม่ได้เป็นสามีภรรยาเกินตามประเพณีตั้งแต่ในระดับปลายผมปลายก้อย พ่ออุ๊ยคนหนึ่งในสายตระกูลใหญ่สายหนึ่งของหมู่บ้านเล่าว่า เคยเกิดกรณีการผัดผีขึ้นในสายตระกูลของตนเป็นเหตุให้มีผู้เกิดอาการเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุและรักษาอย่างไรก็ไม่หาย จนกระทั่งมีการสงสัยว่าต้องมีลูกหลานคนใดคนหนึ่งประพุดตนผัดผีจึงเรียกหลานสาวคนนั้นมาหาแล้วซักถามจนยอมรับความจริงว่าได้ประพุดผัดทางเพศ วิธีการแก้ปัญหาคือการทำพิธีขอมาต่อผีปู่ย่า หลังจากทำพิธีแล้วอาการเจ็บป่วยของญาติผู้ใหญ่คนนั้นก็หายเป็นปกติโดยไม่ต้องทำการรักษาแต่อย่างใด

2) ความเชื่อเกี่ยวกับผีที่เกี่ยวข้องกับสมบัติสาธารณะของหมู่บ้าน ชาวบ้านเชื่อว่าผีที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีหน้าที่ดูแลหมู่บ้าน เรียก ผีเสี่ยวบ้าน ชาวบ้านปลุกหอไว้เป็นที่อยู่ของเสี่ยวบ้านไว้

ด้านเหนือหมู่บ้านฝั่งทิศตะวันออกของถนน ผีที่มีหน้าที่ดูแลวัด เรียก ผีเสื้อวัด มีการตั้งศาลไว้ภายในบริเวณวัดป่าसान ผีประจำเมืองโบราณ ได้แก่ ผีเจ้าพ่อเจ้าแม่เวียงกาหลง เนื่องจากมีเจ้าเมืองหลายองค์ เมื่อมีการจัดตั้งศูนย์พัฒนาศีลธรรมเวียงกาหลงขึ้นและมีการก่อสร้างและหุ้่นปั้นเป็นอนุสาวรีย์เจ้าพ่อเจ้าแม่เวียงกาหลง (คำเรียกว่า เจ้าพ่อเจ้าแม่ ในภาษาเหนือและที่บ้านป่าसान/บ้านเวียงกาหลงหมายถึงเจ้าเมืองรวมทั้งราชินิกุล ซึ่งแตกต่างจากการให้ความหมายของคำนี้ในภาคอื่นๆ) และมีการห้ามนำเครื่องคัมสุราชของมินเมาขึ้นไปในบริเวณสถานปฏิบัติธรรม จึงมีการปั้นหุ้่นอนุสาวรีย์เจ้าพ่อเจ้าแม่เวียงกาหลงขึ้นอีกกลุ่มหนึ่งที่ด้านหน้าบริเวณคูเมือง เชื่อกันว่าเจ้าพ่อเวียงกาหลงองค์ที่อยู่ด้านในตัวเวียง ชื่อเจ้าพ่อ “ขวัญเมือง” ส่วนองค์ที่อยู่ด้านหน้าเวียงชื่อเจ้าพ่อ “สมธิ” เป็นองค์ที่ชาวบ้านป่าसानจะทำพิธีบวงสรวงแสดงความเคารพเป็นประจำทุกปีในช่วงสงกรานต์

3) ความเชื่อเกี่ยวกับผีที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในด้านการจัดการทรัพยากร ชาวบ้านเชื่อว่าผีที่มีหน้าที่ดูแลอำนวยความสะดวกด้านการผลิตและการใช้ทรัพยากรทั้งระบบดิน น้ำและป่า ได้แก่ ผีไร่ผืนาผีสวน แม่ธรณี แม่โกสก แม่คงคา และผีที่อยู่ประจำแหล่งธรรมชาติต่างๆ ได้แก่ ผีขุนน้ำหรือผีฝาย ผีขุนห้วย ผีป่าหรือเจ้าป่าเจ้าเขา ผีประจำต้นไม้ ได้แก่ ผีสองนาง ผีนางเคียน

ระบบความเชื่อผีดังกล่าวนี้มีผลทางสังคมคือการทำหน้าที่กล่อมเกล้าให้คนบ้านป่าसानในอดีตเป็นกลุ่มคนที่ “เกาะกุ่มกุ่มลา” กันมาอย่างแน่นแฟ้น โดยเฉพาะในกลุ่มเครือญาติหรือกลุ่ม “ แก้วผี”เดียวกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน แม้จะมีกลุ่มสายญาติที่อยู่ห่างไกลกันก็ยังคงมีการไปมาหาสู่กันในยามจำเป็น ยิ่งในช่วงระหว่างที่โครงการกำลังดำเนินอยู่ได้ส่งผลกระทบต่อความตื่นตัวของพลังทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนในส่วนอื่นด้วย กล่าวคือ ในช่วงสงกรานต์ที่ผ่านมาชาวบ้านได้ตกลงกันปรับสร้างรูปแบบทางประเพณีในเทศกาลสงกรานต์ขึ้นมาอย่างหนึ่ง คือ “ประเพณีคำหัวคนเผ่าคนแก่” ซึ่งโดยทั่วไปก็จะทำกันเฉพาะในสายตระกูล แต่ในปีนี้พวกเขาปรับเปลี่ยนเป็นการคำหัวผู้เฒ่าผู้แก่กันทั้งหมู่บ้านโดยการจัดทำเป็นขบวนแห่คำหัวไปตามบ้านที่มีผู้สูงอายุในหมู่บ้านทุกบ้านจนครบ กว่าจะเสร็จพิธีก็เกือบเที่ยงคืน

นอกจากนี้ระบบความเชื่อเกี่ยวกับผีของคนบ้านป่าसानในอดีตยังเป็นเครื่องมือรักษาความยั่งยืนของทรัพยากรทั้งดิน น้ำ ป่า การเชื่อว่ามีผีที่บริเวณขุนห้วยทำให้เกิดข้อห้ามตัดไม้ในบริเวณดังกล่าวรวมทั้งบริเวณแหล่ง ‘น้ำเจ๊ะน้ำจำ’หรือแหล่งที่มีน้ำขังเฉอะแฉะอยู่ตลอดปี และห้ามขุดทำลายแหล่งน้ำที่มีลักษณะเป็นบ่อลึกมีน้ำไหลซึมออกมาตลอดเวลา เพราะถือว่าเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์มีสิ่งดีๆรักษาอยู่ ดังเช่นบริเวณขุนห้วยทรายขาวซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตการดูแลของวัดป่าอุดมธรรม มีคำบอกเล่าเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของน้ำในบ่อว่าสามารถรักษาโรคได้ เป็นต้น ซึ่งการมีความเชื่อเช่นนี้ช่วยให้สามารถรักษาสภาพความสมบูรณ์ของทรัพยากรไว้ได้ยั่งยืน

3.6.2 ความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนาของชาวบ้าน

ชุมชนบ้านป่าส้านมีวัดป่าส้านเป็นศูนย์กลางทางจิตใจและจิตวิญญาณของผู้คน เป็นแหล่งบ่มเพาะปลูกฝังระบบศีลธรรมจรรยาไปในอดีต ชาวบ้านป่าส้านในอดีต เชื่อการมีอยู่ของพระพุทธรเจ้า เชื่อคำสอนในพุทธศาสนาโดยเฉพาะ เชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ โลกนี้โลกหน้า นรก สวรรค์ เป็นผู้ที่กลัวบาปเกรงกรรม เด็กๆถูกหลานว่านอนสอนง่าย “เชื่อถ้อยฟังคำ”ผู้ใหญ่เคารพผู้อาวุโส ความเชื่อในระบบการเวียนว่ายตายเกิด โลกนี้โลกหน้ามีลักษณะที่หนุนเสริมกันกับความเชื่อระบบผี เพราะยอมรับการมีอยู่ของชีวิตหลังความตาย หรือการมีสภาพชีวิตอีกรูปแบบหนึ่งที่ต้องไปเสวย “ภพภูมิ”อื่นๆเหมือนกัน ดังที่พ่อสุขกล่าวว่า เทวอารักษ์ที่ปกปักษ์รักษาป่าและสิ่งสถิตย์อยู่ตามต้นไม้ใหญ่ในป่าทั้งหลายนั้นคือบรรพบุรุษของคนในชุมชนนั่นเอง เช่นเดียวกับที่พ่อหนานสมบอกว่าผีปู่ย่าก็คือผีบรรพบุรุษที่คอยดูแลหลานให้อยู่ดีมีสุขและปฏิบัติตนอยู่ “ในฮีตในฮอย”ที่สั่งตามบรรพบุรุษ ซึ่งสอดคล้องกับคำสอนในพุทธศาสนาที่สอนให้แสดงความเคารพตักเตือนต่อบิดามารดาที่แม้สิ้นชีวิตไปแล้วก็ให้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ พ่อสุขจึงบอกว่าไม่ควรไปตัดต้นไม้ใหญ่เพราะเท่ากับไปล่วงเกินบรรพบุรุษนั่นเอง

ในอดีตวัดป่าส้านมีเจ้าอาวาสวัดเป็นพระที่ปฏิบัติกิจทางพระศาสนาทั้งด้านการส่งเสริมให้ชาวบ้านบำเพ็ญบุญกุศลเพื่อสร้างบารมีผ่านการประกอบประเพณีพิธีกรรมตามเทศกาลต่างๆ และทั้งเป็นพระที่ปฏิบัติกิจทางฝ่ายวิปัสสนาธุระ ทุกวันพระช่วงเช้าพรรษาจะมีชาวบ้านไปทำบุญตักบาตรตอนเช้า พิธีกรรมเทศนาช่วงบ่าย ช่วงหัวค่ำสวดมนต์ทำสมาธิภาวนา โดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่จะต้องไปนอนวัดเพื่อ “จำศีล”หรือรักษาอุโบสถศีลและภาวนา องค์ประกอบทางพุทธศาสนาที่ชาวบ้านยอมรับนับถือ คือ พระพุทธรเจ้า พระธรรมคำสอน และพระสงฆ์ หลักคิดและคำสอนทางพุทธศาสนาจะถูกถ่ายทอดผ่านประเพณีพิธีกรรม ทุกวันพระ และในเทศกาลต่างๆตลอดปีอย่างสัมพันธ์กับฤดูกาลผลิตและการจัดการทรัพยากร ชาวบ้านป่าส้านจะรักษาจารีตในการส่งบุตรหลานไปบวชเรียนในวัดป่าส้านเพื่อยกระดับภูมิรู้ภูมิธรรมและสร้างศาสนทายาทสืบทอดพระศาสนา รวมทั้งวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชน ผู้ที่บวชเณรและผู้ที่ยกบวชพระเมื่อลาสิกขาออกมาแล้วจะได้รับการยกย่องให้เป็น “น้อย” และ “หนาน” ตามลำดับ

พ่อน้อยสมให้ความเห็นว่าระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่เด็กเข้าไปในโรงเรียนในปัจจุบันส่งผลกระทบต่อระบบการสืบทอดพุทธศาสนาในชุมชนเนื่องจากชุมชนเองไม่สามารถทำการ “ผลิต” ศาสนทายาทได้อีกต่อไป จนต้องไปหา/ขอพระเณรจากถิ่นอื่นมาอยู่ประจำวัด ที่ผ่านมาก็มักจะมีพระเณรที่ไม่สามารถครองตนอยู่ในสมณเพศอย่างเหมาะสมจึงอยู่จำพรรษาได้ไม่ยั่งยืน การประกอบกิจทางพุทธศาสนาก็มีการปรับเปลี่ยนไปอย่างมาก พระสงฆ์ไม่มีกิจกรรมการอบรมสั่งสอนด้านการรักษาศีลภาวนา ชาวบ้านเองก็ไม่มีความยินดีพอใจที่จะปฏิบัติตามวิถีชาวพุทธดังที่เคยมีการปฏิบัติมาก่อน โดยเฉพาะการเข้าวัด พิธีกรรม รักษาศีลภาวนาในวันพระ และเห็นว่าการนั่งสมาธิเพื่อฝึกสติและขัดเกลากิเลสทำให้ปวดเมื่อยและเสียเวลา ต้องไปทำมาหากินใช้หนี้ใช้สิน การรักษาศีลห้าเป็นเพียงการเปล่งวาจารับศีลตามประเพณีมากกว่าจะเป็นความตั้งใจเฉพาะเห็นคุณค่า

ความสำคัญ ผู้สูงอายุบางคนบอกว่า “เดี๋ยวนี้จะเข้าวัดก็ยากกว่าเมื่อก่อน บ่มีเงินเข้าวัดบ่ได้ เมื่อก่อนบ่มีเงินก็เข้าวัดได้ ทำบุญทำทานได้ บ่มีเงินก็เอาแรงถวายได้ บะเดี๋ยวนี้ต้องมีเงิน เดียวก็แบ่งหั้น เดียวก็แบ่งนี้” คำบอกเล่าดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นว่า ปัญหาเศรษฐกิจส่งผลกระทบต่อสถานภาพของพุทธศาสนาในชุมชน จนต้องมีกฎระเบียบของหมู่บ้านที่มีข้อบังคับและบทลงโทษสำหรับผู้ที่ไม่ให้ความร่วมมือในกิจกรรมส่วนรวม

ในปัจจุบันได้มีประเพณีบางอย่างสูญหายไปจากหมู่บ้าน บางอย่างต้องขยายเวลาเพื่อลดความถี่ เช่น ประเพณีทอดกฐิน ประเพณีตานก๋วยสลาก ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์ และโดยเฉพาะประเพณีบวชลูกแก้วเพื่อสร้างศาสนทายาทในชุมชนนั้นสูญหายไปนานแล้วเช่นเดียวกับประเพณีการ “บวชเบิกพระ” หรืออุปสมบทชายหนุ่มในวัย 21 ปี เป็นต้น พ่ออุ๊ยหนานสมให้เหตุผลว่า “เด็กสมัยนี้ต้องไปเรียนหนังสือในโรงเรียน จะมีบ้างก็ตอนที่ทางศูนย์พัฒนาศีลธรรมเวียงกาหลงมีการบวชสามเณรภาคฤดูร้อน เราจะบวชกันเองก็ไม่ไหวเพราะต้องใช้เงินเยอะ” ซึ่งหมายถึงอุดมการณ์การสืบสานาก็เริ่มเสื่อมหายไปเช่นเดียวกับกระบวนการการถ่ายทอดระบบศีลธรรม ของชุมชน

อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปแล้วชุมชนบ้านป่าส้านยังคงรักษารูปแบบประเพณีพิธีกรรมแบบพุทธไว้ได้อย่างต่อเนื่องแม้ว่าจะไม่ค่อยเข้าใจที่มาที่ไปของประเพณีหรือการให้ความหมายของสัญลักษณ์ต่างๆที่เคยใช้สื่อความหมายมาแต่ในอดีตเพราะเป็นสังคมที่ไม่เน้นการใช้ภาษาสัญลักษณ์อักษร แต่ถ้าหากถามผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้สูงอายุบางคนก็จะยังสามารถบอกความหมายของวัตถุสัญลักษณ์ในพิธีกรรมต่างๆได้ ยกเว้นสมาชิกในชุมชนวัยรุ่นและวัยเด็กที่จะไม่มีใครสามารถบอกความหมายใดๆเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมได้เลย จนกลายเป็นช่องว่างทางวัฒนธรรมที่ไม่สามารถอธิบายระบบเหตุผลเพื่อสื่อสารกับคนรุ่นใหม่ที่คุ้นเคยกับการเรียนรู้ตามระบบเหตุผลทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่

ระบบความเชื่อแบบพุทธในชุมชนบ้านป่าส้านมีบทบาทในการหลอมรวมผู้คนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในระดับชุมชนในฐานะคนที่ “ไหว้พระเจ้าองค์เดียวกัน” ในขณะที่ระบบความเชื่อเกี่ยวกับผีจะเน้นความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวและเครือญาติร่วมอยู่ด้วย เป็นการเสริมสร้างความมั่นคงของชุมชนบนฐานคิดระบบเครือญาติแบบที่เรียกกันว่า “ผีเดียวกัน” หรือ “หัววัดเดียวกัน” นอกจากนี้ระบบความเชื่อแบบพุทธยังช่วยสร้างความมั่นใจในการดำรงชีวิตอยู่และเชื่อว่าจะสามารถประกันความอยู่รอดในโลกหน้าให้มีคุณภาพชีวิตอยู่ได้อย่างปลอดภัยไปรุ่งโล่งใจ การไปวัดเพื่อการทำบุญให้ทาน และการทำบุญให้ศีลบรรพบุรุษในประเพณีเปตพลีเป็นการเข้าถึงชีวิตหลังความตายที่เนื่องกับระบบการใช้ชีวิตในปัจจุบัน ดังนั้นชุมชนบ้านป่าส้านจึงยังรักษาประเพณีนี้ไว้ได้ยาวนานจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งการได้รับการยอมรับจากสมาชิกชุมชนว่าคนต่างก็ได้เป็นผู้ปฏิบัติ “ตามฮิตตวชยขอมาแต่เงินพ่อเงินแม่” แล้ว ซึ่งเมื่อได้ปฏิบัติแล้วก็จะสบายใจและพ้นจากคำครหา ตีฉินจากเพื่อนบ้าน

ความเชื่อแบบพุทธกับบทบาทด้านการจัดการทรัพยากร

ในด้านวิถีการผลิตนั้นชาวบ้านป่าส้านก็ปฏิบัติเช่นเดียวกับชาวล้านนาในอดีตทั่วไปที่ไม่เพียงแต่จะใช้ระบบความเชื่อผีเป็นเครื่องปรับตัวต่อรองกับธรรมชาติหรือประนีประนอมกับธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้คนสามารถเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวผลผลิตได้พอกินพอใช้ไปตลอดปีเท่านั้น หากยังมีการผูกโยงเอาระบบความเชื่อแบบพุทธตามแบบชาวบ้านเข้ากับระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรเพื่อเป็นการเสริมความเชื่อมั่นมากขึ้นไปอีก ดังเช่น ประเพณีทานข้าวใหม่ในเทศกาลเดือนสี่เป็ง สัมพันธ์กับระบบการผลิตข้าวในระยะหลังการเก็บเกี่ยวที่ชาวบ้านถือว่าจะต้องถวายข้าวเป็นเครื่องบูชาคุณพระพุทธเจ้าก่อนนำไปบริโภค(หรือขาย) รูปแบบของประเพณีมีการผูกโยงกับพุทธประวัติในสมัยพุทธกาล ขณะที่พระองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาจนพระวรกายชুবวมเหลือแต่หนังหุ้มกระดูกแล้วมีมานพหนึ่งไปพบเข้าเกิดความเวทนาสงสารจึงนำไม้ฟืนไปก่อเป็นกองไฟเพื่อให้ความอบอุ่นแก่พระองค์ ชาวบ้านเรียกประเพณีนี้ว่า ประเพณีหิงไฟพระเจ้าทานข้าวใหม่ เฉพาะขั้นตอนหิงไฟพระเจ้าเป็นบทบาทของฝ่ายพระสงฆ์ซึ่งจะทำการในตอนกลางคืน ส่วนชาวบ้านจะมีการตักบาตรข้าวใหม่กันในตอนเช้า การทำเช่นนี้เพื่อให้เกิดอานิสงส์เป็นสิริมงคลต่อผลการผลิตในฤดูกาลต่อไป

ประเพณีตั้งธรรมหลวงในเทศกาลสี่เป็งถือเป็นประเพณียิ่งใหญ่ที่สื่อสารถึงประวัติการบำเพ็ญเพียรของพระพุทธเจ้าในชาติที่เกิดเป็นพระเวสสันดร ซึ่งมีคุณลักษณะพิเศษกว่าคนธรรมดาทั่วไปที่แม้จะเป็นถึงลูกกษัตริย์แต่กลับเป็นผู้มีจิตใจเมตตาเสียสละอันยิ่งใหญ่ และ เกิดมาพร้อมกับช้างเผือกคู่บารมีซึ่งมีบุญญาภพบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ได้ทั้งเมือง ชาวบ้านป่าส้านได้ให้ความสำคัญต่อนัยนี้เช่นเดียวกับเพื่อนบ้านชาวล้านนาในละแวกใกล้เคียง ดังเช่น บ้านสันมะเต็ด บ้านสันกู่และหมู่บ้านอื่นๆในแถบลุ่มน้ำแม่ลาว ที่เมื่อถึงเทศกาลสี่เป็งในปีที่มีการตั้งธรรมหลวง ก็จะมีการแห่ช้างเผือกที่ประดิษฐ์ขึ้นจากการสานไม้ไผ่เป็นรูปช้างแล้วห่อหุ้มด้วยดอกฝ้ายสีขาวนวล อันหมายถึงช้างคู่บารมีของพระเวสสันดรเพื่อเป็นเครื่องบูชาคุณพระพุทธเจ้าในความหมายว่า เพื่อให้เกิดอานิสงส์เป็นความอุดมสมบูรณ์ กรณีนี้ในระยะปัจจุบันมีการฟื้นฟูประเพณีตั้งธรรมหลวงล้านนาขึ้นที่วัดกู่แก้วธรรมาราม ตำบลแม่เจดีย์ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ติดต่อกันมาเป็นเวลา 5 ปี ในการประกอบประเพณีก็มีการฟื้นฟูการแห่ช้างเผือกในขบวนแห่เครื่องบูชาสักการะด้วย แต่ลักษณะวัสดุที่นำมาตกแต่งผิวหนังช้างไม้ไผ่ได้จากดอกฝ้ายเพราะหาได้ยากและช้างที่ประดิษฐ์ขึ้นมาก็มียุคใหญ่เท่าช้างจริง ตัวอย่างนี้ได้สะท้อนถึงบทบาทความเชื่อมโยงของระบบความเชื่อและการปฏิบัติในพุทธศาสนาที่มีต่อการต่อยอดคุณค่าการดูแลรักษาทรัพยากร ซึ่งหากพิจารณาตามเนื้อหาของมหาชาติเวสสันดรในส่วนที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า วรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องนี้ได้เสนอสาระแนวคิดในประเด็นทรัพยากรว่าระบบธรรมชาติที่จะอุดมสมบูรณ์ได้นั้นมีความสัมพันธ์กับการกระทำของมนุษย์ที่เรียกว่า “ บารมีธรรม ” หรือคุณงามความดีที่มนุษย์ได้กระทำไว้ จึงกล่าวได้ว่าระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาในชุมชนบ้านป่าส้านได้เป็นเครื่องมือ

สำคัญในการบ่มเพาะจริยธรรมเพื่อการจัดการทรัพยากรมาอย่างสอดคล้องกับสภาพจริงของชุมชน แต่ปัจจุบันประเพณีดังกล่าวมีบทบาทต่อชุมชนน้อยมากในทุกด้าน

1.7 สถานการณ์ปัญหาชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร

สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอันเนื่องมาจากทิศทางการพัฒนา กระแสหลักรวมทั้งปัจจัยภายในชุมชนดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนหลายด้าน โดยเฉพาะที่ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ดังที่สังเคราะห์ได้จากเวทีชุมชนแยกได้ 5 ด้าน ได้แก่ ด้านวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการจัดการทรัพยากร ด้านสุขภาพและด้านภูมิปัญญา ดังนี้

ด้านวัฒนธรรม ปัจจุบันชุมชนไม่สามารถเข้าถึงระบบคุณค่าที่แท้จริง ทำให้วัฒนธรรม ไม่ได้ทำหน้าที่อย่างที่ควรจะเป็น ระบบทุนที่เข้าไปเป็นการเปิดโอกาสให้วัฒนธรรมจากภายนอก เข้าไปมีอิทธิพลต่อระบบการผลิต ระบบชีวิตและจิตวิญญาณของชุมชนโดยไม่รู้ตัว ทำให้ วัฒนธรรมอ่อนแอลงและขาดกระบวนการถ่ายทอดที่ชัดเจนทุกระดับ ก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างวัย และช่องว่างทางวัฒนธรรมระหว่างคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่า นอกจากนี้ยังเกิดความขัดแย้งแตกแยก กันระหว่างสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้าน เนื่องจากเกิดปัญหาทางการบริหารจัดการบัญชี การเงินที่บกพร่องก่อให้เกิดหนี้สินที่ยังไม่สามารถแก้ไขได้แม้ว่าจะพยายามประสานกับหน่วย ราชการที่เกี่ยวข้องหลายฝ่ายแล้วก็ตาม ที่สำคัญคือการทอดทิ้งระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมได้ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบ เงินตรา ทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรอย่างรุนแรงจนสูญเสียความสมดุลของระบบนิเวศดินน้ำป่า

ด้านเศรษฐกิจ ปัจจุบันชุมชนมีรายจ่ายสูงทำให้มีหนี้สินพอกพูนไม่รู้จบ สาเหตุหลัก เกี่ยวข้องโดยตรงกับระบบการผลิตสมัยใหม่ที่ขึ้นอยู่กับการกำหนดของนายทุนและความไม่ แน่นนอนของธรรมชาติ สถานการณ์ทางเศรษฐกิจที่บีบคั้นทำให้พวกเขาได้แต่เตรียมพร้อมที่จะ เผชิญชะตากรรมเป็นรายวันเท่านั้น ด้านการผลิตในปัจจุบันอยู่ในกำมือของนายทุนอุตสาหกรรม การเกษตร ในขณะที่ชาวบ้านถูกลดสถานะจากเจ้าของปัจจัยการผลิตและผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญ ในการเพาะปลูกกลายเป็นเพียงแรงงานติดที่ดิน ดังเช่น การปลูกมันฮิลู (มันฝรั่ง) ในปีการผลิตนี้ (2550) นายทุน กุณภา ต้องทิ้งมันฮิลูของเขาที่กองเป็นภูเขาส่งกลิ่นปุยเค็มมีรบกวนอยู่ใต้ดินบ้าน เพราะขายคืนให้นายทุนไม่ได้เนื่องจากได้ขนาดไม่มาตรฐาน เช่นเดียวกับสมาชิกในชุมชนอีกหลาย รายที่ต้องเผชิญความสูญเสียในลักษณะเดียวกัน บางรายถึงกับต้องสูญเงินไปนับแสนให้กับ กระบวนการผลิตภายใต้การครอบงำของระบบธุรกิจการผลิตที่ไม่เป็นธรรมดังกล่าว

ด้านการจัดการทรัพยากร มีการใช้ทรัพยากรที่ดินอย่างเข้มข้น คุณภาพดินเสื่อม สารเคมี ถูกคามกัดกร่อนชีวิต มีคนในชุมชนเล่าว่าลักษณะคุณภาพดินเสื่อมก็คือเวลาไถแล้วดินจะม้วน ขึ้นมาเป็นก้อนเหนียวหนึบและพอดินแห้งก็จะแข็งมาก ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะผลจากการใช้ปุ๋ยเคมี เมื่อระยะประมาณ 2-3 ปีก่อน ทางอนามัยมาตรวจหาค่าสารเคมีในเลือด ปรากฏว่ามีเกือบทุกคน

ปูจาร์ยัคซึ่งไม่ได้ทำนาก็ยังมีสารเคมีตกค้างในร่างกายด้วย แต่หลังจากนั้นทางราชการก็ไม่ได้มีโครงการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาใดๆ นอกจากนี้ชาวบ้านเองก็ไม่ค่อยเชื่อมั่นในภูมิปัญญาท้องถิ่น ขาดการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการป่าชุมชน พวกเขาเลือกใช้กระบวนการเชิงอำนาจเป็นหลักมากกว่าเชิงอุดมการณ์ มีการบัญญัติกฎเกณฑ์ป่าชุมชนและมีผลบังคับใช้ แต่ก็ยังเกิดปัญหาการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าที่รุนแรงขึ้นทุกปี อย่างไรก็ตามชุมชนส่วนใหญ่ตระหนักในคุณค่าของป่าและรู้จักเป็นเจ้าของเพราะทรัพยากรป่าไม้เป็นแหล่งสะเบียงหล่อเลี้ยงชีวิตก่อนยุคสุดท้าย ถึงแม้จะช่วงชิงสิทธิการดูแลรักษาเพื่อใช้ประโยชน์จากรัฐได้บางระดับ แต่ก็ยังไม่มีความหมายรองรับความมั่นคงของสิทธิชุมชนอย่างชัดเจน ชาวบ้านเองก็ยังคงมีความหวั่นระแวงว่าหากพวกเขาช่วยกันดูแลรักษาป่าให้ดีขึ้นมากกว่านี้อาจจะถูกฝ่ายรัฐช่วงชิงกันไปเหมือนเช่นที่ได้เกิดขึ้นแล้วในบางพื้นที่ที่พวกเขารับรู้มา นอกจากนี้ มีประเด็นสำคัญประการหนึ่งที่ชุมชนไม่เคยได้ถูกคิด นั่นคือชุมชนไม่ได้คิดสร้างกระบวนการปลูกจิตสำนึกเยาวชนลูกหลานให้เตรียมรับบทบาทในการเป็นผู้ดูแลรักษาและรู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และไม่ได้คิดที่จะทำกิจกรรมใดๆ ในอันที่จะช่วยเพิ่มมูลค่าของป่าไม่ว่าจะเป็นในด้านเศรษฐกิจหรือวัฒนธรรม นอกเหนือจากการผลักดันกันไป “ตรวจป่า” กันอย่างเข้มงวด เพราะยังไม่สามารถไว้วางใจใครได้ไม่ว่าจะเป็นคนในชุมชนเดียวกันหรือคนต่างหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชนบอกว่าในช่วงสงกรานต์พวกเขาจะต้องมีการจัดเวรยามคอยเผ่าระวังและทำการตรวจป่าทั้งกลางวันและกลางคืนเพราะพวกที่จะลักลอบกระทำผิดมักจะฉวยโอกาสตอนมีการมีงานสนุกสนาน

ด้านความมั่นคงทางอาหาร ในอดีต ชุมชนมีวัตถุดิบจากแหล่งธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ทั้งพืชผักผลไม้และสัตว์/แมลงต่างๆที่สามารถนำมาประกอบอาหารได้หลากหลายชนิด ทั้งจากในทุ่งนา ไร่ สวนและจากผืนป่าอันกว้างใหญ่ไพศาล แต่ในปัจจุบันอาหารจากนาข้าวลดลงไปเป็นอันมากเพราะสารเคมีเกษตรไม่ว่าจะเป็นพืชผักหรือปุ๋ยปลากุ้งหอยที่เคยมากับน้ำเข้านา เช่นเดียวกับแหล่งน้ำแม่ลาวเพราะจะมีน้ำทรงตัวอยู่ระยะหน้าฝนหลังจากนั้นก็แห้งขอดไม่สามารถหาอาหารใดๆได้ทั้งจำพวกสัตว์น้ำและพืชผักริมน้ำ ทำให้ขาดแหล่งอาหารสำคัญโดยเฉพาะโปรตีน จึงเพิ่มรายจ่ายเพื่อหาซื้อมาทดแทนจากนอกชุมชน

ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้มีการปรับตัวด้านภูมิปัญญามาตลอดระยะเวลาการดำรงอยู่ของชุมชน แต่การปรับตัวนั้นมีผลกระทบต่อชุมชนที่สัมพันธ์กับสภาพปัญหาหนี้สินและดินเสื่อมจากการพุดคุยแลกเปลี่ยนในเวทีชุมชน ทุกคนต่างยอมรับว่าพวกเขาขาดการเรียนรู้และทบทวนอดีตภูมิปัญญาจากบรรพชน และไม่รู้ด้วยซ้ำว่ามีอะไรเป็นสิ่งที่เรียกกันว่าภูมิปัญญาจึงเป็นช่องว่างที่ไม่สามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาที่เหมาะสม ทั้งยังไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการถ่ายทอดภูมิรู้และประสบการณ์การดำรงชีวิตอันทรงคุณค่า ไม่ว่าจะเป็นวิธีการหาอาหารหรือการทำมาหากินอันเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรอย่างสำคัญไปยังลูกหลานเยาวชนเพื่อความสืบเนื่องในอนาคตอีกด้วย

ด้านสุขภาพจิต ชาวบ้านต้องเผชิญอยู่กับความเครียดและวิตกกังวลอันเนื่องมาจากภาวะหนี้สินและความไม่ยั่งยืนของวิถีการผลิต ที่ไม่เพียงแต่จะต้องใช้ต้นทุนสูงเท่านั้นแต่ยังต้องแบกรับภาระอันเกิดจากความล้มเหลวของผลผลิต ในขณะที่นายทุนเจ้าของปัจจัยการผลิตประเภทปุ๋ย ยาฆ่าหญ้าและแมลงและเมล็ดพันธุ์สามารถจะเรียกทุนคืนได้จากชาวบ้านอย่างแน่นอน นอกจากนี้ก็ยังมีสาเหตุมาจากปัญหาการจัดการระบบออมทรัพย์ที่ยังไม่สามารถแก้ไขเรื่องความโปร่งใสที่ทำให้เกิดสภาพหนี้เพิ่มเพราะความผิดพลาดในการจัดการจนก่อให้เกิดความบาดหมางกันในระดับชุมชน อยู่จนทุกวันนี้ หน่วยวัฒนธรรมสำคัญอย่างวัดและพระสงฆ์ประจำหมู่บ้านก็ไม่สามารถจะทำหน้าที่ชี้แนะทางปัญญาหรือเพื่อกล่อมเกลாத่างจิตวิญญาณได้อีกต่อไปยกเว้นการประกอบพิธีกรรมตามวาระและตามเทศกาล และแม้ว่าภายในชุมชนจะมีสถาบันพุทธศาสนาแนวใหม่ที่เน้นการศึกษาและปฏิบัติบำเพ็ญตามหลักพุทธธรรมโดยตรงเกิดขึ้นอย่างศูนย์พัฒนาศีลธรรมเวียงกาหลง แต่ก็ยังมีชาวบ้านจำนวนน้อยนิดที่สนใจแต่ก็อยู่ในวัยชราอย่างเช่นแม่ฮ้อยอดที่สนใจขึ้นไปอยู่ปฏิบัติรักษาศีลภาวนาเป็นประจำโดยไม่ได้ทอดทิ้งการเข้าร่วมกิจกรรมของวัดภายในหมู่บ้าน จนกล่าวได้ว่าชุมชนนั้นยังไม่รู้จักการนำเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่มีพลังมาช่วยชี้นำทางปัญญาและกล่อมเกลาท่างจิตใจ นอกจากรายการละครโทรทัศน์ที่แทบทุกหลังคาเรือนจะต้องพากันดิดงแอมเพราะช่วยให้ลืมทุกข์ประจำชีวิตไปเป็นวันๆ โดยไม่รู้อนาคต ดังเช่นชาวบ้านบางคนที่ได้บอกเล่าไว้เช่นนี้ แลมันก็จะจบการพูดหรือการคิดด้วยคำว่า “ก็อยู่มันไปจะเอ๊ะ” ก็อยู่มันไปอย่างนี้แหละ (อะไรจะเกิดขึ้นยังงี้ก็เรื่องของมัน) ซึ่งเป็นสถานะที่ดูเหมือนจะไร้ทางออกจนไม่รู้จะคิดอย่างไรแล้ว

กล่าวโดยสรุป สถานภาพชุมชนบ้านป่าส้านในระบบนิเวศวัฒนธรรมดังกล่าวมา ได้สะท้อนให้เห็นว่าระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนบ้านป่าส้านได้ก่อกำเนิดขึ้นนับแต่ที่บรรพบุรุษของชุมชนได้มานุกเบิกที่ดินทำกินในบริเวณอันนับเป็นแหล่งชัยภูมิทางการผลิตและมีความอุดมสมบูรณ์นี้แล้ว สภาพแวดล้อมดังกล่าวทำให้ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างดีโดยมีการผลิตและสืบทอดระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ตอบสนองความสงบสุขให้แก่ตนเองผ่านระบบความเชื่อแบบผีและพุทธที่สนับสนุนระบบการจัดการทางสังคมและความสัมพันธ์กับธรรมชาติและทรัพยากรอย่างเหมาะสม แต่ระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมเหล่านี้ก็ได้มีการปรับตัวเรื่อยมาพร้อมๆกับการปรับตัวทางเศรษฐกิจและสังคม ทั้งนี้เพราะชุมชนบ้านป่าส้านไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีการเชื่อมโยงกับระบบสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจจากภายนอกผ่านระบบการค้า การคมนาคมตลอดจนการระบบการติดต่อสื่อสารสมัยใหม่ด้วยทำเลที่ตั้งที่ไม่ไกลจากเมืองใหญ่อย่างเชียงใหม่และเชียงราย ซึ่งทำให้ชุมชนเป็นฝ่ายตั้งรับกระแสจากภายนอก จนส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและทรัพยากรการผลิตไปจนถึงระบบชีวิตจิตใจและสุขภาพทางร่างกาย แต่ขณะเดียวกันชุมชนก็ยังสามารถพลิกฟื้นสภาพป่าอันเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญขึ้นมาได้ระดับหนึ่ง หลังจากที่ได้ทำลายลงไปจนทำให้ระบบนิเวศสูญเสียความสมดุล ซึ่งสะท้อน

ให้เห็นว่าชาวบ้านป่าส้านยังมีสติปัญญาเท่าทันความเปลี่ยนแปลงทั้งที่มาจากกระแสภายนอกและ มาจากการกระทำของคนภายในชุมชนเอง และพร้อมที่จะปรับปรุงแก้ไขหากได้เกิดการเรียนรู้ อย่างถูกต้อง การศึกษาถึงสถานภาพของชุมชนภายใต้ระบบนิเวศวัฒนธรรม ได้ช่วยให้ชุมชน มองเห็นและเข้าใจตนเองมากขึ้นอันน่าจะเป็นผลดีต่อการศึกษาทำความเข้าใจองค์ประกอบของ ชุมชนในมิติภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นเพื่อการค้นหาแนวทางการ เสริมสร้างพลังภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

ตอนที่ 2

ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชน

ผลการดำเนินกิจกรรมการสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาในประเด็น ระบบภูมิ ปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชนพบว่า มี 4 ลักษณะได้แก่ ระบบวิถีคิด/ระบบคุณค่าทาง จริยธรรม ระบบความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร คุณลักษณะรูปแบบการจัดการทรัพยากร ซึ่ง แยกเป็น 2 ระบบ ได้แก่ ระบบนิเวศเกษตรและระบบนิเวศป่า และกระบวนการถ่ายทอดและ การปรับตัวของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 ระบบวิถีคิด/ระบบคุณค่าเชิงจริยธรรมของชุมชน

ทีมวิจัยได้รวบรวมศึกษา/ทบทวนและวิเคราะห์ระบบวิถีคิด/ระบบคุณค่าเชิงจริยธรรมของ ชุมชนจากประเพณี/พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ที่เคยมีการยึดถือปฏิบัติใน 1 รอบปีในอดีต เพื่อทำความเข้าใจและคัดสรรมาใช้ในการวางแผนพัฒนาชุมชนต่อไป ซึ่งได้พบว่าระบบวิถีคิดและระบบคุณค่า เชิงจริยธรรมอันถือได้ว่าเป็นอุดมการณ์ของชุมชนนั้น ได้ถูกห่อหุ้มไว้ด้วยรูปแบบปฏิบัติการทาง ประเพณีพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรโดยตรง และส่วนที่ เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งระบบวิถีคิดและระบบคุณค่าเหล่านี้จะทำหน้าที่หนุนเสริม กันและกัน เพราะเป็นสิ่งที่ได้รับการสร้างสรรค์พัฒนาขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่หล่อหลอมคุณสมบัติของ สมาชิกชุมชนและค้ำจุนระบบชีวิตของชุมชน จนมีการผลิตซ้ำย้ำให้ฝังรากลึกจนเวียนอยู่ตลอดปี โดยผ่านกระบวนการทางพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์หรือประเพณีชุมชน ซึ่งทีมวิจัยได้กรองออกมาเป็น ระบบวิถีคิดและระบบคุณค่าเชิงจริยธรรมได้ 4 ประการดังนี้

2.1.1 การมีความเคารพเชื่อถือนในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพุทธศาสนา

2.1.2 การให้ความสำคัญกับระบบศีลธรรมจริยธรรม ได้แก่ การทำบุญให้ทานรักษาศีล ภาวนาตามหลักธรรมในพุทธศาสนา การไม่เบียดเบียนผู้อื่นสิ่งอื่น ความกตัญญูรู้คุณ ความสามัคคี ความมีน้ำใจและ เสียสละต่อส่วนรวม การรักษาสমบัติสาธารณะและขนบประเพณีอันดีงาม

2.1.3 การรู้จักสงวนรักษารวมชาติและทรัพยากรเพราะเห็นว่าคนกับธรรมชาติเป็นส่วนที่ เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงในลักษณะที่เกื้อกูลกัน

2.1.4 การเคารพอนุชนคือธรรมชาติเพราะถือว่าแผ่นดิน สึนน้ำ ขุนห้วย ขุนผาย ป่าเขา ต้นไม้ใบยา นาข้าว แ่งบ้านแ่งเรือน ฯลฯ เป็นสิ่งที่ให้คุณแก่คนและเชื่อว่าระบบธรรมชาติเหล่านี้มีจิตวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองรักษาอยู่

ระบบวิถีคิดและระบบคุณค่าเชิงจริยธรรมเหล่านี้จะทำหน้าที่รักษาความสัมพันธ์ในการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณภาพและประสานกลมกลืนกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์

2.2 ระบบความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชน

จากการศึกษาระบบความรู้ของชาวบ้านป่าส้านแบบดั้งเดิมในอดีตพบว่า มีลักษณะเป็นความรู้แบบองค์รวมในลักษณะจักรวาลชีวิตที่มีการเชื่อมโยงมนุษย์กับมิติต่างๆอันได้แก่ความเชื่อมโยงกับระบบความเชื่อและศาสนา ความเชื่อมโยงกับระบบธรรมชาติและทรัพยากรและความเชื่อมโยงกับมิติความสัมพันธ์ทางสังคมหรือระบบการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์ด้วยกัน นอกจากนี้ยังเป็นความรู้เชิงปฏิบัติและเป็นทักษะ/ประสบการณ์ที่สนับสนุนกันระหว่างบุคคลกับชุมชน กล่าวคือ ชาวบ้านป่าส้านมีวิธีรับรู้ “โลก” รอบๆตัวอย่างเชื่อมโยงกันหมดซึ่งเมื่อมีวิธีมองอย่างนี้แล้ว ทำให้ไม่แยกตัวเองออกจากระบบธรรมชาติ ส่งผลถึงวิธีการจัดการกับธรรมชาติหรือทรัพยากรในลักษณะที่ไม่ใช้ความรุนแรง ลักษณะเช่นนี้สามารถพิจารณาได้จากคุณลักษณะทั่วไปของชาวบ้าน เช่นหากพิจารณาในความเป็นชาวบ้าน คนนั้นจะพบว่าเขามีความรู้ที่หลากหลายเชื่อมโยงกัน เช่นในขณะที่รู้ว่าจะแกงเห็ดลมด้วยวิธีใดและปรุงผสมกับอะไรก็จะต้องรู้ด้วยว่าจะเก็บเห็ดลมได้ในสภาพภูมิอากาศแบบใด ในระยะที่ข้าว “ตั้งท้อง” จะเป็นระยะที่ปลาฉิมจะขึ้นมากที่สุด และเมื่อจับปลาฉิมมาได้ก็จะรู้วิธีถนอมอาหารด้วยการทำเป็น “ปลาจ่อม” เก็บไว้กินในฤดูแล้ง เช่นเดียวกับรู้ว่าจะสามารถเก็บไข่มดส้มในฤดูแล้งที่มดจะพากันวางไข่ และรู้ว่าในฤดูกาลใดจะสามารถหาอาหารชนิดใดมาทำกินได้ ที่สำคัญคือชาวบ้านจะรู้ว่าอาหารแต่ละชนิดในป่านั้นมีอะไรที่กินได้ อะไรที่กินไม่ได้ พืชผักแต่ละอย่างจะขึ้นในบริเวณใดของป่าและจะเก็บมาประกอบอาหารแบบใด ชาวบ้านสามารถจะรู้ล่วงหน้าได้ว่าปีนั้นๆจะมีน้ำมากหรือน้ำน้อย จะหนาวมากหรือหนาวน้อยโดยวิธีการสังเกตจากรวมชาติรอบข้าง ชาวบ้านหนึ่งคนสามารถมีความรู้ได้มากมายที่นอกเหนือจากการปลูกข้าว เช่น สามารถผลิตงานจักสานได้ เข้าป่าล่าสัตว์ และเก็บหาของป่าได้ในยามว่างเว้นจากงานดูแลในไร่นา และรู้ว่าควรประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ในช่วงเวลาใดเพื่อให้เกิดความมั่นใจในผลผลิตนับตั้งแต่การทำพิธี “ไหว้ผีตาแสด” ก่อนลงมือปลูกข้าว และการทำพิธีสื่อสารกับ “แม่โกสก” ในครั้งสำคัญอีกครั้งเมื่อจะเอาข้าวขึ้นใส่ใน “หลองข้าว” ระบบความรู้เหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชาวบ้านแต่ละคนจะต้องลงมือปฏิบัติเองเรียนรู้เองจนกลายเป็นทักษะเฉพาะตัวและทักษะร่วมในระดับชุมชน และที่นอกเหนือจากนี้ก็คือระบบความรู้แบบพุทธศาสนาที่เน้นข้อปฏิบัติที่เรียกว่า “ศีล” ซึ่งมีระดับความเข้มข้นที่แตกต่างกันระหว่าง

ชาวบ้านกับนักบวช การรักษาศีลไม่ใช่แค่เพียงเพื่อการจัดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในการงดเว้นหลีกเลี่ยงการทำลาชหรือก่อโทษทุกข์ให้แก่ผู้อื่นเท่านั้น แต่ที่เหนือขึ้นไปกว่านั้นคือการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเองไปสู่สภาวะที่ปลอดทุกข์โดยสิ้นเชิง พ่อน้อยส่งเล่าว่าที่คนออกบวชก็มีใช้เพื่อแค่รักษาประเพณีแต่เพื่อการแสวงหาโมกขธรรม สมัยก่อนวัดป่าสำนก็เคยมีพระเจ้าอาวาสที่เป็นพระปฏิบัติธรรมกัมมัฏฐาน พระเณรที่บวชเรียนก็จะต้องได้เรียนรู้ธรรมระดับลึกด้วย พ่อนานบุญได้กล่าวถึงประเพณีการเทศน์มหาชาติและได้พบว่าในพระคัมภีร์ที่ใช้เทศนานั้นเน้นให้คนปฏิบัติบำเพ็ญเข้าสู่การบรรลุนิพพานเหมือนพระเวสสันดรที่ต้องบำเพ็ญอย่างเข้มข้นกว่าจะได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อไป ดังนั้นการรับรู้เช่นนี้ชาวบ้านจึงถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุดกว่าสิ่งอื่นใดรวมทั้งมีพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์สูงสุดที่ควรต้องเคารพบูชาซึ่งจะทำให้ตนอยู่เย็นเป็นสุขด้วย

ระบบความรู้ในลักษณะดังกล่าวทั้งสองระบบคือระบบการผลิตและระบบการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเหล่านี้จึงเป็นเหมือนจักรวาลชีวิตที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอยู่ตลอดปีการผลิต ซึ่งล้วนเป็นทั้งความรู้เชิงรูปธรรมที่มาจากการเรียนรู้แบบสั่งสมจากการปฏิบัติอยู่ซ้ำๆวนเวียนอยู่ในวิถีชีวิตเป็นวัน เป็นเดือนและเป็นปีๆ จนก่อให้เกิดการถ่ายทอดต่อเนื่องได้และความรู้เหล่านี้จะมีทั้งที่เป็นประสบการณ์การสั่งสมความสามารถและทักษะเฉพาะบุคคลและเป็นความรู้ระดับชุมชนที่มีการรับรู้และปฏิบัติร่วมกันในลักษณะเดียวกันจึงทำให้เกิดระบบเกื้อกูลกันได้ ดังเช่นระบบการทำนาที่มีการ “เอามื้อ” กันได้ก็เพราะสามารถใช้ความรู้ได้เหมือนกัน และด้วยกระบวนการเช่นนี้เองชุมชนบ้านป่าสำนจึงสามารถผลิตได้ทั้งผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญและปราชญ์รวมทั้งนักบวชที่ล้วนมีบทบาทในการเกื้อหนุนให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้เช่นเดียวกับชุมชนล้านนาโดยทั่วไป ด้วยลักษณะของการมีระบบความรู้ในรูปแบบดังกล่าว จึงทำให้ชาวบ้านป่าสำนในอดีตสามารถพึ่งพาตนเองได้และเป็นอิสระจากการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอก กระทั่งสามารถดำรงชีพอยู่อย่างพอเพียงแบบสังคมดั้งเดิมที่เคยรู้เคยปฏิบัติกันมา

ภาพจักรวาลชีวิตของชุมชนบ้านป่าสักข้างต้นนั้น เป็นภาพจักรวาลชีวิตซึ่งเคยหมุนเวียนอยู่เป็นวัฏจักรรอบแล้วรอบเล่ามาแต่อดีต หากพิจารณาแล้วก็จะเห็นถึงลักษณะข่ายใยสัมพันธ์ของชีวิตคน วงจรอาหาร ฤดูกาล และภูมิปัญญา(ระบบวิถีคิดและองค์ความรู้)ของคนในการจัดการทรัพยากรที่ผูกโยงเอาวิถีแห่งความเชื่อเข้ามาเป็นองค์ประกอบสำคัญเพื่อสร้างความมั่นใจในความมั่นคงของอาหารที่จะมาจากความเต็มสมบูรณ์ของกระบวนการผลิตและผลิตผลที่จะได้รับ ดังนั้นจึงมีการประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์กันทุกระยะสลับสับเปลี่ยนหรือผสมผสานกันระหว่างความเชื่อพุทธกับความเชื่อผี ก่อนลงมือทำการผลิตก็ติดต่อดสื่อสาร/ต่อรองกับโลกนามธรรมให้ช่วยสนับสนุนความสำเร็จ ระหว่างที่รอคอยผลผลิตก็สร้างสมบุญกุศลในพุทธศาสนาไป เพราะเชื่อว่าคนเราทำดีก็ต้องได้ดี เมื่อได้ผลผลิตแล้วก็ตอบแทนคุณพระคุณเจ้าคุณข้าวคุณน้ำในรูปแบบประเพณีพิธีกรรม ประเพณีเบ็งที่จัดทำขึ้นก็เพื่อบูชาคุณน้ำ คุณไฟผสมผสานกับอุดมคติทางพุทธศาสนาที่ต้องบูชาแม่กาเผือกผู้ให้กำเนิดพระพุทธเจ้า 5 พระองค์โดยมีสาระที่เป็นเรื่องเดียวกันคือความกตัญญูต่อผู้มีคุณและเพิ่มการเน้นการสร้าง บารมีธรรมไปเกิดในยุคพระศรีอาริย์ อันมีแต่ความสมบูรณ์พูนสุขทุกเมื่อ ประเพณีจี้ก้องหลวงพระเจ้าน้ำใหม่ที่จะต้องจัดขึ้นในวันสี่เบ็งของทุกปี อันเป็นระยะหลังการเก็บเกี่ยวที่ชาวบ้านป่าสักทุกครัวเรือนจะยึดถือปฏิบัติว่าคนจะยังไม่กินข้าวใหม่แม้แต่เพียงเมล็ดเดียวตราบใดที่ยังไม่ได้ถวายบูชาแด่พระพุทธเจ้าผู้มีพระคุณอันสูงสุด และเมื่อตน “ได้กินได้ทาน” อิ่มหนำที่มันแล้วก็ต้องเผื่อแผ่ไปยังบรรดาเหล่าญาติมิตรบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วด้วยการทำบุญในประเพณีทานเปตพลี หากไม่เช่นนั้นก็อาจจะทำให้เจ็บไข้ได้ทุกข์เพราะเหตุแห่งความไม่รู้จักกตัญญูต่อบรรพบุรุษที่อาจจะกำลังตกทุกข์ได้ยากหิวโหยอยู่ในภพภูมิอื่น เป็นต้น ซึ่งกระบวนการทางวัฒนธรรมเหล่านี้เท่ากับเป็นยี่งายทำให้เกิดการสืบเนื่องโดยในส่วนรายละเอียดเหล่านี้ อาจมีการเปลี่ยนแปลงในท่ามกลางการหมุนเวียนเปลี่ยนไป แต่ก็ยังคงมีโครงสร้างความสัมพันธ์หลักๆ อยู่เช่นนี้จนถึงปัจจุบัน จุดสำคัญจึงอยู่ที่ว่าองค์ประกอบส่วนที่เป็นเนื้อหารายละเอียดอันเป็นส่วนสำคัญที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพของจักรวาลชีวิตเช่นนี้จะถูกกระทำให้เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ประเด็นนี้สามารถศึกษาได้จากองค์ประกอบด้านองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรซึ่งแน่นอนว่าต้องสัมพันธ์กับกระบวนการถ่ายทอดและการปรับตัวของภูมิปัญญาชุมชน ดังจะกล่าวถึงต่อไป

2.3 คุณลักษณะรูปแบบการจัดการทรัพยากร

2.3.1 คุณลักษณะการจัดการทรัพยากรในระบบนิเวศเกษตรรูปแบบดั้งเดิม

จากการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาของชุมชนบ้านป่าสักในด้านการจัดการทรัพยากรในระบบนิเวศเกษตรนั้นมีคุณลักษณะดังนี้ คือ **คุณลักษณะที่ 1** มีการจัดการบนฐานความรู้จริง รู้ลึก และรู้ชัด จนกลายเป็นความรู้ที่ฝังลึกสามารถจดจำได้ยาวนานและถ่ายทอดสู่ผู้อื่นให้เกิดความต่อเนื่องได้ **คุณลักษณะที่ 2** มีความสัมพันธ์กับลักษณะทางกายภาพของชุมชนและระบบธรรมชาติตามฤดูกาล

คุณลักษณะที่ 3 มีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนฐานความเคารพนอบน้อมและกตัญญู คุณลักษณะที่ 4 รูปแบบการจัดการน้ำเป็นการปรับตัวตามระบบธรรมชาติและเน้นการกระจายโอกาสอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ยึดหลักผู้ใดใช้น้ำผู้นั้นต้องดูแล คุณลักษณะที่ 5 กระบวนการบำรุงรักษาเน้นการใช้วิถีธรรมชาตินบนฐานความรู้จริงจากประสบการณ์และเอื้อประโยชน์ต่อวงจรชีวิตที่เกี่ยวข้อง คุณลักษณะที่ 6 มีการผลิตซ้ำอุดมการณ์ผ่านประเพณีพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลต่อการขัดเกลาจิตใจให้ดีงามและอ่อนโยนไม่เบียดเบียนผู้อื่นสิ่งอื่น คุณลักษณะที่ 7 ระบบการผลิตและการรักษาเมล็ดพันธุ์พืชเป็นอำนาจการจัดการทรัพยากรที่มาจากภูมิปัญญาของเกษตรกรชาวบ้านที่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ทั้งในระดับครอบครัวและในระดับชุมชนและถือว่าเป็นปัจจัยชี้วัดความมั่นคงของระบบอาหารที่สามารถผลิตและพัฒนาได้ด้วยตนเอง

2.3.2 คุณลักษณะการจัดการทรัพยากรในระบบนิเวศเกษตรรูปแบบแบบสมัยใหม่

จากการศึกษาพบว่าภูมิปัญญาของชุมชนบ้านป่าसानในด้านการจัดการทรัพยากรนั้นมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงแตกต่างไปจากเดิม โดยมีคุณลักษณะใหม่ๆที่เกิดขึ้น ดังนี้คือ คุณลักษณะที่ 1 มีการจัดการตามหลักความรู้จากภายนอก แบบ “เอาเป็นว่า” ซึ่งไม่มีรากเหง้าทางวัฒนธรรมรองรับ โดยไม่รู้จริง ไม่รู้สึก และไม่รู้จัก จึงทำให้เกิดปัญหาความไม่ยั่งยืนของการผลิตและทรัพยากร คุณลักษณะที่ 2 บางกิจกรรมไม่มีการคำนึงถึงความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนและฤดูกาล เพราะต้องเอาเงินเป็นตัวตั้งและเอา “แสงสู้บแสงดำ” อันอดทนเป็นเงื่อนไขแลกเปลี่ยน คุณลักษณะที่ 3 การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เริ่มถูกปฏิเสธจากคนรุ่นใหม่เพราะไม่สามารถเข้าถึงระบบคุณค่าและความหมายที่แท้จริงจึงเชื่อตามแนวคิดวิทยาศาสตร์เชิงรูปธรรมมากกว่าความหมายทางนามธรรมในระดับวิถีคิดและจิตสำนึก คุณลักษณะที่ 4 ระบบการจัดการน้ำยังคงดำรงอยู่ได้ ยังใช้ระบบชลประทานเหมือนฝายตามภูมิปัญญาดั้งเดิม มีการจัดการเชิงระบบที่เข้มแข็งโดยมีแก่งฝายซึ่งเป็นคนบ้านป่าसानทำหน้าที่ร่วมกับคณะกรรมการที่ได้รับการคัดเลือกมาจากพื้นที่ที่กว้างใหญ่ถึง 3 ตำบลในการรับผิดชอบบริหารจัดการและควบคุมการใช้น้ำให้เกิดความยุติธรรมแก่ทุกฝายและยังคงมีบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน คุณลักษณะที่ 5 กระบวนการบำรุงรักษาที่แตกต่างมากที่สุดคือเน้นการใช้วัตถุเคมีในการผลิตในนาข้าวและการเพาะปลูกพืชเงินสดชนิดอื่นๆ คุณลักษณะที่ 6 การผลิตซ้ำอุดมการณ์ผ่านพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เพื่อตอกย้ำอุดมการณ์การจัดการทรัพยากรในความหมายเดิมถูกลดความสำคัญลงเนื่องจากอิทธิพลความรู้แบบวิทยาศาสตร์ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ถูกหล่อหลอมไว้ด้วยรูปแบบพิธีกรรมต่างๆ คุณลักษณะที่ 7 ระบบการผลิตและการรักษาเมล็ดพันธุ์พืช โดยเฉพาะพันธุ์พื้นเมืองถูกละเลยความสำคัญแต่หันไปยอมรับเมล็ดพันธุ์สำเร็จรูปที่มาพร้อมกับเงื่อนไขรูปแบบการผลิตสมัยใหม่ที่ผูกขาดองค์ความรู้และอำนาจการจัดการไว้ในมือของกลุ่มทุนจากภายนอกและสัมพันธ์กับการบังคับใช้กระบวนการบำรุงรักษาตามระบบความรู้เหล่านี้ด้วย

2.3.3 คุณลักษณะรูปแบบการจัดการทรัพยากรในระบบนิเวศป่ารูปแบบดั้งเดิม

จากการศึกษาพบว่า รูปแบบการจัดการทรัพยากรในระบบนิเวศป่าของชุมชนบ้านป่าสำน มีคุณลักษณะดังนี้ คุณลักษณะที่ 1 มีการใช้ทรัพยากรจากป่าเพื่อประโยชน์ใช้สอยเพื่อตอบสนองความจำเป็นในชีวิตแบบพอเพียง สภาพบ้านอยู่ติดกับป่าสามารถ “ออกไปหากิน” ได้ทุกวันหรือทุกครั้งที่ต้องการ ไม่มีการสะสม หากหาได้มากก็เอาไปขายหรือแบ่งปันกัน โดยนัยนี้ จึงถือได้ว่าป่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ชาวบ้านป่าสำนที่ค่อนข้างมีอายุจะรู้จักพืชสมุนไพรจากป่าแห่งนี้เป็นอย่างดี เมื่อเจ็บไข้ไม่สบายก็เข้าป่าหาสมุนไพรมาบำบัดรักษา ซึ่งสามารถทำได้ทั้งการรักษาคนและการรักษาสัตว์ คุณลักษณะที่ 2 การจัดการป่าอยู่บนพื้นฐานความเคารพธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงมีกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นในสำนิกของคนมากกว่าการใช้ข้อบังคับ พ่อสุขบอกว่าต้นในป่าเป็นที่สถิตย์อยู่ของวิญญาณบรรพบุรุษ จะตัดจะโค่นต้องทำพิธีขอมา และขออนุญาต เช่นเดียวกับที่พ่อน้อยส่งบอกว่า ขณะที่ตัดก็ต้องตั้งแล้วตั้งอีกเพื่อไม่ให้ไปโดนต้นอื่น ไม่เช่นนั้นอาจเกิดความเจ็บป่วยได้ เพราะอาจไปรบกวนเทพเทวาที่สถิตย์อยู่ การตัดไม้ต้องเหลือคอไว้สูงประมาณสองศอกเพื่อว่าเทพเทวานั้นอาจจะยังต้องการอยู่ต่อไป และเมื่อตัดแล้วต้องทำพิธีอีกครั้งโดยการนำกิ่งไม้มีขอมมาปักเสียบไว้แทนต้นเดิมและกล่าวแจ้งว่าเอามาแทนให้แล้วนะ (พ่อส่งบอกว่าในระบบเหตุผลคือการสอนให้ปลูกไม้ทดแทน) คุณลักษณะที่ 3 ชาวบ้านถือว่าป่าเป็นสมบัติสาธารณะที่ทุกคน “ได้กินได้ใช้ร่วมกัน” ซึ่งมีฐานคิดมาจากความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ ดังนั้นระบบการใช้ทรัพยากรจากป่าจึงมาจากจิตสำนึกที่เคารพสิทธิสาธารณะมากกว่าประโยชน์สูงสุดเฉพาะตน เวลาที่ชาวบ้านจะออกไปเก็บเห็ดก็จะต้องชวนกันไปเป็นหมู่ เมื่อเจอเห็ดก็จะเรียกกันไปเก็บ ใครเก็บได้มากก็จะแบ่งให้คนที่เก็บได้น้อยหรือเก็บไม่ได้เลย เช่นเดียวกับการไป “แสมควาย” หลังฤดูเก็บเกี่ยวที่ชาวบ้านจะต้องนำควายของคนไปเลี้ยงไว้ในป่าก็จะไปกันเป็นทีละหลาย “ เจ้า ” เพื่อช่วยกันเฝ้าดูแลควาย ในพื้นที่ที่ใช้ร่วมกัน คุณลักษณะที่ 4 การรู้จักสงวนรักษาทรัพยากรให้ยั่งยืน โดยการเคารพกฎเกณฑ์ข้อห้ามข้อปฏิบัติต่อป่า ดังเช่น จะต้องไม่ไปตัดโค่นต้นบริเวณขุนห้วยหรือบริเวณที่เรียกว่า “ที่น้ำเจ้าน้ำจ่า” เพราะเป็นที่ที่มีผีอาศัยอยู่ โดยเฉพาะผีขนน้ำหรือผีขุนห้วย ต้นไม้บางประเภทก็ห้ามตัด เช่น ไม้จันทน์ หรือไม้ที่อยู่ริมฝั่งและทอดเงาลงไปในน้ำ เป็นต้น

คุณลักษณะรูปแบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในระบบดั้งเดิมดังกล่าว ได้สะท้อนถึงวิถีชีวิตที่ยืนอยู่บนฐานแห่งความเป็นไทแก่ตัว ชาวบ้านพึงพอใจอยู่ในวิถีสันโดษ และพอเพียง อันเป็นการให้ค่ากับชีวิตในระดับจิตวิญญาณอย่างลึกซึ้ง แทบทุกปีชาวบ้านสามารถมีเวลาว่างสำหรับการสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมตามภูมิปัญญาของตนเอง ในหมู่บ้านไม่เคยว่างเว้นจากเสียงระลือระอชิงและเสียงปี่แนจากงานบวชแห่ลูกแก้วและการได้สดับเสียงธรรมจากธรรมาสน์เทศน์ มหาชาติอันลึกซึ้งที่ช่วยเติมเต็มคอกำคุณธรรมในจิตใจจนสามารถส่งสอนเผยแผ่ไปยังลูกหลานได้

มีช่างขอไว้คอยขับบทเพลงเล่าขานตำนานจากคำวกรรมม่วนๆแต่มีคดีย้าเตือนซ้ำอันเป็นการเพิ่มพลังการสื่อสารให้เหนียวแน่นขึ้นอีก ชาวบ้านบอกว่าได้ฟังธรรมแล้วก็ฟังขอ(เช่น คาววีไก่หน้อย) อีกช่วยให้จดจำตรึงใจนำไปใช้ในชีวิตและสอนลูกสอนหลานได้ หมู่บ้านโคมิงงานปอยหลวงปอยน้อยก็จะพากันไปร่วมทำบุญได้เกือบทั้งหมู่บ้าน “เดิง” กันหมด

2.3.4 คุณลักษณะรูปแบบการจัดการทรัพยากรระบบนิเวศป่ารูปแบบสมัยใหม่

จากการศึกษาพบว่าคุณลักษณะรูปแบบการจัดการทรัพยากรในระบบนิเวศป่าสมัยใหม่ของชุมชนบ้านป่าสำนมีลักษณะที่มีการปรับเปลี่ยนจากรูปแบบดั้งเดิมดังนี้ คุณลักษณะที่ 1 ระบบการใช้ทรัพยากรจากป่ามีความสัมพันธ์กับการตอบสนองความต้องการของระบบการค้าจากภายนอก ทั้งในส่วนที่เป็นทรัพยากรไม้และทรัพยากรพื้นที่ป่า ทำให้ระบบการใช้สอยทรัพยากรจากป่าถูกทำให้เปลี่ยนไปสู่ความต้องการแปรสภาพจากทรัพยากรเป็นเงินสด คุณลักษณะที่ 2 ระบบการจัดการทรัพยากรจากป่าขาดความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อที่แสดงถึงการเคารพนอบน้อมสำนึกในบุญคุณของธรรมชาติป่าเขา คุณลักษณะที่ 3 ความเป็นสมบัติสาธารณะหรือ “ของหน้าหมู่บ้าน” ได้สูญสลายไปกลายเป็นระบบ “กูทั้งมีงทั้ง” คุณลักษณะที่ 4 มีการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการจัดการที่เชื่อมโยงกับอำนาจรัฐในลักษณะการสร้างความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรของชาติในรูปแบบป่าชุมชนที่มีระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชนรองรับภายใต้การควบคุมรับรู้แบบอะคูมอด้วยจากภาครัฐในท้องถิ่น

กล่าวเฉพาะคุณลักษณะรูปแบบการจัดการในระบบป่าชุมชนนี้ มีกระบวนการที่สะท้อนถึงการปรับตัวที่เข้มแข็งของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน 4 กระบวนการดังนี้

1. การเสริมความอุดมสมบูรณ์ของป่า ตั้งแต่ พ.ศ.2545 – 2550 ได้แก่ การทำแนวกันไฟ การปลูกป่าและการปรับเส้นทาง ดังนี้

ระยะเวลา	กิจกรรมเสริมความอุดมสมบูรณ์ของป่า	ผู้รับผิดชอบดำเนินการ
15 มี.ค. 45	ทำแนวกันไฟ	กรรมการป่าชุมชน
20 ส.ค. 45	เพาะพันธุ์กล้าไม้ ครั้วเรือนละ 10 ต้น ปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ 12 ส.ค.	สมาชิกชุมชน ครั้วเรือนละ 10 ต้น
12 ส.ค. 46	ปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ 12 สิงหาคม ไม้สัก 130 ต้น ไม้แดง 50 ต้น มะค่าโมง 100 ต้น มะยมหอม 50 ต้น	สมาชิกชุมชนทุกครั้วเรือน
8 ส.ค. 46	ปรับเส้นทางจากหมู่บ้านเหล่านอก	สมาชิกชุมชนทุกครั้วเรือน
15 ก.พ. 49	ปรับเส้นทางเดินลงห้วย	กรรมการป่าชุมชน

ที่มา : จากสมุดบันทึกการดำเนินงานของกรรมการป่าชุมชน

2. การป้องกันรักษาป่า ได้แก่การจัดหน่วยลาดตระเวนตรวจสอบพื้นที่ป่าเพื่อป้องกันการลักลอบตัดไม้ เป็นกระบวนการที่ชุมชนดำเนินการอย่างเข้มงวดจริงจังมาตลอดเวลา 5 ปีอย่างต่อเนื่อง

ระยะเวลา	กิจกรรมเสริมความอุดมสมบูรณ์ของป่า	ผู้รับผิดชอบ ดำเนินการ	จำนวนครั้ง
ทุกเดือนปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2545 - เดือน เมษายน 2550	ตรวจสอบพื้นที่ทรัพยากรต้นไม้	คณะกรรมการป่า ชุมชน จากหมวดห้า ทั้ง 4 หมวด	64 ครั้ง (ไม่รวม จำนวนครั้งพิเศษใน ระยะเดือนเมษายน)

ที่มา : จากสมุดบันทึกการดำเนินงานของกรรมการป่าชุมชน

3. การให้ประโยชน์และรายได้จากป่า ตั้งแต่ พ.ศ.2545 - 2549

3.1 ประเภทไม้ใช้สอย ลักษณะการนำไปใช้ ได้แก่ การซ่อมแซมที่อยู่อาศัย การประกอบอาชีพและงานสาธารณประโยชน์ มากน้อยตามลำดับ ดังตารางต่อไปนี้

ลำดับ ครั้ง	วันเดือนปี	วัตถุประสงค์ของการนำไปใช้	จำนวน	กระบวนการใช้สิทธิ์	
				ขออนุญาต	ลักลอบ
1	27 ก.ย. 45		2		✓
2	27 ก.ย. 45		3	✓	
3	18 มี.ค. 46	ซ่อมแซมโรงแคบหมูของกลุ่มแม่บ้าน	15	✓	
4	26 มี.ค. 46	ทำกระท่อมในทุ่งนา	15	✓	
5	5 เม.ย. 47	-	4		✓
6	14 ก.ย. 47	ไม่ได้ระบุ	-		✓
7	31 ต.ค. 47	ทำโครงหลังคาบ้าน	8		
8	ไม่ระบุ	ทำกระท่อมในทุ่งนา	8	✓	
9	3 เม.ย. 46	ทำเสารั้วหน้าบ้าน	1	✓	
10	9 พ.ค. 46	ทำสวนยางพารา	7	✓	
11	4 มิ.ย. 46	ทำไม้แบบสร้างเจดีย์	1	✓	
12	5 ก.ค. 46	ทำวงกบประตูหน้าต่างบ้าน	7	✓	
13	7 มี.ค. 48	ทำโครงหลังคา	10	✓	
14	11 ก.ย. 48	ทำโรงรถ	1	✓	

15	12 เม.ย. 48	ปลูกบ้าน	-	✓	
16	25 พ.ค. 48	ทำเสائبาน	5	✓	
17	23 ธ.ค. 48	ทำกลอนฉางข้าว	3	✓	
18	22 มี.ค. 49	ทำเสาไฟฟ้า	3	✓	
19	17 ก.ค. 49	สร้างบ้าน	9	✓	
20	28 ก.ค. 49	ไม่ระบุ	35		✓
21	4 ต.ค. 49	ไม่ระบุ	4		✓
รวม			120+		

ที่มา : จากสมุดบันทึกการดำเนินงานของกรรมการป่าชุมชน

3.2 ประเภทอาหารจากป่าและรายได้จากกลุ่มตัวอย่าง 32/102 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 31 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดบ้าน ได้แก่ อาหารจำพวก เห็ด หน่อไม้ พืชผัก แมลง/สัตว์ และอื่นๆ ซึ่งเป็นการสำรวจที่ถือเอารายได้จากทรัพยากรจากป่าเป็นเกณฑ์ ดังนี้

ที่	ชื่อ	เห็ด	หน่อไม้	พืชผัก ป่า	แมลง สัตว์	อื่นๆ	รวม
1	นางนิชนิภา เสมยอด	200	26,000	100	400	-	26,700
2	นายเกษม วังรัก	-	28,000	-	-	-	28,000
3	นายสุข เมืองมา	-	2,000	-	-	5,000	7,000
4	นายผัด เมืองมา	-	-	-	-	1,000	1,000
5	นายรัตน เมืองมา	-	5,000	-	-	16,000	21,000
6	นายแทน เมืองมา	500	5,000	-	400	-	5,900
7	นายทอง นันต๊ะ	1,500	3,600	-	-	750	5,850
8	นางศรีวรรณ แก้วพลิก	2,000	15,000	-	1,000	-	18,000
9	นายศักดิ์สยาม จิตกาวิล	1,000	20,000	-	500	-	21,500
10	นายชัย แก้วพลิก	-	8,000	-	-	-	8,000
11	นายทุน แก้วพลิก	-	5,000	-	-	-	5,000
12	นายมี เกิดมูล	200	28,000	-	-	-	28,200
13	นายเมือง อุปรีย์	300	30,000	-	-	-	33,000
14	นายนวล แก้ววงศ์เขียว	3,000	1,600	-	3,500	-	8,100
15	นายสิงห์คำ จำรรรม	500	15,000	-	2,000	-	17,500
16	นายเหรียญ แก้วพลิก	200	5,000	-	-	-	5,200
17	นายพุด นันต๊ะ	-	-	-	-	500	500
18	นายสมศักดิ์ เกิดมูล	500	5,000	-	-	-	5,500

19	นายเลิศ	แก้วพลิก	-	10,000	-	-	10,000	20,000
20	นายสมบุญ	บุญชุ่มใจ	-	-	-	-	10,000	10,000
21	นายทองสุข	ศรีภุณา	-	-	-	-	4,000	4,000
22	นายจันทร์	อุปรีย์	-	-	-	-	8,000	8,000
23	นายจู	มาอินแก้ว	-	-	-	-	15,000	15,000
24	นายอิน	ประคุม	2,000	20,000	-	-	-	22,000
25	นางดวงสมร	ท้าวใจ	300	2,000	-	-	-	2,300
26	นายจำรัส	จำรรรม	-	3,500	-	4,000	-	7,500
27	นางสุพัตรา	นันท๊ะ	2,000	5,000	-	1,500	-	8,500
28	นายสมนึก	เป็รยวิญญา	300	2,700	-	-	-	3,000
29	นายนิศย์	แก้ววงศ์เขียว	1,500	13,000	-	-	-	16,500
30	นายผัด	แก้ววงศ์เขียว	-	10,000	-	-	-	10,000
ที่		ชื่อ	เห็ด	หน่อไม้	พืชผัก ป่า	แมลง สัตว์	อื่น ๆ	รวม
31	นายเพชร	เป็งแสนหนู	500	-	-	3,000	-	3,500
32	นายวินัย	พิมพ์อินท์	5,000	-	-	-	-	5,000
		รวม						381,290

ที่มา : จากการรวบรวมข้อมูลชุมชนของทีมวิจัย

4. การจัดการปัญหาการกระทำความคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนระยะ 5 ปี ตั้งแต่ 2545 – 2549 จากการสำรวจพบว่าลักษณะการกระทำผิดมีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆคือมีการใช้กลยุทธ์ที่ซับซ้อนแบบค้ายขึ้นและ มีปริมาณทรัพยากรที่ขกขอยทำลายมากขึ้น ในขณะที่ส่วนใหญ่จะสามารถระบุตัวผู้กระทำผิดได้และมีการลงโทษปรับและตกลงกันได้โดยไม่มี การส่งต่อหน้าที่เพื่อใช้กระบวนการตามอำนาจรัฐ ดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ระยะเวลา	ลักษณะการทำความผิด	วิธีแก้ไข
27 ก.ย. 45	ตัดโค่น 2 ต้น คือไม้ตีนนก 1 ต้น ไม้แดง 1 ต้น	ยอมรับผิด อนุโลมไม่เสียค่าปรับ และอนุญาตให้ตัดเพิ่มอีก 3 ต้น รวมเป็น 5 ต้น
14 ก.ย. 47	ตัดโค่น ในเขตไรโดยไม่ได้รับอนุญาต	เรียกชี้แจงและประนีประนอมไกล่เกลี่ย ชดใช้ค่าตัดต้นไม้คนละ 250 บาท รวมเป็น 500 บาท
5 เม.ย. 47	ลักลอบ ตัดโค่น คะยอม 1 ต้น ไม้เต็ง 2 ต้น ไม้ก่อ 1 ต้น (เส้นผ่าศูนย์กลาง 6-7-6 นิ้ว ตามลำดับ)	
28 ก.ค. 49	ตัดไม้แดง 5 ต้น ไม้เหียง 1 ต้น ไม้ที่พง 1 ต้น กาน	ผู้กระทำผิดยอมรับสารภาพเสีย

	กิ่ง (เพื่อให้ตาย) 11 ต้น คือ ไม้ล้มเห็ด 4 ต้น ไม้เหว 1 ต้น ไม้ประคูดู 1 ต้น ไม้ป้วย 1 ต้น ไม้เกิด 1 ต้น ไม้แหน 1 ต้น ไม้เคราะห์ 1 ต้น ไม้แดง 1 ต้น เจาะต้น ไสยาฆ่าแมลง 6 ต้น ได้แก่ ไม้โฮ 1 ต้น ไม้ป้วย 1 ต้น ไม้ดับเต่า 1 ต้น ไม้ตีนนก 1 ต้น ไม้ซ้อเลียน 1 ต้น ไม้ปีพง 1 ต้น รวม 35 ต้น ทั้งหมดนี้เป็นไม้บริเวณติดกับสวนป่าของผู้กระทำผิด	ค่าปรับเข้ากองกลาง 2,000 บาท
4 ต.ค. 49	เจาะต้นไม้ไผ่ฆ่าแมลง เพื่อให้ต้นไม้ตาย จำนวน 4 ต้น ได้แก่ ไม้สัก 1 ต้น ไม้แดง 2 ต้น ไม้แหน 1 ต้น	จับผู้กระทำผิดไม่ได้

ที่มา : จากสมุดบันทึกการดำเนินงานของกรรมการป่าชุมชน

2.4 กระบวนการถ่ายทอดและการปรับตัวของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร

2.4.1 กระบวนการถ่ายทอดและการปรับตัวตามแบบวิถีชุมชนดั้งเดิม

จากการศึกษาพบว่า กระบวนการถ่ายทอดและการปรับตัวของภูมิปัญญาตามแบบวิถีชุมชนดั้งเดิมนั้นมี 2 ลักษณะ ได้แก่ การถ่ายทอดและการเรียนรู้เชิงปฏิบัติแบบพาสร้างพาท่า และการเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมทางศาสนา ดังนี้

1) การถ่ายทอดและการเรียนรู้เชิงปฏิบัติแบบพาสร้างพาท่า

แม่อุ๊ยยอด ปัญญาป้อ หญิงชราในวัยกว่า 80 ปีไม่เคยผ่านการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนจึงเป็นชาวบ้านที่ “ไม่รู้หนังสือ” แต่เธอสามารถจดจำชุดความรู้ต่างๆที่สั่งสมมาจากอดีตได้อย่างแจ่มกระจ่าง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการจัดการทรัพยากรหรือการจัดการทางสังคมภายในชุมชนที่เธอก็ไม่เคยนิยามมันว่าคืออะไร เธอรู้แต่ว่าแผ่นดิน ป่าเขา และแม่น้ำ ล้ำห้วยเป็นส่วนสำคัญของชีวิตที่ได้หล่อเลี้ยงเธอให้สามารถดำรงอยู่มาได้จนทุกวันนี้ เธอเล่าถึงชีวิตวัยเด็กที่ผ่านการหล่อหลอมบุคลิกภาพของความเป็นนักจัดการทรัพยากรมาจากบิดาซึ่งทำให้เธอสามารถรู้จักจดจำและนำทรัพยากรต่างๆไปใช้ได้อย่างสอดคล้องกับความต้องการของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรอาหารจากธรรมชาติรอบตัว เธอบอกว่าบิดาเป็นคนเก่งและฉลาดมากเพราะมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้มากมาย นั่นจึงเป็นแรงคลใจให้เธอเพียรเฝ้าติดตามพ่อเข้าไปในป่าเพื่อเรียนรู้ในสิ่งที่พ่อของเธอได้รู้ และนั่นก็เป็นเจตนาของคนเป็นพ่อที่ต้องการจะอบรมสั่งสอนให้ลูกมีความฉลาดสามารถเลี้ยงตนเองได้เมื่อเติบโตใหญ่ จนกระทั่งเธอสามารถนำความรู้ที่นั่นมาหาเลี้ยงครอบครัวและลูกๆได้อย่างดี จากการพูดคุยกันทำให้ทราบว่า แม่อุ๊ยยอดเพียงคนเดียวสามารถรู้จักและจดจำพืชผักจากป่าได้ถึงร้อยกว่าชนิด จดจำชนิดอาหารที่เธอได้รับการถ่ายทอดวิธีปรุงจากบิดามารดา แต่เยาว์วัยจนถึงบัดนี้ได้ถึงร้อยกว่าชนิดเช่นเดียวกัน ทั้งยังสามารถบอกแหล่งพื้นที่ที่เคยมี

ทรัพยากรอาหารเหล่านั้นดำรงอยู่ได้ทุกแห่งภายในป่าดงดิบที่เรียกกันว่าป่าชุมชนในปัจจุบัน และสามารถบอกได้ว่าพืชผักชนิดใด หรือเห็ดชนิดไหนจะอยู่ในสภาพแวดล้อมทางชีวภาพอย่างไร อยู่ ณ ตำแหน่งใดในป่า จุดความรู้เหล่านี้เธอสามารถบอกกล่าวอย่างต่อเนื่องได้ภายในเวลาอันสั้น เธออยากจะทำทุกสิ่งที่มีเพื่อฝากไว้ให้ลูกหลานรุ่นใหม่ของเธอหมดโอกาสที่จะทำการล่าทอดโดยตรงไปแล้ว เมื่อรู้ว่ามีภารกิจเรื่องนี้เธอดึงกับเรียกผู้วิจัยให้ไปปรับรู้อย่างกระตือรือร้น มากที่จะขอโอกาสถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ยังคงหลงเหลือตกค้างอยู่ในความทรงจำวัยสุดท้ายของชีวิต เผื่อจะเป็นประโยชน์ต่อไป

เมธิชัย แก้ววงศ์เขียว ปัจจุบันเป็น สมาชิกสภาตำบลเวียงกาหลง เล่าว่า ตอนเป็น เด็กพ่อมักจะพาไปทุ่งนาด้วยเสมอ เมื่อโตพอจะรู้ความกับพี่ชายพ่อก็ได้ซื้อควายมอบให้เลี้ยงคนละ ตัว เขาบอกว่ารู้สึกภูมิใจมากที่สุด และเขากับพี่ชายก็สามารถทำหน้าที่นี้ได้อย่างเต็มภาคภูมิ ทุกวันนี้เขายังคงเป็นเกษตรกรและทำธุรกิจเกษตรประกอบด้วยโดยร่วมมือกับพ่อค้าขายปุ๋ยอินทรีย์เป็น ตัวแทนจำหน่ายในชุมชน เขามีฐานะค่อนข้างดีและมีพาหนะใช้ในครอบครัวมากกว่า 1 คัน และ อันเนื่องมาจากการเข้าร่วมเรียนรู้และเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในโครงการวิจัยนี้ทำให้เขายังเชื่อมั่น ในแนวทางการผลิตอย่างยั่งยืนจึงกำลังพยายามสร้างเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ร่วมกับคุณ คุณนภา ประธานป่าชุมชนเพื่อที่อาจจะไม่ต้องลงทุนซื้อปุ๋ยจากภายนอกและเพื่อขยายแนวทางการผลิตที่ ยั่งยืนขึ้นในชุมชน

วิมล แก้ววงศ์เขียว อาชีพเกษตรกร เล่าว่า เขาจำได้เมื่อครั้งยังเด็ก เกือบทุกครั้ง ที่ พ่อเข้าไปหาของป่าและเก็บพินในป่า พ่อมักจะชวนเขาไปด้วยโดยทำของเล่นชนิดหนึ่งมอบให้เขา สำหรับเด็กผู้ชายอย่างเขาในขณะนั้นถือว่ามันเป็นของเล่นอันแสนโปรดปรานเป็นที่สุด ของเล่น ชนิดนั้นเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวได้ สามารถใช้ประโยชน์ได้ ที่สำคัญมันทำให้เขารู้สึกว่าเขาได้ทำ ภารกิจสำคัญอย่างผู้ใหญ่ทำได้ด้วย ของเล่นชนิดนั้นคือรถลากไม้ที่จำลองมาจากรถลากสิบล้อคัน ใหญ่มหึมาที่นานๆครั้งจึงได้เห็นสักทีหนึ่ง เมื่อจะกลับจากป่าเขาได้เรียนรู้วิธีเล่นที่สนุกที่สุดคือ การได้นำกิ้งก่าพินขนาดจิ๋วบรรทุกบนหลังรถลากของเขาด้วยตนเองและลากมันกลับบ้านเองด้วยความ สนุกสนานและภาคภูมิใจ ทุกวันนี้เขามีรถบรรทุกแบบรถอีแต๋นคันใหม่ๆ 1 คัน มันให้ประโยชน์ ในการทำงานเกษตรสำหรับเขา และมันก็สามารถรับจ้างบรรทุกของได้ด้วย

2) การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมทางศาสนา

การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมทางศาสนาที่ปรากฏและมีผลต่อระบบความเชื่อและวิถีปฏิบัติของ ชาวบ้านป่าสาบ ได้แก่ การเทศน์มหาชาติหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ประเพณีตั้งธรรมหลวง พ่อหนาน บุญ เล่าว่า เนื้อหาสาระของมหาชาติเสถียรที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดคุณคติทางการ จัดการทรัพยากร คือ การสอนให้คนรู้จักสร้างคุณงามความดี โดยเฉพาะการเป็นผู้ให้ ที่เรียกว่า การสร้างทานบารมีซึ่งจะทำให้บ้านเมืองเกิดความอุดมสมบูรณ์เหมือนพระเวสสันดรที่มีช้างเผือก คู่บารมีที่บันดาลให้บ้านเมืองชาวสรีวิราชมีแต่ความอุดมสมบูรณ์ ในขณะที่บ้านอื่นเมืองอื่นประสบ

ภัยพิบัติบ้านเมืองแห่งแล้ง การได้เรียนรู้คติคำสอนเช่นนี้ทำให้คนป่าसानยุคก่อนเป็นคน “ถือศีลกินทาน” ไม่เบียดเบียนใครและนิยมนิรักษายาประเพณีทางพุทธศาสนามาได้ยาวนาน การถ่ายทอดแนวคิดทางศาสนาเช่นนี้สะท้อนถึงความเชื่อมโยงระหว่างระบบจริยธรรมทางศาสนากับการจัดการทรัพยากรทางอ้อม โดยมองว่าความอุดมสมบูรณ์ซึ่งเกี่ยวข้องกับสภาพธรรมชาตินั้นย่อมเกี่ยวข้องกับการกระทำของมนุษย์ด้วย ถ้ามนุษย์ทำดีธรรมชาติก็จะดี ฝนฟ้าอากาศไม่แปรปรวน เด็กๆจะได้ยินเสียงพระเทศน์มาที่บ้าน บางทีผู้ใหญ่ก็จะนำเรื่องราวมาพูดคุยสั่งสอนหรือบอกเล่าให้ลูกหลานฟัง ทำให้เกิดความคุ้นเคย ครั้นพอเติบโตขึ้นก็จะค่อยๆเข้าใจความหมาย

2.4.2 กระบวนการปรับตัวตามนโยบายการพัฒนาประเทศ

ในช่วงระยะกว่า 20 ปี ก่อนปี พ.ศ.2545 กระแสการลงทุนด้านที่ดินสัมพันธกับนโยบายการส่งเสริมอุตสาหกรรมจัดการท่องเที่ยวและการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เกิดการนิยมนำที่ดินที่กินในแถบชนบทป่าเขาของนักลงทุนเพื่อการเก็งกำไร จึงกระตุ้นให้ชาวบ้านป่าसानลดสถานภาพจากที่เห็นว่าป่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตกลายเป็นการโหมตัดไม้ทำลายป่าอย่างยับเยินจนป่าขนาดมหึมากลายเป็นพื้นที่แห้งแล้งแดงเถือก ไม่มีไม้ใหญ่ปกคลุมผืนป่าอีกต่อไป ไม่มีสายน้ำซึมชานออกมาจากขุนน้ำ ลำห้วยที่เคยรินไหลให้ความชุ่มชื้นหล่อเลี้ยงชีวิตคนชีวิตป่าก็แห้งเหือดหมดสิ้น กระบวนการกว้านซื้อที่ดินดังกล่าวมีการกระทำผ่านนายหน้าที่เป็นผู้นำหมู่บ้านป่าसानเอง จนในที่สุดชาวบ้านป่าसानก็ต้องถูกผลักดันสู่หลุมของความลำบากยากแค้นกลายเป็นหมู่บ้านที่มีสถานภาพยากจนตามมาตรฐานความจำเป็นพื้นฐานของสหประชาชาติ ปัจจุบันยังมีพื้นที่ในหมู่บ้านบางส่วนอยู่ในความครอบครองของคนต่างถิ่นที่ไม่เคยมาอยู่อาศัยเล่นนอกจากจ้างชาวบ้านให้ดูแลแทน การปรับตัวเช่นนี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะรูปแบบการจัดการทรัพยากรของหมู่บ้านที่ผลักดันตนเองออกจากระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติผ่านระบบความเชื่อที่แสดงถึงการเคารพนอบน้อมสำนึกในบุญคุณของธรรมชาติป่าเขาและเท่าเทียมกับการตัดขาดสะบั้นลงนับแต่นั้นมา แต่ก็อาจยังคงค้ำหลังเหลืออยู่บ้างในปราชญ์ชาวบ้านและผู้สูงอายุบางคน ไว้พอเป็นตำนานเล่าขานให้ลูกหลานได้รับรู้ในปัจจุบันซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างการดำเนินการวิจัยครั้งนี้และเช่นเดียวกัน การปรับตัวที่เกิดจากแรงกระทำจากภายนอกที่พวกเขาไม่ทันใช้สติปัญญายับยั้งชั่งคิดทำให้ชุมชนบ้านป่าसानได้สูญเสียคุณลักษณะสำคัญของรูปแบบการจัดการทรัพยากรด้วยภูมิปัญญาดั้งเดิมในรูปแบบ คุณลักษณะที่ 3 การถือว่าป่าเป็นสมบัติสาธารณะหรือ “ของหน้าหมู่บ้าน” ซึ่งได้สูญสลายไปเหลือเพียงเศษซากป่าหมดสภาพที่ไม่สามารถใ้การใดๆได้อีกเพียงในระยะเวลาไม่ถึงชั่วอายุคน

2.4.3 กระบวนการปรับตัวตามนโยบายความช่วยเหลือของสหประชาชาติ

จนกระทั่งต่อมาในปี พ.ศ.2536 มีการค้นพบของเจ้าหน้าที่รัฐโดยการสนับสนุนขององค์การสหประชาชาติผ่านองค์กรพัฒนาเอกชนว่าชุมชนบ้านป่าसानเป็นหมู่บ้านยากจนติดอันดับที่ควรได้รับการเยียวยาทางเศรษฐกิจอย่างเร่งด่วน จึงนำระบบการพัฒนาแบบเงินออมและการลงทุน

ทางการเกษตรมาเสนอให้กู้เป็นเงินหนึ่งแสนกว่าบาทโดยให้จัดตั้งเป็นกลุ่มออมทรัพย์ และให้เจ้าหน้าที่เกษตรมาส่งเสริมวิชาการเกษตรแผนใหม่ นี่จึงเป็นหัวเลี้ยวสำคัญในการเริ่มต้นเข้าสู่การเป็นเครือข่ายพึ่งพาระบบทุนจากภายนอก ที่ส่งผลให้ชาวบ้านป่าส้านหันทิศทางการจัดการทรัพยากรจากพื้นที่ป่ามาจัดการต่อระบบการผลิตในไร่นาและพัฒนากระบวนการอันเข้มข้นมาจนถึงปัจจุบัน ครั้งนั้นชาวบ้านป่าส้านเป็นหมู่บ้านในอันดับต้นๆที่ได้รับเครดิตความน่าเชื่อถือเรื่องการเงินกู้ได้ครบภายในระยะเวลาตามสัญญา แต่ปัจจุบันจากกรณีความขัดแย้งของกลุ่ม ออมทรัพย์ที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้เองได้ดึงดูดนักพัฒนาองค์กรเอกชนที่เคยเป็นผู้ประสานความร่วมมือจากสหประชาชาติคนเดิมให้ชวนคืนมาเพื่อหาทางช่วยเหลือแก้ไขอีกครั้ง ในรายงานการสำรวจสภาพหนี้สินในปี พ.ศ.2549 จาก 70/102 ครอบครัวโดยองค์กรดังกล่าวพบว่าปัจจุบันชาวบ้านป่าส้านมีหนี้รวมถึง 2,694,046 บาท ในขณะที่มีรายจ่ายเพื่อลงทุนในงานอาชีพ 2,499,380 บาท รายจ่ายที่จำเป็นในบ้าน 3,518,401 บาท รายจ่ายที่จำเป็นบางครั้งเช่นงานบุญ 105,210 บาท และรายจ่ายที่ไม่จำเป็นเช่นหอย/พ่น/เหล้า/บุหรี่ 603,943 บาท ซึ่งรวมรายจ่ายดังกล่าวแล้วเป็นเงินถึง 6,726,934 บาท ในขณะที่มีรายได้ครัวเรือนไม่รวมมูลค่าทรัพย์สิน 5,514,481 บาท จากจำนวนเงินแสดงรายได้/รายจ่ายและภาวะหนี้สินของชาวบ้านที่สำรวจเพียง 70 ครอบครัวจากทั้งหมด 102 ครอบครัวดังกล่าวได้สะท้อนถึงประเด็นการจัดการทรัพยากรและประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมได้อย่างชัดเจนว่าชาวบ้านป่าส้านมีการใช้ทรัพยากรอย่างเข้มข้นเพื่อแลกกับจำนวนเงินมหาศาลที่ต้องนำไปใช้จ่ายในชีวิตประจำวันทั้งที่จำเป็นและไม่จำเป็น และย่อมส่งผลกระทบต่อระบบวิถีคิดและจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรรวมทั้งประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมโดยเฉพาะการให้เวลาในการอบรมสั่งสอนลูกหลานซึ่งยังไม่ต้องพิจารณาถึงการถ่ายทอดอุดมการณ์การจัดการทรัพยากรที่เป็นประเด็นสำคัญของการวิจัยครั้งนี้

ข้อพิจารณาออกเหนือจากนี้ได้แก่กระบวนการจัดการทรัพยากรในไร่นาแบบ “เอาแรงสู้บแสงค่า” อันเป็นการทุ่มโถมการใช้แรงงานเพื่อแลกเอาเงินสดของชาวบ้านป่าส้านนั้น แม้ด้านหนึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงพลังความสามารถในการทำงานรวมทั้งความขยันขันแข็งและรับผิดชอบในการทำมาหากินในระดับสูงแต่ก็กล่าวในแง่การจัดการทรัพยากรได้ว่ามีสภาพที่ไม่ต่างจากการรุมฉีกทิ้งป่าเมื่อหลายสิบปีก่อน จึงกล่าวได้ว่านโยบายภาครัฐที่ผ่านมามีส่วนอย่างสำคัญในการผลักดันให้ชาวบ้านป่าส้านก้าวล้ำเข้าไปในวิถีการพัฒนาตามแนวภาครัฐที่เน้นทุน/เงินนำทางจิตวิญญาณ จนกระทั่งในทุกวันนี้แทบทุกครัวเรือนได้ผูกพันตนเองกับระบบทุนอย่างยากที่จะถอนถอน ยิ่งหนี้สินมีมากขึ้นเท่าใดพวกเขาก็ยิ่งเหลือนเวลาสำหรับการสร้างสรรค์ความสุข/ความดีงามจากวิถีแห่งภูมิปัญญาที่เคยสามารถทำหน้าที่เดิมหลังชีวิตที่ดิ้นรนและเป็นไทแก่ตัวน้อยลงเท่านั้น ในระยะที่ผ่านมามีคนไม่น้อยที่วัดสันมะเถ็ดมีงานปอยปรากฏว่าคนบ้านป่าส้านไปได้เพียงคนเดียวเพราะต้องไปเก็บถั่วแระส่งบริษัทซึ่งมีการกำหนดวันเก็บเกี่ยวไว้หน้าตั้งแต่วันเริ่มทำการเพาะปลูกพวกเขาจะรู้สึกหนักใจทุกครั้งหากจะต้องมีการสื่อสารกันใดๆที่จะต้อง “กิน”เวลาทำมาหากินและ

ไม่ค่อยยินดีที่จะมีการพบปะหารือกันได้ง่ายๆเหมือนเมื่อก่อน สถานการณ์เหล่านี้เป็นการถ่วงช่องว่างทางวัฒนธรรมและสายใยความสัมพันธ์กันในชุมชนและระหว่างชุมชนให้ค่อยๆกว้างออกทุกขณะ สิ่งที่น่าสนใจแนวคิดนี้ก็คือการที่หมู่บ้านต้องมีการออกกฎบังคับให้เข้าร่วมประชุมและการให้ความร่วมมือแก่ส่วนรวม จนต้องมีบทลงโทษปรับสำหรับคนที่ไม่ให้ความร่วมมือ สถานการณ์เช่นนี้ยังเป็นที่น่ากังวลสำหรับบทบาทการเป็นผู้ใหญ่บ้านของพ่อหลวงเฉลี่ยอยู่ไม่น้อย และที่สำคัญคือกรณีความขัดแย้งเรื่องเงินออมทรัพย์ที่ยังคงไม่สามารถหาข้อยุติจนถึงต้องกดดันกันด้วยการรวมกลุ่มแจ้งความกับเจ้าหน้าที่รัฐ

2.4.4 กระบวนการปรับตัวตามนโยบายการจัดการศึกษาท้องถิ่นของรัฐ

ในระยะก่อนประกาศใช้นโยบายการปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ.2542 ในปีเดียวกันนี้เอง (2536) ข่าวสารการจัดการทรัพยากรอันไร้ทิศทางของชาวบ้านได้ทำให้หน่วยจัดการศึกษาท้องถิ่นเขตจังหวัดเชียงรายได้เข้ามามีบทบาทในการนำนวัตกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษาแบบกรณีศึกษา 7 ขั้นตอนที่น่าเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนเข้ามาส่งเสริมและพัฒนาครูในโรงเรียนบ้านดงป่าสัก โดยให้ทดลองใช้ในการจัดการเรียนการสอนโดยมีกระบวนการติดตามดูแลอย่างใกล้ชิดจากศึกษานิเทศก์อำเภอเวียงป่าเป้าในยุคนั้น จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2545 ภายหลังจากประกาศใช้ พ.ร.บ. ปฏิรูปการศึกษา ขบวนการฟื้นฟูทรัพยากรป่าผ่านกระบวนการจัดการเรียนรู้โดยการดำเนินการอย่างเข้มข้นต่อเนื่องของ ครูสมคิด แก้วดวงขาวมาอย่างยาวนาน ได้ส่งผลให้เกิดขบวนการป่าชุมชนได้สำเร็จและสามารถฟื้นฟูสภาพป่ามาได้จนถึงปัจจุบัน

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าผลกระทบจากการพัฒนาระบบการจัดการศึกษาของหน่วยจัดการศึกษาศึกษาท้องถิ่นจังหวัดเชียงรายก่อนการประกาศใช้ พ.ร.บ. การปฏิรูปการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ได้มีบทบาททำให้เกิดคุณลักษณะที่ 4 ของรูปแบบการจัดการป่าของชาวบ้านป่าสักให้กลายเป็นการจัดการในรูปแบบป่าชุมชนที่อำนาจการจัดการเป็นของชุมชน แม้ว่าจะยังไม่มีกฎหมายรองรับโดยสมบูรณ์แต่ก็เป็นคุณลักษณะที่เอื้อต่อการผสมผสานชีวิตคนกับชีวิตป่าให้กลับคืนมาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ต่อไป โดยมีกฎระเบียบการใช้ทรัพยากรจากป่าเป็นเครื่องมือสำคัญมาจนถึงระยะปัจจุบันที่กำลังดำเนินการวิจัยอยู่ (พ.ศ.2550) และที่สำคัญคือกรณีที่เคยให้ความสำคัญต่อกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้การจัดการทรัพยากรไปสู่เยาวชนโดยผ่านระบบการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน

ต่อมาในระยะหลังการประกาศใช้นโยบายการปฏิรูปการศึกษาโดยภาครัฐภายใต้กรอบวิสัยทัศน์ของรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2540 ที่ให้ความสำคัญต่อการปฏิรูประบบการศึกษาทุกด้านทุกระดับ โดยเฉพาะการปรับโครงสร้างการบริหารจัดการเป็นการแบ่งเขตการศึกษาแบบใหม่ ทำให้มีผลต่อการปรับบทบาทของบุคลากรทางการศึกษาหลายระดับที่ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวอัตรากำลังข้าราชการเจ้าหน้าที่หรือกลุ่มบุคลากรทางการศึกษาดังกล่าว ครูณรงค์ ไชยประเสริฐ ซึ่งเป็น

ครูผู้สอนในโรงเรียนบ้านดงป่าसानได้แสดงความคิดเห็นต่อผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในวงการศึกษาในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงรายว่า ได้ทำให้ขาดกระบวนการนิเทศก์การศึกษาในแบบเดิมที่ศึกษานิเทศก์อำเภอจะมาดำเนินการนิเทศการจัดการศึกษาแก่ครูในโรงเรียนอย่างใกล้ชิด และส่งผลกระทบต่อพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการนำนวัตกรรมการเรียนรู้นิวๆที่มีประสิทธิภาพมากระตุ้นให้ครูสามารถดำเนินการจัดการเรียนการสอนโดยชุมชนมีส่วนร่วม หรือการใช้ชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้ที่ได้เคยประสบความสำเร็จมาแล้ว ดังนั้นในระยะต่อมาจนถึงปัจจุบันจึงไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการจัดการกระบวนการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมที่เน้นการถ่ายทอดองค์ความรู้จากชุมชนอย่างต่อเนื่อง และทางชุมชนเองก็ไม่ได้ให้ความสำคัญในเรื่องดังกล่าวเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้เมื่อผู้วิจัยได้เข้าไปสื่อสารสร้างความตระหนักและชี้แนะประเด็นการจัดการเรียนรู้ในชุมชนที่แตกต่างจากเดิมและยังคงสอดคล้องกับสภาพจริงของชุมชนด้วยจึงทำให้เกิดความสนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาบทบาทและศักยภาพของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรผ่านกระบวนการจัดการเรียนรู้ในโรงเรียนร่วมกับโครงการนี้ด้วย ส่วนครูคนอื่นรวมทั้งครูสมคิด แก้วดวงขาว ได้รับมอบหมายภาระงานจากผู้บริหารโรงเรียนทำให้ไม่สามารถเข้าร่วมโครงการได้โดยตรงและในทางปฏิบัติแล้วผู้บริหารโรงเรียนก็ได้ปฏิเสธที่จะให้ครูเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาชุมชนโดยอ้างว่าทางโรงเรียนมีภาระหนักพออยู่แล้ว

สรุปผลการศึกษาดอนที่ 2

ผลการศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนบ้านป่าसानดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นถึงระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนบ้านป่าसानทั้งในอดีตและลักษณะการเปลี่ยนแปลงของสถานภาพภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนในปัจจุบันที่มีความเชื่อมโยงเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบทางวัฒนธรรม และถูกผูกโยงให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมใหญ่ทั้งระดับประเทศและระดับโลก รวมทั้งเป็นผลพวงส่วนหนึ่งของการพัฒนาของรัฐ โดยที่ชุมชนตกอยู่ในสถานะผู้ตั้งรับมากกว่าการเป็นฝ่ายกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง จนส่งผลให้สถานภาพภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรตกอยู่ในสถานการณ์ที่ไม่สามารถทำหน้าที่ในการชี้นำทางปัญญาแก่ชุมชนรวมทั้งไม่สามารถทำหน้าที่พิทักษ์รักษาทรัพยากรดินน้ำป่าได้อย่างที่เคยเป็นมาในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งขาดกระบวนการส่งทอดและสืบต่อภูมิปัญญาของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นระบบโรงเรียนหรือสถาบันชุมชนเอง แม้จะมีกลุ่มพลังชุมชนที่เกิดขึ้นและดำเนินการกันอย่างจริงจังในกรณีการจัดการป่าชุมชน แต่ก็ถือว่ายังขาดทิศทางการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพราะยังไม่สามารถป้องกันการถ่วงละเมิดกฎเกณฑ์ชุมชนได้อย่างเด็ดขาด ทั้งนี้เพราะเป็นการแก้ปัญหาที่เน้นกระบวนการเชิงอำนาจซึ่งไม่ได้มีผลต่อการสร้างกระบวนการหล่อหลอมในระดับจิตสำนึก โดยเฉพาะอย่างยิ่งยังขาดการให้ความสำคัญต่อกระบวนการทางวัฒนธรรมที่เน้นการสื่อสารผ่านเข้าสู่ระดับอารมณ์ความรู้สึกและสามารถส่งผลสะท้อนถึงระดับ

จิตสำนึกและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้สูงกว่ากระบวนการเชิงอำนาจดังกล่าว ชุมชนได้รับทราบข้อมูลจากการศึกษาในระบบภูมิปัญญาเช่นนี้แล้ว จึงได้เกิดความตระหนักและร่วมกันหาแนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของพลังภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

ตอนที่ 3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อแนวทางการพัฒนากระบวนการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร

ปัจจัยที่ส่งผลต่อแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรมี 2 ปัจจัยหลัก ได้แก่ปัจจัยเกื้อหนุนและปัจจัยอุปสรรค ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 ปัจจัยเกื้อหนุน มี 5 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยทุนมนุษย์ ปัจจัยทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ปัจจัยทุนทรัพยากร ปัจจัยกระบวนการและปัจจัยทุนทรัพย์ ดังนี้

3.1.1 ปัจจัยทุนมนุษย์ การวิจัยครั้งนี้ได้มีการประสานกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลายโดยเห็นว่ามีมนุษย์เป็นองค์ประกอบสำคัญของพลังภูมิปัญญา ปัจจัยทุนมนุษย์ในที่นี้ ได้แก่ สมาชิกชุมชนหมู่บ้านป่าสำนระดับต่างๆซึ่งมีความพร้อมในการเข้าร่วมกระบวนการวิจัยและพัฒนาในครั้งนี้ ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชน ครู กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเยาวชนคนหนุ่มสาว กลุ่มเยาวชนในโรงเรียนประถมศึกษา และกลุ่มชาวบ้านผู้เป็นสมาชิกชุมชนในหมู่บ้าน กลุ่มคนเหล่านี้คือทุนมนุษย์ที่นอกจากจะเป็นเจ้าของวัฒนธรรมและทรัพยากรชุมชนแล้วยังเป็นปัจจัยชี้ขาดการดำรงรักษาภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรด้วย ในท่ามกลางการขับเคลื่อนในแต่ละกิจกรรมนั้น สมาชิกชุมชนแต่ละกลุ่มแต่ละคนต่างได้แสดงศักยภาพในบทบาทของตนๆตามหน้าที่ที่เข้าไปเกี่ยวข้อง ดังนั้นเมื่อพวกเขาเข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนโครงการวิจัยด้วยความรู้สึกเป็นส่วนสำคัญของโครงการในฐานะผู้มีส่วนร่วมกำหนดชะตากรรมของชุมชน จึงทำให้สามารถดำเนินกิจกรรมการวิจัยจนบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้เป็นอย่างดี ส่วนตัวผู้วิจัยเองอยู่ในฐานะเป็นทุนมนุษย์ที่เข้าไปอำนวยความสะดวกและกระตุ้นหนุนเสริมให้ชุมชนเกิดการขับเคลื่อนอย่างมีทิศทางและเป็นระบบรวมทั้งเกิดความมั่นใจในภูมิปัญญาของตน

3.1.2 ปัจจัยทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชนบ้านป่าสำนที่โดดเด่นจนมีผลต่อกระบวนการขับเคลื่อนงานวิจัยมี 2 ลักษณะ ได้แก่ วัฒนธรรมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยและวัฒนธรรมและภูมิปัญญาในรูปแบบวิถีคิด/ระบบคุณค่า/องค์ความรู้และรูปแบบประเพณีพิธีกรรม

วัฒนธรรมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของชุมชน นี้คือ การมีระบบปฏิบัติและระบบการสื่อสารเพื่อการตัดสินใจร่วมกันในระดับชุมชน ผู้นำชุมชนบ้านป่าสำนจะเคารพความคิดเห็นและการตัดสินใจของสมาชิกชุมชนและในทางกลับกันสมาชิกชุมชนก็เคารพความคิดเห็นของผู้นำ ในกรณีที่มีการตัดสินใจไปแล้วในบางกรณีก็อาจมีการกลับมาใช้เวทีอภิปรายเพื่อทบทวน

กันใหม่และลงมติกันได้ใหม่ ทั้งนี้โดยผู้นำจะมีเกณฑ์สำคัญในการตัดสินใจ คือ เกณฑ์ผลประโยชน์หรือผลดีผลเสียที่จะเกิดขึ้นต่อส่วนรวมเป็นหลัก คุณลักษณะอีกประการหนึ่งก็คือ ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้นำที่ได้รับการยอมรับสูงสุดจากชุมชนเป็นผู้มีวิสัยทัศน์และแนวคิดในการแก้ปัญหาชุมชน เป็นผู้ที่มีความสามารถในการสื่อสารอธิบายให้สมาชิกเข้าใจได้อย่างชัดเจนและสามารถดำเนินการประชุมที่เปิดเวทีอภิปรายอย่างตรงไปตรงมาและช่วยสรุปประเด็นได้ดี สำหรับชาวบ้านป่าส้านมีคุณลักษณะของความเป็นผู้ที่มีเหตุผล เอาจริงเอาจังและรับผิดชอบ หากมีการลงมติรับหลักการร่วมกันแล้วก็จะรับผิดชอบต่อผลการดำเนินการตามข้อตกลงกันโดยไม่มีการเกี่ยงงอน คุณลักษณะที่ดีเหล่านี้ส่งผลให้กระบวนการวิจัยสามารถดำเนินการไปได้อย่างรวดเร็วเพราะคนส่วนใหญ่รู้สึกว่าคุณเป็นเจ้าของโครงการ

ทุนวัฒนธรรมทางด้านระบบวิถีคิด/ระบบคุณค่า/องค์ความรู้และรูปแบบประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อ คือ ในชุมชนนี้ผู้คนยังคงสามารถรักษารูปแบบทางวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นไว้ได้หลายลักษณะ แม้บางอย่างจะเริ่มเลือนหายไป แต่หากมีการรื้อฟื้นก็สามารถทำความเข้าใจและดำเนินการได้ไม่ยากนัก เพราะโดยพื้นฐานชาวบ้านป่าส้านยังคงมีความรู้สึกผูกพันอยู่กับประเพณีพิธีกรรมที่เคยมีการปฏิบัติมาในอดีต

ทุนวัฒนธรรมทั้งสองลักษณะเอื้อให้กระบวนการวิจัยดำเนินการไปได้ด้วยดี โดยเฉพาะการตัดสินใจและการมอบหมายหน้าที่ในระหว่างดำเนินการดำเนินกิจกรรมฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมในรูปแบบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์

3.1.3 ปัจจัยทุนทรัพยากร ชุมชนบ้านป่าส้านมีทุนทรัพยากรที่อยู่ในรูปแบบป่าชุมชนที่สามารถฟื้นฟูและอนุรักษ์มาได้อย่างเข้มแข็งต่อเนื่องมาถึง 5 ปี จึงสามารถนำมาเป็นปัจจัยการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาได้เป็นอย่างดีและสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องและตอบสนองความต้องการของชุมชนโดยตรง ดังเช่น การจัดทำอุทยานการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนที่ต่อมาได้กลายเป็นยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาโลกร้อนร่วมกับนโยบายระดับชาติ โดยมีการจัดทำแผนสร้างฝายในลักษณะเดียวกันเพื่อเพิ่มความชุ่มชื้นให้ป่าและลดปัญหาหมอกควันจากไฟป่า เป็นต้น

3.1.4 ปัจจัยกระบวนการ กระบวนการดำเนินการวิจัยและพัฒนานับว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการขับเคลื่อนโครงการในครั้งนี้ เนื่องจากเป็นกระบวนการที่มีแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นพื้นฐาน กล่าวคือการเชื่อมั่นในศักยภาพชุมชนและเชื่อมั่นในพลังของวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งส่งผลให้เกิดการเลือกใช้กระบวนการที่ีชุมชนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาและส่งเสริมให้ชุมชนค้นหารากเหง้าทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของคนเพื่อคัดสรรกลั่นกรองมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาของตนเอง ทำให้ชุมชนชุมชนเป็นผู้ค้นพบปัญหาและค้นพบปัญญาคำช่วยตนเอง ลงมือแก้ปัญหาด้วยกระบวนการตามขั้นตอนต่างๆและรับผลที่เกิดขึ้นจากความรู้ความสามารถของตนเองและได้เห็นผลที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม โดยชุมชนไม่ได้รู้สึกว่าตนกำลังทำตามคำสั่งของนักวิชาการ

หรือแม้แต่ผู้นำชุมชน แต่ได้ลงมือกระทำเพราะตนรู้สึกว่าเป็นเรื่องของตนเองที่จะต้องรับรู้และรับผิดชอบด้วยตนเอง ไม่ว่ากระบวนการนั้นจะเป็นของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใหญ่ เป็นเยาวชน กลุ่มหนุ่มสาวหรือกลุ่มเด็กนักเรียน ซึ่งจะเน้นการสื่อสารในลักษณะเครือข่ายและการเรียนรู้ระหว่างกันรวมทั้งเน้นความสอดคล้องเหมาะสมกับวัยและประสบการณ์ด้วย กระบวนการเช่นนี้ได้ทำให้ชาวบ้านเริ่มเกิดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาท้องถิ่นและเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถที่จะเลือกกำหนดชะตากรรมของตนเองได้โดยไม่ต้องรอคำสั่งจากอำนาจอื่น

3.1.5 **ปัจจัยทุนทรัพย์** ทุนทรัพย์อาจไม่ใช่ปัจจัยชี้ขาดในการพัฒนา แต่ในกรณีการวิจัยครั้งนี้ทุนทรัพย์มาจากทุนสนับสนุนการวิจัยที่ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำไปแจกจ่ายหรือจ้างวานชาวบ้าน ชาวบ้านป่าล้านรับรู้ว่าทุนที่เข้ามามีบทบาทโครงการนี้เป็นทุนสนับสนุนในลักษณะของการอำนวยความสะดวก ในการดำเนินกิจกรรม แต่ประเด็นสำคัญในการนี้ที่ผู้วิจัยต้องการนำเสนอคือทุนที่อำนวยความสะดวกสำหรับการดำเนินการวิจัยของนักวิจัยเอง ซึ่งจะสัมพันธ์กับกระบวนการขับเคลื่อนกิจกรรมภายในชุมชนรวมทั้งการอำนวยความสะดวกในการส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เดินทางออกนอกชุมชนเพื่อไปทัศนศึกษาในแหล่งเรียนรู้อื่นที่เป็นประโยชน์ด้วย บทบาทของทุนทรัพย์ในกระบวนการวิจัยเช่นนี้จึงแตกต่างจากบทบาทของทุนดำเนินการโครงการพัฒนาของรัฐที่มุ่งเน้นการลงทุนทางวัตถุ ในขณะที่ทุนทรัพย์ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการลงทุนทางสังคมซึ่งมุ่งหมายให้เกิดความยั่งยืน

3.2 ปัจจัยอุปสรรค มี 5 ปัจจัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.2.1 **ปัจจัยทุนดำเนินการ** ได้แก่ ทุนดำเนินการในกิจกรรมมีจำกัดส่งผลให้เกิดความจำกัดในด้านโอกาสการเรียนรู้จากภายนอกชุมชนและรูปแบบการเรียนรู้ของเยาวชนขาดความเข้มข้นเท่าที่ควร

3.2.2 **ปัจจัยรูปแบบการดำเนินชีวิตของชุมชน** ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการเข้าร่วมกิจกรรมเวทีชุมชน การจัดกิจกรรมเวทีชุมชนส่วนใหญ่จึงจัดร่วมกับเวทีประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านซึ่งบางครั้งหากมีข่าวสารจากราชการมากก็ทำให้การดำเนินกิจกรรมมีเวลาจำกัด นอกจากนี้การเข้าร่วมเวทีของชาวบ้านมักจะส่งตัวแทนครัวเรือนมาร่วมหรือผลัดกันเข้าร่วมซึ่งอาจทำให้การรับรู้ขาดความต่อเนื่องไปบ้าง ยกเว้นในกรณีที่ต้องการให้มีการลงประชามติจึงจะส่งตัวแทนครัวเรือนที่มีอำนาจในการตัดสินใจเข้าร่วมประชุม

3.2.3 **ปัจจัยด้านเวลาการเข้าร่วมกิจกรรมของเยาวชนวัยหนุ่มสาว** ซึ่งจะเข้าร่วมกิจกรรมได้เฉพาะช่วงปิดเทอม เพราะระหว่างเปิดเทอมจะมีการบ้านมาก ทำให้ขาดความต่อเนื่องไปบ้าง นอกจากนี้เยาวชนบางส่วนยังมีการทำงานรับจ้างประกอบตุ๊กตาพวงกุญแจที่มีผู้นำนามว่าจ้างตาม “ออเคอร์” จึงทำให้การเข้าร่วมกิจกรรมไม่ค่อยสม่ำเสมอ

3.2.4 ปัจจัยความร่วมมือของผู้บริหารการศึกษา ครูใหญ่โรงเรียนบ้านดงป่าसान ปฏิเสธที่จะสนับสนุนให้ครูเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ในโครงการวิจัย โดยมิเหตุผลว่าการกิจของทางโรงเรียนมีมาก จึงมีครูประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 เพียงคนเดียวที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรม ตลอดโครงการ

3.2.5 ปัจจัยกระบวนการสรุปทบทเรียน กระบวนการในขั้นการสรุปทบทเรียนในบางกิจกรรมนั้นไม่สามารถกระทำอย่างเป็นปัจจุบัน เช่น กิจกรรมใหญ่อย่างกิจกรรมฟื้นฟูพิธีกรรม ต้องรอถึงเวทีประชุมประจำเดือน ทำให้ขาดความต่อเนื่องทางความคิด

ตอนที่ 4

กระบวนการพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน

การพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน พบว่ามีทั้งหมด 7 กระบวนการสรุปได้ดังต่อไปนี้

4.1 การพัฒนาแกนนำชุมชน

การพัฒนาแกนนำชุมชนดำเนินการ โดยให้ทีมแกนนำชุมชนเข้าร่วมกิจกรรม การสร้างความตระหนักและการตัดสินใจใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือการแก้ปัญหาการจัดการทรัพยากรชุมชนและกิจกรรมการติดตั้งแนวคิดทางปัญญานำการปฏิบัติ ได้แก่ การให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิด/ความหมายเกี่ยวกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญา การพัฒนาที่ยั่งยืน การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน สรุปทบทเรียนและร่วมกันกำหนดแนวทางการแก้ปัญหาเบื้องต้น ต่อจากนี้จึงเป็นการเข้าร่วมเป็นแกนนำในการดำเนินการศึกษาวิจัยทุกขั้นตอน

4.2 การสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา

การสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาดำเนินการ โดยให้ทีมวิจัยชุมชนร่วมกับผู้วิจัยออกแบบบันทึกและศึกษารวบรวมข้อมูลชุมชนในประเด็นองค์ประกอบทางนิเวศวัฒนธรรมของชุมชนซึ่งเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร แม้ศึกษารวบรวมข้อมูลในประเด็นระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนทั้งอดีตและปัจจุบัน ประมวลผลข้อมูล(นำเสนอในตอนต้นที่ 1 และตอนที่ 2 ของบทนี้) วิเคราะห์และคัดสรรเนื้อหาสาระของภูมิปัญญาที่เห็นว่าควรที่จะนำมาพัฒนาต่อยอดและขยายผลเพื่อให้เกิดความสืบเนื่องและยั่งยืนมาเป็นแนวทางและเป้าหมายของการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาเพื่อสร้างความสืบเนื่องทางวัฒนธรรม โดยเน้นที่ ระบบวิถีคิด/ระบบคุณค่าทางจริยธรรมในการจัดการทรัพยากรทั้ง 4 คุณลักษณะ เพราะเห็นว่าประเด็นนี้สามารถครอบคลุมได้อย่างกว้างขวาง

องค์ความรู้เกี่ยวกับระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชนได้ส่งผลให้ชุมชนเกิดการรับรู้และเข้าใจตนเองทั้งในด้านสถานการณ์ชุมชนและศักยภาพภูมิปัญญาของชุมชนจนสามารถนำไปสู่การคิดค้นสร้างสรรค์กระบวนการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร โดย

กำหนดเป้าหมายการพัฒนาที่กลุ่มสมาชิกในชุมชนทุกระดับ วัตถุประสงค์หลักเพื่อให้เกิดการฟื้นฟู และสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างมีจิตสำนึก ส่วนกระบวนการนั้นเน้นการรับรู้ร่วมกันและการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและดำเนินกิจกรรมการพัฒนาชุมชนเพื่อการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรตามความเหมาะสมของแต่ละกลุ่มเป้าหมาย แบ่งออกเป็น 4 กิจกรรมใหญ่ ได้แก่ การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน การฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมเพื่อการผลิตซ้ำอุดมการณ์ การปลูกจิตสำนึกเยาวชนวัยหนุ่มสาว การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชนในโรงเรียนบ้านคงป่าสำนและการพัฒนาแนวทางการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน

จากนี้จึงจัดเวทีชุมชนวิพากษ์และเติมเต็มข้อมูล โดยทีมวิจัยชุมชนนำโดยพ่อหลวงเฉลี่ย และผู้วิจัยเป็นผู้ชี้แจงความเป็นมาของโครงการวิจัยและทีมวิจัยชุมชนร่วมกันนำเสนอผลการวิจัยในประเด็นบริบทชุมชนและระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนซึ่งทำให้ชุมชนในเวทีประชุมได้เห็นถึงคุณค่าความสำคัญของมรดกภูมิปัญญาและความจำเป็นในการฟื้นฟูเพื่อให้เกิดความสืบเนื่องและยั่งยืน ในที่สุดก็มีการพิจารณาและช่วยเติมเต็มรูปแบบกิจกรรมการพัฒนาที่ทีมวิจัยได้เสนอทั้งหมด 4 กิจกรรมดังกล่าว กิจกรรมต่อจากนี้จึงเป็นกิจกรรมเพื่อการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชนด้วยกระบวนการต่างๆดังนี้

4.3 การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ป่าชุมชน

กระบวนการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ป่าชุมชนครั้งนี้ดำเนินการโดยจัดกิจกรรม 2 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบการจัดทำอุทยานการเรียนรู้มี 2 ลักษณะ คือการจัดทำฝายชะลอน้ำและการให้ความรู้เกี่ยวกับต้นไม้และพืชสมุนไพรในป่าชุมชนและรูปแบบการปลูกป่าเสริมมูลค่าทางอาหารและความอุดมสมบูรณ์

4.4 การฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมเพื่อการผลิตซ้ำอุดมการณ์

การฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมครั้งนี้ ชุมชนได้ตัดสินใจสร้างรูปแบบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เพื่อการถ่ายทอดอุดมการณ์ชุมชน โดยพัฒนาต่อยอดมาจากพิธีกรรมดั้งเดิม คือพิธีกรรมสืบชะตาและพิธีกรรม “ฮ้องขวัญ” ซึ่งเดิมมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมกำลังใจให้กับผู้เจ็บไข้ได้ป่วย พัฒนามาเป็น พิธีสืบชะตา-เรียกขวัญป่า สร้างขั้นตอนกระบวนการตามลำดับได้ดังนี้

ขั้นที่ 1 การศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร

ขั้นที่ 2 การคัดสรรระบบภูมิปัญญาที่ต้องการสืบทอด

ขั้นที่ 3 การศึกษารูปแบบและเนื้อหาของพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์

ขั้นที่ 4 การสร้างรูปแบบใหม่โดยประยุกต์/ผสมผสานและ “ผสมสาร” ที่ต้องการสื่อผ่าน

พิธีกรรม

ขั้นที่ 5 การใช้เวทีชุมชนวิพากษ์และเติมเต็มข้อมูล

ขั้นที่ 6 การประกอบพิธีกรรม

ขั้นที่ 7 การประเมินผล และปรับปรุงเพื่อดำเนินการในปีต่อไป

4.5 การปลูกจิตสำนึกเยาวชนวัยหนุ่มสาวในชุมชน

การปลูกจิตสำนึกเยาวชนดำเนินการโดยทีมวิจัยได้ร่วมกันออกแบบกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมจากกลุ่มเยาวชนของหมู่บ้านโดยยึดหลักให้เยาวชนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา มี 3 รูปแบบ ได้แก่ กิจกรรมเวทีเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น กิจกรรมเยาวชนเรียนรู้ทรัพยากรป่าชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น กิจกรรมเวทีเตรียมความพร้อมเยาวชนก่อนการนำเสนอผลการเรียนรู้สู่ชุมชน หลักการที่ใช้มากที่สุดคือกระบวนการทางปัญญา กระบวนการเรียนรู้ที่ใช้ชุมชนเป็นฐานและการเน้นการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างเยาวชนด้วยกันและระหว่างเยาวชนกับชุมชน สรุปได้ดังนี้

4.5.1 เวทีเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น

รูปแบบการเรียนรู้ลักษณะนี้เน้นการสร้างปฏิสัมพันธ์เชิงการสื่อสารระหว่างเครือข่ายเยาวชนกับผู้ใหญ่ในชุมชนซึ่งถือว่าการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากรุ่น(พ่อ)สู่รุ่น(ลูก) แต่มีกระบวนการเชิงระบบแบบสมัยใหม่ที่เยาวชนคุ้นเคยตามที่เรียกกันว่า “การนำเสนอข้อมูล” โดยจัดเวทีที่เน้นความเป็นกันเองที่บ้านของประธานป่าชุมชนซึ่งมีพื้นที่กว้างขวางเหมาะสมกับลักษณะกิจกรรม ซึ่งมีขั้นตอนโดยสรุป ดังนี้

1) **ขั้นนำเสนอ/ถ่ายทอดข้อมูลและระบบภูมิปัญญาชุมชน** โดยทีมวิจัยชุมชนผู้ใหญ่ วิธีการนำเสนอมีการใช้ mind map เป็นอุปกรณ์ช่วยการบรรยาย ทำให้ทีมวิจัยซึ่งเป็นผู้ใหญ่ในชุมชนเกิดความมั่นใจและสามารถนำเสนอได้อย่างเป็นระบบ จึงส่งผลกระทบต่อความเข้าใจของเยาวชน ลักษณะเนื้อหาเป็นข้อมูลภาพรวมของชุมชนที่ได้มาจากการวิจัย และเป็นข้อมูลเกี่ยวกับระบบวิถีคิดและระบบคุณค่าทางจริยธรรมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่กลั่นกรองมาจากภูมิปัญญาในอดีต กิจกรรมขั้นตอนการถ่ายทอดภูมิปัญญาในระดับการรับรู้เชิงทฤษฎีเช่นนี้ที่ดำเนินการผ่านกิจกรรมเวทีแบบนี้ นับเป็นเรื่องยากที่จะประเมินการรับรู้ของเยาวชนผู้รับสาร ดังนั้นจึงต้องมีกิจกรรมรองรับเพื่อประเมินการรับรู้อันจะนำไปสู่การกระตุ้นความรู้สึกร่วมซึ่งจะพัฒนาไปเป็นระดับจิตสำนึกได้ต่อไป

2) **ขั้นระดมสมองตอบสนองการรับรู้สู่ชุมชน** ยังคงเป็นกิจกรรมย่อยที่ต่อเนื่องกันอีกขั้นตอนหนึ่ง ในขั้นนี้ผู้วิจัยจึงตั้งโจทย์ให้ร่วมกันคิดและสะท้อนออกมาในเวทีกลาง โดยให้เยาวชนที่มาร่วมกิจกรรมซึ่งมีอยู่ประมาณ 25 คน แบ่งกลุ่มตามความสมัครใจออกเป็น 3 กลุ่ม ทั้งนี้เพื่อรักษาเวลาในการนำเสนอผลการประชุมกลุ่มย่อย เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องเวลาเพราะเป็นเวลากลางคืน โจทย์ที่ให้ร่วมกันคิดหลังจากได้รับรู้สภาพชุมชนและคุณค่าความสำคัญของทรัพยากรแล้ว “เยาวชนจะมีส่วนร่วมในการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนได้อย่างไร” เยาวชนสามารถแบ่งกลุ่มกันได้ภายในเวลาอันรวดเร็วและเป็นสิ่งที่สังเกตว่ามีการเน้นแยกหญิงแยกชายด้วย มีการมอบหมายหน้าที่ผู้เป็นประธานการประชุมและเลขาฯทำหน้าที่บันทึกในรูปแบบ mind

map ลงในกระดาษชาร์ต กิจกรรมขับเคลื่อนไปอย่างเข้มข้นเป็นการระดมสมองกันอย่างเอาจริงเอาจัง โดยมีตัวแทนทีมวิจัยชุมชนเฝ้าสังเกตดูด้วยความตื่นตาตื่นใจและชื่นชมเพราะไม่เคยเห็นลูกหลานแสดงศักยภาพกันในลักษณะเช่นนี้มาก่อน จนกระทั่งถึงเวลาการนำเสนอผลการประชุมก็ให้ตัวแทนแต่ละกลุ่มออกมานำเสนอซึ่งได้รับคำตอบที่ดีๆจากทุกกลุ่ม โดยสรุปคือเสนอให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร จึงนำไปสู่โจทย์ต่อเนื่องที่ท้าทายให้ลงมือทำต่อไป นั่นคือการค้นหารูปแบบทางวัฒนธรรมที่จะนำมาปฏิบัติให้เกิดจิตสำนึกในชุมชนและแนวทางการดูแลรักษาป่าชุมชนตามที่เยาวชนได้เสนอออกมา

3) **ขั้นวางแผนเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาตัวอย่างการจัดการป่าชุมชนและข้อมูลทางวัฒนธรรม** ในขั้นนี้เยาวชนได้เสนอให้มีการแยกแผนการทำงานออกเป็น 2 แผน คือ แผนที่ 1 เป็นแผนสำรวจป่าชุมชนมีการกำหนดวัตถุประสงค์ของกิจกรรม เวลาค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหารและวิธีเดินทาง ส่วนแผนที่ 2 เป็นแผนการเก็บข้อมูลวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากร ได้แก่ พิธีสืบชะตา แผนนี้เยาวชนเสนอให้มีการแบ่งกลุ่มตาม “หมวดวัด” ซึ่งมี 4 หมวดและให้ไปสัมภาษณ์เก็บข้อมูลแยกตามหมวดแล้วค่อยนำมาหลอมรวมกัน ส่วนการวางแผนเก็บข้อมูลนั้นผู้วิจัยใช้วิธีการกระตุ้นให้ตั้งคำถามตามหาความรู้แยกเป็นประเด็นชัดเจนเพื่อให้ได้ข้อมูลรอบด้าน ปรากฏว่าเยาวชนสามารถตอบสนองได้อย่างรวดเร็วจนได้คำถามครบเหมือนกันทุกกลุ่ม

4) **ขั้นจัดตั้งกลุ่ม** มีการเสนอให้จัดตั้งเป็นทีมวิจัยเยาวชนด้วยวิธีคัดเลือกกันเองเป็นผู้ทำหน้าที่ตั้งแต่หัวหน้าทีม ผู้ประสานงาน เลขานุการและคณะกรรมการทีม ได้น้องนภชยาเป็นหัวหน้าทีม และน้องฝ้ายทำหน้าที่เลขานุการเป็นต้น

5) **ขั้นสรุปบทเรียน** เป็นขั้นตอนสุดท้ายของกิจกรรม ให้เยาวชนแยกกลุ่มเสนอความคิดเห็นลงในกระดาษชาร์ตอีกครั้งแล้วนำเสนอเวทีกลาง เป็นการประเมินแบบมีส่วนร่วมโดยให้กลุ่มเป้าหมายเป็นผู้ร่วมประเมินด้วยตนเอง ขั้นนี้เยาวชนได้แสดงความรู้สึกเคารพและชื่นชมทีมวิจัยผู้ใหญ่ของชุมชนด้วย ผู้ใหญ่เองก็แสดงความรู้สึกชื่นชมลูกหลานที่มีความรู้ความสามารถที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน

สำหรับกิจกรรมต่อไปผู้วิจัยจะนำเสนอโดยสรุป เนื่องจากรูปแบบคล้ายคลึงกันคือเป็นลักษณะการศึกษากลุ่มเป้าหมายเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ได้แก่

4.5.2 การศึกษาทรัพยากรป่าชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น

กระบวนการขั้นตอนนี้เป็นการเน้นการรับรู้และการเรียนรู้ที่เน้นประสบการณ์ตรงและเป็นการเรียนรู้แบบเรียนปนเล่นเพิ่มความสนุกสนานบันเทิงตามธรรมชาติของผู้เรียน มีขั้นตอนดังนี้

1) การศึกษารวบรวมข้อมูลชุมชน ใช้วิธีเดินทางด้วยเท้า โดยมีทีมวิจัยชุมชนเป็นวิทยากรที่เลี้ยงมีการสังเกตและบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับพืช หลักการและขั้นตอนการทำฝายชะลอน้ำ การลงเล่นแพในน้ำ การรับประทานอาหารร่วมกันและการสรุปทเรียน

2) การศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นการทำงานโดยอิสระไม่มีการติดตามควบคุม ชาวชนใช้วิธีการไปพบและสัมภาษณ์วิทยากรผู้รู้ในชุมชนตามหัวข้อนำการวิจัยแต่ละประเด็นที่ได้เตรียมไว้ บันทึกข้อมูล ตามประเด็น

4.5.3 เวทีวิเคราะห์ข้อมูลและจัดระเบียบเพื่อเตรียมความพร้อมในการนำเสนอเวทีชุมชน

ชาวชนแต่ละกลุ่มมาร่วมประชุมกันและนำเสนอผลการสำรวจป่าชุมชนและการเก็บข้อมูลวัฒนธรรม สังเกตได้ว่าบรรยากาศสนุกสนานเฮฮาเป็นกันเองมากขึ้น จนแทบไม่มีใครเกิดอาการเกร็งอีก ต่อจากนี้ผู้วิจัยได้ตีความคิดเชิงทฤษฎีให้โดยการอธิบายวิธีวิเคราะห์คุณลักษณะของพิธีกรรมด้วยทฤษฎี “ต้นไม้แห่งคุณค่า” เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ระบบโครงสร้างและหน้าที่ของพิธีกรรม และให้ชาวชนเป็นผู้วิเคราะห์และเพิ่มเติมหน้าที่ได้อีกตามความต้องการ สุดท้ายก็ได้แผนผังต้นไม้แห่งคุณค่าของพิธีกรรมที่จะนำไปเสนอให้เวทีชุมชนพิจารณาและวิพากษ์/เพิ่มเติม

4.5.4 การนำเสนอผลการวิจัยของชาวชนในเวทีคืนข้อมูลชุมชน

ชาวชนส่งตัวแทนทีมวิจัยแต่ละกลุ่มนำผลการศึกษารวบรวมทรัพยากรป่าชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งก็คือการศึกษารูปแบบพิธีกรรมสืบชะตาและพิธีกรรมเรียกขวัญและเสนอภาพการวิเคราะห์องค์ประกอบด้านรูปแบบและเนื้อหาเพื่อให้เวทีร่วมกันพิจารณาารูปแบบและเนื้อหาที่คิดค้นและนำเสนอขึ้นใหม่

4.5.5 การมีส่วนร่วมในการจัดเตรียมงานและการเข้าร่วมพิธีสืบชะตาเรียกขวัญป่า ในกิจกรรมขั้นนี้ชาวชนกลุ่มหนุ่มสาวได้เข้าร่วมช่วยจัดเตรียมงานในวันดา และเข้าร่วมพิธีในวันประกอบพิธี

4.6 การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนในโรงเรียน

การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชน เป็นกระบวนการสร้างความสืบเนื่องทางวัฒนธรรมโดยผ่านระบบการจัดการเรียนรู้ในโรงเรียนที่เน้นชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้ คำเนินการ โดยให้ครูนำผลการวิจัยระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นไปออกแบบการจัดการเรียนรู้ในระดับชั้นประถมปีที่ 5 โรงเรียนบ้านดงป่าसानซึ่งเป็นโรงเรียนในชุมชน องค์ความรู้ที่ครูเลือกนำไปทดลองกระบวนการจัดการเรียนรู้ ได้แก่ พิธีกรรมเพื่อการผลิตซ้ำอุดมการณ์ระบบวิถีคิด/ระบบคุณค่าทางจริยธรรมในการจัดการทรัพยากรและรูปแบบการการผลิตและการจัดการทรัพยากรด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน กิจกรรมการเรียนรู้ดังกล่าวมีทั้งหมด 4 รูปแบบ ดังนี้

4.6.1 การจัดการเรียนรู้คุณลักษณะทรัพยากรในป่าชุมชน เป็นการนำความรู้จากผลการวิจัยไปให้ทางครู โรงเรียนบ้านดงป่าสักที่ร่วมเป็นภาคีวิจัยด้วย ต่อจากนี้จึงมอบภาระหน้าที่ให้ครูสร้างสรรค์แนวทางการจัดการเรียนรู้คุณลักษณะทรัพยากรในป่าชุมชนในระดับต้น

4.6.2 การจัดการเรียนรู้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ เป็นการจัดการเรียนรู้เพื่อการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในระดับอุดมคติหรือแนวคิดเชิงจริยธรรมที่ต้องมีการฝึกให้ผู้เรียนรู้จักวิเคราะห์และตีความหมายจากองค์ประกอบส่วนต่างๆของพิธีกรรม เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในระบบการสื่อสารเชิงนามธรรมที่มาจากภูมิปัญญาของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ขั้นตอนนี้ได้ทำต่อเนื่องจากรูปแบบแรก และเน้นการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงโดยใช้ชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้ และให้ผู้เรียนได้แสดงผลงานการมีส่วนร่วมในการรณรงค์ให้อนุรักษ์ป่าชุมชน

4.6.3 การจัดการเรียนรู้ระบบการจัดการทรัพยากรอาหารในชุมชน การเรียนรู้ในขั้นนี้มีการเริ่มต้นในชั้นเรียน โดยให้นักเรียนร่วมกันสำรวจทบทวนคุณลักษณะทรัพยากรอาหารที่นักเรียนรู้จักก่อนเพื่อเก็บไว้เป็นข้อเปรียบเทียบกับข้อมูลที่จะได้จากชุมชน ขั้นต่อมาจึงเป็นการเรียนรู้เชิงทฤษฎีจากการสัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชน

4.6.4 การจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการถนอมอาหารแบบพื้นบ้าน ขั้นตอนนี้เป็นการเรียนรู้โดยออกไปสังเกตการณ์ในสถานการณ์จริง แล้วกลับมาสรุปทบทเรียน โดยครูผู้สอนได้ใช้หลักการบูรณาการกับการเรียนรู้และพัฒนาทักษะด้านอื่นๆที่เกี่ยวข้องอย่างหลากหลาย เช่น มารยาทการวางตัวในชุมชน การเขียนเรียงความ การเขียนรายงาน การประชุมระดมสมอง การทำงานรวมหมู่ และการฝึกมารยาทชาวพุทธ เป็นต้น

4.7 การพัฒนาแนวทางการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน

กระบวนการพัฒนาแนวทางการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนนี้ เป็นการนำเอาหลักการและองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบภูมิปัญญาของชุมชนไปสู่การปฏิบัติที่เป็นจริง ดังนั้นกระบวนการดำเนินการในขั้นนี้ถือว่าได้เริ่มต้นตั้งแต่การสนับสนุนให้ชุมชนศึกษาบริบทชุมชนและระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชน รวมมาถึงพิธีกรรมผลิตซ้ำอุดมการณ์ชุมชนแล้ว แต่เพื่อให้เกิดความมั่นใจจึงได้มีกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายป่าชุมชนสันมะเค็ดและเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนและการไปศึกษาดูงานต้นแบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนที่บ้านป่าสักงาม อำเภอค้อยสะเค็ด จังหวัดเชียงใหม่ แล้วกลับสู่ชุมชน มีการสรุปทบทเรียนและรวมกลุ่มจัดทำแผนการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน

ตอนที่ 5

ผลการดำเนินการพัฒนากระบวนการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน

ผลการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆในชุมชน ได้แก่ ด้านการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพแกนนำชุมชน ด้านองค์ความรู้ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน ด้านความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน ด้านการฟื้นฟูรูปแบบทางวัฒนธรรม ด้านการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของเยาวชน ด้านการจัดการศึกษาในชุมชน ด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชน ด้านแผนการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน และด้านความเชื่อมั่นในพลังและศักดิ์ศรีภูมิปัญญาของชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.1 ด้านการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพแกนนำชุมชน

3.1.1 การได้เรียนรู้กระบวนการพัฒนาแนววิจัย กล่าวคือ การได้เรียนรู้ว่า การที่จะดำเนินการให้เกิดเปลี่ยนแปลงพัฒนาใดๆจะต้องเกิดบนฐานความคิดความรู้ที่เหมาะสมและเป็นความรู้ที่มาจากรากเหง้าทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของตนเอง ที่สำคัญคือการพัฒนาชุมชนนั้นต้องให้ชุมชนหรือชาวบ้านซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตลอดจนเป็นการสร้างความรู้ด้วยตนเอง ได้พัฒนาตนเองและชุมชนให้ดีขึ้น

ประธานป่าชุมชน กุณ กุณา กล่าวว่ “ผมได้รู้วิธีทำงานพัฒนาจากโครงการนี้เพิ่มขึ้น และภูมิใจที่มีส่วนเริ่มต้นทำให้เกิดโครงการ เป็นการเสาะหาความรู้เก่าเอามาทำใหม่หรือเกิดคุณค่าขึ้นใหม่ ...เป็นการทำงานอย่างมีความรู้ เป็นความรู้ดีๆของบ้านเฮาเอง หมู่มกับชาวบ้านได้คิดเองทำเองเกิดประโยชน์ ...ละก็ทำที่หือผมเขาได้ไปร่วมประชุมกับโครงการ ไฟป่าของรองนายกไพบุลย์ เลยดีใจว่าเฮากำลังทำประโยชน์ที่ฮือชาติบ้านเมือง”

ถาวรหรือที่ชาวบ้านเรียกเขว่าน้อยวผู้เป็นกรรมการป่าชุมชนคนหนึ่ง มีอาชีพแปรรูปผลิตผลทางการเกษตรขายในโครงการ OTOPและเป็นทีมวิจัยที่ทำหน้าที่ประสานงานในชุมชนเขาเป็นผู้ปกครองที่ส่งเสริมให้น้องฝ้ายลูกสาวเข้าร่วมกิจกรรมโครงการวิจัยอย่างเข้มข้นได้ให้ความเห็นว่า

“ การพัฒนาแนววิจัยอย่างนี้ดี ที่ทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมดำเนินการ ตัดสินปัญหาแก้ปัญหา เข้าร่วมกิจกรรม ได้เรียนรู้ ช่วยให้ชาวบ้านมองเห็นตัวตนที่แท้จริง และเป็นวิธีที่เอาความรู้ไปขยายผลสู่การปฏิบัติได้” แนวนี้ที่ทำให้มีการนำเอาสิ่งดีมีค่าในชุมชนมาทำให้เกิดประโยชน์ระยะยาวและอาจนำไปสู่การสร้างรายได้เพิ่มขึ้นในอนาคต โดยเฉพาะการสร้างเยาวชนให้มีจิตสำนึกรักป่า และเห็นว่าโครงการวิจัยช่วยทำให้เกิดความเชื่อมโยงกับเครือข่ายกลุ่มพลังอื่นๆ ทำให้มีกำลังใจในการทำงานเพื่อส่วนรวมมากขึ้น

พ่อหลวงเฉลียวบอกว่า

“ การวิจัยคือการที่ว่ามาคั้นมาคว่ำหาสิ่งที่เขามีอยู่ เขาวิจัยว่าของนั้นมีประโยชน์อย่างไรของนี่คืออย่างไร การวิจัยยังนำไปสู่การขยายความเจริญสู่หมู่บ้าน เป็นการหาวิธีหาเงินหาทองเข้าหมู่บ้าน ของดีมีในบ้านเฮา แต่บู้้อ พอู้้อแล้วจะได้มีโอกาสทำหือเป็นรายได้โดยมา.. กู้อื่อ(ทุกที)ผมประชุมชาวบ้านก็มีแต่เอารื่องทางการมาแจ้งชาวบ้าน เขาเลยบ่คิดหยังแล้วแต่ผู้นำ แต่วิธีนี้ผู้นำ

คิดก่อนแล้วมาถามชาวบ้านที่ช่วยกันคิดแหม(อีก)ก็ดีกว่า...ถ้าออกมาดีว่าทำก็ดีทำกันเลขบ่มีไผ
ขัดแย้ง ”

วิมล แก้ววงศ์เขียว กรรมการป่าชุมชนเจ้าของรถอีแต่นคันเดียวในหมู่บ้านที่นารณา
บริการใช้ในกิจกรรมการวิจัย เช่นบรรทุกคนและกระสอบทรายในวันสร้างฝายกล่าวว่า

“การวิจัยทำให้ออกเกิดประโยชน์กับบ้านเขา ผมรู้สึกภูมิใจที่เขาได้ทำฝ่ายสำเร็จ ...เป็น
โครงการที่ทำเพื่ออนาคตลูกหลานที่มีจิตสำนึกอีกป่า ผมพาเขาไปแอ่วเล่นน้ำฝาย.. ได้สร้าง
ละอ้อนเขาวงกตที่อยู่อ่หลังแล้ว ก็มาช่วยทำประโยชน์ที่หมู่บ้าน ...ผมก็ภูมิใจที่ได้มีส่วน
ยอมรับงานวิจัยเข้ามา..เป็นโครงการที่ดีที่ทำให้อ่หมู่ผมเขากับชาวบ้านได้คิดเองทำเอง อาจารย์ไม่ได้
ออกคำสั่งใช้ให้ทำโน่นทำนี่ ตอนแรกชาวบ้านเขาก็กลัวว่าจะต้องถูกใช้ให้ทำงานให้แล้วไม่ได้
อะไร..คือรับผมชอบที่งานวิจัยมาทำประโยชน์ที่ชุมชน”

กุน กุณา กล่าว

“โครงการวิจัยทำให้อ่หมู่ผมเขาได้ไปรู้ไปเห็นหลายอย่างหลายแนว... ได้ไปเชื่อมกับป่า
ชุมชนอื่นอย่างพ้ออ้อนแก่วาก็ชักนำผมเขาไป เวลาเขามีกำรงงานเขาก็เชิญเป็นมาช่วยอย่างงานสืบ
ชะตาป่าของเขา ตอนไปประชุมเชิงใหม่เรื่องไฟป่า ผมเขาก็ได้ไปช่วยเป็นโตย บางอย่างเขาก็ทำ
อยู่แล้ว อย่างสร้างแนวกันไฟ ไปตรวจป่า แต่อาจารย์(มาลี)มาก็ได้วิจัย วิจัยก็ทำให้อ่เกิดการสืบทอด
ภูมิปัญญาไปถึงละอ้อน ผมหันละอ้อนเขาแล้วก็มีกำลังใจ...”

5.1.2 แกนนำได้เรียนรู้ทักษะการคิด การสื่อสารและทักษะกระบวนการ พวกเขา
ได้เรียนรู้วิธีคิดวิเคราะห์จากเวทีประชุมศึกษาข้อมูลการวิจัย การสรุปบทเรียนด้วย concept mapping
และมีโอกาสได้สื่อสารอย่างกระชับและเป็นระบบมากขึ้น สามารถดำเนินกิจกรรมพัฒนาเขาวงกต
ได้ด้วยตนเอง ดังเช่น การนำเสนอผลการวิจัยของตัวแทนทีมแกนนำในเวทีการถ่ายทอดภูมิปัญญา
จากรุ่นสู่รุ่น มีพ่อนัยส่ง น้อยวร ประธานกุนและอ้ายวิมล ผลักดันอธิบายด้วยแผนผังสรุปเนื้อหา
ได้อย่างมั่นใจ

น้อยวรหรือถาวรซึ่งเป็นกรรมการป่าชุมชนคนหนึ่งที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการ
ประสานงานในชุมชนและเรียนรู้วิธีดำเนินการได้เองจนสามารถดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ให้กับ
ลูกหลานเขาวงกตได้เองจนจบสิ้นกระบวนการโดยอิสระ

สิ่งสำคัญที่แสดงถึงพัฒนาการด้านนี้ก็คือการแสดงความคิดเห็นเชิงวิเคราะห์ในระหว่าง
ดำเนินกิจกรรม ซึ่งจะเห็นได้จากเนื้อหาข้อมูลที่ถูกนำมาเรียบเรียงเป็นการร่วมคิดร่วมศึกษาจาก
ทีมวิจัยชุมชน

5.1.3 แกนนำได้เรียนรู้วิธีการทำงานแบบมีการวางแผนเป็นระบบ การดำเนิน
กิจกรรมต่างๆของโครงการวิจัยล้วนแต่เป็นบทบาทหลักของแกนนำอาสาสมัครหรือที่เรียกว่าทีม
วิจัยชุมชน ทำให้แกนนำเกิดการเรียนรู้และเข้มแข็งขึ้นตามลักษณะกิจกรรมที่แตกต่างกันไป ก่อน

การขับเคลื่อนกิจกรรมทุกครั้งต้องมีการวางแผน กำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการ และระบุนความรับผิดชอบ/แจกจ่ายงานกันอย่างชัดเจนไว้ก่อนเสมอ เสร็จงานแล้วก็ต้องมาสรุปทบทวน

พ่อหนานสมบุรณ์ ปัญญาปือถึงกับออกอุทานภายหลังจากมีการวางแผนการดำเนินงานครั้งหนึ่งว่า “โห...ดีเนาะ ได้วางแผนอย่างอึดขนาด มันได้รู้ว่าจะเย็บอะหยังอย่างใด จะหื้อไผฮับ ผิดชอบอะหยัง จดไว้หมด...” และหลังจากกิจกรรมผ่านไปพ่อหนานบุญบอกว่ “ ได้ความคิดที่คาดไม่ถึงหลายข้อ แผนงานแต่ละขั้นตอนบรรลุ ได้แนวทางเอาภูมิปัญญาออกมาช่วยกันระดมความคิดสืบทอดต่อไป คิดไม่ถึงว่าจะเป็นอย่างนี้ ได้รู้จักแยกแยะเป็นระบบ มีในตัวแต่พูดไม่ออก บอกไม่ถูก”

5.1.4 แคนนำได้ยกระดับจิตใจในลักษณะ “ จิตอาสา” แคนนำได้มีโอกาสทำงานเสียสละมากขึ้น ได้คุณค่าทางจิตใจ และได้เห็นความดีของคนอื่นและตนเองก็ภูมิใจที่ได้ทำประโยชน์ให้ส่วนรวมและมีกำลังใจที่จะทำงานพัฒนาเพื่อประโยชน์ส่วนรวมต่อไป

พ่อหนานบุญบอกว่ “พวกผมมาทำงานนี้ไม่ได้หวังจะเอาอะไร แต่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้านจึงตัดสินใจทำ”

พื่อน้อยส่งผู้มีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมการวิจัยและพัฒนาในโครงการค่อนข้างสม่ำเสมอบอกว่ “รู้สึกภาคภูมิใจที่ได้นำความรู้ที่มีอยู่มาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชน”

ส่วนพ่อหลวงเฉลียวซึ่งค่อนข้างมีบทบาทในเชิงความคิดได้เคยปรามผู้นำบางคนที่ยพยายามปฏิเสธโครงการนี้ว่ “เขาทำงานเพื่อส่วนรวม บ่ใช่คิดแต่จะเอาเงินเข้ากระเป๋าตัวเก่าถ่าเดียว”

น้อยรบบอกว่ “ผมอยู่ในทีมวิจัย อดหลับอดนอนมาหลายคืน แต่งานนี้ก็ไม่ได้สำเร็จจากทีมวิจัยอย่างเดียว แต่เป็นเพราะความร่วมมือของผู้เฒ่าผู้แก่และพี่น้องในหมู่บ้านด้วย ของเก่าของโบราณ คนรุ่นใหม่ไม่รู้จัก ต้องไปถามผู้ผ่านโลกมาก่อนเพื่อให้ถ่ายทอดถึงลูกหลาน ทำเพื่ออนาคตแท้ๆ ป่ามีอยู่แล้วจะทำอย่างไรให้เพิ่มมูลค่าขึ้นอีก หมู่บ้านเรายังเข้มแข็งด้วยกันให้ลู่วงต่อไป”

วิมล ยืนยันกับชาวบ้านในเวทีชุมชนว่ “ทีมไม่ได้หวังสิ่งตอบแทน หวังจะเห็นบ้านของเราอุดมสมบูรณ์ จึงทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม”

5.1.5 แคนนำได้เรียนรู้ความหมายและคุณค่าของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร

แคนนำได้เข้าใจความหมายและคุณค่าของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ว่เป็นสิ่งที่พวกเขาคุ้นเคยแต่ไม่ได้ถูกใจคิด เป็นความรู้ความฉลาดที่บรรพบุรุษถ่ายทอดมาแต่ไม่ได้บอกตรงๆ คนปัจจุบันไม่ได้คิดลึกซึ้งเหมือนคนโบราณ ก็เลยไม่เข้าใจ ความรู้ความฉลาดเหล่านี้เอาไว้ใช้ในการทำมาหากินกับธรรมชาติโดยไม่ทำลายธรรมชาติ ถ้าทำให้ธรรมชาติตายคนก็ต้องตายด้วย คนโบราณซ่อนภูมิปัญญาไว้ในสิ่งต่างๆ อย่างเช่น พิธีกรรม ประเพณี และอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่างที่ทำขึ้นมาได้ ใช้ประโยชน์ได้ เมื่อก่อนไม่เข้าใจ ได้ทำงานวิจัยแล้วเข้าใจ ต้องมีการถ่ายทอดสู่ลูกหลานและต้องฟื้นฟูคืนฟื้นฟูน้ำกันด้วย ภูมิปัญญาในคำโบราณว่ ฝนปัญญา คนมีฝนต้อง

เป็นคนดีด้วย จะรักษาภูมิปัญญาต้องสร้างคนให้มีภูมิปัญญาและใช้ภูมิปัญญาให้เป็น จะได้รักษา ธรรมชาติไว้กินไว้ใช้ได้ตลอดไป

5.1.6 แกนนำได้เรียนรู้แนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญา เป็นการได้เรียนรู้ จากขั้นตอนการดำเนินงานที่กลุ่มแกนนำได้มีส่วนร่วมดำเนินการทั้งหมด

5.2 ด้านองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน

ทำให้มีการประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน เป็นเอกสารหลักฐานที่สามารถนำกลับมาศึกษาได้ใหม่ รวมทั้งรูปเล่มของรายงานการวิจัยก็จะเป็น หลักฐานที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนทั้งในส่วนของงานพัฒนาชุมชนและงานการจัดการศึกษาของ ชุมชนต่อไป ดังเช่น การจัดทำฐานข้อมูลชุมชน การจัดทำโครงการวิจัยต่อยอดขยายผล เป็นต้น

5.3 ด้านการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน

ผลการดำเนินการขั้นตอนนี้ทำให้ได้รูปแบบการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน 2 รูปแบบ ดังนี้

5.3.1 รูปแบบการสร้างอุทยานการเรียนรู้ในป่าชุมชน ได้วิธีการดำเนินการโดยยึด หลักการ 2 ด้านควบคู่กัน คือ ด้านหนึ่งชุมชนถือว่าการสร้างฝายชะลอน้ำฟื้นฟูป่าชุมชนและ อีกด้านหนึ่งถือว่าการสร้างอุทยานการเรียนรู้ให้เยาวชนลูกหลานได้ใช้เป็นแหล่งศึกษาภูมิ ปัญญาการจัดการป่าชุมชน

รูปแบบที่ 1 การจัดทำป้ายข้อมูลต้นไม้และพืชสมุนไพรที่ขึ้นในบริเวณข้างทางตลอด เส้นทางเข้าป่าชุมชนจากบริเวณต้นทางจนถึงบริเวณอุทยานการเรียนรู้เป็นระยะทาง 3 กิโลเมตรมี ขั้นตอนการดำเนินงานโดยการเดินทางสำรวจและทำเครื่องหมาย การบันทึกรายชื่อ การค้นหา ข้อมูลสรรพคุณตามองค์ความรู้พื้นบ้าน การจัดทำป้ายชื่อ และการเดินทางกลับเข้าไปติดป้ายชื่อ

รูปแบบที่ 2 การสร้างฝายชะลอน้ำเพื่อกักเก็บน้ำในฤดูแล้งเป็นการเพิ่มความชุ่มชื้นให้ป่า และลดการเกิดปัญหาไฟป่าและหมอกควัน ลักษณะของฝายเป็นรูปแบบภูมิปัญญาชาวบ้าน มีการ ใช้วัสดุหลักจากแหล่งธรรมชาติคือหินที่อยู่ตามลำห้วย และใช้ปูนซีเมนต์เป็นตัวยึดประสาน เนื่องจากพื้นลำห้วยเป็นหินไม่สามารถใช้ไม้ตอกลงไปบนพื้นได้ ชาวบ้านมีการแบ่งงานกันทำ เหมือนอัคนโอมัตติ โดยแทบจะไม่มีใครออกคำสั่งแต่ทุกคนจะรู้หน้าที่และความสามารถหรือความ ถนัดของตน เช่น การออกแบบ/เขียนแบบเป็นหน้าที่ของสถาปนุญส่ง การประกอบอาหารเลี้ยง กลางวันเป็นหน้าที่ของกลุ่มแม่บ้านและพ่อบ้านบางส่วนก็ช่วยทำลาบเป็นต้น การขอขมาและขอ อนุญาตเจ้าที่เจ้าทางเจ้าป่าเจ้าเขา(แยกกันอย่างละพิธี)เป็นหน้าที่ของพ่ออุ๊ยสุข การผสมปูนเป็น หน้าที่ของผู้ชาย การขนหินช่วยกันทั้งหญิงและชายโดยใช้วิธีการดั้งเดิมนำมาถมคองทัพมดส่งหิน ลำเลียงจากต้นทางถึงปลายทางบริเวณฝาย สถาปนุญส่งและ ชาติชัยเป็นผู้คอยกำกับขั้นตอน เป็นต้น การดำเนินงานเสร็จสิ้นลงภายในเวลาไม่ถึงหนึ่งวันเต็ม

5.3.2 รูปแบบการปลูกป่าเพื่อเพิ่มมูลค่าทางอาหารและความอุดมสมบูรณ์ โดยชุมชนได้ร่วมกันจัดทำโครงการปลูกป่าเทิดไถ้ราชินีขึ้น เริ่มต้นจากการที่พ่อหลวงได้ขอกกล้าไม้ที่ใช้ประกอบอาหารได้จำนวน ประมาณ 2000 ต้นแจกจ่ายให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมรับผิดชอบโดยนำไปอนุบาลดูแลเอง จนกระทั่งถึงวันที่ 12 สิงหาคม 2550 จึงได้นำต้นไม้ไปปลูกและถือว่าเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระราชินีด้วย

5.4 ด้านการฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมเพื่อผลิตซ้ำอุดมการณ์

ทำให้เกิดเครื่องมือในการผลิตซ้ำอุดมการณ์ด้วยการสร้างสรรค์รูปแบบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ : พิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่า ผลการดำเนินการทำให้ค้นพบกระบวนการฟื้นฟูภูมิปัญญาในรูปแบบพิธีกรรม 4 ลักษณะ ได้แก่ กระบวนการปรับรื้อและสร้างสรรค์ใหม่ด้านรูปแบบกระบวนการสร้างเนื้อหาและนิยามความหมายของวัตถุประสงค์ พิลงหนนการขับเคลื่อนงานผลิตซ้ำอุดมการณ์และ การฟื้นตัวของบทบาทหน้าที่ของภูมิปัญญาในการสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.4.1 กระบวนการปรับรื้อและสร้างสรรค์ใหม่ด้านรูปแบบของพิธีสืบชะตา-เรียกขวัญป่า

1) การถอดรหัสความหมายและคุณค่าและเจตนาของพิธีกรรมดั้งเดิม ซึ่งถือเป็นกระบวนการเริ่มต้นที่สำคัญ โดย เริ่มตั้งแต่ทีมวิจัยชุมชนซึ่งมีฐานะเป็นผู้หลักผู้ใหญ่แกนนำของชุมชนเป็นผู้ศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมต่างๆที่มีอยู่และที่เคยมีมาในชุมชนทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการทรัพยากรและทั้งที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางสังคม แล้วนำมาวิเคราะห์และตีความหาระบบวิธีคิดและระบบคุณค่าทางจริยธรรม ผนวกกับชุดความรู้ด้านระบบวิธีคิดและระบบคุณค่าที่ได้จากวิถีการผลิต จากนั้นจึงนำมาสังเคราะห์หรือบูรณาการให้เป็นแนวคิดที่เชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจน ได้ชุดวิธีคิดและระบบคุณค่าที่ชุมชนเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญควรที่จะรื้อฟื้นคืนมาใหม่เพื่อตอบสนองอุดมการณ์การจัดการทรัพยากรในชุมชน

2) การเลือกสรรรูปแบบพิธีกรรมที่เหมาะสม ทีมวิจัยชุมชนได้ใช้เวทีประชุมในการพิจารณาคัดเลือกรูปแบบพิธีกรรมที่เหมาะสมโดยใช้ เกณฑ์วัตถุประสงค์หรือเจตนาของพิธีกรรมที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของการฟื้นฟู เกณฑ์องค์ความรู้ร่วมหรือประสบการณ์ที่ชาวบ้านคุ้นเคยและยอมรับ เกณฑ์องค์ประกอบและกระบวนการสื่อสารที่มีพลังความศักดิ์สิทธิ์ เกณฑ์การมีส่วนร่วมของคนหมู่มากและ เกณฑ์ความประหยัดเรียบง่ายสามารถปฏิบัติได้สะดวก ในที่สุดก็จึงได้พิจารณาถ่วงถ่วงของผสมผสานเอาพิธีกรรม “สืบชะตาคน”กับพิธีกรรม “ฮ่องขวัญคน” มาบูรณาการกัน กล่าวคือ การทำพิธีสืบชะตาคนอันเป็นพิธีกรรมระดับบุคคลซึ่งจะจัดทำขึ้นในกรณีที่มีความเจ็บไข้ได้ป่วยเพื่อเติมพลังชีวิตให้ยืนยาวต่อไป ทั้งนี้ได้พิจารณาเอาจากเจตนาและสาระสำคัญที่ว่าเป็นการต่ออายุให้ยืนยาว เปรียบได้กับสภาพความ “เจ็บป่วย”ของป่าชุมชนซึ่งเคยถูกทำลายมาอย่างยับเยินจนสายน้ำในลำห้วยที่เคยให้ความชุ่มชื้นอุดมสมบูรณ์แก่ป่าตลอดปี

เหือดแห้งหายไปในช่วงเวลาเพียงไม่ถึงชั่วอายุคน รวมทั้งการสูญเสียทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพพืช สมุนไพรและสัตว์ป่าอันถือกันว่ามีดวงจิตดวงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่เหมือนชีวิตคน ดังข้อมูลที่บ้านทีกได้จากผู้เฒ่าผู้แก่บอกเล่ามา ส่วนพิธี “อ้องขวัญคน” หรือเรียกขวัญที่นิยมปฏิบัติในกรณีที่บุคคลได้ประสบอุบัติเหตุเภทภัยมาโดยลักษณะเช่นนี้ชาวบ้านเชื่อว่าอาจทำให้เกิด “ขวัญหาย” หรือ ขวัญกระเจิงทำให้สภาพจิตใจบพร่องหรือผิดปกติไปจึงต้องมีการทำพิธีเรียกขวัญกลับมา “อยู่กับเนื้อกับตัว” นอกจากนี้ที่มิวิจัยได้พิจารณาสาระจากพิธี “อ้องขวัญควาย” มาประกอบด้วยเพราะมีลักษณะร่วมกับชุดเป้าหมายที่จะเป็นผู้รับการสืบทอด ได้แก่ สถานภาพที่ไม่ใช่মনุขย์แต่เป็นผู้ให้คุณต่อมนุษย์เช่นเดียวกับป่าด้วยและในฐานะที่ควายเป็นองค์ประกอบที่มีชีวิตและมีบทบาทสนับสนุนการจัดการทรัพยากร ซึ่งพบว่าเป็นพิธีที่ทำกับสัตว์ที่ชาวบ้านในอดีตถือว่าแม้จะเป็นเพียงสัตว์เครื่องงานแต่ก็มีบุญคุณต่อมนุษย์ที่ได้ช่วยไถนาอย่างยากลำบากคนค้ำทอหุบตีและใช้งานหนัก ในคำอ้องขวัญควายที่พ่อน้อยสมเอามาให้ศึกษานั้น มีทั้งการกล่าวสรรเสริญคุณ การปลอบขวัญ การเรียกขวัญให้กลับคืนมา การขอขมาอภัย และการอวยพรซึ่งเป็นคำอวยพรที่แสดงถึงการให้คุณค่าแก่สิทธิเสมอภาคในความเป็น “สัตว์โลกผู้เกิดแก่เจ็บตาย” เท่าเทียมกับมนุษย์และมีสิทธิ์ที่จะเข้าถึงยุคพระศรีอริย์และถึง “ชั้นฟ้าเนรพาน” ได้เช่นเดียวกับคน ที่มิวิจัยจึงเห็นว่าสาระของคำเรียกขวัญดังกล่าวนี้แสดงถึงความเคารพอ่อนน้อมและกตัญญูต่อผู้ให้คุณแม้ว่าจะเป็นเพียงสัตว์เครื่องงาน ดังนั้นชุมชนจึงพิจารณาเลือกเอาในส่วนเจตนาและสาระของพิธีเรียกขวัญดังกล่าวมาเป็นส่วนประกอบในการออกแบบพิธีกรรมใหม่เพื่อให้สามารถสื่อเนื้อหาสาระของพิธีกรรมได้อย่างมีพลัง

3) การประกอบสร้างรูปแบบใหม่ หลังจากได้แนวคิดเชิงอุดมการณ์และต้นแบบกระบวนการจัดทำพิธีกรรมแล้ว จึงเป็นขั้นตอนการประกอบสร้างรูปแบบใหม่โดยการหลอม หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เอาโสะไปโดยกัน” ในที่นี้สามารถแยกได้เป็น 3 วิธี คือ การคงของเดิมไว้ การปรับเปลี่ยนบางส่วน และการเพิ่มของใหม่ เช่น ระบบการสื่อสารด้วยวัตถุสัญลักษณ์ โดยเฉพาะ “สามขา” อันเป็นสัญลักษณ์สำคัญสูงสุดของพิธีกรรมสืบทอดอันหมายถึงความยั่งยืนนั้น ยังคงเดิมทุกรายละเอียด ยกเว้นสิ่งที่เราจะเอาไปใส่ไว้ในพื้นที่ตรงกลางสามขาที่ปกติจะต้องเป็นคนที่เข้ารับการสืบทอดก็เปลี่ยนเป็นรูปปั้นสัตว์ป่า สัตว์น้ำและกล้าไม้อันเป็นตัวแทนของป่า การโยงด้ายสายสิญจน์ภายในวิหารยังคงเดิมคือโยงระหว่างพระพุทธรูป พระธรรม(บทสวด)พระสงฆ์ และผู้เข้าร่วมพิธีทุกคน โดยมีสามขาเป็นจุดศูนย์กลางการเชื่อมโยงคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้าด้วยกัน และเพื่อส่งผ่านพลังศักดิ์สิทธิ์จากอำนาจพระพุทธรูป พระธรรมคุณและพระสังฆคุณและปวงเทพเทวาสสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ไปยังผู้เข้าร่วมพิธีด้วย แต่ครั้งนี้มีการเพิ่มการโยงด้ายสายสิญจน์มาจากป่าในจุดที่สำคัญ ได้แก่ ขุนหัวและต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีการโยงไกลนับระยะทางเป็นกิโลเมตรมาผูกโยงกับสามขากลางวิหารวัด เป็นต้น ในส่วนนี้จึงเป็นการหลอมรวมเอาทุกชีวิตทุกสรรพสิ่งทั้งคน สิ่งศักดิ์สิทธิ์และธรรมชาติให้เป็นชีวิตเป็นพลังหนึ่งเดียวกัน

5.4.2 กระบวนการสร้างเนื้อหาและนิยามความหมายของวัตถุสัญลักษณ์ในพิธีกรรม เป็นเหมือนการใส่รหัสทางวัฒนธรรมใหม่ให้มีเนื้อหาสาระตามที่ต้องการ ชุมชนได้มีการให้ความหมายต่อวัตถุสัญลักษณ์ที่เพิ่มเติมเข้ามาในกระบวนการขั้นตอนนี้ ดังนี้

1) การใช้วัตถุทางวัฒนธรรมที่มีคุณลักษณะแห่งความศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ การใช้ใบโพธิ์มาสื่อความหมาย ชาวพุทธถือว่าต้นโพธิ์เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์เพราะเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าได้อาศัยร่มเงาในการบำเพ็ญจนได้ตรัสรู้ ในการปรับเปลี่ยนเนื้อหาของพิธีกรรมในครั้งนี้ พ่อหลวงเฉลียวบอกว่าใช้ใบโพธิ์เป็นสัญลักษณ์ของป่าไม้เพราะใบโพธิ์เป็นส่วนหนึ่งของต้นไม้และมีสีเขียว และประธานกลุ่มแม่บ้านก็เสริมว่าเพื่อความเป็นสิริมงคลด้วยเพราะเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่พระพุทธเจ้านั่งตรัสรู้

2) การใช้ระบบความหมายจากสี เป็นวิธีการเติมรหัสหรือใส่รหัสทางวัฒนธรรมของพี่น้องสงฆ์ซึ่งเป็นผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญด้านองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยให้นำกระดาษสีมาตกแต่งที่โคนด้ายสายสิญจน์ส่วนที่โยงกับใบโพธิ์ลงมาถึงศีรษะคน รวมทั้งใช้ในการประดับตกแต่งเป็นข้อใส่ในกรวยไม้ไผ่ที่เรียกว่า “ส้อหล้อ” สำหรับเช่นสรวงเทพารักษ์ประจำต้นไม้และพินทุ่นห้วยขุนน้ำ โดยให้ความหมายว่าเป็นการแทนการรวมเอาธาตุทั้งสี่มาประกอบกันในพิธี คือ ธาตุดินสื่อแทนด้วยสีเขียว ธาตุน้ำสื่อแทนด้วยสีเหลือง ธาตุลมสื่อแทนด้วยสีขาวและธาตุไฟสื่อแทนด้วยสีแดง มวลธาตุเหล่านี้พี่น้องบุญสงฆ์เชื่อว่าเป็นธาตุที่ประกอบกันเป็นชีวิตและสรรพสิ่งบนโลกนี้ มนุษย์จึงควรรำลึกนึกถึงด้วยความเคารพศรัทธา

3) การสร้างเนื้อหาใหม่ในวรรณกรรมประกอบพิธีกรรม ในที่นี้มี 3 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่ 1 : คำเรียกขวัญ คำเรียกขวัญถือเป็นวรรณกรรมประกอบพิธีกรรมที่มีบทบาทสำคัญในการสื่อสารทั้งเชิงสาระและอารมณ์ความรู้สึกในเชิงสุนทรีย์ซึ่งจะต้องมี “หมอขวัญ” เป็นผู้ทำหน้าที่กล่าวคำเรียกขวัญด้วยทำนองเสนาะแบบพื้นบ้านล้านนา

หมอขวัญ เนื่องจากในชุมชนไม่มีผู้ที่สามารถแต่งคำเรียกขวัญซึ่งจะมีลักษณะกวีโวหารแบบล้านนาและไม่สามารถหาหมอขวัญที่มีความสามารถสร้าง “คำโวหาร” เพื่อเรียกขวัญเป็นภาษากวีพื้นบ้านล้านนาได้อีกต่อไป และที่สำคัญคือการเรียกขวัญครั้งนี้แตกต่างจากการเรียกขวัญดั้งที่เคยมีมาแต่อดีตโดยสิ้นเชิง ดังนั้นจึงต้องแสวงหาบุคลากรผู้มีคุณสมบัติพิเศษที่สามารถผลิต “คำร้องขวัญป่า” ได้โดยนำเสนอสาระเชิงอุดมการณ์ในการจัดการทรัพยากรผ่านภาษาด้อยค่าและทำนองเสนาะแบบพื้นบ้านล้านนาได้ด้วย จากสภาพปัญหานี้ก็ทำให้เกิดระบบการถ่ายโยงภูมิปัญญาระหว่างชุมชนขึ้นโดยชาวบ้านได้รู้จัก ศิลปินเพลงล้านนาประยุกต์ ชื่อเสมา เมืองเม็กราบ ที่สามารถขับลำนำพื้นบ้านล้านนาได้หลายรูปแบบและมีลักษณะเป็นปฏิภาณกวีด้วย เขาเป็นคนพื้นบ้านป่าแะ หมู่ 5 ตำบลแม่เจดีย์ในพื้นที่ห่างจากบ้านป่าล้านประมาณ 3 กิโลเมตร ที่ประชุมในเวทีชาวบ้านจึงมีมติเห็นชอบให้ติดต่อทาบทามและเมื่อทราบว่าศิลปินสามารถทำได้จึงเชิญมาเป็น

หมอขวัญในพิธีนี้ ทั้งนี้ได้เกิดกระบวนการประกอบสร้างขึ้นใหม่อีกขั้นตอนหนึ่ง คือมีการมอบหมายให้พ่อหลวงเฉลี่ยเป็นผู้นำ “สวดดอก” (กรวดดอกไม้รูปเทียน) ไปเชิญและมีการสื่อสารบอกกล่าวที่มาที่ไปของกิจกรรมรวมทั้งวัตถุประสงค์ของการเรียกขวัญด้วย นอกจากนี้ยังได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสภาพป่าและชื่อขุนห้วยขุนน้ำ พรรณพืชและสัตว์ชนิดต่างๆที่มีอยู่ในป่าชุมชนให้ศิลปินหมอขวัญได้รับทราบเป็นข้อมูลประกอบการเตรียมสร้างคำเรียกขวัญป่าเพื่อให้เกิดการสื่อสารที่ตรงกับวัตถุประสงค์ของการจัดพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ครั้งนี้ด้วย ทั้งนี้ในระหว่างการผลิตหรือการเตรียมคำเรียกขวัญของศิลปินหมอขวัญนั้นไม่มีการติดตามใดๆจากชุมชนอีกได้แต่มอบความไว้วางใจว่าเขาต้องทำได้เพราะหมอขวัญแนวใหม่คนนี้บอกว่าเขาต้อง “เล่นสด” คือการไปดำเนินการสดๆในงานโดยไม่มีการอ่านหรือการท่องจำ

คำเรียกขวัญป่า คำเรียกขวัญป่าในพิธีกรรมครั้งนี้มีเนื้อหาแสดงถึงการเคารพนอบน้อมต่อธรรมชาติในฐานะผู้มียุคุณ ได้แก่ เนื้อหาที่กล่าวถึงบุญคุณของป่า เนื้อหาที่กล่าวขอขมาที่ได้เคยล่วงเกินป่า และเนื้อหาที่เรียกขวัญป่า ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เนื้อหาที่กล่าวถึงบุญคุณของป่า เช่น

.....บัดนี้หมู่ม้าก็ได้มารำลึกถึงบุญคุณอันใหญ่ของป่า เลี้ยงลูกข้าใหญ่โตเป็นเจ้าเป็นนายทั้งหญิงและชาย ได้ไปอยู่เมืองใหญ่ อันจักขายหน่อไม้และเห็ดส่งเสียลูกเจ้าสำเร็จจนได้เป็นครูบาอาจารย์ และพี่น้องวงศ์วานบ่ได้กลิ่นอดหยาก บ่ได้ลำบาก เพราะป่านั้นช่วยกล้ำเจ้าอยู่.....ได้เคยไปอาศัยร่มเงา ได้ตัดไม้ฟันเอามาแปงเสาะและแปงเฮือน.....

เนื้อหาที่กล่าวขอขมาที่ได้ล่วงเกินป่า เช่น

..... อันได้ไปทำลายว่าอัน ได้เอาขอบจักและเสียมชุดหน่อบ่ได้ต่อติดตา เกยเอามิดนั้นหนาไป ฟันจนเปลือกนั้นยางไหลออกเปียกบ่อกชุมเหมือนน้ำตา เกยหักกิ่งมาและสับผ่าใบเจ้าได้ตกอีกตกใจ แม้นว่าต้นตกหัก ผ่นตกท่าใหญ่ลมหลวงคืนมาเสียงฟ้าผ่าดังสนั่นบันบัน ขวัญเจ้าก็ออกมาสะดุ้งตกใจ.....

.....แม้ว่าพญาไม้พญาตงท่านก็ได้ส่งผู้เส็งหัน ว่าหมู่ม้าได้ทำลายขวัญแห่งป่าไม่นานนาขวัญไม้ใหญ่ตั้งหลายเนื้อเจ้าหมู่ม้าเกยเข้าไปเผา แม้นว่าได้ไปเขาะเอาเห็ดถอบ จักเอางอบไปตั้งในดง จักเอามิดไปฟันไม้บงไม้ไล้และไม้ตุ้ จับหื้อหมู่ม้าหื้อฮักษาป่าได้เคื่องซุ่น ได้ตกอีกตกใจ ฟองก็ไล่ลูกเมียไปเสาะเห็ดเก็บเค็ดกิ่งก้านหื้อท่านได้สะดุ้งสะย้าน ผองก็ได้ไปอยู่ห้วยเมื่องโตไปเสาะไถยิงกวางท่าหื้อป่านั้นดงสนั่นหื้อท่านได้สะดุ้ง.....

เนื้อหาที่เรียกขวัญป่า เช่น

..... หมู่ม้าก็ขอได้เรียก 32 ขวัญหรือเกินกว่านั้นมาอยู่กับป่า...ขวัญเจ้าจงมาอยู่กับฮากกับตัวก็ฮื้อมาอยู่กับฮากขวัญลำตันอย่าได้จากไปตงใด จงมาทั้งขวัญใบกิ่งก้านเลยได้ ขอหื้อมาอยู่กับ

ต้นกับลำซอฮือองงามอยู่ในป่าเป็นที่เสาะว่าเสาะหาร่มเงาของกินนั้นแล้ว 32 ขวัญแห่งเจ้าจงมา
เนอนายเฮย....

ลักษณะที่ 2 : คำให้อิวาท เป็นวรรณกรรมคำสอนของพระสงฆ์ ในที่นี้ถือเป็น
วรรณกรรมสำคัญในพิธีกรรมอีกองค์ประกอบหนึ่ง เพราะเป็นการสื่อสารด้วยถ้อยคำและสามารถ
ส่งสารถึงผู้รับให้เข้าใจได้ทันที พ่อหนานสมบุรณ์ ปัญญาปือ ผู้เป็นปู้จารย์คนสำคัญที่คอยทำ
หน้าที่ประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาประจำอยู่ที่วัดป่าส้าน ได้มีความตระหนักถึงความสำคัญ
ของพิธีกรรมที่มุ่งหมายจะถ่ายทอดอุดมการณ์ชุมชน ได้ตัดสินใจด้วยตนเองไปนิมนต์ท่านพระครู
สมุห์เดชา จิตเตโชมาเป็นองค์ประธานการให้อิวาทด้วยความภาคภูมิใจว่าได้มีส่วนทำให้พิธีกรรม
ครั้งนี้มีความหนักแน่นสมบุรณ์ขึ้นอีก โดยพ่อหนานสมบุรณ์ได้ใช้วิธีเดียวกันกับพ่อหลวง คือ การ
บอกเล่าที่นำไปและวัตถุประสงค์ของการจัดงานพิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่าครั้งนี้

ลักษณะเนื้อหาของอิวาทธรรมที่ท่านพระครูเดชาได้กล่าวในพิธีมีสาระ ดังนี้
เนื้อหาที่เน้นให้เห็นความเชื่อมโยงของบทบาทการรักษาทรัพยากรของสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับ
มนุษย์ เช่น

....วันนี้เราได้ทำพิธีทำบุญให้ป่า ที่สำคัญเราจะได้ขอมาทวยเทพเทวดา เจ้าที่ เจ้าทาง
เจ้าป่า เจ้าเขา ที่เราเคยได้ใช้ป่า ให้ท่านได้รักษาป่าให้สงบร่มเย็น เราก็ตั้งใจอธิษฐานบุญอีกด้วย
ด้วยวิธีการเรียกกันมาทำบุญ นิมนต์พระสงฆ์มากล่าวมาทำบุญ มาสืบชะตา ที่สำคัญอันหนึ่งที่เรา
ไม่ค่อยได้ทำก็คือ การภาวนา ถ้าให้เราภาวนาไปด้วย ฟังไปด้วย จะได้อยู่ในความสงบ ให้เกิดพลัง
จิต พลังบุญสูงสุด ให้ตัวเอง กับให้บรรพบุรุษ เจ้าฟ้า มหากษัตริย์ที่ปกปักษ์รักษาป่ารักษาน้ำให้
พวกเรา.....

เนื้อหาที่กล่าวถึงความสำคัญของธรรมชาติและพิธีกรรม เช่น

สำหรับวันนี้ก็เป็นวันสำคัญวันหนึ่งของชาวบ้านป่าส้าน ของชุมชนป่าส้าน ของชุมชนเวียง
กาหลง ของอำเภอเวียงป่าเป้า ของ จ.เชียงราย ของประเทศไทย ทั้งของโลก ทำไมที่ว่าสำคัญ ก็
เพราะว่า ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นสมบัติกลางของพวกเราทุกคน หากว่ามันมีปัญหาเกิดจากลมก็ดี ไฟ
ก็ดี อากาศก็ดี เรื่องต่าง ๆ ก็ดี ล้วนเกิดมาจากสิ่งแวดล้อมก็คือดิน น้ำ ลม ไฟ แม่น้ำ ภูเขา ป่าไม้
ทั้งสิ้น ฉะนั้นการที่คณะศรัทธาญาติโยม ชาวบ้านป่าส้าน ผู้นำชุมชน ผู้นำตั้งแต่ ท่านสจ.พัน
ตำรวจตำรวจโทสุบิน กิติ ท่าน อบต. กิติ กำนันผู้ใหญ่บ้าน ตลอดจนท่านพระอาจารย์ หลวงพ่อ
อธิการ เจ้าอาวาสกิติ ที่ว่าพวกเราทั้งหลายได้มาร่วมกันปฏิบัติธรรม คือ การปฏิบัติธรรมชาติ ให้
ธรรมชาตินี้เป็นที่อยู่ที่อาศัย ให้เราได้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข ให้ลูกหลานอยู่ร่มเย็นเป็นสุข ให้
ประเทศชาติร่มเย็นเป็นสุข โลกให้อยู่เย็นเป็นสุข ฉะนั้นพิธีครั้งนี้จึงเป็นพิธีที่สำคัญอย่างยิ่ง

เนื้อหาที่กล่าวเน้นถึงคุณค่าความสำคัญของป่าที่มีต่อมนุษย์และมีบทบาท
เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและที่สำคัญคือมีการนำหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนามาฝึกให้ชาวบ้านทำ
สมาธิภาวนาซึ่งเป็นการเพิ่มบรรยากาศแห่งความศักดิ์สิทธิ์ในขณะรับสารจากธรรมชาติ อิวาท ได้แก่

....ปากก็เป็นแหล่งที่ให้ความรู้ เป็นทั้งที่อยู่อาศัย เป็นทั้งอาหาร เป็นทั้งยารักษาโรค เป็นทั้งเครื่องนุ่งห่ม ซึ่งทุกอย่างเกิด ทุกอย่างกับเรา เราได้มีชีวิตอยู่ก็เพราะว่าพ่ออยู่ แม่อยู่ พ่อแม่บรรพบุรุษเลี้ยงเรามาด้วยอาศัยป่า ให้เราได้เกิดมา ให้เราได้มีชีวิต ให้เราได้ศึกษาและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา และที่สำคัญอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราก็เกิดมาจากป่า พระองค์ทรงประสูติที่ป่า ตรัสรู้ที่ตรัสรู้ที่โคนไม้ครีมหาโพธิ์ อาศัยต้นไม้ ร่มเงาของไม้สลี ที่ต้นมหาโพธิ์คือที่ตรัสรู้ ปรีณิพพานก็ปรีณิพพานที่ป่า ฉะนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็เอาป่าเป็นที่พักที่อาศัย เกิดหลักธรรมสร้างบุญบารมี เป็นที่ ๆ ท่านได้ศึกษาความรู้จากป่า จากธรรมชาติ จึงเข้าใจลึกซึ้งต้องแท้และก็นำพระธรรมมาสอนพวกเรา จะถือว่าพระพุทธธรรมคำสั่งสอน ความดีงามทั้งหลาย คุณธรรมทั้งหลาย พระพุทธเจ้าได้มาจากป่า ก็มาสอนเรา ฉะนั้นป่าก็มีคุณกับเราเป็นอย่างยิ่ง ยิ่งกว่าใครทั้งหมดเป็นคุณของศาสนา เป็นคุณของชาวบ้าน ฉะนั้นป่าที่เราได้รักษาวันนี้ ก็ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โดยเฉพาะราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและ ของพระบรมราชินี.....

เนื้อหาที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับป่าชุมชน ได้แก่

.....ในบริเวณป่าชุมชนนี้เป็นแดนที่มีความสำคัญทางวัฒนธรรมเพราะมีแหล่งเตาเผาเซรามิก เป็นแหล่งต้นตำานพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ อยู่ห่างจากวัดพระเกิด อำเภอวังเหนือเพียง 9 กิโลเมตร ที่วัดพระเกิดนี้ก็มีครูบาศรีวิชัยมาบูรณะและสร้างรูปแม่ก่าเผือกไว้สื่อความหมายผู้ให้กำเนิดพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ เป็นเรื่องราวของพระศรีอารีย์....เป็นตำนานของพวกเราทั้งหมดของประเทศไทย.....

ลักษณะที่ 3 การสร้างเนื้อหาเชิงรณรงค์ มาจากฝ่ายเยาวชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างสรรค์รูปแบบวัฒนธรรมเพื่อการสื่อสารจากภูมิปัญญาในครั้งนี้ การมีส่วนร่วมในการประกอบสร้างพิธีกรรมจัดทำโดยกลุ่มเยาวชนคนหนุ่มสาวได้ร่วมนำเสนอ ป้ายคำขวัญรณรงค์การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชน เช่น

“น้ำห้วยตมมีอู่ปุม ดินคุ่มๆอู่ปุมไทย”

“อู่ปุม” เป็นภาษาเฉพาะถิ่นของคนบ้านป่าส้าน หมายถึงตัวลูกอ้อหรือลูกอ่อนของกบชนิดที่อยู่ตามลำห้วย คำขวัญดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจอย่างลึกซึ้งของเยาวชนที่มีต่อระบบความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ ความมั่นคงของทรัพยากรอาหารและการดำรงอยู่ของมนุษย์ให้เห็นอย่างมีชีวิตชีวา นอกจากนี้ยังมีการจัดทำ กระดานป้ายผ้าสีดำ เพื่อแสดงความรู้ลึกต่อป่าชุมชนด้วยการเขียนลงใน กระดาษสีแดง ที่ออกแบบเป็น รูปหัวใจ ติดไว้บนผืนผ้าตั้งแสดงในบริเวณงาน มีการเขียนป้ายชื่อนิทรรศการที่น้องๆนักเรียนจากโรงเรียนบ้านดงป่าส้านจะนำมาแสดงด้วย สำหรับนักเรียนจากโรงเรียนบ้านดงป่าส้านก็มีส่วนร่วมประกอบสร้างรูปแบบทางวัฒนธรรมครั้งนี้โดยนักเรียนดังกล่าวมีการ วาดภาพรณรงค์ ให้ชุมชน รักป่าและประมวลรายชื่อพืชสมุนไพรกับต้นไม้สำคัญจากป่าชุมชนที่ได้จากผลการวิจัยมาตั้งแสดงนิทรรศการในงานด้วย

5.4.3 พลังหนุนการขับเคลื่อนงานผลิตซ้ำอุดมการณ์ ได้แก่ ผู้ร่วมพิธีอันเป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญของกระบวนการสื่อสารผ่านระบบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ประกอบด้วยประชากรภายในหมู่บ้านเป็นหลัก แต่ขณะเดียวกันชุมชนยังได้ให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับเครือข่ายนอกชุมชนด้วยโดยการเลือกเชิญบุคคลตัวแทนหน่วยงานและชุมชนส่วนต่าง ๆ มาเป็นผู้ร่วมพิธี เช่น เชิญสมาชิกสภาจังหวัดมาเป็นประธานกล่าวเปิดงาน เชิญนายกองค์การบริหารส่วนตำบลมาเป็นผู้กล่าวรายงาน (แต่ไม่ได้มาตามคำเชิญ) นอกจากนี้ได้แก่ เจ้าหน้าที่หัวหน้าหน่วยอุทยานคอยหลวงผู้รับผิดชอบดูแลป่าเขตอุทยานในส่วนที่เป็นป่าชุมชนของหมู่บ้านป่าไม้อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำชุมชนในละแวกใกล้เคียงเพราะต้องการให้พิธีกรรมครั้งนี้ได้ทำหน้าที่สื่อสารประชาสัมพันธ์ให้ทราบว่าต้องร่วมกันดูแลรักษาป่าคอยหลวงบริเวณนี้ เพราะเป็นป่าชุมชนของหมู่บ้านป่าसान หากชาวบ้านที่เป็นลูกบ้านอื่นๆ จะเข้ามาใช้ก็จะต้องเคารพกฎเกณฑ์ของป่าชุมชนของบ้านป่าसानที่ได้ทำหน้าที่เสียสละฟื้นฟูดูแลอย่างจริงจังถึงวันงานนี้ นอกจากนี้ยังได้มีการเชิญตัวแทนเครือข่ายป่าชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ลาวที่ได้ “ดึง” (เชื่อมโยง) กันไว้แล้ว โดยการช่วยประสานของพ่ออ่อนแก้ว ดิฉชัย ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านสันมะเค็ดและประธานเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนจังหวัดเชียงราย ในขั้นตอนนี้จึงถือได้ว่ากระบวนการประกอบสร้างรูปแบบทางวัฒนธรรมครั้งนี้มีการเน้นการสื่อสารเชิงอำนาจเพื่อประกาศเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชนอันเป็นระบบการสื่อสารที่ชุมชนสร้างสรรค์กระบวนการขึ้นมาเพื่อเป็นการประกันความยั่งยืนของทรัพยากรด้วยส่วนหนึ่งในฐานะผู้อิงอาศัยใช้ป่าร่วมกัน

ส่วนขั้นตอนการดำเนินการในพิธีหรือการนำไปใช้นั้น มีการปรับเปลี่ยนพิธีเปิดงานมีการเชิญนักการเมืองท้องถิ่นระดับจังหวัดมาร่วมด้วย โดยมอบหมายให้พ่อหลวงเป็นผู้กล่าวรายงานและให้สมาชิกสภาจังหวัดเชียงรายคือ สจ.สุบิน เจริญขำ เป็นผู้กล่าวเปิดงาน ขั้นตอนสุดท้ายเป็นการเลี้ยงอาหารกลางวันโดยฝีมือของกลุ่มแม่บ้าน องค์ประกอบในส่วนวัฒนธรรมการรับประทานอาหารร่วมกันนี้ได้ทำให้เกิดการสื่อสารแลกเปลี่ยนและกระชับความสัมพันธ์อันดีต่อกันระหว่างคนในชุมชน และระหว่างเครือข่ายจากภายนอก

กระบวนการปรับหรือและสร้างใหม่ดังกล่าวนี้ทำให้เกิดรูปแบบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ที่มีพลังการสื่อสารถ่ายทอดแนวคิดและอุดมการณ์ได้ชัดเจนกระจายแผ่กว้างไปในเครือข่ายระดับชุมชนและเครือข่ายระหว่างชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครือข่ายป่าชุมชนที่เป็นผลมาจากกิจกรรมในโครงการวิจัยที่ได้ทำให้เกิดการเชื่อมโยงมาก่อนหน้านี้แล้ว

5.4.4 การทำให้เกิดการฟื้นตัวของ “พื้นที่” ทางวัฒนธรรมด้านบทบาทหน้าที่ของภูมิปัญญา

การดำเนินการครั้งนี้นำไปสู่ข้อค้นพบว่าการฟื้นตัวของพื้นที่ทางวัฒนธรรมของภูมิปัญญานั้นมีปัจจัยรองรับที่สำคัญคือการยอมรับด้วยความรู้สึกตระหนักในคุณค่าหน้าที่ที่มีต่อชุมชนในฐานะเจ้าของวัฒนธรรม กล่าวได้ว่าการดำเนินการตามแนวทางในบทที่ 4 ได้ก่อให้เกิดการปรับตัว

ของพลังภูมิปัญญาในด้านการสร้างบทบาทหน้าที่ให้กับพลังภูมิปัญญาสองด้านหลัก ได้แก่ บทบาทหน้าที่ที่มีต่อมนุษย์และบทบาทหน้าที่ที่มีต่อธรรมชาติ กล่าวคือ จากการที่ระบบวิถีคิดและระบบคุณค่าทางจริยธรรมของภูมิปัญญาชุมชนบ้านป่าส้าน ได้ถูกทำให้เปลี่ยนแปลงจากที่เคยเคารพ นอบน้อมต่อธรรมชาติ เห็นว่าธรรมชาติมีระบบจิตวิญญาณและเป็นสิ่งมีคุณค่าต่อมนุษย์ที่ควรจะต้อง สำนึกในบุญคุณแม้แต่สัตว์เดรัจฉานอย่างควายที่ช่วยไถนา ก็ยังต้องทำพิธีสู่ขวัญและขอขมาเป็นต้น กลับกลายมาเป็นการละเลยหรือแม้ยังคงอยู่ก็เป็นแต่เพียงรักษาแต่รูปแบบของประเพณี ในขณะที่ ไม่ได้ใส่ใจต่อความหมายและความมุ่งหมายที่แท้จริง จนมีการทอดทิ้งแก่นสำคัญนั้นไปโดยมีวิถี คิดว่าธรรมชาติเป็นเพียงวัตถุสิ่งของที่มีหน้าที่รับใช้มนุษย์มาแทนที่ จึงมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ การผลิตโดยโหมระดมใช้ทรัพยากรอันมีอยู่อย่างจำกัดอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้วัตถุ เคมีทางการเกษตรที่รุนแรงในไร่นาและแม้แต่กับต้นไม้ใหญ่ในป่าชุมชนที่หวังจะ “ฆ่าให้ตายแบบ ผ่องส่ง” เพื่อจะได้มีสิทธิ์ใช้ประโยชน์จากการกระทำนั้นได้มากขึ้น เป็นต้น

แต่ในระหว่างการค้าเงินโครงการวิจัยนี้ หลังจากที่ชุมชนได้มีการศึกษากันโดยละเอียด จากหลายฝ่ายทั้งฝ่ายผู้หลักผู้ใหญ่และฝ่ายเยาวชนคนหนุ่มคนสาว(คุภาพระบวนกรจับเคลื่อน การเรียนรู้ภูมิปัญญาในภาคผนวก)แล้ว ได้ช่วยให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจและตระหนักในระบบวิถี คิดและระบบคุณค่าทางจริยธรรมของภูมิปัญญาถิ่นมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจน พิจารณาได้จาก ความพยายามในการกอบกู้แก่นแกนภูมิปัญญานี้คืนมาเป็นกิจกรรมระยะสั้นๆของโครงการ โดยเฉพาะที่พิจารณาได้จากการเลือกฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ “สืบชะตา-เรียก ขวัญป่า” ขึ้นด้วยเหตุผลว่าเป็นพิธีกรรมที่สามารถรวมเอาระบบวิถีคิดและระบบคุณค่าทางจริยธรรม ในการจัดการทรัพยากรให้ยั่งยืนไว้ได้อย่างลึกซึ้งและกว้างขวางหลายแนวคิด กล่าวคือทั้งการ อนุรักษ์ ความเคารพนอบน้อมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความกตัญญูรู้คุณธรรมชาติ ความตระหนักว่า ธรรมชาติเป็นสิ่งมีชีวิตวิญญาณหรือ “ขวัญ” ที่ต้องการความยั่งยืนเช่นเดียวกับมนุษย์ จึงควร ระมัดระวังในการใช้ประโยชน์ เป็นต้น และชาวบ้านต่างรุ่นต่างวัยในหมู่บ้านได้พากันมาร่วมงาน กันอย่างเนืองแน่นโดยไม่ต้องมีการจดบันทึกชื่อเพื่อตรวจสอบความร่วมมือเหมือนบางกิจกรรมที่ ปฏิบัติกันอยู่ในชุมชน ที่สำคัญคือทุกคนที่เข้าร่วมอยู่ในพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์นี้มีความสงบ สบายใจในระหว่างที่พิธีกรรมกำลังดำเนินอยู่ ไม่ว่าจะเป็นตอนเรียกขวัญป่า ตอนพระสงฆ์สวด ชัยมงคลคาถาอันศักดิ์สิทธิ์และตอนที่ท่านพระครูสมุห์เดชา จิตเตโช กำลังให้โอวาท ชาวบ้าน ผู้เข้าร่วมในพิธีทั้งผู้ใหญ่และเด็กนักเรียนต่างพากันสงบใจในการทำสมาธิไปในขณะรับฟังด้วย ทำให้ถ้อยคำสำเนียงทั้งจากคำเรียกขวัญป่าที่ไพเราะกินใจและคำให้โอวาท(การเทศนาธรรมยุค ใหม่)อันคมคายลึกซึ้งด้วยท่วงทำนองแห่งสมณะผู้สงบเย็น ตำรวมและเปี่ยมด้วยเมตตาธรรม ปราศจากการตำหนิติเตียนหรือกล่าวถ้อยคำเสียดแทงได้ไหลหลังซึมซาบเข้าไปในความรู้สึกความ นึกความคิดของผู้คน อันเป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่ากระแสการยอมรับพิธีกรรมนี้มีค่อนข้างสูง

พ่อหลวงเฉลียวผู้ใหญ่วัยบ้านป่าส้านนั้นกล่าวว่า ตนรู้สึกภาคภูมิใจมากที่ได้มีส่วนส่งเสริมงานวิจัยและสนับสนุนให้เกิดการฟื้นฟูพิธีกรรมนี้ขึ้นในหมู่บ้านของตน เพราะเป็นสิริมงคลกับชาวบ้านทุกคน “การสืบชะตาป่าที่แท้ก็คือการสืบชะตาคนนั่นแหละ ป่ายังขึ้น คนก็ยังมีด้วย ป่าป่วยคนก็ป่วยด้วย” พ่อหลวงได้ประเมินว่าผลการจัดงานครั้งนี้ “ได้ผล 90 เปอร์เซ็นต์” โดยพิจารณาจากความร่วมมือของชาวบ้านตั้งแต่การเตรียมงานมาจนถึงการมาร่วมงานและการช่วยกันจัดเก็บงานให้เรียบร้อย กับข้าวกับปลาอาหารเลี้ยงผู้ร่วมงานก็อุดมสมบูรณ์พอเพียง และยังเหลือแจกจ่ายกันกลับไปบริโภคที่บ้านอีกด้วย “ถือเป็นนิมิตหมายที่ดีถึงความเป็นสิริมงคลอุดมสมบูรณ์”

ปุ๋จาร์ยสมบูรณ์ ปัญญาป้อ สมาชิกทีมวิจัยชุมชน บอกว่าตนรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้เป็นต้นคิดในการนิมนต์ท่านพระครูสมุห์เคชา มาให้โอวาทในงานนี้ และท่านก็รับนิมนต์ด้วยเพราะท่านเป็นพระนักปฏิบัติสายพระป่าเป็นลูกศิษย์ของหลวงพ่อธรรมสาริตเวียงกาหลงด้วยและเป็นผู้ที่ได้รับการเคารพนับถือในหมู่ผู้ปฏิบัติธรรมอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในวงการการศึกษา พ่อหนานสมบูรณ์ผู้ทำหน้าที่สำคัญในการประกอบพิธียังบอกอีกว่าทำงานนี้รู้สึกตื่นเต้นไม่เหมือนงานอื่นๆ จะรู้สึกคล่องตัวกว่านี้ และวันนี้มี สมาชิกสภาจังหวัด (สจ.) ให้เกียรติมาเป็นประธานด้วย นอกจากจะทำหน้าที่ปุ๋จาร์ยแล้วพ่อหนานสมบูรณ์ยังเป็นนักประชาสัมพันธ์ที่ดีมาก หลังจากพิธีสำคัญเสร็จสิ้นลงพ่อหนานก็ช่วยทำการประชาสัมพันธ์ต่อยอดถึงคุณค่าความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ในระหว่างที่ผู้คนกำลังรู้สึกผ่อนคลายอยู่ในงานหลังจากได้รับประทานอาหารร่วมกันแล้ว

พ่อน้อยส่งหรือส่าบุญส่งสมาชิกทีมวิจัยอีกคนหนึ่งกล่าวว่า พิธีกรรมนี้มีคุณค่าในการสร้างจิตสำนึกให้ผู้คนตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรป่าชุมชน ตนรู้สึกภาคภูมิใจที่มีส่วนใช้ความรู้ความสามารถให้เป็นประโยชน์แก่จัดงานเผยแพร่วิชาปฏิบัติของบ้านป่าส้านที่สำคัญในครั้งนี้

กลุ่มเยาวชนคนหนุ่มสาวทั้งหลายก็รู้สึกภาคภูมิใจที่มีส่วนในการฟื้นฟูมรดกอันมีคุณค่าของชุมชนครั้งนี้ด้วยเพราะองค์ความรู้ส่วนสำคัญมาจากการวิจัยของทีมเยาวชน และมาช่วยกันทุ่มเทแรงกายแรงใจในการเตรียมงานรวมทั้งการผลิตข้อความและป้ายรณรงค์ต่อยอดคุณค่าชุมชนให้เข้มแข็งขึ้น และคิดว่าต่อไปจะช่วยเหลือให้ความร่วมมือกับทางหมู่บ้านเวลามีการมีงาน โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม มาร่วมในพิธีแล้วรู้สึกดี

ผลกระทบที่เกิดขึ้นครั้งนี้ไม่เพียงแต่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนป่าส้านนี้เท่านั้น หากยังส่งผลถึงชุมชนอื่นอีกด้วย ดังที่ท่านพระครูสมุห์เคชา จิตเตโชจากค่ายพระบอชุนเวียงกาหลงผู้มาให้ธรรมโอวาทได้กล่าวโมทนากับผู้วิจัยว่ากิจกรรมครั้งนี้ นับเป็นต้นแบบที่ดีที่ชุมชนอื่นควรศึกษาและปฏิบัติตาม นอกจากนี้ศิลปินหมอลำขวัญ เสมอ เมืองเม็งราย ซึ่งในชีวิตยังไม่เคยทำพิธีเรียกขวัญให้ใครเลยก็มีความชื่นชมยินดีและว่าจะนำไปปฏิบัติในหมู่บ้านป่าแงอย่างนี้บ้าง เช่นเดียวกับผู้ใหญ่วัยบ้านป่าจั้นถึงกับนำไปบอกเล่าประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายข่าวในหมู่บ้านของตนเพื่อชักชวนให้ลูกบ้านหันมาให้ความสำคัญกับพิธีกรรมเช่นนี้บ้าง ส่วนเครือข่ายป่าชุมชนอื่นที่มาร่วมงานก็บอกว่าพิธีกรรมนี้ดูขลังและศักดิ์สิทธิ์มาก แตกต่างจากการประกอบพิธีไหว้ผีขุนน้ำ

ที่หมู่บ้านเขาเคยปฏิบัติมา การสร้างสรรค์รูปแบบใหม่ของพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ในครั้งนี้จึงทำให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมเพิ่มขึ้นด้วย

เจ้าหน้าที่หัวหน้าอุทยานคอกหลวงผู้มีส่วนดูแลเขตป่าชุมชนนี้ ได้มาร่วมงานและอยู่พูดคุยสนทนากับชาวบ้านจนเลิกงาน มีความยินดีและพึงพอใจมาก มีการถ่ายภาพเก็บไว้อย่างละเอียดเพื่อนำไปบันทึกความเคลื่อนไหวของชุมชนที่ร่วมจัดการป่าและจะนำไปเผยแพร่เป็นตัวอย่างแก่ชุมชนอื่นต่อไป

นี่จึงเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าการดำเนินงานครั้งนี้ได้เสริมส่งให้ภูมิปัญญาของชุมชนบ้านป่าส้านเกิดการฟื้นคืนตัวขึ้นมาทำหน้าที่ได้อย่างมีพลัง กล่าวคือ การทำหน้าที่ในการถ่ายทอดและผลิตซ้ำอุดมการณ์ การทำหน้าที่ให้เกิดกระบวนการสื่อสารในแนวระนาบ การทำหน้าที่ที่ก่อสร้างสภาวะชุมชน การทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงเครือข่ายภายในชุมชนให้ผู้เข้าร่วมเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรม ดังที่ผู้สูงอายุหลายคนกล่าวว่าตนรู้สึกดีใจที่มีการรื้อฟื้น “ของดีๆ” อย่างนี้ จนมีคำยืนยันหนักแน่นจากชาวบ้านและแกนนำหลายคนว่าต้องจัดให้มีอย่างนี้ต่อไป และในปีต่อไปจะขอจัดในป่าในช่วงที่ไม่มีฝนชุกเพื่อจะได้ให้พิธีกรรมนี้มีความสมจริงและใกล้ชิดป่ามากขึ้น

จากความคิดเห็นและความรู้สึกของผู้คนที่เกี่ยวข้องดังกล่าวแสดงถึงการยอมรับสถานภาพความสำคัญของระบบวิถีคิดและระบบคุณค่าของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่ปรากฏในกระบวนการฟื้นฟูพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ครั้งนี้ จึงเห็นได้ว่ากระบวนการฟื้นฟูพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์นั้นแท้ที่จริงก็คือการฟื้นฟูระบบวิถีคิดและระบบคุณค่าทางจริยธรรมในการจัดการทรัพยากรอันเป็นการผลิตซ้ำอุดมคติหรืออุดมการณ์ของชุมชนให้สามารถมีพลังในการทำหน้าที่ คำจูนชุมชนได้ต่อไป จึงกล่าวได้ว่ากระบวนการดำเนินการครั้งนี้ได้ทำให้เกิดขบวนการขับเคลื่อนทางวัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นพลังผลักดันที่หนุนเสริมซึ่งกันและกันระหว่างพิธีกรรมกับชุมชน นั่นคือในขณะที่ชุมชนได้ทำหน้าที่เสริมสร้างพลังภูมิปัญญาก็เป็นขณะเดียวกับที่ภูมิปัญญาได้ทำหน้าที่เสริมสร้างพลังให้กับชุมชนด้วยและสุดท้ายคือการส่งผลต่อความเป็นไปได้ของการรักษาความยั่งยืนของธรรมชาติในอนาคต อย่างไรก็ตาม ข้อสรุปนี้จะยิ่งชัดเจนขึ้นเมื่อได้วิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการครั้งนี้จนครบทุกองค์ประกอบต่อไป

ผลการดำเนินการครั้งนี้ช่วยให้ค้นพบว่าเยาวชนเป็นกำลังสำคัญของชุมชนที่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนขึ้นได้ ทั้งนี้ต้องสามารถเปลี่ยนแปลงพวกเขาให้ได้ก่อน โดยเฉพาะการได้ค้นพบว่าเยาวชนบ้านป่าส้านนั้นเป็นกลุ่มหนุ่มสาวที่มีพลังและฉลาด มีการสั่งสมประสบการณ์การเรียนรู้จากการศึกษาในระบบโรงเรียนมาเป็นอย่างดี แต่ไม่เคยได้แสดงศักยภาพที่มีอยู่ให้ปรากฏในชุมชนเลย ที่สำคัญคือยังไม่เคยใช้พลังสร้างสรรค์และความสามารถที่มีอยู่ให้เป็น

ประโยชน์ต่อชุมชนกันอย่างจริงจัง และชุมชนเองก็ขาดกระบวนการทางวัฒนธรรมในการเชื่อมร้อยต่อระหว่างรุ่นระหว่างวัยเพื่อการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชน

5.5 ด้านการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของเยาวชน

เยาวชนเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรและรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่จะต้องมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อชุมชน ดังเช่นในระยะสุดท้ายของโครงการนี้ ทีมแกนนำเยาวชนได้มีการริเริ่มการก่อตั้งชมรมเยาวชน โดยมีการประชุมกลุ่มแกนนำเยาวชนที่บ้านพ่อหลวงเฉลิว พวกเขากำหนดวัตถุประสงค์ว่าจะทำหน้าที่ร่วมกับชุมชนในการรักษาทรัพยากรต่อไปด้วยการจัดตั้งองค์กรเยาวชนผู้สืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในรูปของชมรมเยาวชน โดยตั้งชื่อชมรมว่า “ชมรมเยาวชนอาสาพัฒนาทรัพยากรชุมชน” มีวัตถุประสงค์ที่เน้นการเรียนรู้และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยการเข้าร่วมกิจกรรมชุมชนและรณรงค์เผยแพร่องค์ความรู้ผ่านเสียงตามสายในชุมชนและวิทยุชุมชนในท้องถิ่น รวมทั้งเครือข่ายเยาวชนเพื่อสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ในอนาคต บทบาทการมีส่วนร่วมที่เป็นผลกระทบจากการพัฒนาจิตสำนึกของเยาวชนหลังจากผ่านกระบวนการรูปแบบต่างๆมาแล้ว คือการพากันเข้าร่วมโครงการปลูกป่าเทิดไถ้ราชินี เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม สกนี้ โดยที่เป็นกิจกรรมที่พวกเขาไม่เคยปฏิบัติเช่นนี้มาก่อนผลที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้เป็นรูปแบบการพัฒนาที่ยั่งยืนรูปแบบหนึ่งที่เป็นการเตรียมความพร้อมสมาชิกชุมชนรุ่นเยาว์เพื่อการรักษาและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาและมรดกทรัพยากรของชุมชนให้ยั่งยืนได้ต่อไป

5.6 ด้านการการจัดการศึกษาในชุมชน

ได้ก่อให้เกิดความต่อเนื่องเชื่อมโยงของการปฏิรูปการเรียนรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนในสถานศึกษาในชุมชน ในอดีตเมื่อปี พ.ศ.2536 จากที่ทางโรงเรียนบ้านดงป่าसानได้เคยดำเนินการปฏิรูปการเรียนรู้ตามนโยบายของเขตการศึกษาจังหวัดเชียงรายในระบบเดิมก่อนมีการตราพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 4 ปี โดยจัดการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษาแบบกรณีศึกษา 7 ขั้นตอนจนสามารถทำให้เกิดขบวนการป่าชุมชนบ้านป่าसानได้สำเร็จในปีพ.ศ.2545 แต่ต่อมาทางโรงเรียนและคณะครูยังไม่ได้พัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในด้านภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรนี้ เพียงแต่มีการดำเนินการเป็นบางระยะ เช่นการพานักเรียนเดินป่าศึกษาธรรมชาติกันครั้งโดยที่ชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วม ดังนั้นโครงการวิจัยครั้งนี้จึงได้ทำหน้าที่สนับสนุนให้เกิดการทดลองกระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรโดยตรงเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องโดยได้รับความร่วมมือจาก ครูนางพรรณ ไชยประเสริฐ ครูประจำชั้นปีที่ 5 โรงเรียนบ้านดงป่าसान แนวทางการจัดการเรียนรู้ที่โครงการฯได้ให้การสนับสนุนคือแนวคิดการเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง การเน้นชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้ และการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง ทำให้ครูและนักเรียนได้แนวทางการจัดการเรียนรู้ 4 รูปแบบดังนี้

5.6.1 รูปแบบการจัดการเรียนรู้คุณลักษณะทรัพยากรในป่าชุมชน

5.6.2 รูปแบบการจัดการเรียนรู้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์

5.6.3 รูปแบบการจัดการเรียนรู้ระบบการจัดการทรัพยากรอาหารใน

5.6.4 รูปแบบการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการถนอมอาหารแบบพื้นบ้าน

ดังตัวอย่างผลการจัดการเรียนรู้ของนักเรียนจากรูปแบบการจัดการเรียนรู้ระบบการจัดการทรัพยากรอาหาร อาหาร ต่อไปนี้

เด็กหญิงนิรากร ได้เขียนบันทึกประสบการณ์การเรียนรู้กับวิทยากรในชุมชนไว้ว่า “สนุกมาก เพราะครูพานักเรียนไปที่วัดและถ้ำพ่อยืดสุข พ่อยืดสุขเก่งมากที่นักเรียนถ้ำถ้ำถาม พ่อยืดสุขตอบได้ทุกข้อ แล้วก็ไปดูภาพวาดที่ในวัด ได้กราบพระพุทธรูป และจุดที่ครูบอก รูปในวัดสวยมากเป็นสิ่งที่ออกมาแล้วงดงาม พองจุดที่ครูบอกแล้วก็เก็บกระเป๋ากลับมาโรงเรียน ฉันรู้สึกจิตใจที่ได้ออกไปเรียนนอกสถานที่”

นอกจากนี้เธอยังสามารถรวบรวมรายชื่ออาหารโดยแยกเป็นประเภทได้ 3 ประเภท โดยแยกบันทึกนำเสนอในรูปแบบตารางข้อมูลอย่างเป็นระบบ ได้แก่ ของกิน(ภาษาพื้นบ้านภาคเหนือเรียกอาหารว่า “ของกิน”)ที่ได้จากป่า พืชสวนครัวที่ปลูกไว้กิน อาหารจากทุ่งนาและแม่น้ำ แต่ละประเภทรวบรวมได้ 30 ชนิด 23ชนิด และ 17 ชนิด ตามลำดับ รวมเป็น 70 ชนิด นอกจากนี้ ยังบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับ วิธีการจับปู จับปลา โดยใช้เครื่องมือแบบพื้นบ้าน วิธีการปลูกผักสวนครัวในสมัยก่อน วิธีการเก็บหาของป่าในสมัยก่อนและคุณค่าของอาหารพื้นเมืองที่มาจากระบบการเพาะปลูกแบบไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม “ปลูกแล้วใช้ชีควาย ชีวัว เป็นปุ๋ย และไม่มีพิษต่อร่างกายกินไปแล้วอายุยืนและแข็งแรงดี”

เด็กหญิงชนาพร พันสุภา บันทึกรายชื่ออาหารจากป่าได้ 24 ชนิด อาหารจากสวน/บ้านได้ 9 ชนิด และอาหารจากทุ่งนาได้ 40 ชนิด รวมเป็น 110 ชนิด เช่น น้ำพริกอีเก้ ยำชะหนูน ส้าจิ้นจ้วจิ้นควาย กัวแมงจอน เป็นต้น

น้องบี เขียนเรื่อง ชวนกันมาฟังพ่อสุขเล่าเรื่องอาหารพื้นเมือง และเขียนบันทึกว่า “ฉันชอบที่พ่อยืดสุขเป็นคนพูดเก่งและอธิบายให้นักเรียนชั้น ป. 5 ให้ได้รู้เรื่องอาหารพื้นเมืองได้ดี...การรักษาทรัพยากรอาหารให้มีตลอดไปคือการที่ไม่ตัดไม้ทำลายป่า และไม่ทิ้งขวดขามาแมลงลงในแม่น้ำ...การที่ได้ออกไปเรียนนอกสถานที่ทำให้สนุกที่ได้ปั่นจักรยานไปที่เขาวัดป่าसान และจิตใจที่พ่อยืดสุขมาเป็นวิทยากร”

ลักษณะข้อมูลต่างๆที่ครูและนักเรียนได้เรียนรู้และบันทึกจากชุมชนล้วนสามารถใช้เป็นแนวทางการจัดทำหลักสูตรที่สมบูรณ์และตอบสนองสภาพจริงในชุมชนได้เป็นอย่างดี

สำหรับตัวอย่างผลการเรียนรู้รูปแบบอื่นๆสามารถดูได้จากภาพกิจกรรมในภาคผนวก

5.7 ด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชน

5.7.1 ด้านความสัมพันธ์ระหว่างเยาวชนกับผู้ใหญ่ในหมู่บ้าน

กระบวนการปลูกจิตสำนึกของเยาวชนวัยหนุ่มสาวได้ทำให้ลูกหลานเยาวชนได้สัมผัสเรียนรู้กับผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชนในมิติที่ไม่เคยทำมาก่อน และยังได้มีโอกาสนำผลงานการศึกษา ค้นคว้าของตนเองไปนำเสนอในที่ประชุมหมู่บ้านด้วย ทำให้เกิดการยอมรับและเคารพในความสามารถของกันและกัน ดังในกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น เยาวชนแต่ละกลุ่มได้สะท้อนคิดเกี่ยวกับทักษะที่มีต่อทีมวิจัยผู้ใหญ่ว่าเป็นผู้มีความรู้ความสามารถและถ่ายทอดความรู้ได้ดีไม่แพ้ครูในโรงเรียน เช่น มีการใช้รูปแบบแผนผังความคิดประกอบการบรรยายให้เยาวชนฟัง และรู้เรื่องราวของหมู่บ้าน ภูมิปัญญาชุมชนอย่างดี บอกเล่าได้เป็นระบบ เป็นต้น ส่วนผู้ใหญ่ในชุมชนที่ได้เห็นลูกหลานมีความคิดศรัทธาแนะนำวิธีแก้ไขปัญหาในชุมชนก็รู้สึกภาคภูมิใจและดีใจ ดังเช่น คำพูดของวิมลผู้เป็นทีมวิจัยว่า “นี่ไม่ถึงว่าละอ่อนลูกหลานเราจะมีความคิดดี ๆ อย่างนี้ และรู้สึกภูมิใจในตัวลูกหลานเยาวชนทุกคน และภูมิใจในตัวเองด้วยที่ได้มีส่วนทำให้เกิดสิ่งดีๆ อย่างนี้ขึ้น”

ส่วนน้องฝ้าย น้องหิมิที่ได้ร่วมกับทีมวิจัยน้อยหมวด 4 ไปสัมภาษณ์วิทยากรผู้สูงอายุก็บอกว่า “รู้สึกดี เคารพมากขึ้น ถ้าไม่มีกิจกรรมโครงการนี้ก็คงไม่รู้เลยว่าผู้สูงอายุบ้านเราเป็นคนมีความรู้ และเป็นคนที่มีความค่าแก่เรารุ่นลูกหลาน”

กระบวนการจัดการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนในประเด็นสำคัญได้แก่การสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนในฐานะเป็นตัวแทนภาครัฐกับชุมชนและเกิดการฟื้นฟูระบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบอัยสอนหลานผสมผสานกับการเรียนรู้แบบสมัยใหม่ ที่ต้องมีการจดบันทึก การตั้งคำถามนำความรู้ เป็นต้น ผู้สูงอายุและปราชญ์ชาวบ้านเกิดความมั่นใจและภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีแต่จะกำลังหมดสิ้นไปตามอายุขัยของผู้คนในวัยชรา นอกจากนี้เด็กยังเป็นการปรับเปลี่ยนทัศนคติของเด็กที่มีต่อชุมชนและผู้สูงอายุให้ดีขึ้น เกิดการเข้าใจและยอมรับ-เคารพในตัววิทยากรในชุมชนมากขึ้น ในส่วนของครูเองก็เกิดการเรียนรู้และการพัฒนารูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่ก้าวหน้าและใกล้ชิดชุมชนมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็ได้รับความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรไปพร้อมกับนักเรียนและชุมชน ซึ่งทำให้เกิดการยอมรับกันมากยิ่งขึ้น

5.7.2 ด้านความสัมพันธ์ระหว่างเยาวชนกลุ่มหนุ่มสาว

การที่เยาวชนกลุ่มวัยรุ่นหนุ่มสาวมาทำกิจกรรมร่วมกันในโครงการเป็นการกระชับความสัมพันธ์อันดีและแน่นแฟ้นมากขึ้น เพราะในยามปกติไม่มีกิจกรรมชุมชนที่ต้องทำร่วมกัน บางคนก็ไปเรียนต่างจังหวัดแต่เมื่อกลับมาก็ได้เข้าร่วมกิจกรรมด้วยกัน ได้เห็นความสามารถของแต่ละคน ก็รู้สึกดีและภูมิใจและยอมรับกันมากขึ้น

5.8 ด้านการพัฒนาแนวทางการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน

การดำเนินกิจกรรมขั้นตอนนี้สัมพันธ์กับระดับการรับรู้ของชุมชนมาตลอดระยะเวลาการดำเนินกิจกรรมการวิจัยและพัฒนา มาตั้งแต่ต้น รวมทั้งรูปแบบการจัดการกิจกรรมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ระหว่างเครือข่าย ป่าชุมชนบ้านป่าส้านกับบ้านต้นมะเค็ด และรูปแบบการไปทัศนศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรและการผลิตที่ยั่งยืนของชุมชนบ้านป่าสักงาม อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งอยู่ภายใต้การสนับสนุนส่งเสริมของโครงการหลวง ได้มีผลทำให้ทำให้ชุมชนเกิดการยอมรับและมั่นใจในวิถีการผลิตที่รักษาสภาพแวดล้อมตามภูมิปัญญาดั้งเดิมและสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงหลังจากได้เรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัยในชุมชนและการศึกษาคูงานความสำเร็จจากภายนอกเช่นชุมชนบ้านป่าสักงามมาแล้ว ได้เกิดการรวมตัวของกลุ่มอาชีพต่างๆที่มีแนวคิดมุ่งลดการเบียดเบียนทรัพยากรเพื่อให้เกิดการผลิตที่ยั่งยืนและตอบสนองความพอเพียงทางเศรษฐกิจและได้มีการประชุมหารือเพื่อวางหลักการเบื้องต้นไปแล้วเมื่อวันที่ 10 กันยายน พ.ศ.2550 ดังนี้

- 1) เกิดการรวมตัวของกลุ่มแม่บ้านเพื่อประดิษฐ์งานดอกไม้ มีประธานกลุ่มแม่บ้านเป็นหัวหน้ากลุ่ม
- 2) เกิดการรวมตัวของกลุ่มจักสาน มีพ่ออุ๊ยสุข เป็นหัวหน้ากลุ่ม
- 3) เกิดการรวมตัวของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ มี ประธานป่าชุมชนเป็นหัวหน้ากลุ่ม
- 4) เกิดการรวมตัวของกลุ่มเลี้ยงปลาสลิดธรรมชาติ มีหมอดินหรือนายวงศ์ แก้ววงศ์เขียวเป็นหัวหน้ากลุ่ม

5) เกิดการรวมตัวของกลุ่มภูมิปัญญา มี สถาปนิกส่ง เป็นหัวหน้ากลุ่ม

6) เกิดแผนการพัฒนาป่าชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้นดำเนินการโดยคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งแผนแรกที่ได้ดำเนินการไปแล้ว ได้แก่ แผนปลูกป่าเพื่อเพิ่มมูลค่าทางอาหาร แผนที่กำลังจะดำเนินการอย่างต่อเนื่อง คือการสร้างฝายชะลอน้ำเพิ่มขึ้นอีก 20 จุด โดยคณะกรรมการป่าชุมชนได้จัดทำโครงการเสนอไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อรับการสนับสนุนร่วมกับกลุ่มเครือข่ายป่าชุมชนอื่นๆที่โครงการนี้ได้จัดกิจกรรมเวทีเชื่อมโยงเครือข่ายไปแล้วและเกิดผลต่อเนื่องเชิงรูปธรรมทันที

5.9 ด้านความเชื่อมั่นในพลังและศักดิ์ศรีภูมิปัญญาของชุมชน

การได้รับรู้และเข้าใจระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนทำให้สมาชิกชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาและศักดิ์ศรีของชุมชน ผู้สูงอายุเกิดแรงยินดีมีความรู้สึกปิติที่มีการฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะสิ่งที่เป็นแนวคิดดีที่มีคุณค่า ดังที่พ่อสุขได้กล่าวในที่ประชุมเวทีชาวบ้านด้วยความรู้สึกดีใจ และต่อมาก็ได้อุทิศเวลาถ่ายทอดความรู้แก่ลูกหลานนักเรียนโรงเรียนบ้านดงป่าส้าน พ่อหนานสมบูรณ์บอกว่า นึกไม่ถึงว่าจะเป็นสิ่งดีมีคุณค่าได้ถึงขนาดนี้ เพราะชาวบ้านอยู่กับความเคยชินจึงไม่รู้คุณค่า พ่อหลวงเองก็ภูมิใจที่มีผู้หลักผู้ใหญ่จากภายนอกให้ความสำคัญร่วมงานพิธีสืบชะตา-เรียกขวัญป่า ชาวบ้านเองก็ให้ความสำคัญให้ความร่วมมือกันมาร่วมงานกันเป็นจำนวนมากโดยไม่ต้องกะเกณฑ์ แสดงถึงความตระหนักในคุณค่าและการยอมรับในระบบภูมิปัญญาชุมชน และประธานป่าชุมชนก็ภูมิใจที่ได้รับคามชื่นชมจากเครือข่าย

ป่าชุมชนอื่นและได้เป็นต้นแบบการฟื้นฟูพิธีกรรมที่มีคุณค่า และที่สำคัญที่สุดคือการได้รู้ว่าการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะระบบป่าชุมชนนั้นเป็นผลงานอันยิ่งใหญ่ของชุมชนที่ส่งผลต่อสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศชาติและของโลกจากการที่ได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมเวทีสมัชชาประชาชนและหน่วยงานภาครัฐที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ถึงการเชื่อมโยงระหว่างนโยบายและปฏิบัติการในชุมชน

ตอนที่ 6

ผลกระทบจากการดำเนินการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน

การดำเนินกิจกรรมการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรครั้งนี้ ไม่เพียงแต่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนเท่านั้น หากยังได้ทำให้เกิดผลกระทบต่อด้านอื่นๆด้วย ดังนี้

6.1 สุขภาวะทางกายใจ จิตวิญญาณ/ปัญญา และชุมชน

กิจกรรมต่างๆตามแนวทางการดำเนินงานฯครั้งนี้เป็นเครื่องมือช่วยให้เกิดสุขภาวะด้านต่างๆแก่คนผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญา ดังนี้

6.1.1 เกิดสุขภาวะทางกาย

สมาชิกชุมชนทั้งวัยผู้ใหญ่และเยาวชนวัยรุ่นหนุ่มรุ่นสาวและวัยเด็ก ได้ออกกำลังกายที่เป็นประโยชน์ในกิจกรรมสร้างฝายและอุทยานการเรียนรู้รวมทั้งการปลูกป่าเทิดไถ่ราชินี วันที่ 12 สิงหาคม 2550 ได้รับประทานอาหารร่วมกันในวันจัดเวทีชุมชน วันประชุมกลุ่ม วันเดินทางศึกษาดูงานนอกสถานที่ และวันจัดพิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่า เป็นต้น

6.1.2 เกิดสุขภาวะทางใจ

กลุ่มเยาวชนบอกว่ารู้สึกสนุกสนานจากการได้ร่วมทำกิจกรรมกับเพื่อนๆ น้องนุก ประชานกลุ่มวิจัยเยาวชนคอยสนุก ตอนนำเสนอมีบรรยากาศสนุกสนานคลายเครียดตลอดเวลาไม่เหมือนอยู่ในโรงเรียน ตอนไปเดินสำรวจป่าก็สนุกที่ได้สัมผัสป่า ได้เดิน ได้เล่นน้ำและพูดคุยกับเพื่อนๆทำให้สนิทสนมกันมากขึ้น ผู้สูงอายุก็รู้สึกดีใจที่มีการส่งเสริมให้หรือฟื้นฟูสิ่งดีที่มีคุณค่าในชุมชนมาให้ลูกหลานได้รู้และสืบทอด ผู้ใหญ่บ้านคือพ่อหลวงเฉลียวก็บอกว่ารู้สึกสุขใจดีใจที่เห็นลูกบ้านมีความสามัคคีกันและได้เห็นความเปลี่ยนแปลงดีที่เกิดขึ้นในชุมชน การไปทัศนศึกษาของกลุ่มตัวแทนชุมชนก็ถือว่าการได้ท่องเที่ยวผ่อนคลายด้วย และเป็นต้น

6.1.3 เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณ/ปัญญา

เด็กๆในโรงเรียนก็ได้รับความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรในชุมชนอย่างที่ไม่เคยสนใจมาก่อน รู้สึกภาคภูมิใจที่ได้มีส่วนร่วมทำประโยชน์ต่อชุมชนโดยการจัดนิทรรศการต้นไม้และเห็ดในวันประกอบพิธีสืบชะตา-เรียกขวัญป่าด้วยฝีมือการวาดภาพของตนเองให้ชุมชนเห็นเป็นครั้งแรก ได้ความรู้เพิ่มขึ้นในเรื่องพิธีกรรมสำคัญเกี่ยวกับป่าและทรัพยากรอาหารจากป่าและวิธีถนอมอาหาร

จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ชาวชนวัยรุ่นรู้สึภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าของทรัพยากรในชุมชน และจากการที่ได้ร่วมทำประโยชน์แก่ชุมชน เช่นปลูกป่า ตำรวจรวบรวมความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมดั้งเดิม มาเสนอที่ประชุมผู้ใหญ่ทั้งหมู่บ้านเพื่อให้มีการฟื้นฟูและคิดใหม่ทำใหม่ ได้คิดสร้างสรรค์คำขวัญ รณรงค์ให้ตระหนักในคุณค่าทรัพยากร ได้เขียนป้ายต่างๆ ภูมิใจว่าผู้สูงอายุและแกนนำชุมชนใน หมู่บ้านก็เป็นผู้มีความรู้ความสามารถ ผู้เฒ่าผู้แก่และชาวบ้านที่มาร่วมงานพิธีสืบชะตา-เรียกขวัญ ป่ารู้สึกล้อมอกล้อมใจปิตินิสิตที่ได้ร่วมพิธีอันอ่อนโยนและศักดิ์สิทธิ์เป็นมงคลแก่ชีวิตและรักษาป่า ภาคภูมิใจที่หมู่บ้านตนเองยังมีของดีๆ อยู่ ประทับใจในคำเรียกขวัญป่า พระสงฆ์ก็โหมทนาในการทำ กิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสมบัติสาธารณะของชาติบ้านเมือง เหนืออื่นใดก็คือการที่ผู้เข้าร่วมพิธี สืบชะตาได้ฝึกนั่งสมาธิทำจิตใจให้สงบ เป็นต้น

6.1.4 เกิดสุขภาวะในระดับชุมชน

การที่ชาวบ้านได้มีกิจกรรมดีๆ ทำร่วมกัน ทุกคนเข้าใจและตระหนักในสิ่งที่มีค่า ร่วมกัน เกิดความสามัคคี แกนนำมีความภาคภูมิใจที่ได้ทำหน้าที่เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และมีสิ่งดีๆ เกิดขึ้นในชุมชน เป็นการจุดประกายที่จะนำไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจแก่ ชุมชนในอนาคต นอกจากนี้ยังภูมิใจที่หมู่บ้านป่าसानได้เป็นต้นแบบการฟื้นฟูพิธีกรรมสำคัญใน รูปแบบใหม่ที่มาจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน

6.2 การเชื่อมโยงพลังเครือข่ายชุมชน

แนวทางการดำเนินการ ได้ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายพลังชุมชนทั้งภายในและ ภายนอก ดังนี้

6.2.1 การเชื่อมโยงพลังเครือข่ายภายในชุมชน

เนื่องจากกิจกรรมต่างๆ ที่ออกแบบให้แต่ละฝ่าย ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเป็น การเสริมสร้างสายใยความสัมพันธ์อันดีต่อกันแน่นแฟ้นขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะผู้ใหญ่กับเด็กที่มัก รู้สึกละทิ้งช่องว่างระหว่างวัย แต่การดำเนินงานในโครงการก็ได้ช่วยลดช่องว่างต่างๆ เหล่านี้ โดยมี การเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ในชุมชนที่เอื้อต่อการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญา ดังเช่นกลุ่ม แม่บ้านต่างรุ่นต่างวัยที่มาช่วยกันทำอาหารในงานพิธีสืบชะตา-เรียกขวัญป่า หรือการที่พ่ออุ๊ยสุข และแม่อุ๊ยทาปรับบทบาทที่เคยเป็นเพียงผู้สูงอายุที่โรยราลงไปเรื่อยๆ พร้อมกับองค์ความรู้ด้าน ทรัพยากรชุมชนก็ได้กลายมาเป็นวิทยากรผู้ทรงภูมิปัญญาทำหน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แก่เด็กๆ จาก โรงเรียนบ้านคงป่าसान โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนวัยรุ่นหนุ่มสาวที่ส่งสมประสงค์การเรียนรู้ด้าน สิ่งแวดล้อมทางทฤษฎีมาแล้วอย่างดีจากโรงเรียนมัธยมประจำตำบล ครั้นพอได้เข้าร่วม กระบวนการปลูกจิตสำนึกในชุมชนก็พัฒนาขึ้นเป็นกลุ่มวิจัยน้อยและยกระดับมาเป็นชมรมเยาวชน อาสาพัฒนาทรัพยากรชุมชนในหมู่บ้าน และมีแนวโน้มที่จะนำไปสู่การเชื่อมโยงเครือข่ายเยาวชน นอกพื้นที่ในอนาคตอันใกล้ นอกจากนี้ได้เกิดกลุ่มการผลิตที่ยั่งยืนขึ้นในชุมชนหลายกลุ่มที่เป็น การรวมพลังคนเพื่อการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนและสอดคล้องกับความ

ต้องการของชุมชนเป็นต้น การเชื่อมโยงเครือข่ายพลังชุมชนผ่านกิจกรรมการพัฒนาเหล่านี้ย่อมจะทำให้ชุมชนเกิดแรงเกาะแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยิ่งขึ้นมากขึ้น

6.2.2 การเชื่อมโยงเครือข่ายภายนอกชุมชน

กิจกรรมการวิจัยได้ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างชุมชนบ้านป่าล้านกับเครือข่ายชุมชนอื่น นับตั้งแต่กิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างทีมวิจัยชุมชนกับเครือข่ายป่าชุมชนสันมะเค็ดและเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนจังหวัดเชียงราย ซึ่งนอกจากจะเป็นการแบ่งปันแลกเปลี่ยนแลกเปลี่ยนแนวคิดและประสบการณ์การจัดการทรัพยากรด้วยกันแล้ว ยังนำไปสู่การสร้างร่วมมือที่แน่นแฟ้นกันมากขึ้น ดังเช่น เมื่อชุมชนบ้านป่าล้านจัดกิจกรรมฟื้นฟูพิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญป่าก็ได้รับความสนใจเข้าร่วมงานจากกลุ่มเครือข่ายป่าชุมชนสันมะเค็ด เครือข่ายป่าชุมชนบ้านทุ่งม่านและเครือข่ายป่าชุมชนคอกกู่เบือ บ้านแม่ห่าง เมื่อมีการจัดเวทีเครือข่ายพลังประชาชนในกรณีการแก้ปัญหาหมอกควันและไฟป่าก็ทำให้กลุ่มตัวแทนคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านป่าล้านซึ่งก็คือทีมวิจัยชุมชนในโครงการนี้ได้รับการบอกกล่าวเชิญชวนจากเครือข่ายอื่นให้มีโอกาสได้ไปร่วมแสดงพลังภาคประชาชนผู้ทำหน้าที่ในการดูแลรักษาทรัพยากรของชาติด้วย การได้มีโอกาสเข้าไปเชื่อมโยงกับกระบวนการทำงานแก้ปัญหาทรัพยากรกับหน่วยงานภาครัฐและได้เข้าร่วมเวทีพบปะกับกลุ่มพลังจากเครือข่ายอื่นอีกเป็นจำนวนมากเป็นสร้างความมั่นใจและความตระหนักในคุณค่าและบทบาทของตนขึ้นอีกมาก ดังที่ประธานป่าชุมชน คุณ กุณา ได้นำเอกสารจากที่ประชุมเวทีดังกล่าวมาแจกจ่ายขยายผลในชุมชนและแสดงความพึงพอใจ ภาคภูมิใจและรู้สึกขอบคุณโครงการวิจัยที่ได้สนับสนุน โอกาสการเรียนรู้และการเชื่อมโยงกับพลังเครือข่ายอื่นทำให้ไม่รู้สึกโดดเดี่ยวอีกต่อไป และที่สำคัญการไปร่วมกิจกรรมเวทีภาคประชาชนครั้งนี้ได้นำไปสู่การมีส่วนร่วมในการวางแผนการแก้ไขปัญหาหมอกควันและไฟป่าในระดับภาคเหนือ ซึ่งเป็นแผนงานภาคปฏิบัติที่รัฐบาลโดยการนำของรองนายกรัฐมนตรีไพบุลย์ ทำหน้าที่เป็นฝ่ายสนับสนุนนโยบายการแก้ปัญหาเชิงรูปธรรมในครั้งนี้

6.3 การฟื้นฟูบทบาทของพระสงฆ์และสถาบันทางพุทธศาสนา

กระบวนการดำเนินกิจกรรมการวิจัยครั้งนี้เป็นการเปิดพื้นที่ให้องค์กรและสถาบันทางพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทเชื่อมโยงกับชุมชนในการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร อันเท่ากับเป็นการสร้างความสืบเนื่องทางวัฒนธรรมวิถีพุทธที่เคยมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรมาแต่ในอดีตด้วย โดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ที่ดำเนินการในวิหารวัดป่าล้านเพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ต่อหน้าพระพุทธรูปประธาน พระสงฆ์ในฐานะผู้ทรงศีลทรงธรรมเท่านั้นที่จะเป็นผู้มีอำนาจในการอัญเชิญพลังศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ โดยเฉพาะมีพระพุทธรูปเจ้าเป็นที่มาของพลังบริสุทธิ์สูงสุดท่ามกลางพลังศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เพื่อปลุกปลอบจิตใจและกล่อมเกลาจิตวิญญาณของผู้เข้าร่วมพิธีให้รู้สึกปิติยินดีที่ได้รับพลังอันเป็นมงคลผ่านเสียงและบทสวดสาธยายมนต์อันทรงพลังที่มาจาก

พลังจิตของพระผู้ทำการสวดพร้อมกันถึง 5 รูป นอกจากนี้พ่อหนานสมบุรณ์ ปัญญาปือผู้เป็น
 ปู่จารย์ของหมู่บ้านยังได้อาราธนาให้ท่านพระครูสมุห์เคชา จิตเดโช เจ้าอาวาสวัดคู่แก้วธรรมาราม
 ผู้อำนวยการค่ายคุณธรรมพระยอดขุนพลที่อยู่ติดชิดกันกับหมู่บ้านมาเป็นผู้ให้โอวาทธรรมเกี่ยวกับ
 การจัดการทรัพยากรหลังจากพิธีสวดสาธยายมนต์เพื่อเป็นการนำหลักธรรมในพุทธศาสนามาเป็น
 เครื่องชี้นำการพัฒนาจริยธรรมด้านการจัดการทรัพยากรด้วย ดังนั้นความตอนหนึ่งที่ท่านขอร้อง
 ให้มีเมตตาธรรมต่อบรรดา สัตว์ป่าโดยขอให้งดเว้นการล่าสัตว์ป่าอย่างน้อยก็ภายในบริเวณป่าด้าน
 รอบๆที่ตั้งของวัดป่าอุดมธรรมติดกับป่าชุมชนของหมู่บ้าน เป็นต้น เหนืออื่นใดกิจกรรมนี้ได้
 ก่อให้เกิดการ “ร่วมสังฆกรรม” กันระหว่างพระสองนิคายในพื้นที่เดียวกัน กล่าวคือ ทางชุมชนได้
 นิมนต์พระฝ่ายธรรมยุติที่เรียกกันว่า “พระป่า” ด้วยเหตุผลว่าเป็นพระฝ่ายปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน
 ย่อมมีพลังบริสุทธิ์ร่วมกับพระในวัดป่าสำนซึ่งมักเรียกกันทั่วไปว่า “พระบ้าน” ยิ่งจะทำให้พิธีเกิด
 ความ “ขลัง” มากขึ้น นี้ย่อมเป็นการเปิดช่องทางความร่วมมือของสถาบันพุทธศาสนาในพื้นที่นี้ให้
 มีโอกาสได้ตอบสนองการแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกันด้วย

ตอนที่ 7 แนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมกับชุมชน

จากการศึกษาปัจจัยและผลที่เกิดจากการพัฒนากระบวนการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการ
 จัดการทรัพยากรทั้ง 7 กระบวนการ สามารถนำมาสังเคราะห์เพื่อเป็นแนวทางการเสริมสร้างพลัง
 ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับสถานการณ์ชุมชนได้ 7 แนวทาง ได้แก่ การ
 พัฒนาระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ตอบสนองสภาพจริงของชุมชน การพัฒนาคนในด้านศักยภาพ
 การจัดการทางสังคมและจิตสำนึกเชิงจริยธรรม การพัฒนาวิธีการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน
 การผลิตซ้ำอุดมการณ์ชุมชน การพัฒนาระบบการจัดการศึกษาท้องถิ่น การพัฒนาแผนการผลิต
 และการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน การสร้างเครือข่ายการจัดการทรัพยากรให้เข้มแข็งทั้งภายในและ
 ภายนอกชุมชน

แนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาดังกล่าวเป็นขบวนการขับเคลื่อนงานพัฒนาชุมชนใน
 มิติวัฒนธรรมโดยชุมชนที่ส่งผลทำให้เกิดการปรับตัว/เปลี่ยนแปลงที่สามารถอธิบายเพื่อเป็น
 บทเรียนงานพัฒนาได้ดังนี้

1. การพัฒนาระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ตอบสนองสภาพจริงของชุมชน แนวทางนี้ได้ให้หลักการที่
 เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาอย่างน้อย 3 ด้าน ดังนี้

1.1 การเข้าถึงพลังองค์ความรู้ท้องถิ่นของชุมชน เป็นการสร้างเงื่อนไขให้ชุมชนได้รู้จัก
 ตนเองและตระหนักรู้ในคุณค่าและความมีศักดิ์ศรีของภูมิปัญญาของตนและเรียนรู้ว่าภูมิปัญญานั้น
 จะสามารถดำรงอยู่ได้ในพื้นที่ที่มีบริบทชุมชนที่เหมาะสมเอื้อที่จะให้ภูมิปัญญาสามารถทำหน้าที่ได้
 อย่างดี รวมทั้งขึ้นอยู่กับพลังคนหรือชุมชนที่เป็นเจ้าของที่จะต้องรู้จัก รู้คุณค่า รู้วิธีการใช้และรู้
 วิธีการรักษาด้วย

1.2 การรวบรวมและจัดระเบียบชุดความรู้ที่เกี่ยวกับระบบภูมิปัญญาของชุมชน ทำให้ชุมชนได้เข้าใจและเห็นคุณค่าความสำคัญ และมองในแง่การพัฒนาในขั้นตอนนี้ถือว่าเป็นขั้นการฟักตัวหรือบ่มเพาะทางความคิด/จิตสำนึกที่สำคัญ เพราะเป็นทั้งการเปิดโลกให้เห็นข้อเท็จจริงและเป็นการเข้าถึงหรือถอดรหัสภูมิปัญญาอันเป็นรากเหง้าทางความคิดที่สำคัญที่จะทำให้เกิดความภาคภูมิใจและเคารพเชื่อมั่นในภูมิปัญญาและศักดิ์ศรีของชุมชน

1.3 การนำภูมิปัญญาระดับอุดมการณ์มาใช้ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งทำให้เกิดความกล้าหาญที่จะยอมรับการพัฒนาที่มาจากรากเหง้าภูมิปัญญาดั้งเดิมอย่างสร้างสรรค์ อันเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเหมาะสมกับชุมชน

2. การพัฒนาคนในด้านศักยภาพการจัดการทางสังคมและจิตสำนึกเชิงจริยธรรม เป็นกระบวนการเสริมสร้างคุณภาพและคุณธรรมของประชากรในชุมชนให้เกิดการเรียนรู้และสามารถเข้าถึงภูมิปัญญาของตนรวมทั้งสามารถรู้เท่าทันกระแสโลกาภิวัตน์ ในที่นี้ถือว่าคนหรือชุมชนเป็นกำลังพื้นฐานหรือเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา รูปแบบนี้จึงได้ให้ความสำคัญต่อกลุ่มพลังในชุมชน ได้แก่ กลุ่มแรกคือ กลุ่มแกนนำและครู กลุ่มที่สองคือ กลุ่มเยาวชน ส่วนกลุ่มต่อมาได้แก่ กลุ่มอาชีพหรือองค์กรอิสระ การดำเนินการในรูปแบบที่ 2 นี้ช่วยให้ค้นพบหลักการพัฒนาคนในชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มพลังทางสังคมที่มีความแตกต่างกัน 4 หลักการ ดังนี้

2.1 หลักการพัฒนาแกนนำชุมชนและครู เป็นกลุ่มพลังที่มีบทบาทในการชี้นำชุมชนได้ ภูมิสภาพชุมชนได้กระทั่งอาจสามารถชี้เป็นชี้ตายแก่สังคมได้ วิธีที่เหมาะสมที่สุด คือ การให้เขาได้ร่วมคิดร่วมทำร่วมตัดสินใจรวมทั้งบริหารจัดการการเงินการบัญชีตั้งแต่เริ่มต้น ไปจนตลอด โครงการบนพื้นฐานความไว้วางใจเชื่อใจอย่างมีเหตุผล จะทำให้เกิดการเรียนรู้ทั้งในส่วนที่เป็นความรู้ความเข้าใจ ความรับผิดชอบและการพัฒนาบุคลิกภาพของการเป็นผู้มีจิตอาสา

2.2 หลักการพัฒนากลุ่มเยาวชนคนหนุ่มสาว ถือว่าเป็นกลุ่มพลังอนาคตซึ่งเป็น “คน” ของชุมชนที่จะต้องรับผลรวมหรือมีส่วนได้ส่วนเสียตั้งแต่ปัจจุบัน ไปจนถึงอนาคต โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากร จึงจำเป็นต้องสร้างโอกาสการได้เรียนรู้/บ่มเพาะเสียตั้งแต่ต้น แต่กระบวนการพัฒนานั้นแตกต่างจากกลุ่มแรกในเรื่องของกระบวนการเชิงเทคนิคที่จำเป็นต้องเน้นระบบการเชื่อมต่อสายใยวัฒนธรรมแห่งการถ่ายทอดและการสื่อสารที่เอื้อให้เกิดความใกล้ชิดผูกพันกันระหว่างผู้ถ่ายทอดกับผู้สืบทอดดังที่เคยดำเนินมาแต่อดีต และระหว่างวัยเดียวกันเพื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดการเกาะแน่นกันทางสังคม นอกจากนี้ยังควรเน้นการได้เรียนรู้บนข้อเท็จจริงที่สัมผัสได้ด้วยตนเอง เทคนิคอีกลักษณะหนึ่งคือการสื่อสารแบบสองทางที่ทำให้ผู้ใหญ่สามารถรับฟังลูกหลานได้ในขณะที่ลูกหลานก็จะเกิดการยอมรับในความมีสติปัญญาของผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชน

2.3 หลักการพัฒนากลุ่มอาชีพ เป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรมากที่สุด มีพลังต่อการชี้เป็นชี้ตายของสถานภาพทรัพยากรมากที่สุดและเป็นกลุ่มพลังที่เปลี่ยนแปลงได้ยาก

ที่สุด แต่หากได้เข้าถึง ภูมิปัญญาและความเป็นเหตุเป็นผลแล้วจะกลายเป็นพลังที่กุ่มอนาคตของชุมชนได้ คนกลุ่มนี้อาจมีหลายสถานภาพแต่โดยสถานภาพหลักเขาคือผู้ที่กำชะตากรรมของครอบครัวไว้ในมือด้วยบทบาทหน้าที่ของผู้หาเลี้ยงครอบครัว การสร้างกระบวนการเรียนรู้จึงควรเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไปจนเมื่อเขาได้เรียนรู้จนมั่นใจแล้ว หากมีเงื่อนไขที่เหมาะสมเขาก็จะกลายเป็นผู้ซึ่งนำการเปลี่ยนแปลงได้จากประสบการณ์ตรงของตัวเอง ดังนั้นวิธีที่จะช่วยให้เกิด “การเรียนรู้โดยไม่สอบตก” คือการสร้างโอกาสให้ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้ที่ประสบความสำเร็จและสนับสนุนให้มีการทดลองปฏิบัติจริง

2.4 การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ด้วยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีเป้าหมาย โดยมีการเชื่อมโยงกับแหล่งเรียนรู้ภายนอกเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและเท่าทันกระแสโลกาภิวัตน์

2.5 การเรียนรู้หลักธรรมทั้งระดับทฤษฎีและปฏิบัติเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมแนวพุทธดังที่พระสงฆ์ได้ริเริ่มดำเนินการเบื้องต้นในพิธีกรรมสืบชะตาป่า-เรียกขวัญป่า หากมีการส่งเสริมให้มีการเรียนรู้เชิงปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจะเป็นการนำพาไปสู่ความพอเพียงทางจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการจัดการทรัพยากร

3.การพัฒนาวิธีการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน เป็นการเพิ่มขีดความสามารถในการปกป้องรักษาทรัพยากรและในขณะเดียวกันก็เป็นการเพิ่มขีดความสามารถของทรัพยากรในการตอบสนองผู้ดูแลรักษาด้วย ชาวบ้านจะคุ้นเคยกับการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมมากกว่าที่เป็นนามธรรม ในระยะแรกเมื่อพูดถึงการจัดการทรัพยากรเขาจะนึกถึงรูปธรรมของการสร้างสิ่งใดสิ่งหนึ่งก่อน โดยไม่ได้ใส่ใจที่จะหาเหตุผลผลที่นำไปว่าทำไมจึงทำ แต่เขาจะคิดไว้ก่อนว่าทำแล้วจะได้อะไร ดังนั้นการสร้างฝ่ายชะลอน้ำจึงเป็นกิจกรรมอันดับแรกที่เขาเลือกที่จะทำเช่นเดียวกับการไถ่ขบประมาณจากทางราชการที่จะต้องเน้นรูปธรรมไว้ก่อนเสมอ เทคนิคการทำงานของนักวิจัยในสถานการณ์เช่นนี้จึงต้องเน้นที่การปรับตัวเราเข้าหาเขาก่อนแล้วค่อยๆสร้างกระบวนการสื่อสารที่นำไปสู่ระบบการคิดอย่างไรก็ตามการดำเนินการตามแนวทางที่ 3 ช่วยให้ได้หลักการเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาชุมชน ดังนี้

3.1 การสร้างความมั่นใจในพลังความสามารถของตนเองของชุมชน ด้วยการสนับสนุนให้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างเทคโนโลยีการเสริมสร้างความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน อันที่จริงก่อนโครงการวิจัยจะเริ่มต้น แกนนนำป่าชุมชนคนหนึ่งกล่าวว่า การสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้ป่าสามารถทำได้โดยไม่ต้องไปทำอะไรกับป่าเพราะวิธีที่คนไม่ไปรบกวนป่าก็คือการเปิดโอกาสให้ป่าฟื้นตัวมันเอง หลักการนี้สามารถใช้ได้โดยทั่วไป และด้วยวิถีคิดที่เข้าใจธรรมชาติของป่าเช่นนี้ได้ทำให้ป่าค่อยหลงในบริเวณที่พวกเขาเคยทำลายมันมาจนแห้งแดงไปทั้งป่ากลับกลายมาเป็นแหล่งเอื้อปัจจัยสี่ให้พวกเขาได้ประจักษ์ชัดเจนภายในเวลาเพียง 5 ปี แต่ขณะเดียวกันพวกเขาก็ลืมนึกไปว่าทุกปีพวกเขาจะต้องคอยจัดการกับไฟป่าด้วยความเหน็ดเหนื่อย

อย่างต่อเนื่อง จนสถานการณ์ล่าสุดในปีนี้ (2550) ได้เกิดผลกระทบจากภาวะโลกร้อนและทำให้เกิดปัญหาหมอกควันจากไฟฟ้า รวมทั้งป่าชุมชนของพวกเขาด้วย ดังนั้น รูปแบบการพัฒนาในแบบที่ 3 จึงได้ทำให้แนวคิดชุมชนเกิดการปรับตัว หันมาใช้กำลังความสามารถรวมตัวกันสร้างฝายชะลอน้ำ ในหน้าแล้งขณะที่ในลำห้วยมีปริมาณน้ำน้อยขนาดที่ไหลเพียงร่นๆ แต่เมื่อฝายถูกสร้างเสร็จเพียงชั่วข้ามคืนก็สามารถกักเก็บน้ำได้เอ้อล้นฝาย พวกเขารู้สึกภาคภูมิใจที่สามารถ “ช่วย” ให้ป่ามีน้ำเพิ่มความชุ่มชื้นขึ้นมาได้จริง และจากการเริ่มต้นจุดประกายจากโครงการวิจัยครั้งนี้ ได้มีส่วนเชื่อมโยงขบวนการป่าชุมชนของบ้านป่าล้านเข้ากับเครือข่ายประชาชนในภาคเหนืออีกจำนวนมหาศาล รวมทั้งเชื่อมโยงเข้ากับภาครัฐในระดับนโยบาย ในงานประชุมที่จัดโดยรัฐบาลในการหามาตรการป้องกันไฟฟ้า ทำให้พวกเขาเกิดความรู้ความมั่นใจมากขึ้น ในที่สุดได้นำไปสู่การจัดทำแผนสร้างฝายชะลอน้ำเพิ่มขึ้นอีกถึง 25 แห่งภายในปีนี้

3.2 การเพิ่มบทบาทหน้าที่ของป่าให้เป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยการเพิ่มกระบวนการจัดทำฐานข้อมูลแสดงชนิดและชื่อไม้ป่ารวมทั้งชื่อสมุนไพรและสรรพคุณ โดยการเขียนป้ายข้อมูลดังกล่าวไว้ตามต้นไม้ที่สำคัญแต่ละต้นที่ขึ้นอยู่ตามบริเวณป่าสองข้างทางเป็นระยะถึงกว่า 3 กิโลเมตรจากป้ายแสดงเขตป่าชุมชนเข้าไปจนถึงอุทยานการเรียนรู้บริเวณฝายชะลอน้ำ กระบวนการนี้ได้ทำให้ชาวบ้านที่มาร่วมงาน โดยเฉพาะกรรมการป่าชุมชนเกิดการเรียนรู้การจัดการระบบข้อมูลพืชได้เป็นอย่างดี กระบวนการในลำดับนี้เป็นการสร้างพื้นที่เชิงรูปธรรมให้แก่ภูมิปัญญาชุมชน

อย่างไรก็ตามการดำเนินการตามแนวทางนี้จำเป็นต้องมีการรองรับสิทธิและอำนาจตามกฎหมายที่เป็นจริงด้วย โดยเฉพาะกรณีชุมชนบ้านป่าล้านซึ่งมีปัญหาด้านพื้นที่ปกครอบกับพื้นที่ป่าชุมชนตั้งอยู่คนละเขตกันจึงจำเป็นต้องมีการพิจารณาในเชิงกฎหมายเพื่อรองรับกระบวนการพัฒนาด้วย

4. ทางวัฒนธรรม อุดมการณ์เป็นสาระเนื้อในของภูมิปัญญาที่เป็นโครงสร้างส่วนบนที่ทำหน้าที่กำหนดพฤติกรรมหรือแนวทางการปฏิบัติต่อสิ่งใดๆที่มุ่งหวังสูงสุด อุดมการณ์จะทำหน้าที่ได้ดีเมื่อได้ผสมเข้ากับระบบการรับรู้ในระดับจิตสำนึก อุดมการณ์การจัดการทรัพยากรเป็นสิ่งที่ยั่งยืน ชาวบ้านหรือบางที่อาจเป็นปราชญ์ทางพุทธศาสนาตระหนักแน่ว่าเป็นองค์ประกอบที่มีอยู่จริงและเป็นแก่นพลังอันแข็งแกร่งและยังทำให้สามารถผสมผสานเข้ากับอุดมการณ์ทางศาสนาได้อย่างกลมกลืน

บทเรียนจากการดำเนินการตามแนวทางที่ 4 ในชุมชนบ้านป่าล้านโดยการวิเคราะห์ตั้งแต่ “ขบวนการก่อรูปก่อร่าง” มาจนถึง “กระบวนการ” ดำเนินการประกอบพิธีสืบชะตา-เรียกขวัญป่าทุกขั้นตอน ทำให้พบว่าคุณลักษณะของ “พลัง” ของพิธีกรรมนี้มีอย่างน้อย 8 ลักษณะที่น่าจะเป็นแนวทางสำหรับการนำไปเป็นบทเรียนในงานเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาชุมชนผ่านพิธีกรรมสักดิ์สิทธิ์ ดังต่อไปนี้

4.1 พลังกระบวนการสถาปนา การสถาปนาพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์โดยเปิดโอกาสให้ผู้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการก่อรูปก่อร่างพิธีกรรมใหม่บนรากฐานเดิมด้วยเจตนาร่วมกัน ในกระบวนการดำเนินงานนั้นจะเห็นว่าคนกลุ่มแรกที่ได้ทำหน้าที่ในการ “แกะห่อ” พิธีกรรมต้นแบบทั้งหลายก็คือกลุ่มแกนนำ จนพอได้แนวแล้วจึงส่ง “ไม้ผลัด” ต่อให้กับกลุ่มเยาวชนคนหนุ่มคนสาวให้ทำหน้าที่ขอรอยไป “แกะห่อ” ซ้ำอีกทีโดยกำหนดให้ขนาดของ “ห่อ” นั้นมีขนาดกะทัดรัดหรือเล็กลงเพื่อให้กระชับทันกับวันเวลาของการวิจัยที่มีอยู่อย่างจำกัด แต่ก็มีขึ้นตอนอันสลับซับซ้อนผสมผสานเทคนิควิทยาการเรียนรู้ดังกล่าวไว้แล้ว จนกระทั่งถึงวันที่ให้ชุมชนร่วมกันพิจารณา วิพากษ์และเติมเต็ม กระบวนการสถาปนาใหม่ก็เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ มีทั้งข้อเสนอและข้อแย้งแต่ก็ดำเนินไปอย่างถ้อยถ้อยพ้องกัน จนกระทั่งตอนหนึ่งที่ประธานกลุ่มแม่บ้านประกาศิตออกมาว่า “เอาโธไปโดยกันหันนะ” กระบวนการปรุงผสมจึงเกิดขึ้นชัดเจนและนำไปสู่ความสำเร็จของการสถาปนาพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ดังได้บอกเล่ามาแล้ว

ผลที่เกิดขึ้นอย่างสำคัญที่นอกเหนือจาก “ผลผลิต” ของวัฒนธรรมพื้นบ้านรูปแบบใหม่ครั้งนี้ ก็คือ “ขบวนการ” สร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมที่เห็นตัวตนของผู้สร้างที่ไม่ใช่ผู้สืบลับไว้ตัวตนตามแบบทฤษฎีทางคติชนวิทยาอีกต่อไป เหนืออื่นใดสิ่งที่ชุมชนได้ตัดสินใจทำร่วมกันครั้งนี้ถือว่าอยู่ในขอบเขตของสิทธิทางวัฒนธรรมที่ถือว่าเจ้าของวัฒนธรรมมีสิทธิที่จะดำรงรักษาหรือทำการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของเขาได้โดยไม่ผิดกติกาของใคร และชุมชนนั้นย่อมรู้ดีว่าเขาควรปรับสร้างมันแค่ไหนจึงจะเหมาะสมและสามารถตอบสนองเจตนาของพวกเขาได้

4.2 พลังของเจตนา เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งในพิธีกรรมที่ซ่อนแฝงอยู่เป็นผู้กำกับสำคัญคือตัว “เจตนา” ของการส่งสารซึ่งจะสัมพันธ์กับ “ผล” ที่มุ่งหวังของผู้เกี่ยวข้อง พิธีสืบชะตาตามต้นแบบเดิมมีเจตนาเพื่อการเยียวยาทางชีวิตจิตใจ ผู้เข้าร่วมก็ต้องมุ่งหวังว่าตนจะต้องหายเจ็บหายไข้มีอายุยืนยาว เจตนาของพิธีกรรมจึงเป็นพลังที่ภูมิปัญญาในอดีตได้ประจักษ์ไว้ทำหน้าที่ตอบสนองต่อผู้เข้าร่วมในพิธี

4.3 พลังศักดิ์สิทธิ์ คือพลังนามธรรมที่เกิดจากการให้ค่าเชิงยกย่องยอมรับความมีอำนาจเหนือกว่าคนหรือเหนือกว่าสิ่งปกติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือของคนใดคนหนึ่ง ดังในพิธีกรรมที่ได้ทำการศึกษาในพื้นที่นี้พบว่า พลังศักดิ์สิทธิ์นั้นอยู่ที่องค์ประกอบทางพุทธศาสนา ทั้งวัตถุและบุคคลและศาสนธรรมรวมทั้งศาสนพิธี

4.4 พลังสุนทรีย์ เป็นความงามที่เกิดจากกระบวนการทางศิลปกรรมการประดิษฐ์ประดับตกแต่งเครื่องบูชาสักการะและองค์ประกอบส่วนอื่นๆ เช่นมีการเน้นสีอันสวยงามและการเน้นความประณีตในการผลิต เช่น การประดิษฐ์งานดอกไม้ใบตอง งานกระดาษตกแต่งลวดลาย ฯลฯ พลังสุนทรีย์จะมีอิทธิพลกระทบต่ออารมณ์ความรู้สึกของผู้รับสัมผัส ดังในพิธีกรรมครั้งนี้มีการจัดทำพานเรียกขวัญด้วยงานดอกไม้ใบตองที่ดูเรียบง่าย และ ประณีต มีสีอันสวยงาม เพราะถือเป็น “ของสูง” ที่มีไว้สำหรับอัญเชิญ “ขวัญ” ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นส่วนสำคัญของชีวิตจิตใจที่มี

ตำแหน่งอยู่ในที่สูงสุดของร่างกายมนุษย์ คืออยู่ตรงกลางกะหม่อม พลังศูนย์จึงมีความหมายในระดับของเหตุผลด้วย

4.5 พลังอุดมการณ์ คือแนวคิดและระบบคุณค่าที่ชุมชนยกย่องไว้สูงสุดและถือเป็นเสมือนหนึ่งแม่บทชีวิตชุมชน อุดมการณ์มีพลังเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ แนวคิดที่เลือกมาสื่อสารต้องผ่านการกลั่นกรองคัดสรรมาแล้วอย่างดี อุดมการณ์เป็นส่วนที่มีปฏิสัมพันธ์กับเจตนาของพิธีกรรม

4.6 พลังพิธีการ เป็นลำดับขั้นตอนที่กำหนดไว้ในพิธีกรรมและวิธีปฏิบัติที่ยังเป็นทางการมากก็จะยิ่งอุมิพลังมาก

4.7 พลังหนุนการขับเคลื่อน คือขนาดของประชากรที่มีส่วนร่วมในการสถาปนาพิธีกรรมและการเข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรม ซึ่งแสดงเจตนาชัดเจนในการสนับสนุนในระดับต่างๆ

4.8 พลังบทบาทหน้าที่ คือคุณลักษณะการตอบสนองเชิงคุณค่าประโยชน์ต่อองค์ประกอบส่วนต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ยังมีกระจายมากก็ยิ่งสนับสนุนพลังของพิธีกรรมมากขึ้น

กระบวนการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาตามแนวทางที่ 4 หรือพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นขั้นตอนที่มีบทบาทอย่างสำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของ ภูมิปัญญาของชุมชน โดยชุมชนและเพื่อชุมชนผ่านมิติทางวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งในที่สุดก็ได้ทำให้สามารถรักษาความหลากหลายของรูปแบบทางวัฒนธรรมที่นำจะนำไปสู่ความยั่งยืนและมีผลต่อการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพได้ในอนาคต เพราะอย่างน้อยในที่ชุมชนแห่งนี้ พวกเขาได้บอกว่าปีหน้าจะทำอีก ผู้นำหมู่บ้านอื่นที่มาร่วมงานก็นำไปเผยแพร่ชักชวนให้ลูกบ้านยึดถือเป็นตัวอย่าง พระสงฆ์ผู้รับนิมนต์มาสวดชัยมงคลคาถาก็กล่าวโมทนาในความเหมาะสมและพลังของพิธีกรรมว่าเป็น “ต้นแบบที่ดี”

5. การพัฒนาระบบการจัดการศึกษาท้องถิ่น เยาวชนในวัยเด็กถือว่าเป็นกลุ่มพลังในชุมชนที่ “กำลังสดใหม่” ที่ต้องการการเรียนรู้เพื่อการบ่มเพาะแนวคิดจิตสำนึกและบุคลิกภาพที่เหมาะสม กระบวนการจัดการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังภูมิปัญญาชุมชนในระบบโรงเรียนควรพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของภูมิปัญญาและการจัดการทรัพยากรชุมชน โดยมีหลักการดังนี้

5.1 การยึดชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้

5.2 การบูรณาการองค์ความรู้ส่วนอื่นๆประกอบเข้าด้วยกัน

5.3 การเน้นการถ่ายทอดและการสืบทอดภูมิปัญญาที่เหมาะสม

5.4 การเน้นประสบการณ์ตรง

5.5 การเน้นการปฏิบัติจริง

แนวทางนี้จะทำให้โรงเรียนสามารถผลิตหลักสูตรการเรียนรู้ในระดับนี้ตอบสนองการสร้างรากฐานที่แข็งแกร่งของชุมชนได้เป็นอย่างดี การเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในวัยนี้สามารถประยุกต์ได้อย่างกว้างขวางและสร้างพลังการขับเคลื่อนของชุมชนให้เปลี่ยนแปลงไปสู่

สิ่งที่ดีกว่าได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการเตรียมประชากรในระบบนิเวศวัฒนธรรมของชุมชน ดังนั้น การดำเนินการแนวทางนี้จำเป็นต้องเชื่อมโยงกับเครือข่ายทางการศึกษาอย่างจริงจัง

6. การพัฒนาแผนการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน แนวทางที่ 6 นี้สัมพันธ์กับกลุ่มอาชีพ และกลุ่มพลังทางสังคม เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน กระบวนการรูปแบบนี้ได้ทำให้ค้นพบ หลักการดังนี้

6.1 การเน้นการเรียนรู้เชิงประจักษ์ เช่น จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน การไปทัศนศึกษาแหล่งเรียนรู้ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จ

6.2 การเรียนรู้ระบบภูมิปัญญาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ชัดเจน ไม่เช่นนั้นก็จะกลับคืนสู่วงจรเดิมที่ไม่มีระบบคุณค่าและไม่มีรากเหง้าทางวัฒนธรรมและก็จะไม่ยั่งยืน

6.3 การรวมกลุ่มเพื่อให้เกิดพลังและการเรียนรู้ร่วมกัน

6.4 การจัดทำแผนการดำเนินงานของกลุ่ม เพื่อให้สามารถทำงานได้อย่างมีขั้นตอนและเป็นระบบรวมทั้งการบันทึกข้อมูลที่เป็นบทเรียน

7. การสร้างเครือข่ายการจัดการทรัพยากรให้เข้มแข็งทั้งภายในและภายนอกชุมชน จากผลการวิจัย จะเห็นว่าการเชื่อมโยงเครือข่ายของพลังชุมชนทั้งภายในและภายนอกมีบทบาทอย่างสำคัญต่อ กระบวนการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ดังนั้นจึงถือเป็นแนวทางสำคัญในการ สร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน เพราะไม่เพียงแต่จะช่วยผนึกแน่นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเท่านั้น หากยังสามารถใช้เป็นอำนาจต่อรองกับรัฐและอาจรวมถึงอำนาจภายนอกที่ไม่เป็นธรรมอื่นๆ ได้ด้วย

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : กรณีศึกษาชุมชนบ้านป่าसान ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมของชุมชน และเพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับสถานการณ์จริงในชุมชน

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวิธิดำเนินการวิจัยเพื่อตอบใจทวิวิจัยและวัตถุประสงค์ของการวิจัย แบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นเตรียมการและขั้นดำเนินการ ในขั้นดำเนินการเป็นขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมการวิจัยในชุมชน ผู้วิจัยได้แยกการดำเนินการออกเป็น 2 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นเตรียมความพร้อมชุมชน มี 2 ระยะ ตั้งแต่ระยะที่ 1-ระยะที่ 2 และขั้นทดลองปฏิบัติการมี 5 ระยะ ตั้งแต่ระยะที่ 3-ระยะที่ 7 รวมทั้งหมด 7 ระยะ ประกอบด้วยกิจกรรมย่อยจำนวน 20 กิจกรรม สามารถสรุปและอภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์และให้ข้อเสนอแนะ ได้ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

สรุปผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มี 7 สาระ ได้แก่ บริบทชุมชน ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาของชุมชน แนวทางการพัฒนาระบบการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนและผลการดำเนินการพัฒนาระบบการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน ผลกระทบจากการดำเนินการ รูปแบบการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมกับชุมชน ดังนี้

1. บริบทชุมชน

บริบทชุมชนบ้านป่าसानแสดงถึงความเป็นชุมชนในระบบนิเวศวัฒนธรรมและมีลักษณะที่เชื่อมโยงกับระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรนับตั้งแต่การตัดสินใจเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มบรรพบุรุษที่พากันอพยพมาจากแหล่งอื่น โดยให้ความสำคัญกับแหล่งทรัพยากรในที่ราบลุ่มน้ำและพื้นที่ป่าเขาที่เอื้อต่อการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติและความมั่นคงในการดำรงชีพด้วยวิถีการผลิตในระบบเกษตรกรรมพื้นบ้าน ขณะเดียวกันก็อยู่ใกล้เมืองโบราณเวียงกาหลงที่เชื่อกันว่าเป็นดินแดนที่มีความศักดิ์สิทธิ์จึงทำให้ชาวบ้านสามารถรักษาทรัพยากรป่าไม้ในบริเวณเวียงเก่าไว้

ได้บางส่วน ชุมชนมีการสร้างสรรค์และถ่ายทอดวัฒนธรรมการดำรงชีพท่ามกลางระบบนิเวศทั้ง 2 ลักษณะภายใต้ระบบความเชื่อแบบผีและพุทธที่มีอิทธิพลทำให้ชาวบ้านมีความอ่อนน้อมต่อธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปฏิบัติตนเป็นศาสนิกชนที่ดีมีคุณธรรมจริยธรรม และรักษาระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมแบบชาวพุทธผ่านการปฏิบัติตามจารีตประเพณีด้วยการผลิตซ้ำอุดมการณ์ชุมชนมาอย่างต่อเนื่องในแต่ละรอบปี จนกระทั่งเมื่อได้รับอิทธิพลจากระบบการพัฒนาสมัยใหม่ จึงทำให้เกิดผลกระทบต่อความสมดุลและยั่งยืนของฐานทรัพยากรธรรมชาติทั้ง 2 ระบบดังกล่าว รวมทั้งฐานทรัพยากรทางวัฒนธรรมจนทำให้ขาดกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ชุมชนสู่คนรุ่นใหม่ จนเกิดสิ่งที่เรียกว่าช่องว่างระหว่างวัย ซึ่งแท้ที่จริงก็คือช่องว่างทางวัฒนธรรมที่ถ่างกว้างมากขึ้นทุกขณะนั่นเอง นอกจากนี้ผลการศึกษายังทำให้ทราบถึงสภาพปัญหาในด้านต่างๆที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่อย่างไร้อนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาหนี้สิน ปัญหาความมั่นคงของทรัพยากรและปัญหาความอ่อนล้าทางวัฒนธรรมที่นำไปสู่ความอ่อนแอของข่ายใยพลังชุมชนที่ทำหน้าที่เชื่อมร้อยสมาชิกชุมชนเข้าด้วยกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จนต้องมีการกำหนดกฎเกณฑ์และบทลงโทษสำหรับผู้ไม่ให้ความร่วมมือกับกิจกรรมสาธารณะของชุมชนซึ่งถือเป็นเครื่องมือที่ทำหน้าที่แทนระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมได้ค่อนข้างเข้มแข็ง

2. ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน

ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนบ้านดงป่าฝ้ายที่ศึกษามี 4 ลักษณะ คือ ระบบวิถีคิด/ระบบคุณค่าทางจริยธรรมของชุมชน ระบบความรู้ของชุมชนแบบดั้งเดิม คุณลักษณะรูปแบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรและ กระบวนการถ่ายทอดและการปรับตัวของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ดังนี้

ลักษณะที่ 1 ระบบวิถีคิด/ระบบคุณค่าทางจริยธรรมของชุมชนแบบดั้งเดิม มี 4 ลักษณะ ได้แก่ การมีความเคารพเชื่อถือนในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพุทธศาสนา การให้ความสำคัญกับระบบศีลธรรม การรู้จักสงวนรักษาธรรมชาติและทรัพยากรและ การเคารพนอบน้อมต่อธรรมชาติ

ลักษณะที่ 2 ระบบความรู้ของชุมชนแบบดั้งเดิม พบว่า มีลักษณะเป็นความรู้แบบองค์รวม ในลักษณะจักรวาลชีวิตที่มีการเชื่อมโยงมนุษย์กับมิติต่างๆอันได้แก่ระบบความเชื่อและศาสนา ระบบธรรมชาติและทรัพยากรและมิติตามความสัมพันธ์ทางสังคมหรือระบบการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์ด้วยกัน นอกจากนี้ยังเป็นความรู้เชิงปฏิบัติและเป็นทักษะ/ประสบการณ์ที่สนับสนุนกันระหว่างบุคคลกับชุมชน

ลักษณะที่ 3 คุณลักษณะรูปแบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรทั้งในระบบนิเวศเกษตรและระบบนิเวศป่า พบว่า คุณลักษณะแบบดั้งเดิมเน้นกระบวนการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติและ การรักษาความสมดุล ส่วนคุณลักษณะแบบสมัยใหม่เน้นการปรับธรรมชาติให้รับใช้มนุษย์และนำไปสู่การสูญเสียดุลยภาพทางธรรมชาติซึ่งส่งผลต่อการเสียสมดุลในระบบชีวิตมนุษย์

ลักษณะที่ 4 กระบวนการถ่ายทอดและการปรับตัวของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร พบว่าในระบบดั้งเดิมเน้นการถ่ายทอดและการเรียนรู้เชิงปฏิบัติแบบพาสังพาทำและการเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมทางศาสนา ในระบบสมัยใหม่เป็นกระบวนการปรับตัวตามนโยบายการพัฒนาประเทศ กระบวนการปรับตัวตามนโยบายความช่วยเหลือของสหประชาชาติและ กระบวนการปรับตัวตามนโยบายการจัดการศึกษาท้องถิ่นของรัฐ กระบวนการปรับตัวเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่เหล่านี้มีผลต่อความสูญเสียทรัพยากรและภูมิปัญญามากกว่าการเกื้อกูล

4. ปัจจัยที่ส่งผลต่อแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร

ปัจจัยที่ส่งผลต่อแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรมีทั้งปัจจัยเกื้อหนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรค สรุปได้ดังนี้

4.1 ปัจจัยเกื้อหนุน ได้แก่ ปัจจัยทุนมนุษย์ ปัจจัยทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ปัจจัยทุนทรัพยากร ปัจจัยกระบวนการและปัจจัยทุนทรัพย์

4.2 ปัจจัยอุปสรรค ได้แก่ ปัจจัยทุนดำเนินการ ปัจจัยรูปแบบการดำเนินชีวิตของชุมชน ปัจจัยด้านเวลาการเข้าร่วมกิจกรรมของเยาวชนวัยหนุ่มสาว ปัจจัยความร่วมมือของผู้บริหารการศึกษาของโรงเรียนในชุมชน ปัจจัยกระบวนการสรุปทบทวนชุมชน

5. กระบวนการพัฒนา แนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน

จากการดำเนินกิจกรรมการวิจัยพบว่าแนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาของชุมชนมีทั้งหมด 7 กระบวนการ สรุปได้ ดังนี้

5.1 การพัฒนาแกนนำชุมชน ทำโดยให้แกนนำชุมชนเรียนรู้ 5 ด้าน คือ การเรียนรู้กระบวนการพัฒนาแนววิจัย เรียนรู้แนวคิดวัฒนธรรมและภูมิปัญญา เรียนรู้ เรียนรู้ความหมายและคุณค่าของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร เรียนรู้แนวคิดการจัดการทรัพยากร โดยชุมชนและเรียนรู้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน

5.2 การสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา ทำโดยการศึกษาบริบทชุมชนและระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชน แล้วคัดกรองนำมาปรับประยุกต์เป็นแนวทางการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนทุกกิจกรรม

5.3 การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน โดยการดำเนินการฟื้นฟูป่าชุมชน 2 รูปแบบคือ

รูปแบบการสร้างอุทยานการเรียนรู้ ทำโดยสร้างฝายชะลอน้ำเพิ่มความชุ่มชื้นป่า และสร้างพื้นที่เรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรน้ำและคุณลักษณะพืชและสัตว์ป่าท้องถิ่น

รูปแบบการปลูกป่าเพื่อเสริมมูลค่าทางอาหารและความอุดมสมบูรณ์ โดยการจัดทำโครงการปลูกป่าเทคไทร์าชีนิ

5.4 การฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมเพื่อการผลิตซ้ำอุดมการณ์ ทำโดยชุมชนนำระบบวิถีคิด/ระบบคุณค่าภูมิปัญญาที่ค้นพบมาประยุกต์รูปแบบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ได้ 1 พิธีกรรม คือ พิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญปลา โดยมีกลยุทธ์การปรับสร้าง 4 ลักษณะ คือ กระบวนการปรับหรือและสร้างสรรค์ใหม่ด้านรูปแบบ กระบวนการสร้างเนื้อหาและนิยาม ความหมายของวัตถุสัญลักษณ์ในพิธีกรรม พลังหนุนการขับเคลื่อนงานผลิตซ้ำอุดมการณ์และ การฟื้นตัวของ “พื้นที่”ทางวัฒนธรรมด้านบทบาทหน้าที่ของภูมิปัญญา

5.5 การปลูกจิตสำนึกเยาวชนวัยหนุ่มสาวในชุมชน ทำโดยใช้กระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาชุมชน ได้แก่การศึกษาสำรวจอุทยานการเรียนรู้ในป่าชุมชนแห่งแรกและการศึกษา วัฒนธรรมท้องถิ่น การมีส่วนร่วมในการนำเสนอข้อมูลชุมชนและการเข้าร่วมกิจกรรมการฟื้นฟู และสร้างสรรค์รูปแบบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์

5.6 การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชนในโรงเรียน ทำโดยทีมวิจัยกับครูร่วมกันสร้างรูปแบบการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชน 4 รูปแบบ คือ รูปแบบการจัดการเรียนรู้คุณลักษณะทรัพยากรในป่าชุมชน รูปแบบการจัดการเรียนรู้ พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เพื่อการสืบทอดภูมิปัญญา รูปแบบการจัดการเรียนรู้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เพื่อการ สืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรอาหารในชุมชนและรูปแบบการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการ ถนอมอาหารแบบพื้นบ้าน

5.7 การพัฒนาแผนการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน ทำโดยจัดกิจกรรม แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายป่าชุมชนและเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนและกิจกรรมการทัศนศึกษา ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนจากชุมชนต้นแบบในโครงการพระราชดำริ

6. ผลการพัฒนากระบวนการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน

ผลการดำเนินการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร ได้ก่อให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงในชุมชน ด้าน สรุปได้ดังนี้

6.1 ด้านการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพแกนนำชุมชน ทำให้แกนนำชุมชนได้เรียนรู้ กระบวนการพัฒนาแนววิจัย ทักษะการคิด การสื่อสารและทักษะกระบวนการ วิธีการทำงานแบบ มีการวางแผนเป็นระบบ ความหมายและคุณค่าของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรแนวทางการ เสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร โดยชุมชน และยกระดับจิตใจในลักษณะ “จิตอาสา”

6.2 ด้านองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน ทำให้มีการ ประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนเป็นเอกสารหลักฐานที่ สามารถนำกลับมาศึกษาได้ใหม่ รวมทั้งรูปแบบของรายงานการวิจัยก็จะเป็นหลักฐานที่เป็น ประโยชน์ต่อชุมชนทั้งในส่วนของงานพัฒนาชุมชนและงานการจัดการศึกษาของชุมชนต่อไป

6.3 ด้านการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน

ผลการดำเนินการขั้นตอนนี้ทำให้ได้รูปแบบการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน 2 รูปแบบ คือ รูปแบบการสร้างอุทยานการเรียนรู้ในป่าชุมชนและรูปแบบโครงการปลูกป่าเพื่อเพิ่มมูลค่าทางอาหารและความอุดมสมบูรณ์

6.4 ด้านการฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมเพื่อผลิตซ้ำอุดมการณ์

ทำให้เกิดเครื่องมือในการผลิตซ้ำอุดมการณ์ด้วยการสร้างสรรค์รูปแบบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ : พิธีกรรมสืบชะตา-เรียกขวัญปลา ผลการดำเนินการทำให้ค้นพบกระบวนการฟื้นฟูภูมิปัญญาในรูปแบบพิธีกรรม 4 ลักษณะ ได้แก่ กระบวนการปรับรื้อและสร้างสรรค์ใหม่ด้านรูปแบบกระบวนการสร้างเนื้อหาและนิยามความหมายของวัตถุสัญลักษณ์ พลังหนุนการขับเคลื่อนงานผลิตซ้ำอุดมการณ์และ การฟื้นตัวของบทบาทหน้าที่ของภูมิปัญญาในการสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน

6.5 ด้านการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของเยาวชน

เยาวชนเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรและรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่จะต้องมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อชุมชน ทีมแกนนำเยาวชนจัดตั้งองค์กรเยาวชนผู้สืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในรูปของชมรมเยาวชน โดยตั้งชื่อชมรมว่า“ชมรมเยาวชนอาสาพัฒนาทรัพยากรชุมชน”เพื่อจะทำหน้าที่ร่วมกับชุมชนในการรักษาทรัพยากรต่อไป

6.6 ด้านการจัดการศึกษาในชุมชน ได้ก่อให้เกิดความต่อเนื่องเชื่อมโยงของการปฏิรูปการเรียนรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนในสถานศึกษาในชุมชน โดยครูนงพรรณ ไชยประเสริฐ ครูประจำชั้นปีที่ 5 โรงเรียนบ้านดงป่าसान ได้ร่วมกับทีมวิจัยนำองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการจัดการทรัพยากรและแนวคิดทางการศึกษาได้แก่ แนวคิดการเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง การเน้นชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้ และการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงมาสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ ทำให้ครูและนักเรียนได้แนวทางการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชน 4 รูปแบบดังนี้ รูปแบบการจัดการเรียนรู้คุณลักษณะทรัพยากรในป่าชุมชน รูปแบบการจัดการเรียนรู้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ รูปแบบการจัดการเรียนรู้ระบบการจัดการทรัพยากรอาหารในและรูปแบบการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการถนอมอาหารแบบพื้นบ้าน

6.7 ด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชน ทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีในชุมชน 2 ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างเยาวชนกับผู้ใหญ่ในหมู่บ้านและความสัมพันธ์ระหว่างเยาวชนกับเยาวชน

6.8 ด้านแผนการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน ทำให้เกิดแผนชุมชนเพื่อลดผลกระทบทำลายทรัพยากรและเพื่อฟื้นฟูทรัพยากร คือ แผนประดิษฐ์งานดอกไม้ แผนงานจักสาน แผนงานเกษตรอินทรีย์ แผนงานเลี้ยงปลาในบ่อธรรมชาติธรรมชาติ แผนงานฟื้นฟูภูมิปัญญาพื้นบ้าน และแผนการจัดการป่าชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น คือการสร้างฝายชะลอน้ำเพิ่มขึ้นอีก 25 จุด และเพิ่มแนวกันไฟมากขึ้น

6.9 ด้านความเชื่อมั่นในพลังและศักดิ์ศรีภูมิปัญญาของชุมชน

ตอนที่ 6

ผลกระทบจากการดำเนินการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน

การดำเนินกิจกรรมการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรครั้งได้ทำให้เกิดผลกระทบต่อด้านอื่นๆ ดังนี้

- 6.1 สุขภาวะทางกาย ใจ จิตวิญญาณ/ปัญญา และชุมชน
- 6.2 การเชื่อมโยงพลังเครือข่ายชุมชนทั้งภายในและภายนอก
- 6.3 การฟื้นฟูบทบาทของพระสงฆ์และสถาบันทางพุทธศาสนา

ตอนที่ 7 แนวทางการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมกับชุมชน

จากการศึกษาพบว่ามี 7 แนวทาง ดังนี้

1. การพัฒนาระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ตอบสนองสภาพจริงของชุมชน
2. การพัฒนาคนในด้านศักยภาพการจัดการทางสังคมและจิตสำนึกเชิงจริยธรรม
3. การพัฒนาวิธีการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน
4. การพัฒนารูปแบบทางวัฒนธรรมเพื่อผลิตซ้ำอุดมการณ์
5. การพัฒนาระบบการจัดการศึกษาท้องถิ่น
6. การพัฒนาแผนการผลิตและจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน
7. การสร้างเครือข่ายการจัดการทรัพยากรให้เข้มแข็งทั้งภายในและภายนอกชุมชน

การอภิปรายผล

การพัฒนาที่ยั่งยืน คือการให้ความสำคัญต่อกระบวนการจัดการทรัพยากรที่ต้องมีการคำนึงถึงสิทธิของผู้ที่จะได้ใช้ทรัพยากรนั้นในอนาคต ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการทรัพยากรทุกระดับจะต้องมีความเข้าใจถึงเงื่อนไขสำคัญที่จะสามารถสนับสนุนแนวทางที่ถูกต้องเหมาะสมเพื่อให้เกิดความยั่งยืนได้

งานวิจัยเรื่องนี้มุ่งที่จะค้นหาประเด็นคำตอบดังกล่าวจากการเข้าไปสร้างปฏิสัมพันธ์กับชุมชนซึ่งกำลังเผชิญกับผลพวงของการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน โดยการกระตุ้นหนุนเสริมให้ชุมชนเกิดความตระหนักรู้และพากันค้นหาเครื่องมือการพัฒนามนพื้นฐานรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเพื่อนำมาแก้ไขปัญหาก็พวกเขา กำลังพยายามปรับตัวอยู่ด้วยตัวของ.เขาเอง ทั้งนี้โดยผู้วิจัยเชื่อว่าชุมชนดังกล่าวยังมีองค์ประกอบทางวัฒนธรรมอันสำคัญที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถค้นพบแนวทางที่เหมาะสมสำหรับเงื่อนไขที่มีลักษณะเฉพาะทางระบบนิเวศวัฒนธรรมที่พวกเขาได้ดำรงอยู่มาช้านานแล้ว ทั้งนี้เพราะเห็นว่าวัฒนธรรมของชุมชนที่มีมาแต่เดิมนั้นเป็นองค์รวมของระบบคุณค่า ระบบภูมิปัญญาและอุดมการณ์อำนาจที่ชุมชนได้เรียนรู้สั่งสมและสืบทอดมาในรูปแบบต่างๆ เพื่อจัดระบบความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างคนกับคนและคนกับธรรมชาติและทรัพยากรให้สามารถดำรงอยู่ร่วมกันกันได้อย่างมีคุณภาพ แม้ว่าการดำรงอยู่ภายใต้กระแสการพัฒนาในปัจจุบันจะ

ส่งผลกระทบต่อห้องครัววัฒนธรรมดังกล่าวเกิดสภาวะล่าและและสึกกร่อนลงไปค่อนข้างมากแล้วก็ตาม

กระบวนการที่ผู้วิจัยนำไปใช้กับชุมชนแบ่งออกเป็นระยะการฟักตัวทางความคิดความรู้ และระยะการนำความคิดความรู้นั้นไปทดลองปรับใช้ในเงื่อนไขที่แตกต่างกันตามวัตถุประสงค์ และคุณลักษณะของกลุ่มพลังทางสังคมที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย แล้วพิจารณาจากผลที่เกิดขึ้นทั้งในระดับที่เป็นผลลัพธ์และในระดับที่เป็นผลกระทบ ซึ่งมีข้อพิจารณาเชิงแนวคิดที่ได้จากการวิจัยรวม 3 ประเด็น ดังนี้

1. ปฏิสัมพันธ์ระหว่าง คน ระบบนิเวศกับวัฒนธรรมและการพัฒนา

การศึกษาริบทชุมชนเป็นประตูบานแรกของการ ‘แกะรอยทาง’ วัฒนธรรมชุมชนก่อนการมุ่งเข้าถึงการ ‘ถอดรหัส’ ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรซึ่งจะเป็นปัจจัยนำไปสู่ขั้นตอนการพัฒนาในระดับปฏิบัติการในชุมชนต่อไป ทั้งนี้เพราะภูมิปัญญาชุดหนึ่งๆ ย่อมดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่งและส่งอิทธิพลถึงกันเสมอ

ผลการศึกษาบริบทชุมชนบ้านป่าสำนครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างสภาพแวดล้อมทางนิเวศวัฒนธรรมกับภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดวัฒนธรรมหมู่บ้านไทย ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา(2541:251,อ้างแล้ว) ที่ว่า วัฒนธรรมหมู่บ้านในประเทศไทยมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิธีตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากินและการจัดความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอก เงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิถีการผลิตซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในชุมชน ระหว่างคนกับที่ดินและมีอิทธิพลต่อรูปแบบการรู้สึกนึกคิดและระบบการให้คุณค่า ส่วนเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านมีอิทธิพลต่อความรู้สึกในด้านความเกี่ยวข้องระหว่างตนเอง-บรรพบุรุษและตำแหน่งแห่งที่ของหมู่บ้าน กล่าวคือ สถานภาพการดำรงอยู่ของชุมชนบ้านป่าสำนนั้นเป็นวิถีชีวิต ชุมชนภายใต้ระบบนิเวศวัฒนธรรมสองระบบที่สะท้อนถึงระบบภูมิปัญญาในการปรับตัวเข้าหาธรรมชาติมากกว่าการเข้าไปปรับเปลี่ยนธรรมชาติเข้าหาตัวมาแต่อดีต ทั้งนี้เพราะระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนบ้านป่าสำน ได้ก่อกำเนิดขึ้นและทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้นำการดำเนินชีวิตของชุมชนนับแต่ที่เหล่าบรรพบุรุษได้มานุกเบิกที่ดินทำกินในบริเวณอันนับเป็นแหล่งชัยภูมิทางการผลิตและมีความอุดมสมบูรณ์นี้มาแต่ต้นแล้ว นั่นคือการตัดสินใจเลือกพื้นที่ก่อตั้งชุมชนท่ามกลางระบบนิเวศสองระบบคือ ด้านทิศตะวันออกเป็นระบบนิเวศป่าในเขตอุทยานดอยหลวงในปัจจุบัน ส่วนด้านทิศตะวันตกเป็นระบบนิเวศที่ราบลุ่มน้ำแม่ลาว สภาพแวดล้อมดังกล่าวมีคุณลักษณะทางทรัพยากรที่สามารถประกันความมั่นคงทางอาหารและความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในระยะยาวได้เป็นอย่างดี จึงทำให้ชาวบ้านในอดีตเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่ได้โดยสร้างสรรค์ระบบ

การผลิตและการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมได้ทั้งระบบนิเวศเกษตรและระบบนิเวศป่า
ขณะเดียวกันก็มีการสร้างสรรค์และสืบทอดรูปแบบและระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมที่สามารถ
ตอบสนองของความสงบสุขให้แก่ตนเองผ่านระบบความเชื่อแบบผีและพุทธที่สนับสนุนระบบการ
จัดการทางสังคมและความสัมพันธ์กับธรรมชาติและทรัพยากรอย่างเหมาะสม

อย่างไรก็ตามผลการศึกษาได้ชี้ว่าแม่หมู่บ้านป่าส้านจะเป็นชุมชนวัฒนธรรม แต่ระบบ
คุณค่าทางวัฒนธรรมเหล่านี้ก็ได้มีการปรับตัวเรื่อยมาพร้อมๆกับการปรับตัวทางเศรษฐกิจและสังคม
ทั้งนี้เพราะชุมชนบ้านป่าส้านไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีการเชื่อมโยงกับระบบสังคม วัฒนธรรม
และเศรษฐกิจจากภายนอกผ่านระบบการค้า การคมนาคมตลอดจนการระบบการติดต่อสื่อสาร
สมัยใหม่ด้วยทำเลที่ตั้งที่ไม่ไกลจากเมืองใหญ่อย่างเชียงใหม่และเชียงราย ซึ่งระบบการจัดการ
ความสัมพันธ์กับระบบดังกล่าวกลับทำให้ชุมชนเป็นฝ่ายตั้งรับกระแสจากภายนอก จนส่งผล
กระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและทรัพยากรการผลิตไปจนถึงระบบชีวิตจิตใจและสุขภาพ
ทางร่างกาย แต่อย่างไรก็ตามในด้านหนึ่งชุมชนก็ยังสามารถพลิกฟื้นสภาพป่าอันเป็นแหล่ง
ทรัพยากรสำคัญขึ้นมาได้ระดับหนึ่ง หลังจากที่ได้ทำลายลงไปจนทำให้ระบบนิเวศสูญเสียความ
สมดุล ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านป่าส้านยังมีสติปัญญาสำนึกตระหนักรู้เท่าทันความ
เปลี่ยนแปลงทั้งที่มาจากกระแสภายนอกและมาจากการกระทำของคนภายในชุมชนเอง และพร้อม
ที่จะปรับปรุงแก้ไขหากได้มีการเรียนรู้อย่างถูกต้อง

การที่ชุมชนบ้านป่าส้านได้เรียนรู้และเข้าใจประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ได้
เรียนรู้ระบบวัฒนธรรมชุมชนและลักษณะความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์การค้าอยู่ของ
ชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบันดังกล่าว ได้ทำให้มีผลอย่างสำคัญต่อกระบวนการตัดสินใจเข้ามามีส่วน
ร่วมในการพัฒนาตนเองภายใต้โครงการวิจัยครั้งนี้ เพราะข้อเท็จจริงที่มาจากชุมชนทำให้ชาวบ้าน
เกิดความภาคภูมิใจแต่ขณะเดียวกันก็เกิดความตระหนักและตระหนักในสถานภาพของตน ซึ่งได้
กลายเป็นปัจจัยเงื่อนไขที่นำไปสู่การยอมรับถึงความจำเป็นในการคิดค้นกระบวนการแก้ปัญหาภูมิ
ปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นข้อมูลสำคัญสำหรับการ
กำหนดทิศทางการแก้ไขปัญหาที่สามารถตอบสนองสถานการณ์ที่เป็นจริงของชุมชนด้วย

2. ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร:รากเหง้าทางวัฒนธรรมของชุมชน

ผลการศึกษา ระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชนบ้านป่าส้านแสดงให้เห็นถึง
ลักษณะเฉพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ประกอบด้วยระบบความคิด/ระบบคุณค่า/ระบบความรู้/
ความสามารถและทักษะการจัดการทรัพยากรที่เกิดจากการเรียนรู้และปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่
ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืนและสมดุลโดยมักให้ความสำคัญกับระบบความเชื่อ จิตใจ
วิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพระพุทธเจ้า ทั้งนี้สามารถพิจารณาได้จากองค์ประกอบของระบบภูมิ
ปัญญาแบบดั้งเดิมที่ค้นพบทั้ง 4 ด้านซึ่งเชื่อมโยงสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ

วัฒนธรรม ได้แก่ ระบบวิถีคิด/ระบบคุณค่าเชิงจริยธรรมที่สัมพันธ์กับระบบความเชื่อและหลักศาสนาที่เอื้อต่อการสงวนรักษาทรัพยากรธรรมชาติในฐานะที่เป็นสมบัติสาธารณะของชุมชนให้ยั่งยืน ระบบความรู้ที่เป็นแบบองค์รวมในลักษณะจักรวาลชีวิตที่รวมเอาความรู้และประสบการณ์ทางการผลิต ระบบฤดูกาลตามธรรมชาติ ระบบอาหารและระบบวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน รูปแบบการจัดการทรัพยากรในแต่ละระบบนิเวศที่แตกต่างกันระหว่างระบบนิเวศเกษตรกับระบบนิเวศป่า ซึ่งคุณลักษณะของรูปแบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรทั้งสองระบบนั้นแบ่งการพิจารณาแต่ละระบบออกเป็น 2 รูปแบบคือรูปแบบดั้งเดิมและรูปแบบสมัยใหม่ ซึ่งรูปแบบดั้งเดิมนั้นจะมีคุณลักษณะที่สนับสนุนเกื้อกูลให้การดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติและสังคมอย่างมีคุณภาพและมีความสุขสงบ ในขณะที่รูปแบบสมัยใหม่จะมีคุณลักษณะที่นำไปสู่ความไม่มั่นคงของชีวิตมนุษย์และระบบทรัพยากร โดยปราศจากระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมเป็นฐานรองรับ รวมทั้งระบบการถ่ายทอดและการปรับตัวที่ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่อาจนำไปสู่ความยั่งยืนหรือความล่มสลายของทรัพยากรชุมชน การถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมนั้นเน้นการถ่ายทอดในระดับครอบครัวแบบพาสั่งพาทำและการเรียนรู้ผ่านระบบพิธีกรรมซึ่งสามารถผลิตซ้ำอุดมการณ์ชุมชนสู่สมาชิกรุ่นเยาว์ได้ด้วยพลังอำนาจของชุมชนเอง และส่งผลให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากร ในขณะที่การถ่ายทอดภูมิปัญญาสมัยใหม่นั้นทั้งตัวภูมิปัญญาและกระบวนการถ่ายทอดล้วนมาจากอำนาจภายนอกที่ชุมชนไม่สามารถกำหนดได้ด้วยตนเอง ซึ่งส่วนใหญ่มีแต่การนำไปสู่การสูญเสียความสมดุลในระบบนิเวศธรรมชาติและความสะดวกของระบบชีวิต

ข้อค้นพบดังกล่าวนี้ส่งผลให้ชุมชนได้รู้จักตัวเองและมองเห็นระบบคุณค่าของภูมิปัญญาดั้งเดิมเปรียบเทียบกับภูมิปัญญาภายใต้แนวคิดการพัฒนาสมัยใหม่ และนำไปสู่การตัดสินใจที่จะเลือกฟื้นคืนสรรและนำเอาไปเป็นแนวทางในการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาด้วยความสามารถของตนต่อไป กระบวนการดังกล่าวนี้เป็นการทำให้ชุมชนเกิดความมั่นใจในศักดิ์ศรีและพลังอำนาจทางวัฒนธรรม/ภูมิปัญญาของตนเองและสามารถดำเนินการได้อย่างอิสระ

3. บทเรียนแนวทางการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน

การดำเนินการครั้งนี้ได้เน้นชุมชนเป็นศูนย์กลางการขับเคลื่อนจึงทำให้ชุมชน(และผู้วิจัย)เกิดการเรียนรู้กระบวนการพัฒนาชุมชนโดยชุมชน เริ่มตั้งแต่การเข้าไปสร้างความตระหนักและก่อให้เกิดกระบวนการตัดสินใจอาสาสมัครเข้าร่วมโครงการของกลุ่มแกนนำชุมชน การค้นหาภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนและนอกชุมชน การฟื้นฟู/ประยุกต์และสร้างสรรค์รูปแบบและสาระของภูมิปัญญาในรูปแบบใหม่ การถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่ลูกหลาน การร่วมกันสร้างอุทยานการเรียนรู้ในป่าชุมชน/การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่า การรู้จักเชื่อมโยงกับเครือข่ายทรัพยากรภายนอก ซึ่งล้วนเป็นการขับเคลื่อนโดยการนำของแกนนำชุมชนผ่านเวทีชุมชนและนำไปสู่ปฏิบัติการ

ร่วมกันในที่สุด เหล่านี้สัมพันธ์กับการรู้จักวางแผน ถัดกันร่วมกัน ลงมือทำร่วมกัน และรับผลร่วมกัน นับว่าเป็นกระบวนการอันสลับซับซ้อนและมีการฝึกประสานพลังหลายส่วนเข้าด้วยกัน แต่ชุมชนก็สามารถดำเนินการได้สำเร็จ ซึ่งถึงแม้จะมีนักวิจัยจากภายนอกและหน่วยงานภาครัฐเข้ามาสนับสนุนทั้งทุนทรัพย์และองค์ความรู้เชิงทฤษฎีบ้างแต่ปัจจัยชี้ขาดก็อยู่ที่ชุมชนทั้งหมด นักวิจัย(และพัฒนา)จากภายนอกนั้นเป็นแค่เพียงผู้ทำหน้าที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเชื่อมประสานส่วนต่างๆที่ระหว่างสมาชิกชุมชนหมู่บ้านเดียวกัน หรือระหว่างเครือข่ายนอกชุมชนและโดยเฉพาะระหว่างรัฐกับชุมชน ซึ่งท้ายที่สุดก็เพื่อทำหน้าที่ค้นหาองค์ความรู้ในการพัฒนาชุมชน เสนอภาครัฐให้นำไปประกอบการวางแผนพัฒนาต่อไป

นอกจากนี้การวิจัยครั้งนี้ได้สร้างความมั่นใจแก่นักวิจัยแนววัฒนธรรมในส่วนที่ได้ชี้ให้เห็นว่าองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมในชุมชนนั้นเปรียบเหมือนพืชบางชนิดที่อาจซ่อนเร้นหากเหง้าอันอุดมสมบูรณ์และยิ่งใหญ่อยู่ภายใต้ผืนดินที่มองไม่เห็น แต่หากสามารถสร้างกระบวนการที่เปิดช่องทางให้รากเหง้านั้นเปล่งพลังออกมาทำหน้าที่สืบเนื่องต่อไปได้ด้วยพลังของชุมชนเองก็จะทำให้ทั้งวัฒนธรรมและทั้งชุมชนสามารถหล่อเลี้ยงตนเองได้อย่างมั่นใจและมีอนาคต ท่ามกลางการปะทะกันของวัฒนธรรมทางวัตถุและวัฒนธรรมทางจิตวิญญาณ ที่ในที่สุดแล้วชุมชนจะต้องตัดสินใจเป็นผู้สามารถ 'เลือก' แทนที่การเป็นผู้ 'ถูกเลือก' ที่จะดำรงอยู่ด้วยภูมิปัญญาของตนโดยอิสระ

กล่าวได้ว่าการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนาที่มีพื้นฐานแนวคิดที่สอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ แนวคิดของ กาญจนานันท์ (2538:80) ในประเด็นเนื้อหาการพัฒนาที่ว่าเป็นการนำเอาวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือการพัฒนาและต้องผูกพันอยู่กับโครงสร้างของสังคม วัฒนธรรมการผลิต กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำ โดยการผลิตวัฒนธรรมนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและบริบทต่างๆของสังคม นอกจากนี้ยังมีบางส่วนที่สอดคล้องกับ เสรี พงศ์พิศ (2536: 46-56) ที่เห็นว่ากระบวนการพัฒนาแนววัฒนธรรมนั้น ได้แก่ การอนุรักษ์ การฟื้นฟู การประยุกต์ และการสร้างใหม่ เช่นเดียวกับแนวคิดองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของอานันท์ กาญจนพันธุ์(อ้างแล้ว ,2539: 165-166) ที่ได้รับการเห็นพ้องตรงกันกับข้อค้นพบของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา(อ้างแล้ว ,2541:251) ในเวลาต่อมา ที่เห็นว่าวัฒนธรรมของชุมชนเป็นระบบการคิด ระบบคุณค่าและอุดมการณ์ที่สังคมได้ตั้งไว้และโดยเฉพาะที่อานันท์ กาญจนพันธุ์กล่าวว่า ภูมิปัญญามีลักษณะของการเรียนรู้ การถ่ายทอดและการสร้างสรรค์ ซึ่งแนวคิดเหล่านี้ได้สนับสนุนการมองวัฒนธรรมว่าเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหว ปรับตัวและสามารถสร้างสรรค์ใหม่ได้เสมอบนพื้นฐานรากเหง้าเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัววัฒนธรรมเองยังมีสถานะเป็นเครื่องมือการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพหากชุมชนรู้จักการนำไปใช้ “เป็น” ดังที่กระบวนการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรภายใต้โครงการวิจัยและพัฒนาเรื่องนี้ได้ดำเนินการมาจนประสบความสำเร็จสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้แล้ว

แนวคิดทฤษฎีทางวัฒนธรรมดังกล่าวมานี้ได้มีส่วนอย่างสำคัญต่อการเรียนรู้แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งต่อผู้วิจัยและต่อชุมชนในพื้นที่บ้านคงป่าส้าน ดังจะเห็นว่า การวิจัยครั้งนี้ได้สนับสนุนให้เกิดกระบวนการขับเคลื่อนของชุมชนอันเป็นการเน้นการนำทั้งรูปแบบและเนื้อหาทางวัฒนธรรมไปเป็นเครื่องมือการพัฒนา โดยเฉพาะในด้านการให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญา การเสริมสร้างกลุ่มพลังทางสังคม การสร้างพื้นที่รองรับสถานภาพและบทบาทหน้าที่ของวัฒนธรรมที่มีการฟื้นฟูขึ้นมา การเตรียมสมาชิกรุ่นใหม่ในชุมชนให้มีการเข้าร่วมเรียนรู้เพื่อการสืบทอดทางวัฒนธรรม รวมทั้งการประสานพลังจากเครือข่ายชุมชนจากแหล่งอื่น การเชื่อมโยงชุมชนกับรัฐ และการเสริมสร้างพลังของธรรมชาติด้วยการฟื้นฟูบูรณะและเพิ่มมูลค่าทางอาหาร การเพิ่มคุณค่าด้านการเป็นอุทยานการเรียนรู้ตลอดจนการสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อรูปแบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน

เหนืออื่นใด การวิจัยครั้งนี้เป็นการสนับสนุนข้อสรุปของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (อ้างแล้ว, 2539:165-166) และ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างแล้ว, 2547:น.53-57) ที่ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรมและศาสนา ดังที่ปรากฏในกระบวนการพัฒนาทุกรูปแบบ โดยเฉพาะที่ชาวบ้านถือว่าเป็นหัวใจของการพัฒนาคือที่ปรากฏในรูปแบบที่ 4 กระบวนการฟื้นฟูและสถาปนารูปแบบทางวัฒนธรรมเพื่อการผลิตซ้ำอุดมการณ์ ซึ่งได้แสดงให้เห็นว่า อำนาจศักดิ์สิทธิ์นั้นคืออำนาจที่มาจากระบบของศาสนธรรมอันเป็นองค์บัญญัติจากพระพุทธเจ้าที่ชาวบ้านให้ความเคารพสูงสุด ซึ่งผู้นำมาถ่ายทอดในขณะนั้นคือพระสงฆ์โดยเฉพาะพระสงฆ์นักปฏิบัติอยู่ในครรลองของมรรคก็จะมีวิธีการถ่ายทอดอุดมการณ์นั้นผ่านกระบวนการอันละเอียดอ่อนแบบขลุ่ยในการกล่อมเกลาจิตวิญญาณด้วยอำนาจสมาธิจิตที่ให้ผู้เข้าร่วมในพิธีทุกคนกระทำด้วยตนเอง ในระหว่างที่จิตรวมดวงอยู่ในความสงบจากอำนาจสมาธินั้น พระก็กล่าวคำให้โอวาทอันเป็นอุดมธรรมของภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรบนฐานคิดแห่งความไม่เบียดเบียน เมตตาธรรมและความพอเพียง กระบวนการรับรู้สาร ในขณะที่จิตสงบย่อมจะทำให้เกิดปัญญารู้ชัด โดยกระบวนการทางพุทธวิธี เช่นนี้จึงกล่าวได้ว่าพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ครั้งนี้ได้ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือแห่งภูมิปัญญาในการสื่อสารขัดเกลาทิ้งทางสังคมและทางจิตวิญญาณอันทรงพลัง ซึ่งหากมีการผลิตซ้ำอยู่เนืองๆด้วยเนื้อหาที่หลากหลายแต่มีวัตถุประสงค์เดียวคือการถ่ายทอดอุดมการณ์แห่งสันติ เมตตาและพอเพียงในการจัดการทางสังคมและการจัดการทรัพยากรก็จะสามารถทำให้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบวิถีคิดและการเข้าถึงภูมิปัญญาที่แท้และละเอียดอ่อนยิ่งขึ้น ดังที่ระบบศาสนธรรมแนวพุทธได้โดยทำหน้าที่นี้มาอย่างเข้มข้นในอดีต ดังนั้นผลการวิจัยครั้งนี้ได้ทำให้พบหลักคิดสำคัญอีกประการหนึ่งว่า การจัดการทรัพยากรที่จะให้ได้ผลที่แท้จริงนั้นเป็นเรื่องของการจัดการทางภูมิปัญญาให้สามารถควบคุมและขัดเกลาจิตใจให้เข้าถึงอุดมธรรมแห่งสันติ เมตตาและพอเพียงก่อน แล้วอุดมการณ์การจัดการทรัพยากรจึงจะสามารถฟื้นคืนกลับมาได้อย่างถาวร และนี่จึงจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

ปัญหาและอุปสรรค

ปัญหาและอุปสรรคในการวิจัยครั้งนี้ มีดังนี้

1. ปัญหาจากพื้นที่ ส่วนใหญ่เป็นปัญหาจากรูปแบบการผลิตที่มีผลต่อปฏิทินชีวิตของชุมชนที่ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการกำหนดนัดหมายการพบปะ/ประชุมทั้งเวทีย่อยและเวทีรวม เพราะชาวบ้านจะทำงานในไร่นาและรับจ้างจนแทบจะไม่มีวันหยุด เล่าหยุดทำงานจริงๆจึงเป็นตอนกลางคืนซึ่งก็จะเป็นเวลาพักผ่อนหลับนอน ชาวบ้านป่าด้านจะไม่นอนดึกเพราะทำงานมาเหน็ดเหนื่อยทั้งวันและรีบตื่นหุงหาอาหารแต่เช้า แต่ส่วนใหญ่การประชุมย่อยหรือเฉพาะกลุ่มก็จะต้องใช้เวลากลางคืน ส่วนการประชุมเวทีชุมชนก็ต้องรอทำกิจกรรมในวันประชุมหมู่บ้าน บางครั้งทำให้มีเวลาจำกัด

2. ปัญหาจากแนวทางการวิจัย เนื่องจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการซึ่งมักจะต้องอิงอยู่กับลักษณะปัญหาที่เกิดขึ้นในระหว่างการดำเนินการในแต่ละขั้นตอน ทำให้มีการปรับเปลี่ยนและยืดหยุ่นอยู่บ้าง เป็นลักษณะ “ทำไป เรียนรู้ไป” แต่เนื่องจากเป็นงานที่มุ่งให้เกิดกระบวนการเรียนรู้มากกว่าผลลัพธ์จึงทำให้ลดปัญหาลงได้ นอกจากนี้แนวทางการวิจัยยังขาดกระบวนการที่สำคัญได้แก่การส่งเสริมให้ชุมชนได้เรียนรู้สถานการณ์โลกและระบบโลกาภิวัตน์ซึ่งมีอำนาจครอบงำชุมชน การได้เรียนรู้ในประเด็นนี้จะช่วยให้ชุมชนได้รู้เท่าทันและจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีคิดและพฤติกรรมที่เหมาะสมต่อไป

3. ปัญหาจากตัวนักวิจัย เป็นปัญหาของการกังวลในเรื่องแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ทำให้เกิดความล่าช้าในการตัดสินใจลงพื้นที่ แต่ในที่สุดเมื่อลงพื้นที่จริงๆแล้วแทบจะต้องวางทฤษฎีทั้งหมด การขับเคลื่อนทุกอย่างจึงจะสามารถดำเนินไปอย่างเป็นธรรมชาติ แล้วค่อยมาหาข้อสรุปภายหลัง นอกจากนี้ก็เป็นปัญหาการเลือกพื้นที่วิจัยที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงหลายครั้ง เนื่องจากเหตุผลในเรื่องทุนดำเนินการที่ไม่สอดคล้องกับแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการและสาเหตุจากทีมวิจัยในพื้นที่ที่เสนอไว้เดิมไม่พร้อมและมีปัญหาแทรกซ้อน เมื่อเปลี่ยนพื้นที่ก็กระทบต่อประเด็นวิจัย กระทบต่อการศึกษาแนวคิดและกระทบต่อการออกแบบการวิจัย ในที่สุดจึงทำให้เกิดความล่าช้าและมีค่าใช้จ่ายสูงมาก โดยเฉพาะเป็นงานวิจัยที่ต้องมีกิจกรรมที่หลากหลาย หากไม่ทำเช่นนี้ก็จะไม่ได้คำตอบที่ควรจะได้

นอกจากนี้ยังเป็นปัญหาเกี่ยวกับภาระหน้าที่ที่ต้องดูแลสมาชิกในครอบครัวที่เจ็บป่วยขั้นร้ายแรงซึ่งมีผลกระทบต่อการควบคุมเวลาการเขียนรายงานการวิจัย

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1. กระบวนการวิจัยครั้งนี้เน้นการขับเคลื่อนของกลุ่มพลังที่หลากหลายเพื่อให้เกิดพลังของภูมิปัญญาและได้เกิดผลกระทบต่อชุมชนในลักษณะที่เป็นการ “จุดไฟติด” โดยเฉพาะแผนการต่างๆที่เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มการผลิตที่ยั่งยืนควรได้รับความสนใจให้การสนับสนุนจากองค์การปกครองท้องถิ่นโดยเร่งด่วน ทั้งในส่วนของงานจัดการศึกษาและงานพัฒนาชุมชน รวมทั้งหน่วยงานสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่นด้วย

2. ชุมชนบ้านคงป่าसानควรได้รับการส่งเสริมการเรียนรู้ระบบโลกาภิวัตน์เพื่อให้เกิดความรู้เท่าทันกระแสโลกและระบบทุนไปพร้อมๆกับการเร่งฟื้นฟูระบบภูมิปัญญาชุมชนแขนงอื่นๆเพื่อค้นหาแก่นสารสำคัญที่สามารถนำมาพัฒนาต่อยอดขยายผลทั้งในระดับอุดมการณ์และวิธีปฏิบัติในอันที่จะนำชุมชนหลุดพ้นออกจากวังวนแห่งความทุกข์ยากทั้งปวง โดยเฉพาะการเอาใจใส่ระบบการเรียนรู้ภูมิปัญญาชุมชนของลูกหลานเยาวชนให้มากขึ้น โดยการเชื่อมโยงกับองค์กรส่วนท้องถิ่นและสถาบันการศึกษาท้องถิ่นทุกระดับ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. จากการขับเคลื่อนด้านที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มเยาวชนทั้งสองระดับ คือเยาวชนวัยหนุ่มสาวและเยาวชนโรงเรียนระดับประถมศึกษา พบว่าเป็นกลุ่มทางสังคมที่มีพลัง ทางกระทรวงวัฒนธรรมควรมีนโยบายส่งเสริมการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาแขนงต่างๆ โดยสร้างความร่วมมือกับสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาจัดทำโครงการดำเนินการในประเด็นภูมิปัญญาในระดับต่อเนื่องกับกลุ่มเป้าหมายดังกล่าว นอกจากจะเป็นการสร้างความเข้มแข็งแก่ระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้ว ยังจะเป็นการแก้ปัญหาสังคมเชิงป้องกันด้วย โดยเฉพาะการทำงานด้านการวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือทำในรูปแบบโครงการพัฒนาที่มีทฤษฎีหรือองค์ความรู้รองรับ

2. การส่งเสริมให้ชุมชนดำเนินการฟื้นฟู/อนุรักษ์ภูมิปัญญา/วัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นควรเน้นการให้ความสำคัญต่อกระบวนการ “เข้าถึง” ระบบคุณค่าความหมายของภูมิปัญญาเพื่อนำมาพัฒนาต่อยอดมากกว่าการรักษาเพียงรูปแบบประเพณี โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรเน้นกลุ่มเยาวชนผู้สืบทอดมรดกวัฒนธรรมด้วยกระบวนการทางปัญญามากกว่าการมุ่งสืบทอดรูปแบบเช่นเดียวกัน

3. กระทรวงศึกษาธิการควรส่งเสริมและพัฒนาศึกษานิเทศก์ให้มีคุณภาพในการชี้แนะและพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้ที่ยึดชุมชนเป็นศูนย์กลางอย่างจริงจัง การสนับสนุนให้ครูและนักเรียนได้เรียนรู้ในลักษณะ ใช้ปัญหาในชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้จะช่วยแก้ปัญหาในชุมชนได้ และควรส่งเสริมการปรับหลักสูตรให้ตอบสนองท้องถิ่นให้ได้อย่างแท้จริง จะเป็นการเสริมความแข็งแกร่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างสร้างสรรค์และยั่งยืน

4. รัฐบาลควรดำเนินการค้ำหนุนกฎหมายรับรองสิทธิการจัดการทรัพยากรทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรมโดยชุมชนอย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม และควรมีมาตรการชัดเจนในประเด็นการจัดการเชิงกฎหมายกรณีที่ชุมชนนอกพื้นที่ปกครองหนึ่งเข้าไปดำเนินการอนุรักษ์ป่าซึ่งอยู่ในเขตปกครองอีกที่หนึ่ง

ข้อเสนอแนะด้านการวิจัย

1. ควรมีการดำเนินการวิจัยและพัฒนาในพื้นที่นี้อย่างต่อเนื่องจนสามารถเปลี่ยนแปลงและแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างยั่งยืน หากขาดความต่อเนื่องก็จะทำให้ชุมชนเติบโตต่อไปได้ยาก เพราะกระบวนการพัฒนาแนวนี้ต้องการการสนับสนุนทั้งทุนดำเนินการและกระบวนการเชิงระบบที่มีประสิทธิภาพ และจะน่าเสียดายอย่างยิ่งเพราะชุมชนกำลังเริ่มหันมาตื่นตัวสนใจในการแก้ไขปัญหามุมชนตามแนวนี้มากขึ้น

2. ควรมีการทดลองนำรูปแบบการพัฒนาภูมิปัญญาที่ค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้ไปดำเนินการวิจัยในพื้นที่อื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกันเพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านพลังของภูมิปัญญากับการพัฒนาชุมชนด้านอื่นๆต่อไป

3. ควรมีการวิจัยระบบภูมิปัญญาในประเพณี/พิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะที่มีเนื้อหาสาระส่งเสริมการจัดการทางสังคมและการจัดการทรัพยากรในลักษณะมหภาค ข้อเสนอแนะในที่นี้ได้แก่ การศึกษาวิจัยและพัฒนาเกี่ยวกับมหาชาติเวสสันดรชาดกและประเพณีการเทศน์มหาชาติทุกภูมิภาค โดยมุ่งประเด็นสู่การพัฒนาบทบาทหน้าที่และศักยภาพของมหาชาติต่อการพัฒนาสังคม ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าจะสามารถค้นพบพลังอันมหาศาลของมหาชาติที่จะมีต่อระบบภูมิปัญญา/วัฒนธรรม/สังคม/มนุษย์/ทรัพยากรและการจัดการศึกษาระดับต่างๆของชาติอย่างกว้างขวาง ดังมีตัวอย่างการขยายผลทางวัฒนธรรมที่นักปราชญ์โบราณได้ทำไว้เป็นการสร้างความสืบเนื่องทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์การจัดการทรัพยากรที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงเล็กน้อยในงานวิจัยนี้ คือ ประเพณีการ “แห่ช้างเผือก” อันมีที่มาจากแนวคิดในมหาชาติ ซึ่งเสนอแนวคิดให้ช้างเผือกเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์อันจะเกิดขึ้นได้จากการสั่งสมบารมีธรรมของมนุษย์ที่สามารถส่งผลสะท้อนถึงพลังอำนาจธรรมชาติ เป็นต้น

บรรณานุกรม

- กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร. “ภูมิปัญญาท้องถิ่น: วัฒนธรรมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี” (หน้า 143-204). ใน ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน). **ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน**. กรุงเทพฯ:ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน).
- กาญจนา แก้วเทพ. 2538. **การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน : โดยถ้อยมนุษย์เป็นศูนย์กลาง**. กรุงเทพฯ:สภาคารอลิคแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- จุฑามาศ คำทอง. 2546. **การจัดการทรัพยากรเพื่อการผลิตที่ยั่งยืนของชุมชน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฉลาตชาย ระมิตานนท์. 2536. “ความหลากหลายทางชีวภาพ: ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา” ใน **วิวัฒน์ คติธรรมนิคย์ (บรรณาธิการ)**. **สิทธิชุมชน: การกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากร**. กรุงเทพฯ:สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ณัฐฉิย์ ทวีผล. 2546. **การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนป่าเมี่ยง:กรณีศึกษาบ้านแม่กำปอง ตำบลห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- บรรพต คัมภีโร,พระอธิการ. 2547. **การศึกษาความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมผ่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน อำเภอเวียงป่าเป้า-แม่สรวย จังหวัดเชียงราย**. โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและชาติพันธุ์.
- ยศ สันตะสมบัติ. 2542. **ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน**. ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน). 2548. **ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน**. กรุงเทพฯ:ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน).
- เสถียร จันทะ.2542. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร : กรณีศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนไทยลื้อ จังหวัดเชียงราย**. ;วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2530. **ความเห็นและความเคลื่อนไหวทางสังคม**. กรุงเทพฯ:สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2544. มติชุมชน วิถีคิดท้องถิ่น สิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร.:

กรุงเทพฯ

เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544. ภาพรวมภูมิปัญญาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2 . กรุงเทพฯ:อมรินทร์.

ภาคผนวก ก.

ภาพกิจกรรมการวิจัย
การศึกษาภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรม
เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
กรณีศึกษา ชุมชนบ้านป่าสัก ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

ระยะเวลาดำเนินการวิจัยตั้งแต่ มีนาคม 2549 – กันยายน 2550

โดย

มาตี ไพรสน

ร่วมขับเคลื่อนขบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมทางวัฒนธรรมครั้งนี้

โดย

ทีมแกนนำชุมชน ทีมเยาวชนและชาวชุมชนบ้านป่าสักทุกคนและครูและนักเรียน โรงเรียนบ้านดงป่าสัก
รวมทั้งผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและหนุนนำ

ได้แก่

คณะสงฆ์จากค่ายคุณธรรมพระยอดขุนพลเวียงกาหลง นำโดยท่านพระครูเคชา ฐิตเตโช

คณะสงฆ์วัดป่าสัก

เครือข่ายป่าชุมชนสันมะเค็ด เครือข่ายป่าชุมชนคอกู่เปี้ย เครือข่ายป่าชุมชนทุ่งม่าน

หัวหน้าหน่วยอุทยานคอกหลวงเวียงป่าเป้า ศิลปินหมอขวัญเสมา เมืองเม็ງราย

และ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม

**ภาพกิจกรรมการเสริมสร้างพลังภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร
ชุมชนบ้านป่าसान ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย**

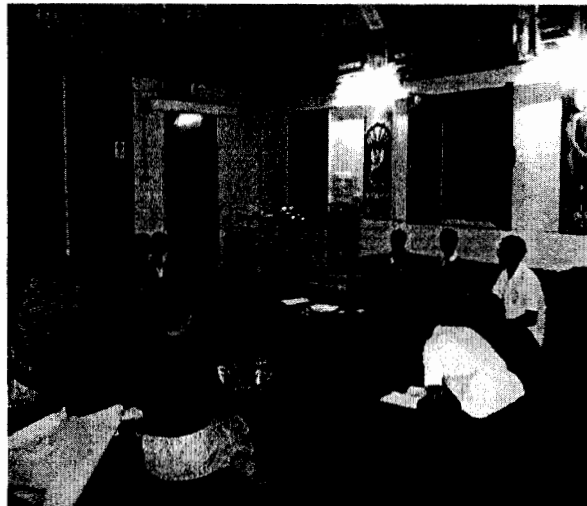
ระยะที่ 1 การสร้างแกนนำชุมชน มี 2 กิจกรรม ได้แก่

กิจกรรมสร้างความตระหนักและการตัดสินใจเข้าร่วมโครงการวิจัย

กิจกรรมสร้างแกนนำ/ทีมวิจัยชุมชน

ผู้วิจัยกับแกนนำชุมชนประชุมร่วมกันครั้งที่ 3 สร้าง
ความตระหนักเพื่อการตัดสินใจเข้าร่วมโครงการวิจัย
ณ ศาลาประชาคม

เวทีติดตั้งความคิดและความรู้พื้นฐานการวิจัยกับ
แกนนำชุมชนอาสาสมัครทีมวิจัย
ณ วิหารวัดป่าसान

ระยะที่ 2 การศึกษาองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา มี 5 กิจกรรม ได้แก่

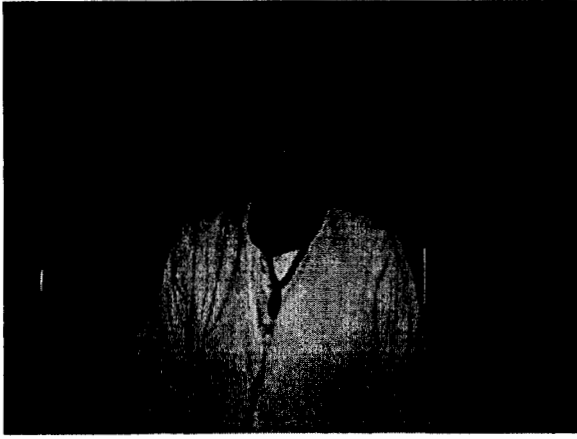
กิจกรรมศึกษาบริบทชุมชน

กิจกรรมศึกษาระบบภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในมิติวัฒนธรรมของชุมชน

กิจกรรมวิเคราะห์และคัดสรรระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร

กิจกรรมการพัฒนาแนวทางการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน

กิจกรรมเวทีชุมชนวิพากษ์และเติมเต็มข้อมูล

แม่อุ๊ยบอกผู้ให้ข้อมูลภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร
ในอดีตที่กำลังจะติดตามวันวัยของแม่ไปในไม่ช้า...

สายน้ำแม่ลาวที่หล่อเลี้ยงชีวิตและชุมชน คูช่าง
อ่อนล้า... ระทมระทวย...ฝนตกหนักก็ท่วมหลาก
ถึงหน้าแล้งก็แห้งขอด...

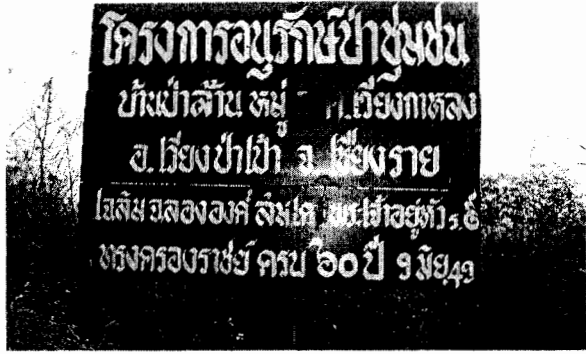
รูปแบบการผลิตสมัยใหม่และการจัดการทรัพยากรอันเข้มข้นตลอดปีบนผืนดินอันอ่อนแอ

การสำรวจฐานทรัพยากรในป่าชุมชนของทีมแกนนำชุมชน

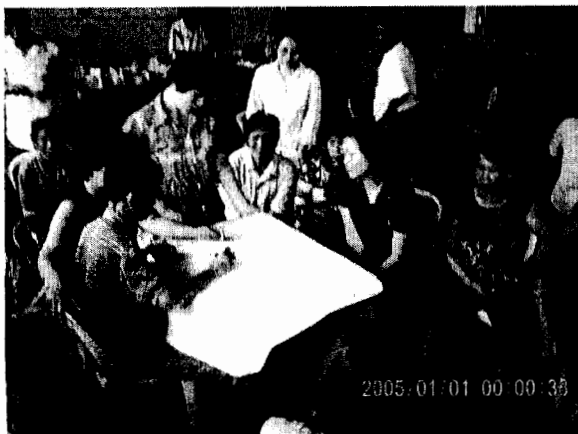

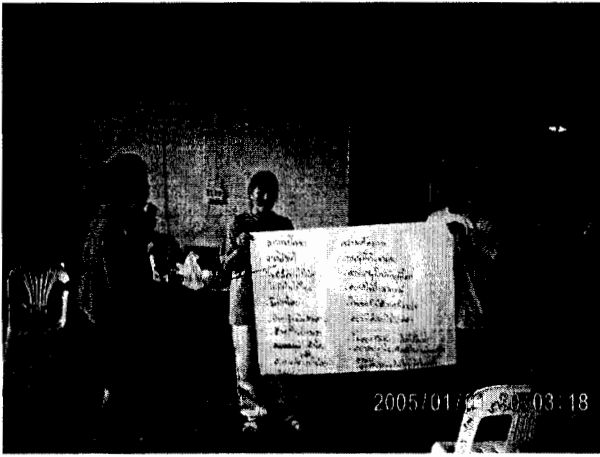
มีไม้ต้นใหญ่ที่รักษาไว้ได้

มีปูห้วยเล็กๆพอให้เห็น ป่ายังเป็นที่พักที่หวังได้

กิจกรรมเวทีชุมชนวิพากษ์และเติมเต็มข้อมูล

เมื่อค้นหา/กลั่นกรอง/คัดสรรภูมิปัญญามาได้แล้ว ก็เอามา
ปรับใช้ในวิถีชีวิตปัจจุบันให้ทันสมัย แบบไม่ลืมของ
เก่า ไม่เมาของใหม่ จะเอาไม่เอาอย่างไรก็ว่ากันไป.....

ร่วมกันคิด ร่วมกันสร้าง
ต่างวัยต่างประสบการณ์
มีนักวิจัยอยู่เคียงบ่าเคียงไหล่

ผลัดกันนำเสนอแล้วก็วิพากษ์
ภูมิปัญญาเป็นของหมู่เฮา.....
ตกลงกันได้แล้วก็ลงมือปฏิบัติ

ขั้นตอนการทดลองกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน ตั้งแต่ ระยะที่ 3- ระยะที่ 7

ระยะที่ 3 การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน มี 2 กิจกรรม

กิจกรรมการสร้างอุทยานการเรียนรู้ (สร้างฝายชะลอน้ำและทำป่าชายล้อมต้นไม้/พืชสมุนไพร
ระยะทาง 3 กิโลเมตร)และ

กิจกรรมปลูกป่าเพิ่มมูลค่าทางอาหาร(โครงการปลูกป่าเทิดไถ่ราชินี 12 สิงหาคม 2550

รวมพลังกันทั้งหมดบ้านช่วยกันฟื้นความอุดมสมบูรณ์ให้ป่าเป็นอุทยานการเรียนรู้

ร่วมแรงร่วมใจกันเป็นกองทัพมด สร้างฝายชะลอน้ำด้วยหินห้วย
จากถ้ำห้วยแล้งแห้งขอดไหลเพียงรินๆ ...เพียงชั่วข้ามคืนแผ่นดินก็ให้น้ำเปี่ยมฝั่งให้ได้ภูมิใจและชื่นใจ

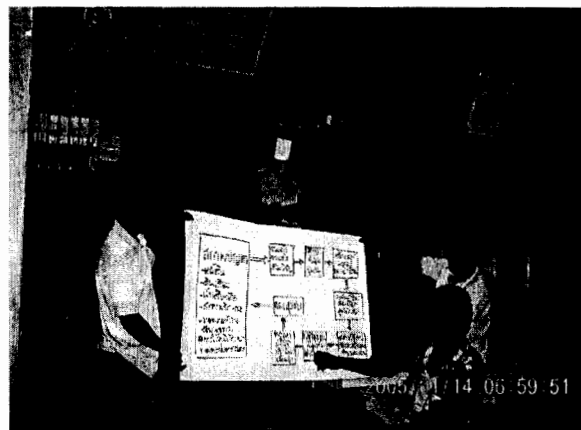
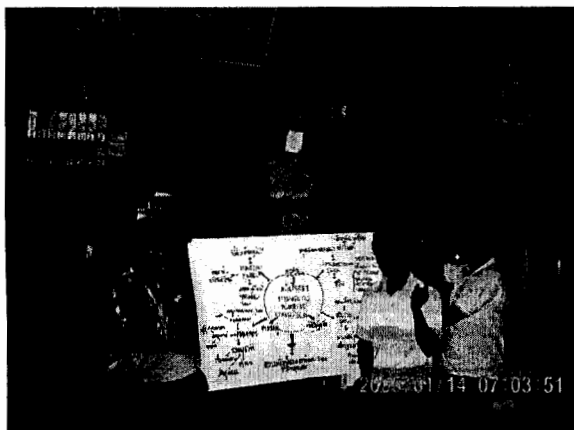

พอน้ำมา กุ้งห้วย หอยห้วย ปลาห้วยและปูห้วยตัวใหญ่ๆก็จะตามมา ทั้งได้กินและได้เรียนรู้ จากหยาตเหงื่อแรงใคร ก็คนในชุมชนเอง ไม่ทำเอง แล้วใครจะทำให้ ได้ป่ามาทั้งป่าแล้ว ต้องรู้จักใช้ภูมิปัญญาจัดการ แล้วก็ต้องถ่ายทอดสู่ลูกหลานด้วย จะได้ยั่งยืนทั้งคนทั้งป่า....

ระยะที่4 การปลูกจิตสำนึกเยาวชนผู้สืบทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร มี 4 กิจกรรม ได้แก่

- กิจกรรมเวทีเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น
- กิจกรรมเยาวชนเรียนรู้ฐานทรัพยากรป่าชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น
- กิจกรรมเวทีเตรียมความพร้อมเยาวชนก่อนการนำเสนอผลการเรียนรู้สู่ชุมชน
- กิจกรรมเวทีเยาวชนคืนความรู้สู่ชุมชน

กิจกรรมเวทีเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น

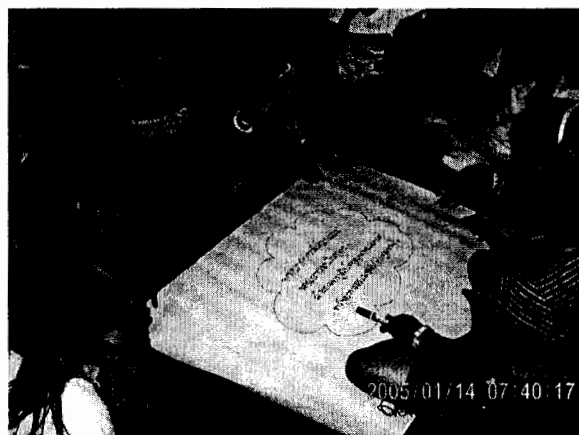

เรียนรู้วิธีถ่ายทอดแบบใหม่

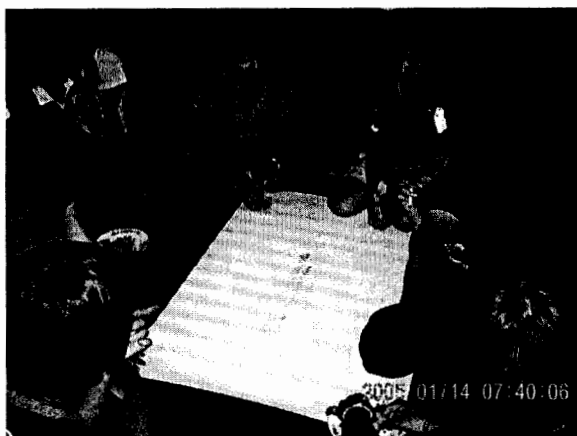

ให้ลูกหลานได้ฟัง....อึ้ง...

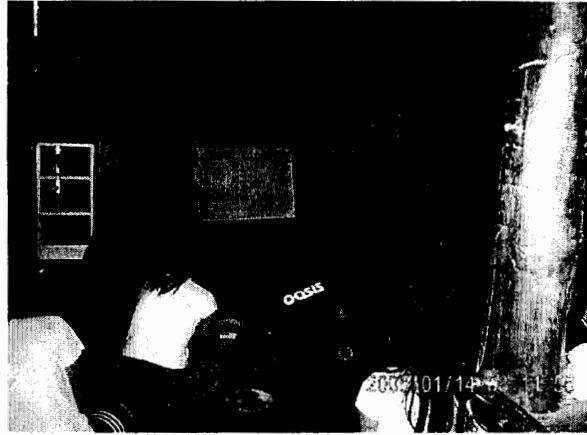
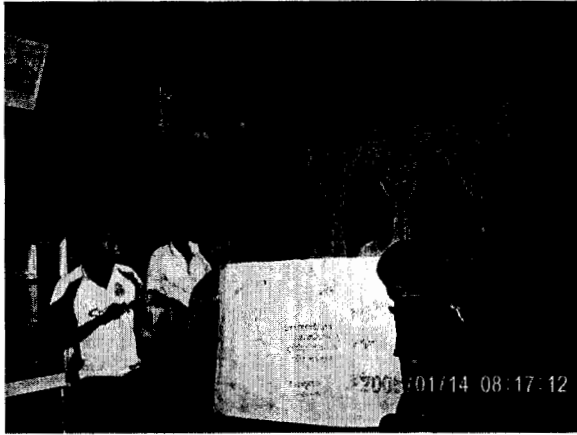
ประวัติศาสตร์ชุมชนหน้าใหม่กำลังคลี่คลายที่บ้านประธานป่าชุมชน กุณ กุณา ในยามค่ำคืนฤดูร้อน2550
กิจกรรมการเรียนรู้ดำเนินไปอย่างเข้มข้นแข่งกับวันเวลาอันแสนสั้น

มีนักวิจัยแทรกเป็นยาคำบ้าง แบ่งปันภูมิปัญญาให้กัน...แล้วพลังสมองของลูกหลานก็จะระดมมา..ระดมมา..

มาช่วยกันขบ..มาช่วยกันคิด..ช่วยกันพิจารณาว่า...ลูกหลานเยาวชนจะมีส่วนร่วมสืบทอดภูมิปัญญากันได้
อย่างไร

คิดออกแล้วก็เอามาบอกกล่าวกัน วางแผนร่วมกัน แบ่งหน้าที่กันทำ

และต้องสวมวิญญาณนักวิจัยน้อย....ไปตามล่าหาความจริงมาพัฒนาชุมชน

แผน 1 ไปสำรวจ/ศึกษาอุทยานการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรในป่าชุมชน

ก่อนไปก็จดจำวันนี้ให้ดีอีกครั้ง ใครเป็นใครในประวัติศาสตร์การกอบกู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร

ทาง..คือที่ที่ไม่เคยมีคนเดินมาก่อน

เห็นป่ายชื่อต้นไม้ และ สมุนไพร ในอุทยานหรือยัง

ถ้ายังก็เดินทางต่อไป ในป่านี้มี 4 ประเภท ป่าเหล่า ป่าน้ำเจาะน้ำจ๋า ป่าแพะ แล้วก็ อะหยังเอ๊าะ?

จากวันนั้นถึงวันที่ลูกๆได้มาชื่นชม น้ำก็เริ่มใสขึ้น อีกไม่นานก็จะมีทรัพยากรอาหารเพิ่มขึ้น มีน้ำ มีปลา มีฟ้า มีนก มีไก่อป่า มีพืชผัก มีเห็ดและหน่อไม้ มีลำห้วยที่เปี่ยมน้ำมากขึ้นอีกหลายสาย และบางที่อาจจะมีเสียง น้ำตกสาดซ่ากล่อมให้ได้ยิน...นี่เป็นเพียงการจุดประกายการเริ่มต้นที่รอการสานต่อ....

แผน 2: นักวิจัยน้อยไปเก็บรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมจากผู้รู้ในชุมชนเพื่อรื้อหาผลึกภูมิปัญญาเอามาช่วยกัน
เจียรไนใหม่ แบ่งกันกลุ่มละหมวดบ้าน มี 4 หมวดบ้านก็แบ่งเป็น 4 กลุ่ม

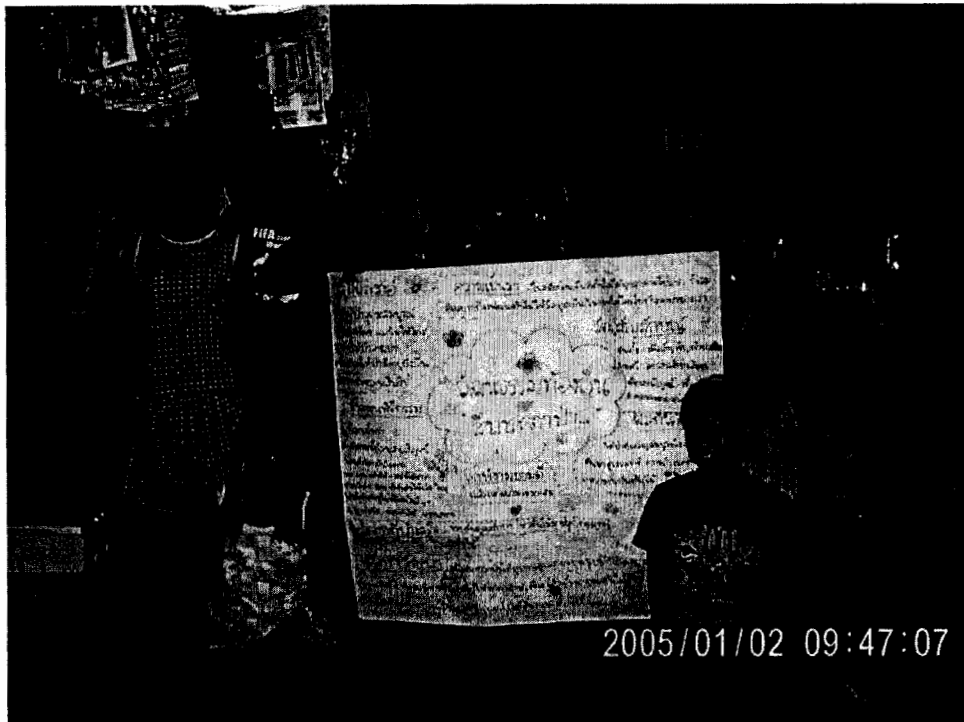
นักวิจัยหมวดไหนจะ?

คืนสู่รากเหง้า...บรรยากาศแบบปู่สอนหลานกำลังดำเนินไปอย่างอบอุ่น ปากก็สอนไปมือก็ทำงานด้วย
และหัวใจของปู่ก็พองโตขึ้นด้วยเช่นกัน

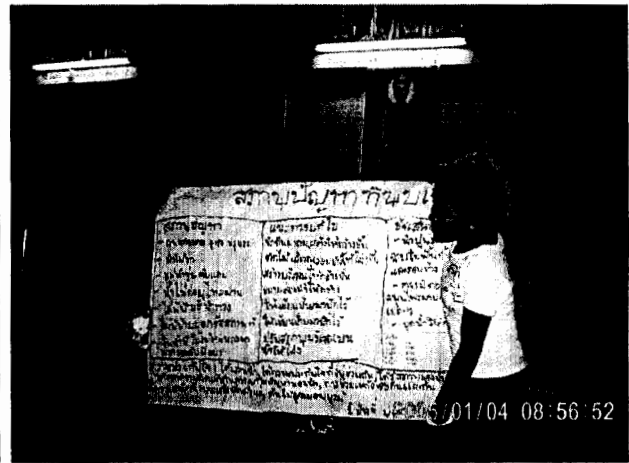
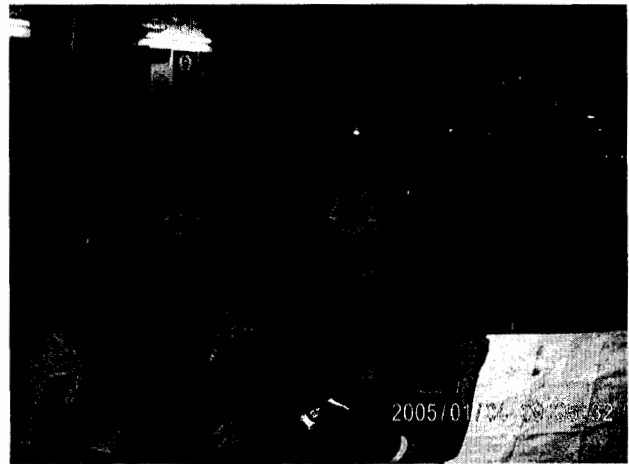
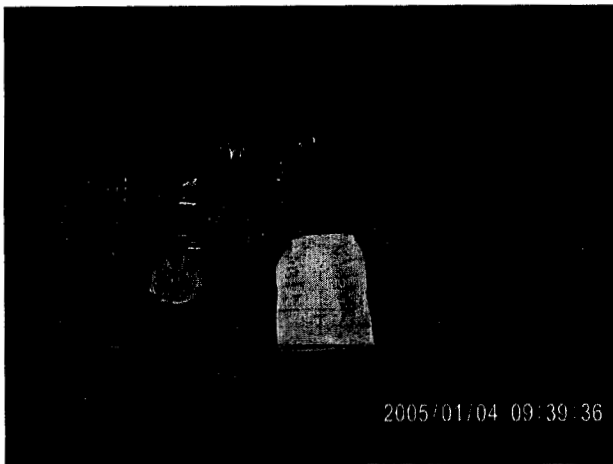

นี่ก็นักวิจัยวัฒนธรรมอีกหมวดหนึ่ง

ในที่สุดก็วิจัยสำเร็จ....เป็นชัยชนะขั้นเริ่มต้น ต่อจากขั้นตอนนี้คือการนำข้อมูลของทั้ง 4 หมวดบ้าน มา “โตะเข้าโดยกัน” งานนี้ มีคำว่า “โตะ” เป็นศัพท์ฮิต แปลว่าหลอมรวม เฉียดๆ “สังเคราะห์”

ดูเวทีรายงานผลการวิจัยน้อยๆแต่มีอำนาจการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่... ในคืนวันหนึ่ง ณ วิหารวัดป่าส้าน

นำเสนอผลกันอย่างออกรสออกชาติ วัฒนธรรมเป็นเรื่องของความสุขและ เป็นเรื่องของการพาไปสู่สุข

เวทีเตรียมความพร้อม

ทีมเยาวชนประชุมร่วมกับทีมแกนนำเพื่อเตรียมความพร้อมก่อนออกสนามรบในเวทีใหญ่ประจำเดือน

เวทีเยาวชนตื่นความรู้และชุมชนวิพากษ์

นำเสนอเพื่อสร้างประชาคมติกรณีสืบรู้และสร้างสรรค์ใหม่ด้วยพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เพื่อสร้างพลังภูมิปัญญา

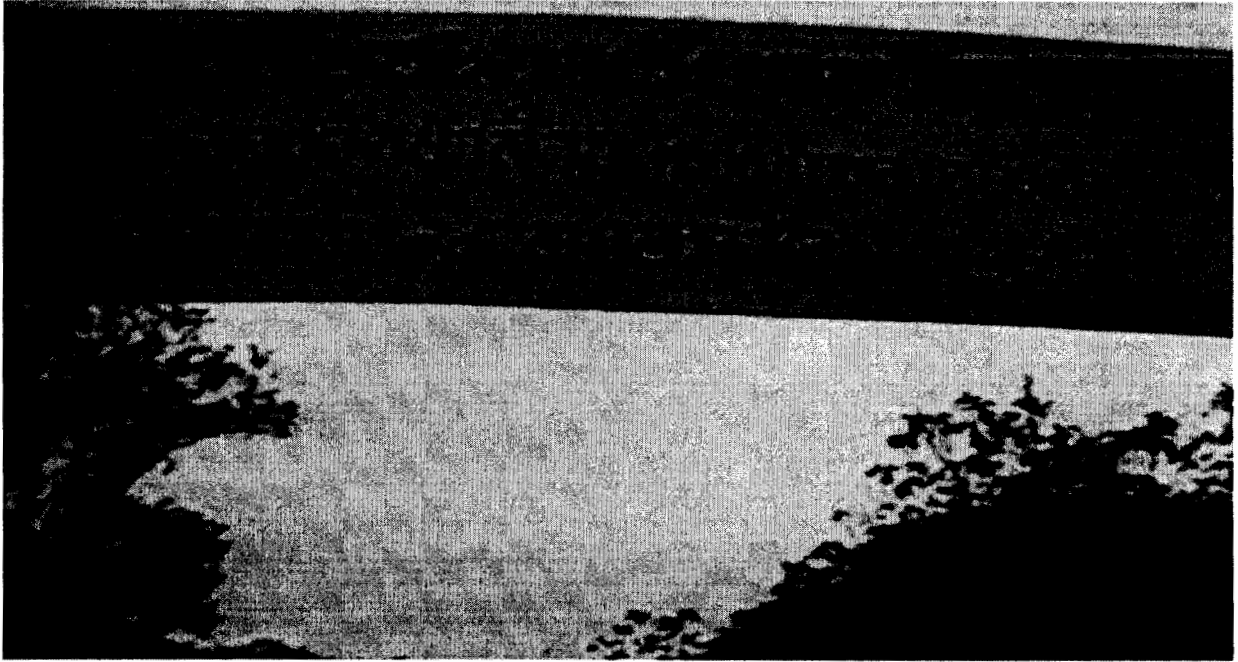
ทีมแกนนำชุมชนบรรเลงก่อนด้วยการรายงานผลคืบหน้า ตามด้วยทีมเยาวชนที่นำเสนอได้อย่างเจนเวที

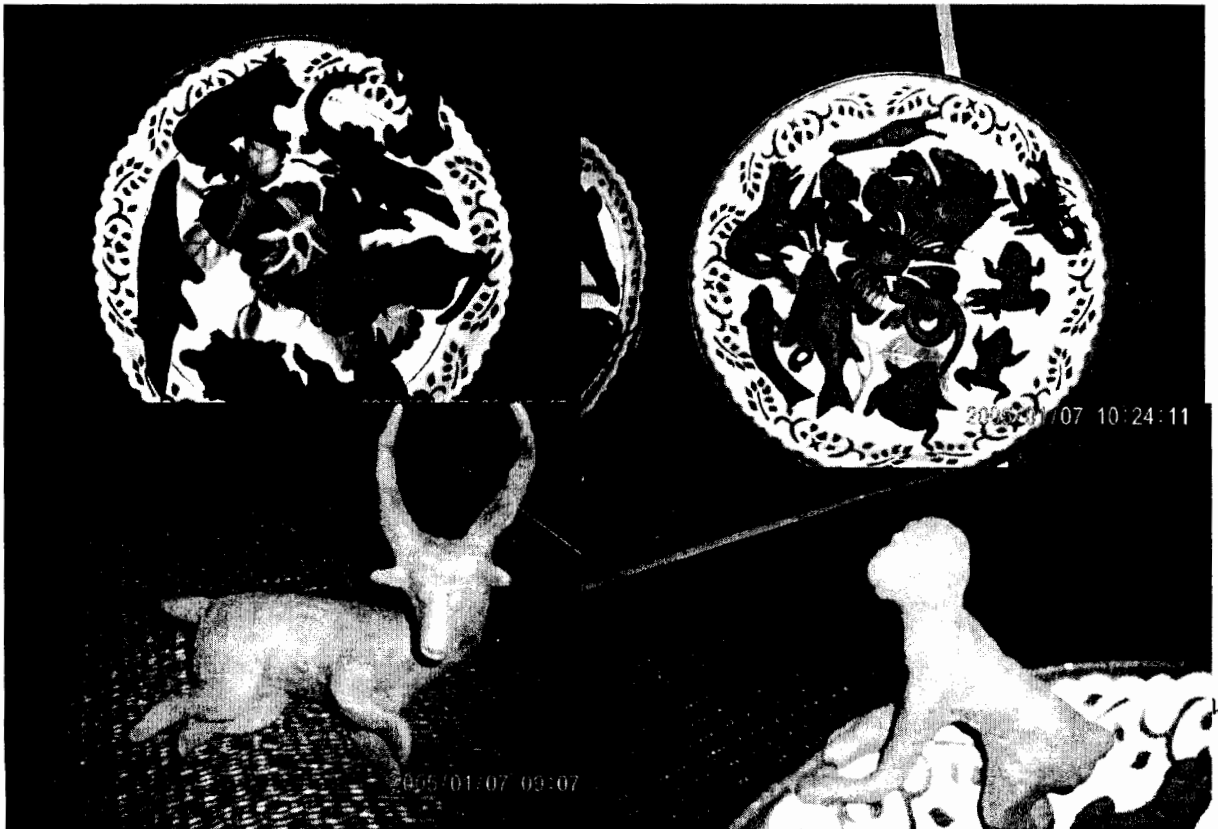
ในที่สุดพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ก็ได้รับความเห็นชอบด้วยหลักการ “เอาโสะไปโตยกัน” จึงสำเร็จออกมาเป็น “พิธีสืบชะตา-เรียกขวัญป่า” ที่เต็มไปด้วยการนิยามความหมายใหม่อันทรงคุณค่า

ระยะที่ 5 การฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมเพื่อผลิตซ้ำอุดมการณ์ มี 1 กิจกรรม ได้แก่
กิจกรรมฟื้นฟูและสร้างสรรค์รูปแบบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์: **พิธีสืบชะตา-เรียกขวัญป่า**

ภาพกิจกรรม “วันดา” :การจัดเตรียมวัตถุดิบสัญลักษณ์เพื่อสื่อความหมายในพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์

สรรพสัตว์ / สรรพชีวิต ลิงค่าง บ่าง ชะนี เสือ สิงห์ กระต๊อง แรด กุ้งหอย ปู ปลา กบ เขียด เต่า แมงเวา อึ่งอ่าง

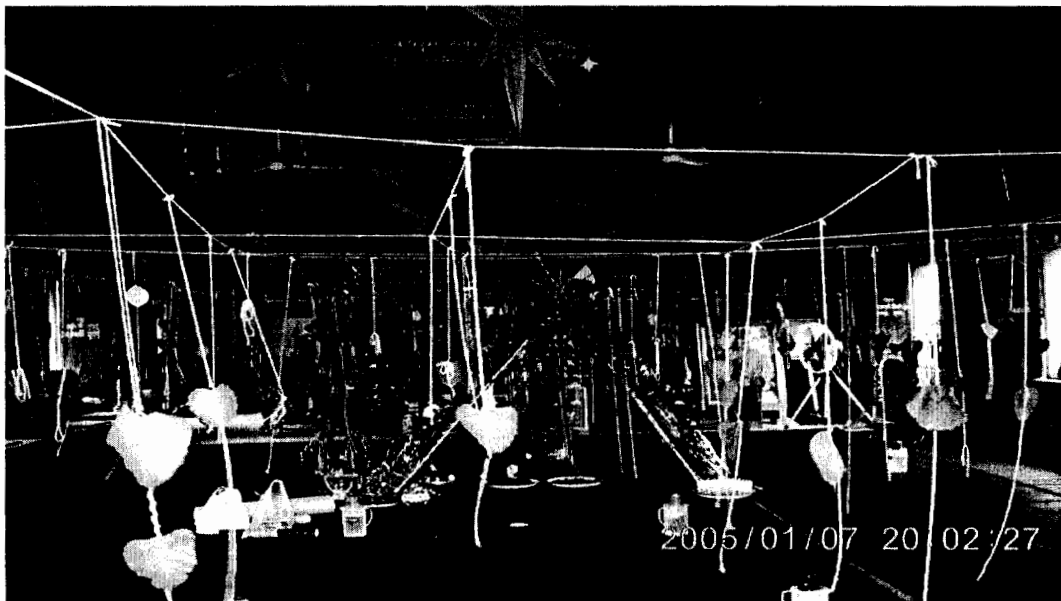

.. ขวัญเฮ้ย...เจ้าอยู่แห่งไหน ของงคีนดงแคนไพร คีนสู่อำธารใสในแดนวนา มาเถิดจงมาให้ปวงข้าได้ภิรมย์

ในพิธีกรรมจะเต็มไปด้วยพลังสุนทรีย์
ที่ล้วนเสกสรรค้ขึ้นมาจาก

เหล่าสตรีแม่บ้านและผู้สูงอายุ
ที่มักจะมีบทบาทอยู่เบื้องหลังระบบ
การจัดการทรัพยากรด้วยเสมอ
โดยเฉพาะทรัพยากรอาหาร เมล็ดพันธุ์
และความงาม.....

ใบโพธิ์อันศักดิ์สิทธิ์เขียวสะพรั่งที่ชาวบ้านกราบอัญเชิญจากลำต้นให้มาช่วยเป็นสัญลักษณ์สื่อความหมาย
ที่พวกเขาอยากจะบอกว่า คือตัวแทนของป่าที่เป็นที่พึ่งพิง และคือตัวแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์

วันประกอบพิธี “สืบชะตา-เรียกขวัญป่า” อัมศกคีสัทธาธิ ๗ วิหารวัดป่าช้า

วันนี้วัดได้ทำหน้าที่ผูกโยงระบบมนุษย์นิเวศให้หลอมรวมเป็นลมหายใจเดียวกัน

ทั้งแมกไม้ ขุนน้ำลำห้วย สัตว์ป่า สัตว์น้ำ มนุษย์ ปวงเทพและวิญญาณไพร

ภายใต้เงาร่มครึ้มของหมู่เมฆฝนบนฟากฟ้าที่กำลังแสดงความยินดี

และรอคอยเวลารินหลังถั่งนองเป็นมหานทิมาวมงคลให้ชาวบ้านได้เห็นเป็นอัศจรรย์

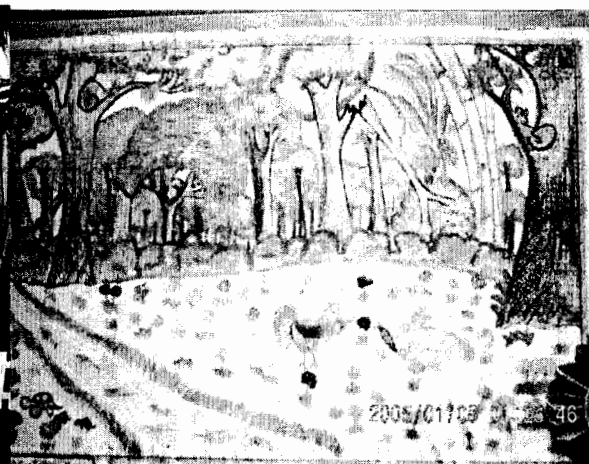
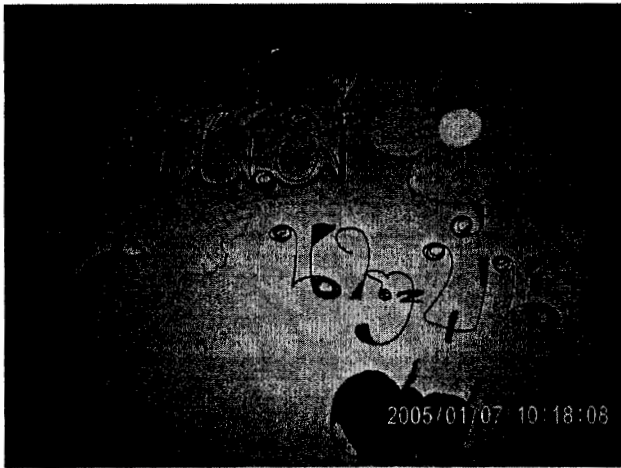
...ทันทีที่พิธีกรรมเสร็จสิ้นลงและผู้คนได้แยกย้ายกันกลับหมดสิ้น...

ผู้คนเนืองแน่นเต็มลานวิหารออกมาถึงต้นทึบ ขณะประกอบพิธีกรรมทุกคนอยู่ในอาคารสงบสำรวม

โพธิ์สะพรั่ง โบกใบไหวพริ้วส่งผ่านพลังชีวิตของป่าและอำนาจศักดิ์สิทธิ์อยู่เหนือดวงใจทุกดวง

นิทรรศการผลงานเยาวชนลูกหลานมาร่วมรณรงค์

ศิลปินหมอขวัญเสมา เมืองเมืองราช มอบรางวัลนักเรียนวาดภาพดีเด่นส่งเสริมการอนุรักษ์ป่า

ได้ผูกโยงสายสัมพันธ์ ผู้สูงอายุ พ่อหลวง หัวหน้าอุทยานคอยหลวง เครือข่าย ป่าชุมชนลุ่มน้ำแม่ลาว

ครู สจ.สุบิน ชาวบ้าน ประธานป่าชุมชน และแกนนำชุมชน ต่างสุขสันต์กันทั่วหน้า

ท่านพระครูเดชา วิฑูเตโช ผู้ให้ธรรมโอวาท
ได้กล่าวแสดงมุทิตาจิตว่า

กิจกรรมครั้งนี้เป็นต้นแบบทางวัฒนธรรม

ในบรรยากาศพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์มีเสียงก้องกังวานแห่งพระชัยมงคลคาถา คำเรียกขวัญป่า

และพระธรรมโอวาท

และได้ รับประทานอาหารเลี้ยงร่วมกัน

...คือพลังชุมชนเพื่อการกอบกู้พลังภูมิปัญญา และพลังภูมิปัญญาเพื่อการกอบกู้พลังชุมชน...

ระยะที่ 6 การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร มีทั้งหมด 4 กิจกรรมหลัก
ได้แก่

- กิจกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม
- กิจกรรมการเรียนรู้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เพื่อปลูกฝังอุดมการณ์ชุมชน
- กิจกรรมการเรียนรู้ระบบทรัพยากรอาหารของชุมชน
- กิจกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาการถนอมอาหารแบบพื้นบ้าน

เรียนรู้ทรัพยากรและพิธีกรรมแบบมีส่วนร่วม

เพื่อสืบทอดอุดมการณ์การจัดการทรัพยากร

รู้แล้วคืนความรู้น้อยๆ แต่งคางมาจากใจดวงน้อยสู่ชุมชน

กิจกรรมศึกษาระบบทรัพยากรอาหารจากชุมชน

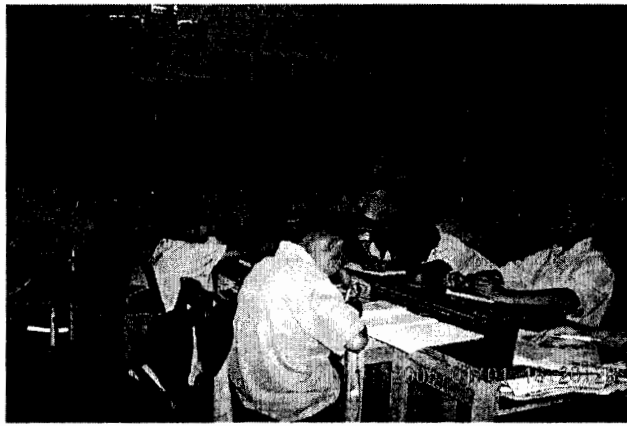

โรงเรียนกับชุมชนได้ใกล้ชิดกันมากขึ้น

และหลานก็ได้ถามปู่กับย่าก็ได้สอนหลาน

เพื่อการเตรียมอนาคตการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านป่าสัก

กิจกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาการถนอมอาหารพื้นบ้าน:การทำ น้ำปู๋

เตรียมวางแผนการเรียนรู้ด้วยการตั้งคำถาม

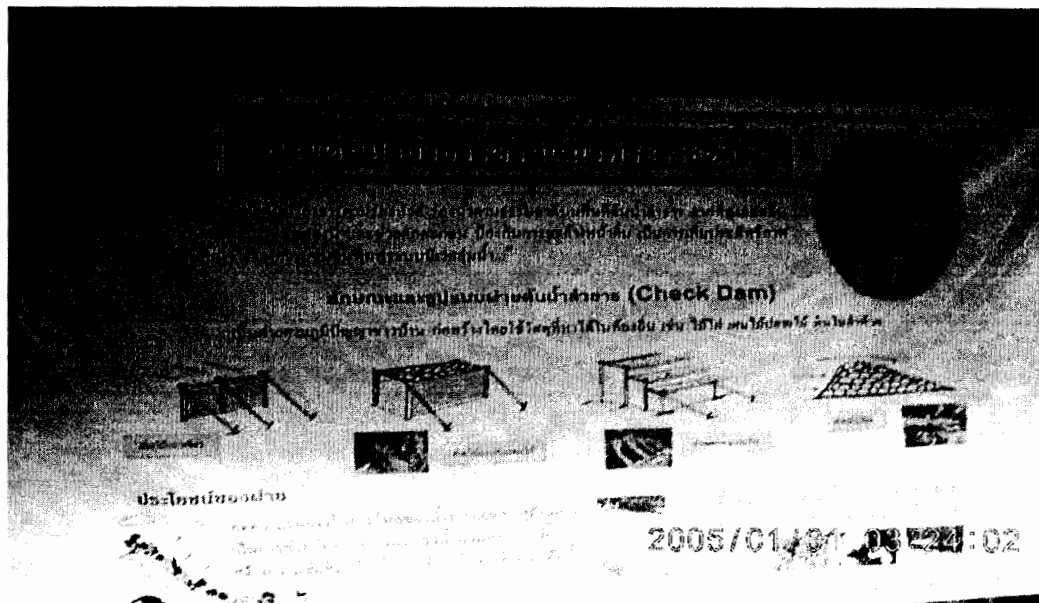
เก็บข้อมูลวิธีทำน้ำปู๋จากภูมิปัญญาพื้นบ้าน

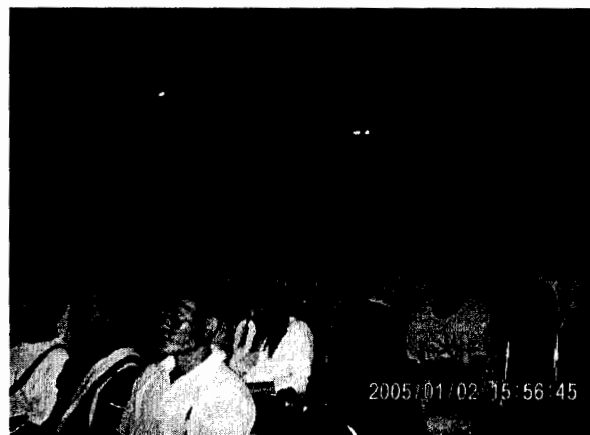
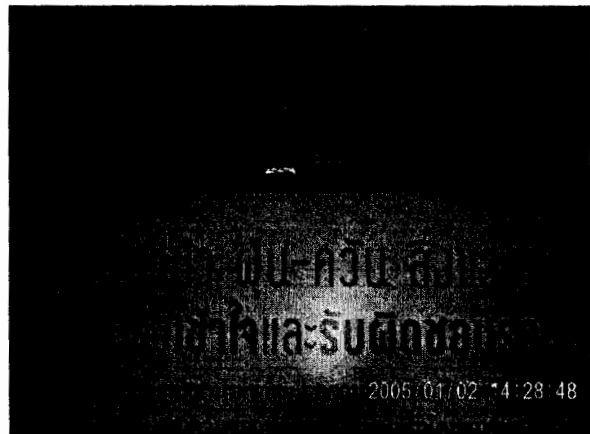
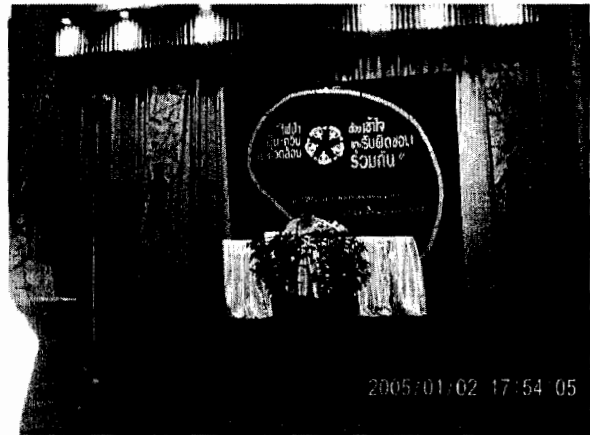
จากเนื้อปู๋สู่น้ำปู๋ที่กำลังเคี่ยวจนกว่าจะข้นเป็นสีดำ

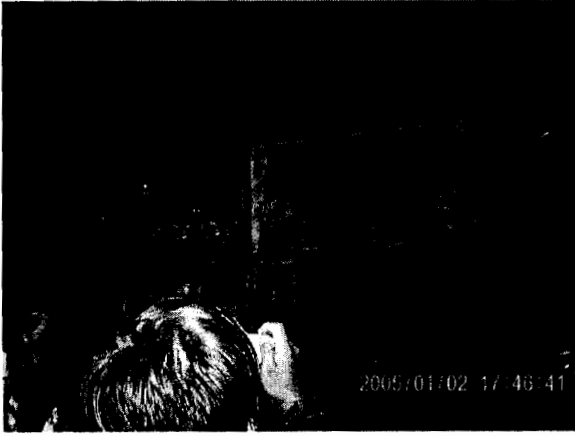

ระยะที่ 7 การพัฒนาแผนการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน มี 2 กิจกรรม ได้แก่
กิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเครือข่ายป่าชุมชนกลุ่มน้ำแม่ลาว
กิจกรรมทัศนศึกษานอกสถานที่และรวมกลุ่มจัดทำแผนการผลิตและการจัดการทรัพยากร

ผลกระทบ : โครงการวิจัยได้ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายป่าชุมชนภายในพื้นที่ลุ่มน้ำเดียวกันแล้วส่งผลทำให้ได้ไปเชื่อมโยงกับรัฐกรณิการป้องกันไฟป่า พอกลับมาที่แสนภูมิใจ งานรักษาป่าที่ทำกันมามีความหมายใหญ่หลวงนัก จัดเวทีได้ก็รีบบอกเล่าให้เพื่อนบ้านได้รับรู้ด้วย ไม่สำคัญว่าจะเป็นแค่รัฐบาล คมช.หรือโครงการเชื่อมโยงกับภาครัฐครานี้นำไปสู่การทำโครงการสร้างฝายเพิ่มขึ้นอีก 25 ฝายและขยายแนวกันไฟเพิ่มขึ้นอีก และข่าวที่ได้รับอนุมัติแล้ว นับเป็นโครงการวิจัยที่จุลประกายได้ผลเกินความคาดหมาย

ผู้วิจัยได้รับภาพเหล่านี้จากคุณ คุณา ประธานป่าชุมชนบ้านป่าसानเพื่อบอกเล่าประสบการณ์การเข้าร่วมเวทีของเขา จึงบันทึกภาพไว้เป็นที่ระลึกในงานวิจัยเรื่องนี้เพราะมีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างช่วยไม่ได้ : เจียมเงา คมช. .ในงานประชุมเพื่อแก้ปัญหาการจัดการทรัพยากรยุค “ คณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ” ที่มาจากการรัฐประหาร 19 กันยายน /2549 ส่งผลทำให้งานวิจัยเรื่องนี้หมดโอกาสที่จะอ้างอิงสิทธิชุมชนจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับประชาชน พ.ศ. 2540 หมวดสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย มาตรา 46 ที่ระบุว่า “ บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่น ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและ ของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ บำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน” เพราะถูกฉีกทิ้งไปแล้วรื้อสร้างใหม่ภายใต้อำนาจของ คมช.ที่ไม่มีวันยั่งยืน

*****ตัวอักษรเลขแสดงวันเวลาบันทึกภาพตลอดชิ้นงานนี้ไม่ตรงกับความเป็นจริงเนื่องจากเป็นความบกพร่องจากกล้องถ่ายภาพที่ไม่ได้แก้ไขให้ถูกต้องตามเวลาที่เป็นจริงในการบันทึกข้อมูลการวิจัยครั้งนี้ จึงไม่ถือเป็นหลักฐานการอ้างอิงในมิติเรื่องเวลา(ผู้วิจัย)

ลงวันที่ 12 กันยายน 2550

มาลี ไพรสน

(ผู้วิจัย)

ภาคผนวก ข.

ระเบียบคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านป่าसान ต.เวียงกาหลง อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย
ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรป่าไม้ พ.ศ.2545

เนื่องจากชุมชนบ้านป่าसान ได้ประสบปัญหาสิ่งแวดล้อมใกล้ตัวคือ ปัญหาการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ปัญหาดังกล่าวมีผลกระทบต่อคนในชุมชน ตลอดจนทรัพยากรดิน น้ำและระบบนิเวศน์ ชุมชนได้รับรู้ ตื่นตัว และเห็นความสำคัญในเรื่องการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของตนเอง จึงได้แต่งตั้งกรรมการในการอนุรักษ์ป่าชุมชนและกรรมการได้กำหนดกฎระเบียบเพื่ออนุรักษ์ป่าซึ่งเป็นที่ใช้สอยของชุมชนขึ้น เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2545 ณ โรงเรียนบ้านดงป่าसान ต.เวียงกาหลง อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย ไว้ดังนี้

ข้อ 1. ระเบียบนี้เรียกว่า “ระเบียบคณะกรรมการรักษาชุมชนบ้านป่าसान ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรป่าไม้ (ป่าชุมชนบ้านป่าसान) พ.ศ.2545”

ข้อ 2. ระเบียบนี้ใช้บังคับ ตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศนี้เป็นต้นไป

ข้อ 3. คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนมาจากตัวแทนของชุมชนที่มีแนวคิดที่จะอนุรักษ์ป่าอันเป็นที่ใช้สอยของชุมชน จำนวน 42 คน

คณะกรรมการที่ปรึกษาหมายถึงกลุ่มบุคคลที่คณะกรรมการรักษาป่าเชิญมาเป็นที่ปรึกษา ประกอบด้วย คณะครู เจ้าหน้าที่ป่าไม้อำเภอ เจ้าหน้าที่ศูนย์วนศาสตร์ชุมชน พระสงฆ์ ผู้นำหมู่บ้านใกล้เคียง

ป่าใช้สอย หมายถึง ป่าที่ประชาชนมีความเห็นร่วมกันว่าควรมีการใช้สอยได้ตามความจำเป็น

ข้อ 4. การดูแลป่าชุมชน

4.1 ห้ามตัดไม้เพื่อการจำหน่ายหรือขาย ถ้าผู้โค่นล้มจะถูกปรับตามความกว้างของเส้นผ่าศูนย์กลางของไม้ที่ตัด โดยไม้ทั่วไป (ไม้กระยาเลย) นิ้วละ 500 บาท ไม้เนื้อแข็งเช่นไม้สัก ไม้ประดู่ ไม้ตะเคียน ฯลฯ ปรับนิ้วละ 1,000 บาท ถ้าไม้จำค่าปรับคณะกรรมการจะนำตัวส่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้หรือตำรวจ ส่วน ไม้ของกลางจะยึดไว้ใช้เป็นของส่วนรวม เช่น วัชกรเรียน หรือชุมชน

4.2 การใช้ไม้ของคนในชุมชนเช่นสร้างบ้าน ชุ้งข้าว หรือรั้วบ้าน ต้องแจ้งให้ผู้ใหญ่บ้าน หรือคณะกรรมการป่าชุมชน จำนวนที่ใช้จะอยู่ในดุลยพินิจของคณะกรรมการ

4.3 การตัดไม้เพื่อทำฟืน หรือเผาถ่าน จะใช้กฎหมายการตัดไม้ (4.1) แต่ใช้ไม้แห้ง ไม้ที่ตายแล้ว ขอนไม้ ไม้นอน หรือไม้หมดสภาพ ได้ หนึ่งถ้าตั้งใจทำให้ไม้ตาย (แล้วตัดทีหลัง) จะใช้กฎหมายการตัดไม้ (4.1)

4.4 การตัด ไม้เพื่อเอามะพร้าว (มดส้ม) จะใช้กฎหมายตัดไม้ (4.1) แต่ขึ้นตัดกิ่ง หรือใช้ไม้สอยเอาได้

4.5 การตัด ไม้เพื่อนำไม้มาเพาะเห็ด จะใช้กฎหมายการตัดไม้ (4.1)

4.6 ผู้ที่แจ้งเบาะแสการตัดไม้ทำลายป่าจะได้เงิน 50% ของค่าปรับ อีก 50% จะเก็บเข้ากองทุนของป่าชุมชน

5. การดูแลรักษาป่าชุมชน

5.1 การเผาป่า ไม่ว่าจะเผาเพื่อล่าสัตว์ หรือเผาเพื่อเอาที่ ปรับอย่างน้อย 1,000 บาท แต่ไม่เกิน 10,000 บาท

5.2 การทำไร่ในเขตป่าชุมชน ไร่เก่าที่เคยทำมาให้ทำกินต่อไปได้ ถ้าบุกรุกใหม่เข้าไปในเขตป่าจะถูกยึดที่ดินคืนทั้งที่บุกรุกเก่าและใหม่ เพื่อนำที่ดินดังกล่าวไว้เป็นที่ปลูกป่าทดแทนต่อไป และห้ามตัดไม้ใหญ่ในพื้นที่ทำกินถ้าจะตัดต้องแจ้งคณะกรรมการ สวนไร่เก่าที่มีป่าฟื้นแล้ว (5 ปีขึ้นไป) ไม่ให้เอาเป็นที่ทำกิน

5.3 การหาหน่อไม้ หาได้ไม่เกิน 3 กระสอบ : วัน (มากกว่า 100 กิโลกรัม) ปรับกิโลละ 10 บาท

ตัด

- 5.4 การนำไม้ไปทำด้ามไม้กวาด (ไม้ไผ่) ห้ามคนจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาตัด และคนในหมู่บ้านห้ามจ้างคนอื่นมาตัด
- 5.5 ห้ามใช้กระแสไฟฟ้าจับปลาตลอดลำห้วยในเขตป่าชุมชน
- 5.6 ห้ามทิ้งขยะในเขตป่าชุมชน คณะกรรมการจะเตือน 3 ครั้ง ถ้าฝ่าฝืนจะปรับครั้งละ 500 บาท
- 5.7 ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนกฎหมายไม่ยินยอมทำตาม จะนำตัวส่งเจ้าหน้าที่ดำเนินการต่อไป

ประกาศ ณ วันที่ 24 เดือนมีนาคม พ.ศ.2545

(ลงชื่อ).....

(นายบุญเที่ยง นันตะ)

ประธานคณะกรรมการรักษาชุมชนบ้านป่าसान

ภาคผนวก ก.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** นางมาลี ไพรสน
- วุฒิการศึกษา** กศ.บ.(ภาษาและวรรณคดีไทย) มศว. พิษณุโลก
กศ.ม.(ภาษาและวรรณคดีไทย) มศว.ประสานมิตร
- ที่ทำงาน** สาขาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ
อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50000
โทรศัพท์ 053- 241255 ต่อ 473

ภาคผนวก ง.

รายชื่อที่มิวิจัยชุมชน

รายชื่อทีมแกนนำชุมชน

1. พ่อหลวงเฉลียว แก้วพลิก
2. พ่อหนานสมบุญ ปัญญาป้อ
3. พ่อน้อยถาวร อุ่นเจริญ
4. พ่อน้อยบุญส่ง นันตะ
5. พ่อน้อยศรีวงศ์ เมืองมา
6. นายกุน กุนภา
7. นายเมทิตชัย แก้ววงศ์เขียว
8. นายตีบ เทพกาวงค์
9. นายชวติชัย โคมศรี
10. นายบุญรัตน์ เมืองมา
11. นายวิมล แก้ววงศ์เขียว

ตำแหน่ง/บทบาทในชุมชน

- ผู้ใหญ่บ้าน
 ปู่จารย์/สมาชิกสภา อบต.
 กรรมการป่าชุมชน
 สล่า/ภูมิปัญญาล้านนา
 เลขาฯ/หมอดิน
 ประธานกรรมการป่าชุมชน
 สมาชิกสภา อบต.
 ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
 กรรมการป่าชุมชน
 กรรมการหมู่บ้าน
 กรรมการป่าชุมชน

รายชื่อเยาวชนที่มิวิจัยน้อย

1. นายกิตตินันท์ ศรีกุนา
2. น.ส. ปนนัดดา ทองอินทร์
3. น.ส. อารียา แก้วเกิด
4. น.ส. รัชญา พันธุ์สุภา
5. น.ส. แสงดาว บุญทา
6. นายสุวินทร์ แก้ววงศ์เขียว
7. น.ส. สมหญิง แก้ววงศ์เขียว
8. น.ส. รัชฎารัตน์ แก้ววงศ์เขียว
9. นายรัชชัย เปลี่ววิญญาณ์
10. น.ส. ศิรินทรา เกิดยอด
11. นายชยาสิทธิ์ จำธรรม

14. น.ส. พลอยไพลิน อุ่นเจริญ
15. น.ส. พัชรินทร์ ปัญญาป้อ
16. น.ส. อรุณี อวดผิว
17. น.ส. ธนาพร พันธุ์สุภา
18. นายวีระยุทธ ท้าวใจ
19. น.ส. วีระพร อ่างคำ
20. น.ส. รัชญา แก้ววงศ์เขียว
21. น.ส. สุพัตรา ตาแก้ว
22. น.ส. อรวรรณ แก้วคำลือ
23. น.ส. จินตพร จำธรรม
24. นายพงศธร แก้วพลิก

12. น.ส.ณัฐสินีรนาถ จำจรรม

13. น.ส.ธรรณญา แก้ววงศ์เขียว

25. นายอภิวัฒน์ เปลี่ขวิญญาณ์

.....